

Çezitli yazılar, notlar
Türkistan ile ilgili

TK/102

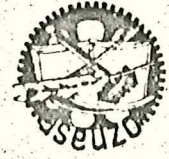
УЗБЕКСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
Самарканд — 1930 — Ташкент

(сборник стихов)

„ИНТИЛИШ“

(составитель ЮКСУЛ)

На узбекском языке.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.1

8

Naqxalish 30 tiji

Kəmsəməl qız

Kəmsəməl qız, pərəncisiz, ciminətsiz,
Yined arman kəylərini, kəyləjdir.
Saf kənlidə zəfər ojuar... və qəmsiz...
Fərikələr qucaqda jajrajdır.

Məşjnamin pərəkləri joldasb...
Zayut yna nəşə tilək baqışlar
Qara cökə qollarında işilər,
Jəni həjət tərənəsin alqışlar.

Haj qız senin cəhrən parlar kədərsiz
Jollarında cecək gyllər acılıms,
Jas kənyllər seni sevər ojnaq qız,
Kəzlərinə ymed nurnı sacılıms.

İltirdəj caqnan turqan kəzlərin
İstəqalın saadətən səjləjdi...
Qalbm arıq cydə coşqun dəniznin
Dalqasıdaj sənə şi'r kəyləjdi...

Kökəgədə qızıl nışan taqqan dız
Jəni tırmış senin bilən palaqaj
Baxt joluqa taşla endi ipək iz,
Erkin jaşas tiləkləri jasnəqaj.

Taň atqanda

(Öktänirmän on bir jyllıq tñntñnäsıgä).

Çansız, tilsiz hñjkñllñr
Qara - zylmñt ojnardı,
Kñrynmñsdi mñş'ñllñr.
Barlıq çim - çit uxlardı...

Otlı kyrñş kye aldı,
Qan bulañı aqıanda...
Taň zylmñtdñn öc' aldı.
Mñş'yd kyulñr kyğñnñlñ...

Önñ kymış taň kyldı...
Sevine parlar qalnlarda...
Qujaş altın zñr sacdı,
Şadlıq ojnar hñr janda.

Qızıl bajraq jyksñkdñn,
Hñr caq nñş'ñ sacardı...
Taň gydñgi mehnñtdñn —
Kyjñn xabar nerñrdı.

Jaş qalbñmda ñmñllñr,
Şunda qajnañ taşardı,
Cecäk açdı baharlar,
Menim ş'rim kybñrdı.

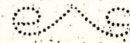
Qbş tojquları...

Appaq, nñlñnd qar taqları jyksñlgñn
Savıq jellñr hñr tñrñfdñn esñdı...
Dñrñxtlñr hñm aq kñfñngñ öñrgñn
Qjam izlñri cehñrsıdñn kezñdı.

Kñk jyzıdñ kylyb turqan jyldyzlñr
Aq hñrirdñn mñş'çñr tutmış jyzıgñ...
Kainatqa nur sacquç kyndyzlñr
Danñ - danñ jaşlar almış kñzıgñ

Qajnañ jatqan,
Kñmys kñnñ bulañlar —
Ş'ir öqñsdñn —
ojnaqlaşdñn;
Toqdadı.

Qar tñgıdñ... kñrynmñdi otlaqlar
Qbş tojqusı kñnyllñrdñ ojnadı
Jyrñklñrdñ qajnadı...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.1

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No *TK/1162.1*

Ortaç Hacıyev Hanım Tillaçanova

TDV ISAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.1

Xasbətخان Ғыллəханова

Qanlı qollar

(Sarıqıy xitaj temir yol vaqıfalarına bağıslan)

Jənə buzıldı tıncıbıq,
Yıldı jənə pajman ipləri,
Jənə başlandı jırtıqıbıq.
Jənə qılbəlar qan jalav qaldı...
Jənə qanlı qollarğa qan kirdi,
Kəzləriñ qansırav,
Kimlərgə taşlanar,
Ej! basqıncı genirəl satıbqlar?
Əlingə jol başlav,
Altıncı satıldıñ
Nəqat jəq bu işdən
Şıñbəsiz janlıqdın...
Duşmanın səzige aldandı
İligini alavğa taşlav,
Müstəhkəm qorqanğa imtilin,
Qılbəcn taşlarğa sancasan,
Ojla kim,
S. S. S. R,
Dunjanıñ jəgənə bukylməs zor kyci,
Birləşgən miljynlör stamı, baqırdır,
Tysin - kim,
Dunjağa ot acar,
Usjanlı, qazanlı tolqunıñ özidir,
Həj! saqlan genirəl tərələr,
Havlıqın ojnastar, uzaqqa baralmas,

Ot kətkən kapital jurtıqı.
Urınma!
Əcirin kyc nılən nasalması.
Qan təkimə!
Qan təkimə nollərgə;
havlıqqan çalladılar.
Bərtbir..
Bu kymməs ertəgə,
Qan Təktin, qan jultın oləsən;
Xajınlar! çalladılar...

Qozğalış

Hər jaqda erkinlik,
Denizi aqadı.
Hər aməl erkinlik,
Mehnətkə jaqadı.

Kəb uzaq ellərdə
Əntikkən miljynlər!..
Şu kəbi jaşasqa
İmtilib jatadı.

Bizdəgi əzgəris
Şy'lələr qojnədan
Kəb uzaq ellərgə
Ələngə sacadı.

Bizdəgi jyksəlis
Kəb məzlym dillərgə
Qıpıqzıl marçandan
Erk gylı taqadı.

Hər jaqda kyc mehnət
Çaqmaqlar çaqadı.
Bu kycəs m, bşjan
Yulqanlar acadı.

B a h a r

(Əzək qızlarısqı başıqlan)

Kykətlər məjsələr jənədə çanlandı.
Bir naqın ortaqım havalar sazlandı.
Lalalar bəm japraqın qıpıqzıl acadı.
Qujaşda nymü havucları sacadı.

Sadıdek aq qadlar ojnaqlar ketdilər.
Kymysdek sozləri dalam basdılar.
Zəmhəriri savuqqa razıbo berməgən
Baharın en gözəl çaqını başlaqan.

Ergəş həm dalaqı sevinib ketədi.
Hər kətmən əzədan altınlar kytədi.

Əjəmxana cıcaklarıgə

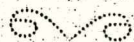
Tın vəhsət, həm bədi.
Tan nyri atın jətdi.
Məhnət seni kəb kytədi.
Pürbəqda bərib jətrə
Dərdingə dəvə izlə!

Byrəkda jətin ojlis
Maqsadın buzuq amlas
Əjəmxana qajıqula dil daqlas
Dəvridə otib kətdi.
İşləskə çaqt jətdi.

TDV İSAM
Kütüphanəsi Arşivi
No TK/162.1

Qulluqqa seni ilgʻit
Din namoʻ bilan Sakkon
Haqqaroqqa huçum etkan
Zalim yji ortandis
Qaqsan cigʻari jandis.

Kel isda kylin jajra!
Xizmatqa uelin naqla
Mehnatni syjin ʻondir.
Kontingʻa ymid toldir.

TDV ISAM
Kutubhanesi Arşivi
No TK/162.1

Ortaq Samir Abdulla

„Kımyş terim“ i

Pilla tytkan cevır qızın jälläsi
Qulaq salır, tınlajdırğan pälläsi....

Arpaq, mimit, jaltırağan kımyşın
Xırmanında, xanda — kılki pajamı....
Jumşaq, hilvā, aq ipäk, saz jumuşın
Arasında: „cömännar!“ nın qıjamaı....

Qopal qənnin kir qojından bezgändek,
Tikanları kökrəgini ezgändek....
Momyq pilla, qıja qarav aj qızqıa,
Dəgən kəni: „qol uzatın häj... bizgä!“

Pilla toloğan pilla sevät vzylin,
Cevır qızın etəgidən əpərdi....
Cevır qız häm „jel-jesin!“ deñ sozulır,
Sevät qucır, sacır silkin qojardı....

Jrəgini jəqəştərdi mərəsi,
Endi: şah qıjıq tikis pälləsi....
endi qıcır jəlləsi....

21 nci jänvər matəm taıb....

Matəm taıb:
Zavudların zor vauı....
Meni tyrtidi, ıztıraqlar ojqatdı,
Biləgimə qara aləm cöləqatdı....

Tan şamaly,
Rahat emäs aqyuly
Doxavajnyň „nava“ köni qajoly,
Pajamini qulaqlarqa eltköndä,
Kön jyzlarga närkis suvüň syrtkändä.

Majdandaqy polat höjköl pak şama
Qol uzatýň şarqqa
„Bu jol pürövdä“
Dew cüqürüň tyrgon çajlar lıq-toldy.
U dahyň joqlan naslar xäm boldy...

Kecälördä,
Sakin, qara najraqlar,
Hilpilläjdü kokis sökiň hür jaqlar,
Hava bulut, qujaş çamla naqmajdy,
Hçimäjdü, mörvüridlör taqmajdy.
Asman, qara nuluttardan kök kijdi,
„5 jöl boldy, dahy lenin jöq!“ dedi...
Istanokda:
Çarxföklör çim qaldy,
Mehnöt, matäm közlerige jaş aldý,
Qara olam axtardy.
Una qara gyt saldy,
Ajlar, kynlör, foldy jillar aj essiz,
Vlademir, Uljan oqly, Lenin siz....!

Baxt kyni

Dastanca

I
Mevä pajlar şeräfat aj jazu-kyz
Atasýdan j-ötüm qalqan näqpan-qbz.

Mevä pajlar tirikçilik ötközär,
Rozqarýnyň käm-köstini bytközär.

Şunüň ycyň mevä hazyr ajlädi
Cilvir bilän belni mähkäm baqjardy.

Bazar ycyň jolny aldý qyzyllan
Päräncidä kyjiv-pişiv, qyzyllan

Jyrä-jyrä köcälördä xov härdy,
Nazik qoly, sävät bilän kön taldy.

Xajran boldy nä qylşyň bilmädi,
„Qanca pyl“ dew heçkim sorav kelmädi.

Bir caqa joq hävlyça nan ellişgä,
Xarädar joq zymini satyşqa.

İttıfaq, şylkyn edi nämajış
Dykänlör berk, toxtatylmış hämä iş.

Savätini jergä qojyň şeräfat,
Dam almaqcy bolqan edi bir az vaqt.

Bir tamandan körnä, syrnä, gyy-gyv,
Jaş jigittör, qbz çuvanlar qıj-cuv...

Bajraq uşlan, rästä-rästä bolşyň,
Qyzıl coqdaj nolyň nuroqa tolyşyň.

Qatar-qatar qol uşlaşyň ötdilör,
Döştleri şad, duşmanlar xyn jutdılar.

Hajratlëndi şeräfat aj şu caqda,
İki közi mötirläşin hür jaqda.

Dedi: „qandaj saadatly er-qızlar,
Erkin jyrör, ojnav kylör, pak jyzlör.

Su baxtlardan nəsin nolsa mənə həm
Sad ojnasam dildə qalmaj qəm olam.

Bir soraqlar təhminlərin su dəndə,
Dən jygyrdi şərəfət aj su qəndə.

Qızıl taqqan acıq qızqa dyə kəldi,
Cimmləni aedy qaradlı kyldi.

Haj ortağ qandaj pərdə, künlər im
Qandaj baxtlı, saadatlı qızlar n?

Məngə oğtın qanı, tükəy, nifəyin...
Mymkin nolsa, mən həm sundaj bolayın.

Acıq qız həm jetəklədi qarşılav,
Alın kətdi rəjjasqonqə n qaslan.

III

Bular narsa, məclis yeyn hazırlav,
Kərar edi komsəmolər qlun ləv.

Məclis boldı, komsəmolə söz aldı,
Bu „sirlər“ni oğtdi, ortağ saldı.

Dedi: „hazır bir komsəqat baqqan qız
„ərzim nar“ dən taşqarında bəkmis tiz.

Mymkin nolsa, alın kəldi, anlantar,
Sərlı qızınat arz hahat tınbər.

Cəpək nılən kətiləsin deuldi,
U kəlgəndə həmə sayqən tıjədi,
Şərəfətə söz berildi...

Haj əkələr, haj qadırlı apalar,
Kecirilər sözdə nolsa xatalar!

Mən baqqan qız, bir baqqanın qızımən,
Bir kəmpirnin çanı, tənı kəzimən.

Atam əlin jasıbqımdan əksyzmən,
Təkylədir kəzdə jasım əfsysdən!

Bajnavamın car baqqəda cak tikib,
Jaz bolqanda baq pajlarmız baş egib.

İş bitkəzib, kyn ötkəzib bararmız,
Bajqa qılqan mebnət nılən hararmız.

Ajnıqsa, şü qolımda qıy zymın,
Satılmasdan hec qalmadı təzymın.

Heckim almas, anam endi undə ac
Dən jıqladı şərəfət aj qara sac!

Məclis əhli təskin berib otqızdı,
Jardam toplaş şərəfətə otqızdı.

IV

„Endi bildim“ dedi suldəm şərəfət,
Ojlaməqan bir iş boldı bu şafqat.

Cindən mənə, məndən başqa kəzi jas
Cəidə qılqan məzlymlərgə siz joldas.

Mənə bu kyn pərəncini təşlajman,
Oquş, işləş, erk jyrişni başlajman.

Baqqan qız, qızıl taqqan şərəfət,
Ojnadı kəz, mənilik söz, mahtalət.

Kylib tutub dedi: „anam aldyqa
Barub şul kyn mərhəim qojaj dərdigə

Ertə kəlin məktəndən çay alajın.
Amma bu kün mən havlıca barajın...

Dən şərəfat pərəncini tərqutdə,
Bir ortalığın alıb yığa tez kəldi.

V

Şərəfatın anasının közidə,
Jaş qatar, əsi qalmaj əzidə,

Şərəfatni kyə-kyə qan jüttü.
Ertəndən əsirgəcə köz tuttu.

Axır bolmaj hər tamarıca jygürdi,
Soluc jyzin u, asmanıca ygyrdi.

„Qandaj bedat, qandaj şərli, baxtsizliq,
Qandaj ahval, şafqatsızlıq, haqsızlıq,

Bytyn ymrım nür naj yeyn cürüliq
Xoçajında joq mərhəmat, toqurılıq!..

Jaş şərəfat avqat tapmaj əsərsən,
Aclıq bilən qızın kyün mən hajran!

Dən zar qaqsan şərli kəmpir tyrgəndə,
Məçryh qolın öz kəksigə yrgəndə.

„Salam!“ dedi şərəfat ajdaj tolıb,
„Kəmsəmökə boldım ana!“ deü kyün.

„Tajjarlarıñ çanıñ ana ketməkkə,
Bizlər keldik fabrikkə eltməkkə...

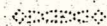
Hər kim yeyn alahıda yj tajjar,
İş niyurqaj başlıqları be azar,

Təmindəri sizgə naqqaj azadə,
Başqası həm jənə sundaj amada.

Mən əqujman, siz usanda işləjsiz.
İkimiz həm baxtlı bolub jəşajmız...”

VI

Oşa kecə, fabrikanı esləsti,
Ana-bala tan atışın qıstasdı...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.1

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TİK/162.1

Tyrli şirlər

Səjid Əhratəb

A l q b ş

(Əkləbirin 10 jəlbəqəqə).

Biz erk yeyn,
teqlik yeyn
Bolqan uluq kyəslərinin
on jəlbəqəqəqə!
Biz on jəlbəqəqəqə!

Kəmməynezim.
Çiddi, qat' qadam basqan eirlərinin
Kycli, polat qollarının ystidə
Nurlar sadə, başqa qənim, başqa turmuş jaratdı.
Sotssjalezim —
Eskii, cirik, insanlarm qaqşatqan
Buzuq ojnə mijjələrdən juqatdı...
On tyn eməs, on jəl mehmo' kəkrəgi
Alav nılən ojnadı,
öz bəxtini sənadı.

Hər əkləbir bir qozqaləş tuqduydi,
Jər jyzidə taq-təxtni boqduydi.
Əz qol kyə nılən kyn kərgən
Əzəmatlar jyzigə
Bəxt eşigin acqan byjyk əkləbir
On jəlbəqəqəqə,
uluq tojnə völdəydi.

Alqub!
Alqub bizni o'ktabirga,
Alqub qizil jylidzga;
Alqub qara qanath
Zylmollarni, bulutlarni joq qilgan
Bu shafaql jylidzga!
Sennas nuroqa ega bo'lgan o'zgarisga
Min nadi-ii!

Alqub!.. qullardan
Changir peneasida qan qusgan,
Zanqirlangon bytin baqibq qullardan,
Erk qazangan joqsullardan, tullardan,
Har aqizdan, har tildan,
Har jyrakdan o'ktabirga en atashi salamlar,
Alangali.

Bal-li-lar...

Bellii!
Bellii!
Bellii senga e'qaranq tynlardan,
Bisanliqni dunjasi qutqazisqa can atqan,
Majak bo'lgan, jol baslaqan kamirqa!
Senga baqar vaxdanlarni narca,
Cin jasamaq istogon
Har bir nusan, har bir konyl seni sevot
Va en teron hyimat bilan qarshilar.

Kamlarqa,
O'ktabirni su on jilbq tojida
Mozlymlar narca,
Bytin dunja joqsullar
Sen baslaqan va tygokon islon
Olnatto
Tinnaj, harnaj
Sadliq bilan
Al-qub-lar!..

TDV ISAM
Kutubhanesi Arşivi
No TK/162.1

F. Rahman

Nash'ali damlar

Myhitda kylyslar, byyk dalqalar,
Har taraf cajqalar, qajnav taşar.
Barliqda ojnar, u appaq nurlar
Tygolgac mydbis u qara tynlar.

Hajatda cim-citlik sakillik bitdi
Kopyris, qajnaslar avc alba taşdi.
Maşjna... isimin kyeli nashi
Konylga zavqla bilamlar berdi.

Nash'ali damlarni ymid qujast,
Bolgusn hajatqa ucqunlar saedi.
Jyrakda ymidlar, cecaklar acdi.

Chorvi

Bahar jeli

Oj jumşaq baharq jeli ojna!
Raqs etib zafar kyjini kyila!

Jumşaq jeli esa ojnaqlar,
Terannym etardi cecaklar.
Aqsa kymys suvlar saraqlar,
Qajnardu konylde tilaklar.

Kokda qujas kylyb ilcoisa,
Tamardu betidan albular
Bahar jeli harjan jygysa,
Cavlan etardi toluqlar.

Bahar jeli aca cecəkni,
Sajrardə bşqədə vylbyllər,
Mənzilgə jetib qucar tiləkni,
Quvanab ketirdi sunuillər,

Əj jümşaq baharqə jel ojnə!
Rəqs etib və zəfəni kyjl-?

Kamışan bərahim.

Bu keca

Aj sepər incy... Kylər jyldyz,
Hər janda nur və zəja parlar...
Qalbmnda nahar kəni kyndyz,
Dilda sevine və tilək qajnar.

Esər şox və nəşəli jellər,
Rəhimdə erkələv ojnar...
Sazymdaqə u, ipək tellər,
U, pak bəstəqal kyjin kyjlər.

Kənlim kəni aq kymyslərdə,
Japraqlarda, aj nur, közlər,
Bu keca gözəl və kəndillər,
Heç qalmadı kəniyədəği qamilər.

blhamı alaman...

blhamı alaman, rəh alaman zəvq alaman men,
Fəvrikdəği u, dəndəbəlİK şanlı sadadan,
Kytməjmən ymİd kəkə qarab, nur bə səma, dən
Joqlıqqa juqalsın... una nəfərlə ataman men

Dillərdə sevine jyzdə ymed nurları ojnar,
Hər janda fərəhlik... sədlıq məşəl parlar,
Jurtymda səadət xəxtim quşu ınesə,
Nəgə matəm kyjini calaman men?

Rəvq

İş birlə çahan qajnaqusə bizni zamanıda,
Ymİd vaşqədə əsgysi yaş bərrə cecəklər,
Parlanqusə, nurlanqusədır təza tiləklər,
Erk jacqusə tezdən sacılır bərcə çahanda.

BirlİK tuqə astədə turub işei və dijqan,
Bəjnəlmiləlin şanlı havasən oquqanda,
Çalın bilə, qalın bilə blham alaman men,
Turmusdaqə qanlı kyraş qanlı sadadan.

blham alaman, rəh alaman, zəvq alaman men,
Fəvrikdəği u, dəndəbəlİK şanlı sada dan.

Hidəj (Jyldyz)

Haj jolavcə!

Haj jol əzrə toxtab qalqan jolavcə,
Hər tavışqə cəciə qarab tınlavcə!
Uzun jolnıq ortasədə toxtansən,
Toxtajən dəv janlış fikir ojlansən,
Taşla qadam biz tərəfə, toxtama,
Köz jasınnı ketgə qarab oqlama,
Kətdə qaldı köz jasınnı zavah:
Vajranada əlgən cəmlər ovalı,
Vajrana dəv jaməqur kəni yaş təkdiq,
Qara künlər girdabığə baş əgdin,
Əza gylı taqıv aldın kəksinə,
İlcəjisni ev bilmədin özünə,
Kərəsənmi, kəkləm janlıq əlkəni,
Kərimədi saat sarı əskəni,
Su kəringən jəni arıq bojları,
Jəni rəzəqar, jəni çanlar yjləri,
Kəl kərəsədi jəni cəmlər bəxtini,
İjyşilgən mehnətlərin təxtini,
Jür narajlıq jəni arıq bojlara,
Kəjləsəjlik jəni aqıv kyjigə,
Haj jolavcə, qatıv qalqan cəmsiz tən!
Kənlər kətdi su tamnəqə qalma sən!

Бүгәһәм Усмань

Turmuş qız

Асыды барықта сирли сәсәк гыл,
Шунда erk jyldyzi ilçäjn naqdy,
Тәбият төксигә гөвһәрләр таqды,
Ej turmuş qız, endi jajra kyl.

Mehnat qoşmalary etn dostın senin
Batyrlar qollarında zafär tuqlary,
Qalında qajnarğan ыsan coqlary,
Cin erklik istajdy saf köñliñ senin.

U, nurly jolynda naqat cehrası:
Zymzıja tynlarga şö'le sacady,
Mäziymni çarlasın seğnäliñ säsi
Erklik mäkanidan zylym qacady.

Nady Myza

Uş xatırlarından

Ufqında cecäk, naqı, cämän, se'f, tarana,
Taptaza mılaq, ojnaqı suv, toluqıñ zıyaräd,
Tan sömmämädaj zehin sadäfländi, küñi dörd,
Baqıñ qıñ ləv qojdy myhəbbətli kəmana.

Qan tamcyları gyl jasaqan lələly qırlar,
Baxmal dərölər, küñi tola su' özämät taqı,
Javlarğa qojun acqan edi, dösiğä miñ daqı,
Min daqı-ələmlärlä tyğandı dil kılär.

Bir nərägä tan keltirä almaj tyğandı faxı,
Hazır mənə miñyñ özämätlärğä sılə naqs.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.1

Zıje

Ujalmal

Janı acıloqan,
Sacı saçılqan,
Gözəl qız!
Biz,
Başqa eməsmiz,
Kell!
Tiläkni qucamız,
Qucaqlan ucamız!

Mühəmməd Əmin

8-inci mart qahramanlarğa

Cirik, mənhs mydhis qara turmuşın
Qucaqında Jem zamanlar qaqsıqan
Kışanlangan, parçalanqan, qıjnalqan
Çata tartıqan öznək qızı sen edin.

U mazykim, toluqan ajdek jyzınə,
Qara öznik, qara cimmət japtırdı,
Azadlıqñı jollarıñıñ berkitdi,
Oqlar atdı, tupraq sacdı köziñə.

Lenin jolı barlar sacdı sizlärğä
Dysmälärğä ыsan qılıq oq acdıñ,
Kyrəsməkdə bardır naqat sizlärğä,
Qızıl najraq hilpäl jdir, köz acıñ.

Bykyn atıq turmuşıñda turqanıñqı,
Xarabalıq joq, erkin-erkin jasañan,
Ötkänlärğä b'nat-nəfət ata sen,
Cegärlärdä bir kylgı bar-bir soxlıq.

Bükyn kərdym erk qujaş ystind.
Altın nurın sənə sacıb vradı,
„Parlaq ıstıqbalın qutluq qıladı
Ceksiz şadıb qajnar taşmıs sinəndə.

Jumşaq jel həm seni alqab, alqışlar
Kəkrəğində sekin-sekin şinədir
Saclarıñnı erk ələləñ, qıyımıñ
Jyzlariñni əstə-sekin əpədir.

Qollarıñı qızıl vajraq uşlajsan
Jyksəklərdə jarqırajdır, jaşnajdır
Ləvləriñdə erk ıllamı ojrıjadır
Həzil eməs, qatıb kəjlər kəjlərsən.

Azad özбек qızı eşit şunı həm,
.İnə bir kəp ortaqların əstü—bənd
Nə erki var, nə sevinci, toluq—dərđ
Qajıuları qatmış, tilər bir məlhəm.

Haj gözəl qız, şuları qə həm toqrı jollar cəzajlıq.
Azad jasış naqmasın buları qə həm kytajlık.

Bulaqlar

Jer baqrıdan sacıab cəqıms, sən bulaq.
Uzun joldan aqrı nara şaldıran.
Əsəl kəksin jergə nərın aq bulaq.
Qucacı qı qıqızadı pıllırlan.
Appaq sədəf taşlar nılən marçanlar.

Uzaq taqdan kymıs kəni jılılın.
Aqa barıñ ej fərəh bəxs bulaqlar!
Təbi'ətin navaşından kəjlənün.
Sirdaş jergə, məmmə' izlən baralar.
Taq kəksigə ıbraq taşlav ketərlər...

Xasta kənl bulaq zavqın alqanda,
Hajat nurın tatmış kəni çanlanar,
Çan alb—da, suv baqrı qı kirgəndə;
İnsan, kəvsər xajlı qı taladı!...

Qajnar bulaq, sen həm, qajnaq kəksindən,
Mən əksyızgə hajat zavqın emdirgin.
Taşın—taşın aqrın kymıs tamcından
Mənı hissiz nədənimni cəmdirgin!...

Qasımçan Haşım

Məhnət qız

Jyzləridə şafaqdeğ
Bir dırrı lala...
Unın baxtı bahardek
Sacları qara

Dilləridə sevinclər,
Çoşqun taşardı,
Dərdi həsrət kədərlər,
Titran sənərdi...

Sinəsidə cecəklər,
Şox jyz və dilnər,
Jaş kənlidə tiləklər,
Kəkləmdək kylər...

Zatan əzi iş qız,
Kyrəşlərdən nur aldı,
Zylmətlərgə ət acdı,
Məhnət unın juldızı...

0000

„İNTİLİŞ“NİN MYNDƏRİSÇƏSİ:

	Bet		Bet
1. Söz nəsə	3	Məcidij şi'rləri:	
Batu şi'rləri:		1. Bir həjkal qırışında	47
1. Bəjaqışlar	7	2. Nərpaj	48
2. Cin anqları	8	Əlbək şi'rləri:	
3. Lənin yeyn	9	1. Proletar marşı	53
4. Nəhəman öldü	10	2. Myzdalar	54
5. Erk sözi	10	Əjulam Zəfəri şi'rləri:	
6. Ajdın keçədə	11	1. Dastan - yaşlar endi nerilməsin	57
7. Eski jolda - eski kyjda	11	Rəhim ali şi'rləri:	
Sakir Şyləjman şi'rləri:		1. Ot parçası	71
1. Qajnar nulaq	15	2. Jəna ətir matam	75
2. Səniqə myhənnət	16	3. Li-cən	74
3. İsci—düşqan	16	4. Jəna nəhar	75
Əbdulla əlavij şi'rləri:		N. Rəhimij şi'rləri:	
1. Əktəytr arafəsədə	21	1. Təranalar	79
2. Tiflis	22	2. „Hyçym“ nəş'aləri	79
3. Aştin nənə	25	3. Kəkləm kyjləri	80
Colpan şi'rləri:		4. Səntəytr jetti jəlləpə	80
2. „Uluq Biltənjanın bu kyngə həkimlərigə!”	29	Bektəş şi'rləri:	
1. On jid	29	1. İstəməs	82
Əjbək şi'rləri:		2. Aqşam	82
1. Əzəkistan yeyn	33	Həmid Alımçan şi'rləri:	
2. Rəgistanın otlandı	34	1. Zəlar dastanı	85
3. Həjat	35	2. Bir nəş'a	87
4. Kəryntş	36	3. Qır qucaqında	87
5. Samarqand aqşamı	36	4. Neva xəbərləri	88
6. Qış kyjləri	37	Mir Temir şi'rləri:	
7. Sətrada	37	1. Kəmsəməl qız	93
Rafəyqij şi'rləri:		2. Dərjə nojlap	95
1. Nətkin	41	3. Qışlaqda	96
2. Gyl kəpəkləri	41	1. Qujay	97
3. Kək toqaj	42		

	Bet
Altaj şi'rləri:	
1. Ələngələr	101
2. Kiremil	102
3. Jənilər	103
4. Kəkləmmi saqıms	104
Uljuqun şi'rləri:	
1. Tan	109
2. Aq qızlar	110
3. Qız	111
4. Şəhər	112
Ajdən şi'rləri:	
1. Esləş	117
2. Ajsara	119
3. Qızlar ojunu	120
4. Erk qız	121
5. Hıccım	121
6. Bahar kecaləri	122
Bahar şi'rləri:	
1. Jəvriyyə	127
2. Jaş kəyül	127
3. Kəcdim	128
Jəşin şi'rləri:	
1. Birinci may	131
2. Dərdli cecək	133
3. Altın cecək	134
Qajratəj şi'rləri:	
1. İctilər səhərəsi	137
2. Dəniz qucağında	137
Myzəjjəna şi'rləri:	
1. Tənbəq jaqdu	141
2. Jaz ertəkləri	142
3. Bu künğı mən	142
Gylək şi'rləri:	
1. Əktəbir gözəliyə!	145
2. Cərcəq	145
3. Bahar zərgisi	146

	Bet
4. Tan ocaqı	144
5. Təbiət sevgisi	147
Joşsul şi'rləri:	
1. Kəmsəmə	151
2. Jələ	152
3. Sənzar keci	153
Məhəybə şi'rləri:	
1. Pəncəsiz qız	157
2. Tələgim jəhdə	157
3. Qəjət quyması	158
4. Ortayınca	158
Taşpolat Sə'dij şi'rləri:	
1. Kəmsəmə qız	161
2. Tan atəzində	162
3. Qız tojuqları	162
X. Təllaxanova şi'rləri:	
1. Qanlı qollar	167
2. Qozqalı	168
3. Bahar	169
4. Qamxana cecəklərigə	169
Səbət Əbdulla şi'rləri:	
1. Künmş təmm	173
2. 21-ci jənvər mətəm tən	173
3. Baxt kün	174
Tyrli şi'rlər:	
1. Səid Əhrətəj: alqış	181
2. F. Pəhman: nəş'əli dərdlər	184
3. Çəqəj: nahar jəli	184
4. Kəmilçan İbrahim: nu keca	184
5. Rəjəq: əlhan əlaman	184
6. Hədəj (juldüz): həj jələvə	185
7. İbrahim Usman: tənmiş qız	186
8. Nədi Mirzə: oş xəbərləri	187
9. Zija: uşama!	187
10. Məhəmməd Amin: 8 mart qah-ramanları	187
11. Ulucək: nulaqlar	188
12. Qasım Həşim: mehnət qızı	189

uzbekistan ilmi markazi.

bütün dunja xalqlari birlashtirildi.

TDV ISAM
Kutubxanası Arxiv
No TK/162.2

q b z b l j o l.

(Yangi o'zbek latin alifbasini o'rganish uchun)

tuzuchilar: { atazan
serbov
o'l. alim.

Ўزбекистон давлат нашرياتى.
uzbekistan davlat nashriyati
1927 j.
Samargand.

تۇزۇچىلاردەن

تۇزىپىك ھايائىدە بويوك بىر مەدەنى خورال بولغان يىڭى (لاتىن) ئىملا تىك سوز دەن غەمەلگە ئاكتىياغىنى تېزلىش مەقسەدى بىلەن بىز ئۇشىبو «فىزىل بولەنى تەقىيىم ئېيتىم».

بۇ تەسەر غەرىب ھەرنى بىلەن بارىش - ئوقۇشنى بىلگەن كىشىلەرگە قاراتىپ تۇزۇلدى. شۇنىڭ تۇچۇن ساۋادسىز لارغا قاراتىپ تۇزۇلدىگەن ئەلغىبالار دە تۇتىلىش لازىم بولغان مۇغەيبەن بىر ئوسول (مەسەللەن: ساۋنى ياكى بوتون سوزلەر ئوسولى) تۇلمەدى.

تەسەر ئىككى بولمەن غەرىت بولب بىرىچى بولمە ھەرقلەر بىلەن ئەدرىچى سورەتكە تاشلىدىرىلىپ، ئىككىچى بولمىدە تۇتۇشدا مەلگە خاسل قىلىش تۇچۇن قىسقا - قىسقا مەقاللار ۋە شىعرى پارچالار بېرىلدى. تەسەرنى مەغلىت سوز تىزىمىدەن غەرىت بولشۇن ساقلاش مەقسەدى بىلەن ئەلغىبا قىسمە ھەرقلەرنى مەغلىك جوملە ۋە سوزلەر چىقارش مۇمكىن بولاتورغان ئەردە تىزدىك. ئوقۇش ۋە بارىشدا ئوقۇچىلارنى مەلەكەندىرش تۇچۇن بىرىچى بولمە ھەر ساباق ئاخىرىدە، تەجرىبە ئىشلەرى بېرىلدى. نەتىجەدە يەنە ئېسىگە تۇشۇرۇپ ئوتتۇمىز: «قىزىل بول» يىڭى ھەرقلەر بىلەن تاشىماقچى بولغان، غەرىب ھەرنى بىلەن ئوقۇش - بارىشنى بىلگەن ئور - ئاقلار تۇچۇندىر. ساۋادسىزلار ۋە بالالار تۇچۇن غەلىمى مەر كىز تامانىدىان باشقا ئەلغىبالار تۇزۇلمەكەدەر.

يەنىڭى ئەلغىبا ئەسسالارى بىلەن ئەسالى سورەتكە تاشىماق تۇچۇن غەلىمى تۇرتاق تامانىدىان تۇزۇلگەن «يىڭى تۇزىپىك ئەلغىبىسى تۇزۇش» ئەسسالار» ناملى ئەسەرگە مۇراجەئەت قىلىنسلار.

تۇزۇچىلەردىن

دىكىمىر 1928 - يىلى سەدىرىيەدە.

H-Net Reviews

in the Humanities & Social Sciences

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL/162.3

Linda Racioppi, Katherine O'Sullivan See, eds. *Gender Politics in Post-Communist Eurasia*. East Lansing: Michigan State University Press, 2009. 315 pp. \$34.95 (paper), ISBN 978-0-87013-866-9.

Reviewed by Laura Lovin (Rutgers University)
Published on H-SAE (October, 2011)
Commissioned by Abby L. Drwecki

Women's Worlds Transformed: Policy, Politics, and Mobilizations in Eurasia

As Europe was celebrating twenty years from the dismantling of the Central and Eastern European communist regimes and the Soviet Union, the 2009 publication of *Gender Politics in Post-Communist Eurasia* came as a welcome contribution to the transnational feminist scholarship and a timely evaluation of the gender dimensions of the intense social, economic, and political transformations undergone by the countries of the former communist bloc. The volume edited by Linda Racioppi and Katherine O'Sullivan See brings together important gendered inquiries into recent reconfigurations that emerged in areas such as political representation, citizenship rights, nation building and national identity formation, privatization, marketization and economic opportunity, and social inequality; furthermore, it addresses prominent and common trends in the ongoing discussions and policies that address gender inequality, while offering a careful mapping of the uneven terrain of gender politics, which has been shaped not only by the distinctive histories, local politics, economics, and demographics of the countries under analysis but also by their embeddedness in different geopolitical configurations as well as by their specific relationships with international and transnational organizations and forces. Written by twelve contributors, who speak from diverse geopolitical and institutional positionalities, this collection spans a variety of thematic concerns (women's labor migration, women's participation in politics, women's work, women's mobilizations for equality and women's access to rights), disciplinary angles (public policy, anthropol-

ogy, political theory, historical analysis, sociology, and interdisciplinary approaches to gender politics), methodological approaches, and geographical spaces. Divided into two main sections, the volume promotes an understanding of two separated fields of geopolitical production of gender politics: the first examines Central and Eastern Europe and the second looks at Russia, Central Asia, and the Caucasus. As the editors of the volume acknowledge themselves, given that "local, national and international/ transnational gender politics are not easily segmented," such a division might seem problematic at first sight (p. 31). Nonetheless, Racioppi and O'Sullivan See make a good case arguing that the "proximity to Western Europe" and "the potential for EU accession" are two powerful forces that impacted and ultimately differentiated the still unfolding trajectories of the two locales (p. 31). Thus, the organization of the volume responds to previous critiques that signaled the slow reaction of the international public in noticing the relevance of Central Asia to current processes of global change. In setting the two side by side, Racioppi and O'Sullivan See redress the omission and bring to the fore the common social, economic, and political genealogy of communism that countries in Central and Eastern Europe share with Russia and their counterparts in Central Asia, and the Caucasus, while offering an inclusive body of literature that addresses the changes undergone by gender regimes in most of the countries of the former communist bloc.

The volume begins with an in-depth introduction that

examines the political dimensions of the transitions in Eurasia, maps the current trends in formal and informal gender politics, discusses their emergence within transnational contexts, and finally, through a comparative inquiry into four cases from across the region—the Czech Republic, the Russian Federation, Georgia, and Tajikistan—identifies significant variations and similarities. Racioppi and O’ Sullivan See, as editors of the volume as well as authors of the introduction, provide an excellent integrative conceptual framework for the ensuing chapters—a framework that not only guides the readers through the thematic universe of the book but also offers an analytical toolkit for a generous yet critical engagement with the individual contributions. For instance, Racioppi and O’ Sullivan See’s analysis of local and transnational women’s groups mobilizing in response to “the deteriorating position of women and their families” after the state retreat from the realm of social services provision counterbalances the contributors’ tendency to focus their attention on legislation, public policies, or institutional analysis and enables the recognition of creative modes of action and mobilization of resources in response to social, political, cultural, and economic challenges. [1]

Barbara Einhorn’s “Democratization, Nationalism and Citizenship: The Challenge of Gender” is the opening chapter of the first section of the book, which, as previously mentioned, is concerned with Central and Eastern Europe (CEE). Interspersing a solid theoretical examination of the paradigmatic underpinnings of citizenship within the socialist and liberal models with an analysis of emerging nationalist and free-market discourses throughout the CEE, Einhorn demonstrates the incompatibility between EU’s neoliberal capitalist economic agenda and its stated commitments to gender equality/equal opportunity and gender mainstreaming. Her analysis tempers celebratory impetuses in response to widely circulated constructions of the European Union as an unproblematic agent of democratization and economic growth. Einhorn concludes that the EU represents a system within which it is “structurally unlikely that gender equity can be adequately addressed” as it “prioritizes the market and economic development over gender-equitable political representation,” reduces “civil society activism to a form of social provision,” and naturalizes the step backward “from the assumption of full-time paid work for women as an accepted societal norm, to a situation where much of women’s work is socially necessary but unpaid and rendered invisible” (p. 58).

Einhorn’s argument stands in analytical tension with

the angle that Amanda Sloat develops in the second chapter of the collection, “The Influence of European Union Legislation on Gender Equality in Central and Eastern Europe.” Similarly to Einhorn’s analyses, Sloat opts for the scale of the CEE as the unit of analysis for her research. Her examination of gender equality effects produced by EU pressures for legislative harmonization and CEE compliance with the *acquis communautaire* is grounded in a multi-method engagement with statistical data, interviews, and a comparative analysis of gender sensitive legislation pre- and post-1989 in two national contexts: Romania’s legislative framework for maternity leave and Czech Republic’s legislative practices in relation to the burden of proof in sex discrimination cases. Sloat discusses new forms of discrimination and patriarchal attitudes emerging within complex assemblages of political and socioeconomic transition. In spite of an impressively layered methodology, the language that the author chooses to render her findings positions the EU as a sole emancipatory force, and thus overlooks the different histories, trajectories, strategies, goals, local initiatives, instances of negotiation, and resistances that the accessing countries brought into processes that preceded the 2004 and 2007 EU enlargements. (Examples of language that articulates the EU as the agent of change and the CEE countries as passive recipients of reforms are: “aspirant governments were obliged to implement all social, economic, and legal ‘chapters’ of EU legislation” (p. 70); “These directives eliminated the majority of discriminatory provisions remaining from socialist period. They also introduced some novel measures.... The Maastricht Treaty (1992) obliged member states to promote equality between the sexes and to ensure equal pay for equal work” (p. 71); and “The major impact of the introduction of European equality legislation has been providing social actors with a more precise definition of equal opportunity provisions, as the EU forced the creation of non-discrimination frameworks that predominantly male governments might otherwise have neglected” (p. 81).

Eniko Magyar-Vinceze’s “Public Policies as Vehicles of Social Exclusion: The Case of Romani Women’s Access to Reproductive Health in Romania” concludes the section dedicated to the analysis of gender politics in Central and Eastern European countries. Magyar-Vinceze’s chapter offers a compelling intersectional analysis of discourses and practices of ethnic, gender and class discrimination that block the access of Romani women to “(re-productive) health care of good quality” and render them likely to “become victims of racist fertility control” (p.

105).

Through multi-method research consisting of discourse analysis of policies of reproductive health, participant observation, interviews and informal discussion, film documentation, and multi-site ethnography in the Boyash Gypsy community in the city of Orasite and among local health care providers (medical community nurses, family doctors, and gynecologists), Magyari-Vincez uncovers the local, national, civil society, and transnational mechanisms that shape health care policy and in conjunction with hidden and overt cultural racism reproduce social inequality and violate Romani women's rights. Qualifying her research as "anthropology of policy," the author concludes the chapter with a series of policy recommendations for governmental agencies, the Ministry of Health, public health providers, and NGOs. Notably, Magyari-Vincez states that in order to increase Romani women's de facto access to health care resources, policymaking concerning Roma, and Romani women in particular, should urgently start incorporating "Romani women's perspectives and experiences" (p. 104).

The second part of the collection opens with Mary Buckeley's transnational inquiry into the gender dimensions of contemporary human trafficking. Buckeley's analysis is part of thematic thread that runs throughout the section dealing with Russia, Central Asia, and the Caucasus, namely labor migration. In the forth chapter titled "Human Trafficking in the Twenty-First Century: Implications for Russia, Europe, and the World," Buckeley provides a capitivating transnational analysis of a contemporary practice that "carries serious implications for equality, security, and human rights" for Russia, as well as for Europe and the world. The discussion of the involvement of the United States in "the war against human traffickers" (p. 119) that opens the chapter is not only an acknowledgement of the interconnectedness of lives and places in a global age or an introduction to the contributions of transnational NGOs; it is also an explicit acknowledgement of U.S. power and influence in the shaping of the so-called New World Order. Buckeley's analysis shows how contemporary global trafficking is shaped and enabled by poverty and income disparity, new information and communication technologies offering easier access to crime networks and corruption, and inconsistent legislation and legal enforcement resulting in a lack or weak punishment for human traffickers, etc. Buckeley combines a historical survey of slavery with a multi-method examination of the contemporary human trafficking within and from Russia and Ukraine, as well as sex trafficking to Germany and the United Kingdom. Her

research employs media analysis, inquiries into legislative and political processes, and a critical analysis of the debates over the legalization of prostitution in order to illuminate human trafficking in its specificity as a form of transformer mobility that is embedded within the illegal operations of sex industries, global income disparities, and the commodification of persons inherent in the business plan of capitalist enterprises with stakes for cheap labor (p. 140).

Nadezda Shvedova's chapter looks at Russia's participation in international discussions on gender equality. Her analysis of the steps taken so far by the government shows that improving the social and economic status of women takes more than a formal commitment on the part of the Russian Federation. Shvedova's examination of statistical data indicates a decrease in women's participation in labor markets, lower salaries, growing wage inequality, occupational segregation, higher rates of unemployment (p. 159), lesser returns on education for women, and a feminization of poverty (p. 158). In conjunction with "women's limited political power, their lesser economic status, the absence of political will," the author further diagnosed an increase in violence against women and the articulation of "a social climate conducive to gender stereotyping" (p. 163). Like other contributors to the volume, Shvedova concludes her analysis with a discussion of the measures that she deems necessary for redressing the inequalities that women face: better gender statistics to document and provide information about women's situation, educational efforts to denaturalize domestic violence and gender stereotypes, developing and implementing legal instruments that would complement the government's endorsement of international norms for gender equality, harmonizing wage levels, and providing greater support for child care.

While historical analysis is a methodology endorsed by authors published in the volume, most studies resort to comparative historical frameworks that delineate and counterpose two eras: the socialist and post-socialist era in Einhorn, the pre- and post-89 years, or, alternatively, under communism and throughout EU accession in Sloan, until and after the collapse of the state socialism systems in Buckle, and finally, during and after the Soviet era in Shvedova, Guner-Ayata, Usmanova, and Fayzyl-laeva. Due to its historical focus on pre-Soviet times, **Timur Kocaoglu's** chapter "The Past as Prologue? Challenging the Myth of the Subordinated, Docile Woman in Muslim Central Eurasia" might seem at first sight the odd piece in the collection. Kocaoglu's research dismantles the mythology that constructs the Soviet reforms as the

sole forces at work for the emancipation of women in Central Asia and thus reifies Muslim Central Eurasian women as objects of Soviet modernization and emancipation. The historical recovery of the life stories of several reformist women and men active socially and politically at the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth, and the analysis of literary texts authored by Muslim reformists **enable Kocaoglu to demonstrate** that the efforts of the Muslim reformist intellectuals resulted in noteworthy gender emancipatory outcomes such "granting women the right to vote and to be elected" (p.199). According to the author, such initiatives ultimately "laid the groundwork for many of the Soviet-era policies on women's behalf" (p. 170).

In their chapter, "Gendered Politics in Transitional Societies: A Comparative Perspective on Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan," Ayşe Güneş-Ayala and Ayca Ergun undertake a comparative analysis with the aim of identifying the assemblages of factors responsible for the post-Soviet deterioration in women's status. The research is premised on the idea that the collapse of the Soviet Union has had different impacts on each of the states analyzed and that gender represents a fundamental category of analysis for the understanding of the ongoing processes of democratization. Through an analysis of statistical data, secondary literature, and interviews with gender experts, NGO representatives, members of international organizations, politicians, and representatives of the media, the authors conclude that the dismantling of the social security systems provided by the Soviet regime affected working women, leading to a triple burden of paid employment, caretaking work for elderly and children (replacing formerly available state-provided services), and acting as "crisis managers" of households experiencing strains of instability and poverty. The authors document a restructuring of female labor markets and occupational opportunities, characterized by a general deskilling of women's labor accompanied by some skilled employment opportunities in sectors such as private business, international companies, and NGOs; a reconsolidation of traditional gender roles; a concentration of women in female-coded occupations; fewer education opportunities for women; new demographic structures resulting from migration and changes in life expectancy and fertility; and a significant drop in women's political representation as a result of the elimination of quotas. Based on their relation to four classes of factors (ethnic diversity or ethnic homogeneity; population living in urban versus rural areas; levels of employment, unemployment, and poverty; and

the articulation of national identities around traditional gender roles), the countries under scrutiny are classified into two groups. Kazakhstan and Kyrgyzstan are deemed to have fostered conditions more conducive to either women's active engagement in transition and gender empowerment, due to higher ethnic diversity, more developed urbanity, and constructions of national identity that bypass gendered expectations; conversely Azerbaijan and Uzbekistan are considered prone to the consolidation of patriarchal practices due to their homogeneous ethnic composition, predominant rurality, lower levels of unemployment, and the merging of stereotypical definitions of womanhood and manhood into newly fashioned patriarchal constructions of national identity.

As already mentioned, migration is a dominant analytical theme of the volume. Eleonora Fayzullaeva's chapter, "Labor Migration in Central Asia: Gender Challenges," takes a transnational approach in examining this subject through a detailed regional and historical analysis of global, national, and intra-national patterns of labor migration during and after the Soviet era. The author argues that the current trends represent "one of the most powerful social and economic consequences of political transition and market liberalization in Central Asia" (p. 259), which demonstrates that the experience of labor migration is gendered, and most importantly its gendering varies from country to country, based on specific economic and social contexts. Her research of the gender consequences of rural to urban migrations, the out-migration of Tajik male laborers versus the out-migration of female laborers from Kirgizstan, and the economic factors that transformed Kazakhstan into a destination country for migrants in Central Asia unveils the "devaluing effects of the extensive migrations on the destinies of women in Central Asia" (p. 259) and signals an urgent need research for policymaking, at national and transnational level, that looks beyond the alleged positive effects of global labor migration.

The volume concludes with Zalaikho Usmanova's analysis of old, new, and emerging gender roles and gender identities in contemporary Tajikistan. Entitled "The Complexity and Multiplicity of Gender Identities in Central Asia: The Case of Tajikistan," the chapter offers a comprehensive overview of the political, economic, and social changes that, according to the author, have impacted negatively the participation of women in the public sphere. Usmanova's findings concur with the findings of the other contributors to the volume; however, her analysis takes a step further and delves into a close investigation of the so-called reemerging traditional gender

roles. Ousmanova demonstrates that spaces like the *mahallas*, which are usually considered to deprive women of agency, are in fact much more complicated in their influence on gender formations.[2] During the last decade and within the constraints of traditional, cultural, and religious values women have negotiated positions of increased participation and influence in local power structures and public life, as mothers and heads of households, as female clergy, and as spiritual leaders.

The volume edited by Racioppi and O'Sullivan See has many strengths. Most notable is its wide spectrum of methodological perspectives. The authors' recourse to ethnography, depth interviewing, institutional and event case studies, archival research, meta-analysis, discourse analysis, and ultimately their assemblage of individual methods into innovative multi-method approaches enables an understanding of gender politics in Eurasia in terms of the many dimensions and variations across the region. Secondly, the thematic diversity of the nine chapters engages the reader's interest, while the different analytical foci and geographical scales of analysis allow the reader to grapple with the connections among the past conditions as well as with the current inequalities arising from new forms of globalization. Reading the chapters side by side leads to the formulation of additional questions. For instance, **Kocaoglu's historical recuperation of the Muslim reformist voices from the beginning of the twentieth century** inspires an interest in generalizations of current gender politics that extend back to pre-communist times. Moreover, **reading Kocaoglu, Usmanova, and Magyari-Vincze's engagement with the actions and voices of real women side by side with studies featuring a rather exclusive focus on policy, legislative, and institutional analysis** spurs questions about the meanings, mobilizations, and changes emerging at grassroots level within the latter contexts.

Besides the inquiries that it inspires, *Gender Politics in Eurasia* does leave certain questions unanswered. First of all, the term "transition" begs unpacking. Its implicit meaning denotes the passage from communism (always rendered as coextensive with state-run, planned economies and undemocratic governance) to free-market capitalism and democracy. The ideology of transition constructs the embracing of capitalism as an unproblematic global goal and forecloses the imagining of alternatives futures. Within the current political imaginary, this process of closure also renders the West as homogeneously wealthy, thus masking its own race and gender inequalities and obliterating, in Chandra Talpade Mohanty's terms, "how capitalist production relations

are built upon the back of women workers defined as wives"[3] When the EU is portrayed unquestionably as the post-89 force of gender emancipation, what is left unaddressed is the role that the EU, alongside local governments and financial regulatory organizations such as the International Monetary Fund and the World Bank, played in setting the scene of the current inequalities through the imposition of austerity measures, privatization of services, and job market restructuring. Einhorn theorizes in the opening of this volume the EU's incongruous relationship with an agenda of gender equality. Following her argument, researchers have to move beyond the mere documentation of women's situation at two moments set twenty years apart in time and start theorizing the relationships between the loss of social welfare, job security, and education opportunities and the much-desired capitalism that constitutes the terminus of Eurasia's transition. In addition, the conditions of generalization in the cases where research findings are extrapolated from particular national case studies to the level of regions such as Central and Eastern Europe (Slaot's piece) or Central Asia (**Kacaoglu's piece**) need further clarification. Transnational feminist inquiries that stop at identifying similarities among national gender regimes run the risk of glossing over important local details and of overly general conclusions. Transnational approaches that examine transformations within national boundaries under the impact of transnational economic, cultural, and technological shifts (Magyari-Vincze's and Buckley's analyses) bypass such limitations by demonstrating that in spite of international norms for gender equality, transnational networks of nongovernmental organizations, increased global interconnectedness and the now global expansion of capitalism, have given rise to new gender identities, differences, and inequalities that according to Inderpal Grewal and Caren Kaplan "arise from new forms of globalization as well as from older histories of colonialism and racism"[4]

Overall, *Gender Politics in Post-Communist Eurasia* provides a detailed description of the major gender inequalities experienced by the women in the region. The volume also presents analyses of legislation and policies attempting to address these issues and thus makes for engaging and useful reading for graduate students in women's studies, European studies, and public policy studies.

Notes

[1]. Joanna Regulska, Jasmina Lukic, and Daria Zavrsek, "Introduction," in *Women and Citizenship in Cen-*

tral and Eastern Europe, ed. Jasmina Lukic, Joanna Regul-ska, and Darja Zavrsek (Farnham: Ashgate Publishing Ltd, 2006), 1-4.

[2]. According to Usmanova, *mahallas* are small communities consisting of up to three hundred households. They maintain traditional ways of community life and family organization.

[3]. Chandra Talpade Mohanty, "Women Workers

and Capitalist Scripts: Ideologies of Dominations, Common Interests, and the Politics of Solidarity," in *The Socialist Feminist Project. A Contemporary Reader in Theory and Politics*, ed. Nancy Holmstrom (New York: Monthly Review Press, 2002), 163.

[4]. Inderpal Grewal and Caren Kaplan, "Introducing Women's Studies: Gender in a Transnational World," in *An Introduction to Women's Studies* (New York: McGraw-Hill, 2006), xxii.

If there is additional discussion of this review, you may access it through the network, at:

<https://networks.h-net.org/h-sae>

Citation: Laura Lovin. Review of Racioppi, Linda; See, Katherine O'Sullivan, eds., *Gender Politics in Post-Communist Eurasia*. H-SAE, H-Net Reviews. October, 2011.

URL: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=32164>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-No Derivative Works 3.0 United States License.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.4

محرری : محمد فضلی //

تیمار افغانستان

افاده مرام، افغان سفری، موقع جغرافیسی، حدود لری،
کوللری، داغ لری، انهار، تقسیمات سیاسی، خاندان امیری،
حادات و طین لری، معارف، صنایع، تجارت زراعت بوللر
شوسه لر، پوسته لری، پارده لری عناصر، اردو عسکرلک،
اسلحه سی، حضوره قبول، بیرام نمازی دربار عام، جشن کیجه لری

۱۳ رسمی جاویدر

استانبول مطبعه احمد احسان

۱۳۲۵

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TİK 1162.4

عالم اسلامك انتباهي شواهدندن : افغانستان اميرى
(حبيب الله خان سراج الملة والدين) حضرتلى

افغانستان امير نيك بيوك بخدومارى عنايةاه خان معين السلطنة حضر تلى

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1162.4

قافى عسك بده

افادهٔ مراسم

افغانستان اسیانک بوکنج و دینج حکومتی حقیقده هان
بوتون جهان اسلامیتده برتوجه بر محبت وارد. خصوصیه
عثمانلیلر عمومیتله بو دیار و حکومت ایچون پک بویوک
برخس تقدیر توجه و احترام بسلرلر. فقط غریبدرکه
بوکون بو حکومت حقیقده هان هیچ کیمسه ده دوغرو
بر فکری، معلومات حقیقیه بو قدر. خرافات قیلندن
ایشیدلش، روایت ایدلش، بعض افسانه لردن بشقه
بو عملکتک نه حال حاضرینه نه ده ماضیسنه عائد بر اثر
مطبوع و مدون موجود دکلدیر. چونکه اوزایه کیرمک،
کورمک و صوکرک کوردیکی دوغرو اوله رق یازمق،
هیچ کیمسه یه نصیب اولماش کیدیر. انسان بیلمدیکی،
ایچه طانیمدینی برشی طبیعیدرکه نه قدر سوسه ینه اکیسک
سوه. حتی سوه سینه بوجه مناسبت بولوناماز
بناه علیه اسیانک پک فعال بر حکومتی اولان وبالخاصه
تکمیل وطنداشلمزک توجه صمیمی قانیسنی قازانمش
بولنان افغانستانک حال حاضر سیاسی و عسکر یسنی

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.4

بردرجهیه قادر دخی استقبالی ظانمق ، اونا قارشو برحس
اخلاص و مودت بسلیهن عثمانلیله لازمدره بولزوم تأمین
و تطمین ایدیلنجه اواخلاص و مودت طبیعی درکه اوتوجه
و حرمت غیابی مز دادومتین اولاجقدر .

مصرده بولندیغمز زمانلر حسب القدر افغانستانه
کیتمشدک . مملکتک برچوق یرلرینی کوردک خاندان
امارتک و بوتون افغان امراسنک حسیاتی پک یقیندن
مشاهده و تدقیقه موفق اولدق . اردوسی ، معارفی ،
صنایعی احوال و عاداتی و عثمانلیله قارشو پرورده
ایتدکاری حس مقارتی بالذات ، کوردک ، بوکور کولر -
بمزی ، تدقیقا تمزی شمیدی بوسالده و طنداشلرمزه
عرض و تقریر ایتک ایسته یورز . نصل کوردک ،
نصل حس ایتدکسه هیبچ برشی علاوه ایتدکسزین
اولدینی کبی یازدق . و تقریر اتمزی امکان داخلنده تماماً
توضیح و تنویر ایتک ایچون حین سیاحتده ایدیندیگمز
فوطوغرافلری قروکیلری دخی ، اوبابده کی کلفت مادهیه
قاتلانارق اقتضا ایدن محللره قویندق . پک زیاده امید
ایدرزکه ، بوافغانستان رساله مصوره مز ، اورالره دائر
معلومات و تنبقات عمیقهیه صاحب ارباب علم و تدقیقه
هیبچ اولمازسه باعث شوق و غیرت اولور . و اورالره

دائر یا لکنز حب و توجهه بسله یهرک هیبچ معلوماتی
اولمایانلرده برنبده و قوف حقیقی بخش ایدر .

« ایشته اول قدردر اول حکایت »

« باقیسی کداف بی نهایت »

فی ۳ تشرین ثانی سنه ۳۲۵

محمد فضلی

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL1162.4

افغانستان سفری

اوج سنه اول ، قاهرده ایدم . برکون بعض رفقای
آلام استبداد و غربت آرقداشلر ، وبالخاصه حیات و حربیتی
قورتارمق ایچون هر شئینی فدا ایدم . اورالره التجایه
شستابان اولمق مجبوریتینی کورمش حسنی بک ، حقوق
قهوه سندنده اوطوردیوردق . ویلمم ناصل بر ساقبله
حسنى بک ، یاقیننده بولونان طانیادیفی برذات ایله قونو-
شیوردی ؛ زمین مکمله ، حسنی بکک ماجرای حیاته
انتقال ایدر ، وحسنى بک ، انقراضه سوروکله ن سوکیلی
وطنده ، اونک اعلاسنه واکتساب و مکنته چالیشمق
دکل یا ، حتی ناموس کارانه ایفای وظائف ایتمک بيله معاذاه
نه قدر مشکل ، نه قدر پر فلاکت و تهلسکه بر پرواسزلق
تشکیل ایتدیکنی حیات عسکریه ماضیه سندنده کی و نائق ایله ،
واوقدر جانی یاغمش بر عسکر وطنپرور حرارتيله بسط
واشیات ایلرکه ، مخاطبی شدتله متأثر اولور ؛ دیرکه :
— سزک کبی متفینن و مقتدر ذاتلر افغانه کیتمش
اواسه کز ، اورا حکومتنه بویوک خدمتله ایدرسکنز ؛
وحتی بالخاصه امیر نزدنده بک بویوک برحسن قبول

کورورسکنز . افغان حکومت اسلامیه سی ، سزک کبی
مسلمان ارباب عرفان و اقتداره بک محتاجدر و بک زیاده
رغبت و احترام کوسترر . اکرارزو ایدرسه کز محمود بک
طرزنی واسطه سیله حضرت امیره بر عریضه تقدیم ایده .
بیلیرسکنز . موفق اولاجمکنزی دهها شمیدین تأمین
ایده بیلیرم .
بو ، هنوز طانیشیلما مش ذاتک ، شو صورت صمیمیه
واقع اولان ارأه و ترغیبی ، حسنی بکک چوقدنبری قلب
ودماغنی اشغال ایدن امل و ارزوینی بک زیاده تشویق
وتشجیع ایتشدیر . بنام علیه هان ایدیندیکی آدرس ایله
افغان حکومتنه بر عریضه تقدیم ایدر .
بوتاریخدن بر سنه صوکره حسنی بک ، محمود بک
طرزیدن بر مکتوب آلیرکه : بونده افغان امیری حضر-
تلرندن جواب آلدیغنی ، جوابک بو قدر کجیکمه سی ،
عریضه متقدمه نک یوله . برچوق یزله طاقیلارق بک کچ
واصل اولمسندن تولد ایش اولدیغنی ، بیاندن صوکره ،
ذکر ایدیلن جواب : حسنی بکدن ماعدا ، ده اوسویه
علم و عقیده تورکلر اولوبده اورالره کیتمک ارزو
ایدلرسه کال ممنونیتله قبول ایدیله جکلرینی بیان و تأمین
ایدیورمش . بو ، شیمدی اظهار ارزو ایدمک
افندیلرک بر عریضه تقدیم ایتهلری لازم ایش . .

بوخبره اطلاع ایدلدیکی کون ، بعضی آرقداشلر :
 وازجه علی ثروت بك ، اجزاجی محمدافندی ، اسویجرحده کی
 علی فهمی بك ده برعریضه تقدیم ایدرلر ..
 بر مدت صوکرکا کابلدن تکرار بر جواب آلیرکه
 عیناً شودر :

عزتلو حسین حسینی بك افندی حضرتلری

بوندن برسنه مقدم یعنی فی ۱ ذی الحججه سنه ۳۲۳ تاریخیه
 نام عاجزی به ارسال بیورمش اولدیغکز مکتوب فی ۲۹
 ذی الحججه سنه ۳۲۳ تاریخنده واصل دست عاجزانه ام اولمش
 ایدی که اولوقت امیر حضرتلری معیتنده جلال اباد ولایتنده ایدک
 مکتوب عالیکزی حرفیاً فارسی به ترجمه ایدرک اصلیه برابر
 امیر حضرتلریه تقدیم ایله دمسده سفر برحالنده بولندیغمزدن
 ایجاب اجراسنه دایر ویره جکاری امری کابله عودتلیریه تعلیق
 بیوردیلر . وقوع حال مشعر ذات عالیلریه بر مکتوب یازمشدم .
 اشبو مکتوب هندستانک برچوق یرلری سیاحت ایتدکدن
 و اوچ آی صوکره کابله عودتمزده کرویره کلدی . بتکرار
 جواب یازمسی امیر حضرتلرندن آلنه جنی اراده به تعلیق ایتمش
 ایدیسیمده مشارالیه حضرتلری مالک شاهانه لری کشت و کذار
 ایتک ارزوه دائماسفر برحالنده بولندیقلرندن مکتوب عالیکزرک
 بتکرار عرضنه مساعد وقت بولنه مدیغندن مکتوبکزر بوآنه
 قدر جوابسزقالدی . بوکره امیر حضرتلری بوندن ایکی آی اول
 هندستان سیاحتنه عزیمت بیوردیلر . ومقام امارته برادری
 سردار نصراه خان حضرتلری وکاله تعیین بیوردیلر . ذات
 عالیلری حمیت اسلامیه وغیرت وجدانییه سابقه سیله افغانستان

حکومتسه خدمت ایتک اوزره کلمک آرزوسنده بولنان احبابمزدن
 برداندن آلدینم بر مکتوبی فارسی به ترجمه ایدرک مکتوب
 عالیکزرله برابر مشارالیه نصراه خان حضرتلریه تقدیم ایلدم .
 مکتوبلرک هرایکیسینی ده مکرراً او قودیلر و ذاتاً افغانستان
 حکومتک ترفیع وترقیسنه خادم اوله جتی عثمانلردن بشقه برملت
 اولندیغنی بیایدیکندن ومحض خدمت ایتک داعیسیله تشریف
 بیوره جفکزدن بك زیاده ممنون اولدیلر . وبوکادائر ویریله جک
 امر هر حالده اراده حضرت امری به متوقف ایدوکندن ایجاب
 اجراسنی امیر حضرتلریک تشریفلری زمانه تعلیق بیوردیلر .
 (کندم بالذات مکتوبلری حضور امیری به تقدیم ایدوب بوایکی
 ذاتک کللری اسبابی تسهیل ایچون اراده حضرت امیری بی
 استحصال ایده جکم وقوع حالی کندولرینه یازیکزر) دیه امر
 بیوردیلر . بنسأ علیه امرلری موجبجه شو مکتوبی ذات
 عالیلریه تقدیم اید بیورم . فقط اره دن برسنه کچدی . ذات
 عالیکزر حالا مصرده میسکزر . و کلمک سوداسنده میسکزر
 مکتوب عاجزینک ذات عالیلریه وصولنده وقت فوت ایتوب
 همان حقیقت حال بر مکتوبکزرله بیان بیوریکزر که امیر حضرتلری
 تاریخندن ایکی آی صوکره دارالسلطنه کابله تشریف بیوره جکلردر .
 ایجاب ایدن مصارف سفر به کزله کله جکزر طریق با اراده
 سنیه حضرت امیری ذات عالیلریه تبلیغ ایدیله جکدر . فراریلردن
 عثمانلی مکتبلرنده مکمل تحصیل کورمش ملکی وعسکری ارباب
 فندن اولوبده اورالرده بولنانلردن کلمسی ارزو ایدن وار ایسه
 ممکن مرتبه ترجمه حالریله هانکی فیلردن احتیصاص کسب ایتمش
 لیاقت ودرایتلری مشعر مهر وامضالر آلتنده بر مکتوبلری
 آلوب ارسال وعنايته وساطت عالیلری ذخی التماس الیرم .
 امعروضاتم وجهله امیر حضرتلریک هندوستاندن عودتی

زمانه قدر مکتوب عاجزینک امر جوابیه لرینه نائل اولورم امید
قویسبله ختم مقال ایلم . باقی اراده افتدم حضرتلرینکدر .
۱۴ محرم سنه ۳۲۴

محمود طرزی

بوایکنجی مکتوب اوزرینه کیده جک آرقداشلرک
مصارف راهیه لرینی تخمین و تعیین ایتک اوزره حسنی بکه
برابر قوق قومپانیه سنک آجنته خانه سنه مراجعت ایتدک
آجنته ، قاهره دن ویانه یه قدر بر افندی ۱۰ انکلین
ایراسی الله ایکنجی موقمه کیده بیله جکنی ، وایلریسی
ایچون ویانه ده کی آجنته ایله کوروشولمه سی اقتضا ایتدیکنی ،
قاهره دن دوغرودن دوغرویه باکویه یاخود مروه قدر
بیلت کسه میه جکنی بیله یرمیش ایدی . بوکابناء حالی عرض
ایتمک اوزره کابله بر مکتوب یازدی . وبنده بو مکتوب
ایله برابر ، حیاطمدن نه لره واقف اولدیغمدن ، نه یاپایله
جکمدن باحث بر عریضه تقدیم ایده رک ، قبول بو یورو-
لوزسه م ، حسنی بکه برابر حرکت مهیا بولوندیغمی
سویله دم . وحسنی بک اشبو عریضه سنده قوق قومپانیه سی
آجنته سنیدن الدینی جوابه علاوه بمیدجه بر تخمین ایله
برکشی به کابله قدر الله ایرا خرج راه کفایت ایده بیله جکی
تجدیدیه حیرتیه حیرتیه

ایکی بچق آی صوکرکا کابلدن رسجی برتحریرات
ایله فحامتیا ب دولتلو سردار نصرالله خان حضرتلرینک
فرمان عالیاری وملفوف ۳۵۰ عدد عثمانلی لیراسنی مشعر
بربونو کابله . بزلی شیخصاً طانیمدقلری حاله صرف
بویله بر مراجعت و تحریر آ ویرلمش برسوز اوزرینه پاره
کوندرمه لری تورکاره قارشو امنیت واعتماد لرینه بر دلیل
علنیدر .

آرتق مسأله ، قطعاً جدیت کسب ایتیش اولدیغی
ایچون سفره نامزد آرقاداشلر ، هیمز یول تدارکاتنه
باشلامشوق . یکریمی کون صوکرکا حاضر دق . یالکیز ،
آرقاداشمز دو قنور سعدالدین و دادبک ، اقیهای قابلسز بر
عذر ومانه ایله قرارندن صرف نظر ایتک مجبوریتسنده
قالمشدی ؛ فقط ، بز هیمز ایچمزده برده دو قنور بولونمستی
پک زیاده التزام و آرزو ایدیوردق . بو آرزوی متلا -
شیمیزی ، نهایت اسکندریه ده اجرای صنعت ایدن
اوپراتور منیر عزت بک قاردشمز تطمین ایتدی : کندیسنه
وقوع بولان مراجعت صمیمه منزی ، مجرد وحدت
دینییه ، ومنفعت سیاسییه دینییه نقطه نظرندن بر محاکمه
حیثکارانه ایله درحال قبول ایتدی .
روسیه دن کیدیه جکی وروسیه حدودندن کچمک

بعض قبوداته تابع طو تولدیندن پسا پورطلمیزی قاهره روس قونسلوسنهده تصدیق ایتدیرمش ایندک .

روسلرک حرز دکزی اطرافندن ، یعنی تورکستان جهتلرندن کچمکه ، او طرفلرده سیاحتیه بر اجنبی به مساعده ایتدکلمیزی قاهرهده ایکن او ترمشدک . بوسیدله پسا پورطلمیزی « برای زیارت مشهده » قید ایتدیرمشدک . و جنوردهده کی آرقداشمزهده ، پسا پورطلمیزی ایشینک قاهرهده اولاجغنی ، خر جراهلرک واصل اولدیفنی یازمشدک .

آرتق سیاحت قریبه من شیوع بولمشدی ؛ علی فهمی بکه ترستهده بولوشمق اوزره بر مکتوب یازارق ؛ ۱۳۲۳ سنهسی ایلولک اون طقوزنجی کونی قاهرهده پورت سعیده حرکت ایتدک . شمندوفر ظارنده ، او سنلردنبری غربت وجدال ، سعی وفلاکت رفیقلمیزی ایله وداعلاشمق پک حزین وسوزشلی اولدی پورت سعیددن اشیا وادوات صدوقلمیزی قوقس قومپانیهسی واسطهسیله ارسال ایتدک .

اسماعیلیه دن صوکر پورت سعیده یاقین بر یرده یول آرابه لری دوریلش . ترنیز توقف ایتشدی ؛ بوراده یولچلرک واغون دکیشدیرمهسی ایجه قاریشیق برشی اولدی ؛ و بو قاریشیقلمده ، بزم قومپارتمان اسکندریهده کی

دوقتور آرقاداشمزمک کیریورمهسی ، قاریشیقلمک و یردیکی راحتسزلنی اونوتدیران برحسن تصادف اولدی . مکر اوده ، بزله بولوشمق اوزوه بوترن ایله پورت سعیده کلپورمش ... پورت سعیدهده Hôtel de France اوتل دوقرانسه ایندک ، اوچ کون واپور بکله دک .

ایلولک یرمی ایکنجی کونی لوئید قومپانیه سنک اله قترا واپورینه بینهرک بوتون حیاطمزهده ایلاک هدقز اولان اودیار اسلام ایچون حرکت ایتدک . و بو سیاحتیه ایلاک اوغراغمز ترسته اولاجق ایدی که : پورت سعیددن ترستهیه قادار ایکنجی موقع ، یمکلی اون انکلین لیراسی در .

واپوریمز اسکندریهده اوچ کون قالدی کومور ، صو کبی نواقضنی اکل ایتدی .

بو توقف کونلرده ، بیلم ناصل بر عارضیه ایله دهشتلی برخسته لغه طوتلدم ؛ متوالی وشدید حاملرتاب وتوانمی اوقادار خراب وزبون براقدی که ، ناموس اوزرینه یریلش سوزدن دوتمک ، دونه مه مک انفعالات هر دم هجومی آیریمجه بر مرض محرق اولیسوردی . اسکندریهده کی بو اوچ کونی نه قادار تصور ایدیه بیلیرسه اوقدر فنا کچیردم . ونه ایت دوقتور آرقاداشمزمک مبدول

وخالص مداوات و غیرت دائمه سیله جانلاندم ، وان بآن کسب قوت ایتمکه باشلادم .

۲۵ ایلولده واپوریمز غایت کوزل برهوا ایله اسکندریه لیمانی ترک ایتدی . بو ، بزم ایچون غربته وطن اولمش ، بزی دراغوش ایده رک سنه لجه سینهنده باریندیرمش اولان مملکتی ، بلکه مؤبداً ترک ایدیوردق .

... ایکنجی قامار دن بز دن بشقه یولجی بوقدی . هوا تمیز ، صاف و متبسم ؛ دکز را کد ، طاتلی بر سطح سما رنگ ایله قلوب متعوبه یه حضور و تسلی بخش ایتدیکی ایچون ، بوندن معصوم بر شوق و شطارت آلاق ، کندیسنه سلاملر و داعلر یوللادیغمز غربته وطن بو اسکندریه دن افتراق ترک حزن و حرارتی او تو یوردق . درت کون ، بویله را کد و کوزل دکزی طی ایتدک ؛ دردنجی کونی آقشام اوزری برندیزی سواحلی و فنلری کورونمکه باشلادی . کوزل بر لیمانی تعقیب ایله ریختمه یاناشدق . (نه ایترا) بوراده یوک چیقاردی ، یوک آلدی قرانتنه دو قنورینک تفتیش و معاینه سنی ده صاوشدیر . دقدن سوکرا ، کینک ایکی ساعت قدر بوراده تونف ایده جکندن بالاستفاده قاره یه چیققدق .

ریختیم اوزرنده پوسته خانلر و آجنتهلر بری برینه موازی سوقاقلر تعقیب ایدیلانجه ، بویوک برکلیمه میداننه

کلینیور ؛ بزده بو میدانلغه قدر کلدک ؛ سوکرا دونه رک یینه کلدیکمز یولدن ساحله ، اورادن واپوره کلدک ، واپور حرکت ایتدی . ایرتسی کونی آران او دلق ساحلنک تپهلری ، طبیعتک او تپهلری ، اورالره بخشایش لطیفه سی مناظر روح استیناسی دها سوکرا ، ترسته لیمانی واونک کردباد مدنیتی انظاری دولوردی .

ترسته ده واپوریمز آچیقده دمیرله مشدی ؛ بوراده دخی قرانتنه وپولیس مأمورلرینک تفتیشندن سوکرا ، ۲ تشرین اولده قاره یه چیققدق ، متره پول اوتلنه مسافر اولدق .

ترسته ، سوقاقلری ، جاده لری منتظم ، بویوک طاشلرله تفریش ایدلمش ، غایت تمیز ، زیاده سیله تجارتگاه بر مملکتدر . تپهلره دوغرو چیقان منتظم یوللری ، کوزل ، روح و نظره فرح و انبساط ویرن باغچه لره ایصال ایدر . و بویوکسک تپهلرده کی باغچه لردن آرقه یه دونوبده تمدید نظر ایدلدیکی وقت ، ماوی بر حوض لطیف حائنده اشغال و تسخیر نظر ایدن دکز ، باغچه لردن آلینان فرح و انبساطی ، برمشی روح ایله مزج ایدر .

کله جک آرقداشلریمزله بوراده بولوشمق احتماله مبنی مصره قارتلر یازمشدق بوراده درت کون قدر اقامت ایتدکن سوکرا ، ترسته پوسته خانه سینه اوکله جکنی

بکله دیکمز وکله یز رفیقمز نامه مکتوبلر قارتلر براقه زق
بودا اشته یه حرکت ایتدک .

ترنک تریسته دن چیقار چیقماز تعقیب ایتدیکی صیرتدن
ساحله قدر اولطف و مزهر خط مائل اوزرنده باغلر
باغچه لر، کوشکلر ... اک صوکر باقچی قلبه لری،
دالیانلر ... نظری اویله طاتلی اوقشا یوردی اویله بر
حرارت برشمیم وطنله بوغاز ایچینی کوزا وکنه کتیریور-
دی که ظن ایدرم بر آنده هب آرقاداشلر، برشهیق حسرتله
کو کسمز قباردی .

بودا پشته یه بر آقشام اوزری داخل اولدق، جسیم
ونورانور ایستاسیوندن چیقدیغمز وقت کنیش و تمیز
جاده لر اوزرنده ، بومعظم شهرک منظره لیلیه عمومیه سنی
آنجاق برایکی دقیقه سیر ایتدکن صوکر ناسیونال
اوتانه ایتدک .

*
*

بودا پشده پک نظرربا ایدی . کنیش سواقلر جسیم
ومکمل مبانی، تراموا یلر ، قهوه خانلر، آصمه کو پرولر،
خاصه : طنونه اوزرنده کی درت یوز متره طولنده کی
کو بری ایله مبعوتان دائره سی ، اک صوکر صنعت معماریه نک
اک محشم بر نمونه سی ایدی . خلاصه بومملکت جدیده
تیا ترولری و بوتون آثار مدنیه سیله پارسک بر نمونه سی

ایدی . و کو پرولر اوزرنده چیقدیغی وقت طنونه نک
جریان لطیفی سه نهریخی خاطر لاتیور .
مجارلر ، ناموسکار ، جدی ، فوق العاده غیور ،
وطنپرور انسانلر در .

تشرین اولک اون سکزننجی کونی برصباح بودا پشته یی
ترک ایله اوده سا ایچون شمندوفره بئندک . ترن ، هرایکی
طرفی مزروع ، بی پایان یشیلک لردن کچهرک مجارلرک
ظالیچیا حدودینی تشکیل ایدن سه پایه قارباط طاغلیغی
آشدی . لمبرغ استاسیوننده آقطارمه اولدق ، روسیه
حدودی اوزرنده « بوت وولو چیسقا » قصبه سنده توقف
ایتدک . بوراسنی آوستریایه تابع ایسه ده حدوده آنجاق
یاریم ساعت مسافه سی اولدیغدن ، روسیه ده کچن حرکات
اختلالیه یه قارشو روس حکومتک شدت ظالمانه و مستبدانه سی
بورا اهالیسنی اشغال ایتدکه ایدی . بوراده ترن اپی
مدت توقف ایتدیکی ایچون برقهوه ایچمک اوزره
استاسیون قهوه سنه چیققدق . بزنی بویله بش کشی سیاح
قیافتنده کورن بوفه جی ، و دیگر یولچیلر ، و خصوصیه
روسیه لی یهودیلر ، اوده ساده کچن وقایع الیه و وحشیانه یی ،
داها برقاچ کون اول اختلالچیلرک ترنی توقیف ایله
یولچیلرینی صویدقلرینی بزله مفصلاً آکلاتیورلر ، و بز
بادره یه دوچار اولماق ایچون ، اقشام کله جک و پک سرعتلی

کیده جک اولان ترنی آلمقغمز داها موافق اوله جفنی بیان و اخطار ایدیورلردی . واقعا بزلر ، ستهلردنبری روسیه ده کی اختلالات و ظنپورانه متوالیه نی غزته لرده او قومده ایسه کده ، بویله برآنده او اختلاللرک برصدمه ناماملونه هدف قالمق احتمالی ، جالب اندیشه اولدی ؛ و چاره سز ، وقوع بولان بیانات و اخطاراتی حسن قبول ایله اقسام کله جک سرعت قطارینه قالدق . ویغفورلو ، سیوشیق برهوا اولدینی ایچون ، آقشامه قدر بریره چقمامیرق « پوت وولوچیسقا » ده ترنی بکله دک . بورا اها لیسنگ اکثریسی یهودی ایدی .

اقشام اوزری کلن قطار ایله روس موقفی اولان « وولوچیسقا » یه واصل اوله رق بسا پورط یوقلاماسی ایچون سالونه کیردک .

هر حکومت مستبده اداره سنده اولدینی کی روسیه ده دخی بسا پورط یوقلاماسنه فوق العاده اهمیت ویرلمکده در . سالونده کی یولچیلرک تذکره لری روس مأمورلری طرفندن طوبلانیا مش وعینی زبانه اشیا لر معاینه اولمشدی . حتی فرانسه زجه ماتن غزته سنی بیله آلمشیلر ، دو قنورک بوتون طبایته حاندکتابلرینی تدقیق ایتشیلر ، تکرار اعاده ایله مشلردی .

نرم اشیا واغونینه ویرمش اولدغمز اوتیه برمنی

افغانستان اسمزینک برادرلری نائب السلطنه نصراه خان حضرتلری

بوراده آرادق، بولامه دق، ظالبا اوده سایه قادار کیتمشدی .
برچاریک ساعت صو کرا ، سالوندن برنجیره آچیلارق
هر کسک اسملرینی اوقویه اوقویه تذکره لیرینی اصحابنه
اعاده ایتدیلر .

تذکره لری ویاتاق بیلتری ایله برابر روس ترینی
آلمشقد. روس ترنلری ، هر قومبار تمانده دیرت یاناغی
حاوی اولغله زیاده سیله راحتدر. آلتنده بولونان یاتاقلر
عینی زمانده قانا په وظیفه سفی ده کورور . اوزرنده کینلر ایسه
ایندی ریلنجه قانا په نك استناد کاهی ، یوقاری قالدیریلنجه
— طبقی اشاعیکی کبی — یاتاق اولور. روس شمعندو فرلرینک
یالکز سرعتاری آزددر . راحت یولجیلقدده ایسه ، محل
مقصوده بر آز کچچ واصل اولمق ، اوقادار کدر وحدت
ایدیله جک برشی صایلماز .

حرکت ایتدک ، ایرتسی صباح اوده سا غارنده ایدک .
بوراده ایجه صیقیلدق . درحال اشیا دپوسنه ، تحری
وتفتیش ... فقط بزم ، اوده سایه کیتدیکنی ظن ایتدیکنز
اشیادن اثر یوق .. بلکه اقشامه کله جک ترنده در . ،
امیدنده ایدک فقط روسیه برشورش و هیجان ایچنده
اولدیغندن بوکبی تقایاتده یا کشلقلر ، باشقا یوللردن
کیدهرک کونلرجه دپولرده قالمقلر اکیسک دکلدی .
ایچمزده مرام آکلانا بیله جک قادار روسجه بیلن دخی

یوقدی برترجانه مراجعت مجبوری حاصل اولدی .
 ترجمان ایستاسیون مأمورینه مراجعت ایتدی . قاپیسنده
 سونکولو نوبتخیلر بلکله دیکنی ذکر ایتک لازم اولان
 ایستاسیون مأموری، اشیامزک بلکله (استانسیا آده سا
 پورت) اوده سا لیمان ایستاسیونینه کیتمش اولدیغنی سویلدی ،
 اورایه باش اوردق . برطاقم رایلرک آراسندن ، پس
 ملوث اوفاق تفک دکانلرک، کومور مغازلرینک ایچندن
 تک بر موسسه یه کیردم ، آرقداشلرم طیشاریده
 بکلورلردی . برقاچ کله روسجه سویله یه بیلدیکمندن
 معهود اشیا آرانیلان اودایی بولمشدم فقط ارباب مصالح
 ایله دولو اولان بو اودانک قاپیسنده دخی سونکولو
 نوبتخیلر واردی ، برطرفسده ده مریم انانک قاندیلی
 یانوردی . ایجه بکله دکدن صوکر ا نوبت بزه کلدی بکنندن
 مأمور ایتدی یه کاغدی میز ارا ایتدم . آرانیلان یرک بوراسی
 اولمادیغی ، داها اشاغیده بردا ئره یه کیدیله جکی جوانخی آلم .
 و اوتوصیه ایدیان دا ئره یه مراجعت دخی ، هنوز بو کبی اشیانک
 ورود ایتدی کینی او کر نمکدن باشقا بر فائده بخش ایتدی . تکرار
 استاسیوننه کلدک . آقشام اولمغه باشلادی . برطرفدن اختلال
 و امنیتسزک قورقوسی برطرفدن ده اشیامزک بولوناماماسی
 ضحرتی ایله استاسیونک انتظار سالوننده مزعج برکون
 کچیردک ...

آقشام اوزری ینک ایچون چیقدیغمز زمان بر آز
 دولاشمش ایدک قابلی محبوس آرابه لرنده کمال دهشت
 و سرعتله سوق ایدیلن کنج مکتبیلرک منظره آلام و سفالتی ،
 بزى درین بر یوره ک آجیسی ایله صیزلاتمش ایدی .
 بو محبوس آرابه لرینک درت طرفنده شمشیر بدست جاناوار
 کبی قازاقلر واردی . و آرابه لرک فاصله لرنده ، پیاده اولارق ،
 و تکمه لر ، ضرب و تحقیر لرله کورتورولن بر چوق مظلومین
 واردی بونلردن آلدیغمز عذاب و تأثر ، بعید بردیار هجران
 قالان وطنمز ایچون پر جریحه اولان قلبلر میز قاناتدی .
 ییکدن صوکر ا تکرار استاسیوننه کلدک . کیجه یارسیینه
 قدر بکله دک ، کیجه بی کچیرمک ایچون اوتل تدارکی ایجه
 کوچ اولدی . چونکه : استاسیون جوارنده ، داخل
 شهرده اولدیغی کبی تمیز اوتلار بولو نما یور . بوسبیله بر حایلی
 دولاشدقن صوکره ، برذاتک دلالت خیر خواهانه سی ،
 و تصادف ایتدی کمز پولیساره صورمق لطفیله بریستول
 اوتلنی بولدق .

ایرته سی کون صباحلین ، ایلك ایشمز ، معهود لیمان
 ایستاسیوننه کیدرک اشیامزى آرامق اولدی ، وینه بولامایجه ،
 تکرار ایلك ایستاسیون دیره کتورینه مراجعت ایتدک ،
 تلغراف چکمک لزومندن بحث ایتدک ، و کونمزی کزینمک
 ایله کچردک ایسه ده بویله مختل ال سایش هر طرفنده قتال

بر مملکت کتده کز مک ، و کورمکدن بر ذوق حقیقی حس
ایدیله مه یور . چاقل قالدیرملر اوزرنده سرعتله یکن
قازاقلرک اوضاع غدارانه مستبدانه لرنی کورمک انسانه
بر رعشه خوف و تهور و یریور .

بوکونک اقبشامی ، اختلال انکیز شهرده یالکیز
ایکیمز ، اشیالری میز بکامک اوزره قالارق ، دیکر لری میز
باکویه متوجهاً حرکت ایتمه سنی مذاکره ایتمک ،
و قرار میز همان اجرایه شتابان اولدق ، ساعت بدی
بو جوق ترنیه یوله چیققدق . دو قنور ایله ما کیست رضابک
اوده ساده قالدیلر . اثنای سیاحتده اوغرا دیغمز شهر لری لک
تجارتکاهی ، بوسبیلله اک معموری ، الکتریک تراموا یلریله
دخی اک متمدنی « روستوف ایدی » « روستوف » ازاق
دکزی کنارنده حایلی معمور بر شهر اولوب اها ایسی
اکثریتله ارمی در . « روستوف » دن صکرا ، کوزل
مسجدلر و مناره جیکرله بر تواضع و شعر لطیف ایچنده ،
بومستبد و متعصب مملکتک کنارلرنده ، شوراسنده
بوراسنده کی کوچوک چرکس کویلرینک منظره سی بزم
روح محرومیزده برفرح و نشاط احیا ایتمی ؛ حسیات
اسلامیه مزنی اوقشادی .

دنیاک هیچ بر طرفنده ایشیدلماش و کورله ماش
بر حال : روستوف دن صو کرا شمند و فرک مرعتلی کتیمه سی

ایچون یولجیلردن بر اجرت سرعت طوبیلا دیلر بواجرتله
قازانیلمش سرعتله درت کون قوشدق دن صو کرا ، سمالره
یوکسکلمش نفت او جاقلری باجلرینک یاقینلردن کچرک
باکویه داخل اولدق .

« باکو » ده « مهنما نجانته اسلامیه » نامنده کی اوتله
ایتمک . بوتیمز ، منتظم ، حتی مزین بر اوتل که : اسماعیل
افندی نامنده بر صاحب غیرتک همیتله وجود بولمش .
واومر تبه یه کلش اولمقدن باشقا اسمندن دخی اکلا شیله چی
وجهله اخوان دینمز ایچون مقصد مقدس اخوتی اختوا
ایتمی آریجه باعث افتخار و سرور اولمقدن در .

« باکو » بحر خزر کنارنده ، « ایه شهر ون » شهه
جزیره سی اوزرنده بر شهر قدیم اولوب تخمیناً ۱۵۰,۰۰۰
قدر نفوسی جامع در . تجارتنی نفت او جاقلری اخراجاتیه
یک زیاده ترقی و توسع ایتمشدر . باکویلرک همان جمله سی
تورکجه قونوشورلر . روسلرک باکوده نفوسی دیکر یرلره
نسبتاً آزدن . بورا اسلاملری زنده ، حساس ، حمیتلی
انسانلردن . بعض ارباب غیرت و حمیتک همت تشبیه لری یله
باکوده معارف اسلامیه بر انبساط مهم کوستر مکده در .
طرف طرف معارف و معلمین جمعیتلرینک فعالیت
مخصوصه سی بزنی حیرتده بر اقمشدر . باکوده بر قاچده
تورکجه غزته نشر ایدلمکده در . بوغزته لریک او معارف

وترقی حرکاتک مرجع و متشبثی محترم دوقنور
حسین بکر ، احمدک اغایف ، ودوقنور قره بک وسائره
کبی اصحاب حمیت و عرفاندر . وخاصة حاجی زین العابدین
بکک نقداً و متوالياً وقوع بولان هممات فداکاریسی جدا
سزاوار تبریک و تقدیردر .

اشبو اسملرینی ذکر ایتمکدن ، برحظ ادای
شکران دویدیغ ذوات کرام ، باکوده بولندیغمز مدتیجه
حقمزده پک زیاده ابراز آثار مهماننوازی ایتدیلمز ؛
وبر اقسام قلوبک آلت ضالوننده ، نام عاجزانه مزه بر
دعوت مخصوصه ، بر اقسام طعامی یاپارق ، هممزی ،
غربت وسفر غریبانه تأثیری ایچنده غریق منت وشکران
ایتدیلمز . اشبو ضیافتده احمد بک اغایفک ، دوقنور
حسین بکک ، وقره بکک نطقلری ، استقبال اسلام
حقننده ، پیدا وناپیدا ، وقت تنور ایدن غایبه
خیالیمزی برشعشعه لطیفه ایله رخشان ایتدی .

باکوده بوقدر مدت قالمقله ، باشقا بریوله صایمش
اولان چانطه لریمزی ، واوده ساده اونلری تحری ایدن
ارقاداشمزر رضا بکی بکله مکده ایدک . نهایت اوده کلدی .
بوراده اخوان دین وحمیته ایفای وداع ایتمک ایچون
بز دخی اونلری دعوت ایتدک . وداعمزم مؤثر وحزین
اولدی . وحین اجتماعده ، شاعر کزیده طلوعات احمد

کمال بکک نطق منظومی هممزی مست ایتدی . و آتیده کی
ورقه نك جمله امضا ایدلمسی ، بوتون روحلریمزی بر
غلیان صمیمی حمیتله دلسیر ایتدی .
عربی ۱۳۲۵ ، ۱۹۰۷ افرنجی - (۷۱۳۲۷ ی .)
بازار - يوم الاحد - یکشنبه

بوتاریخی توحید اترک تاریخی عد ایتدک . آسیایه طوغرو
عثمانلی افکار حره سنک جریانی یوقاریده کی تاریخدن باشلادی .
بوتاریخی مبدأ اتخاذا ایتمکده مجتمعا حاضر بولنانلر :
احمد کمال ، احمد آقاف ، حسنی ، م . ه . ع ، ح ، ا .
بک ح ، محمد حسین ، محمد رضا ، علی حسین ، ب بک آ ، محمد فضل

باکودن ، اون آلتی کون صکره بر اقسام اوزری
« قرادنوسقه » کچمک اوزره واپور بیلتلریمزی آلدق .
نولون ، ایکنیجی موقع ۸,۵۰۰ روبله در . او زمانلرده
روسیه قزل قانلر ایچنده یوز مکده اولدینی ایچون قامارده
ایکن ایکی روس پولیسی کلرک قابا ، وحشی شاقلابانقلرله
اشیامزری واوستومزری باشمزی تحری ایتشلردی که :
بوصورتله تحری و تعقیبه روسیه دن بشقه هییچ بر طرفده ،
حتی هییچ بر حکومت مستبده دیارنده تصادف ایدیه مز .
بیندیکمز اوافق واپور ، حرز - غاسپی دکزینک
اک اوافق دالغه لرندن بیله متأثر اولارق چالقانیوردی .
نهایت ، بو اوافق کینک ایچنده بعض وحشترلر ، برچوق

چالقامقلر كچيردكن صوكره ايرتسى كوني ساعت اونده
« قرادنووسق » ه ياناشدق . « قرادنووسق » بحر حزر
كنارنده توركستان شمندوفريله اسياي وسطايه مربوط
يكي وكوچك برشهردر . اوفاق برده كرفزي واردر .
واپورلر احشباب ريختمه ياناشير . شهر غايت سس سنز
وسكونت اينجدهدر .

ريختمه چيقار چيقماز شمندوفر ايستايوننه كيدهرك
« مرو » ايچون بيلتير يزي آلدق ؛ بورادن « مرو »
ه قدر ايكنجى موقع ۱۱ روبلهدر .

ترن ، آنا بوردمز اولان بومقدس يرلر يچركن ،
سياه چادر شكندنه واسع اووالرده توركن قولبهلر
حسيات عميقه مليه مزى تهيز ايدهرك بومبارك وعظيم
يرلك روسيه كبي برحكومت مستبده آئنده مضطرب
ومتهور قالمهسنه المار چكيوردق ...

كندرگاهلرده چاي يقال وسائر صايچيلارك اكنر يسي
ازمى ايدى . بعضاً روسلارك سياسته توركستانه هجرت
ايتديردكلى اوفاق موسقوف كويلرينه تصادف
اولونويوردى .

ايكى كون صكرا بر آقشام « مرو » ه واصل اوتل
دوفرانس ، مسافر اولدق روسيهده هرهانكى براوتله
اينيلججه ايلك ايش بساپورط صورمه سيدر . بساپورطسز

بريولجى يي هيپچ براوتل قبول ايدمه مزى . بسوبيله مراجعت
ايدن اوتلجيه به بساپورطلر يمزى ويردك . براوتل اولدقجه
تميزجه ، ولوقانطه سى روس ضابطانك اجتماعكاهى ايدى .
« مرو » افغانستان و ايران حدودلر ي كيروسينده ،
افغانستان حدودى اوزرنده كى « قوشق » موقع عسكر يسنه
برشمندوفرله مربوط اولد يني ايچون اهميت عسكر يه سى
يك زيادهدر .

هنوز ميانى عاليه مدنيه ايله تزين ايدمه مش اولان
« مرو » بومحرومته رغماً تجار تچه حائر قابليت اولوب
جادهلر ي كنيش ، وبوتون جاده لرك ايكي طرفى كوزل
اشجار مغروسه ايله ودائى الجريان اوفاق دره جكلرله
جدا دلفر بيدر جادولر ، قالدير مسز ، طوپراقدر . « مرو »
ك « مرغاب » نهري كوپروسنك كنارنده ، طبق آنا طولى
بازارلرينه مشابه برپازارى واردر : جوار كويلردن آليش
ويريش ايچون كلن سوارى توركنلرينك اطوار وجركات
دليرانه لرينى سيرايتك قلوب مردانه يه برجس احترام
ويرمكدن خالى قالماز . وبواهالى لسان مادر ذادلرينى
مخافظه ايتمشار دايما توركجه قونوشور لر روسجه بيلنلر ي يك
نادر در . تجارت ، بوراده دخى قسماً ارمينلرك آلر ندهدر .
« مرو » ه وصولزك ايرتسى كوني آرقداشلر يمز
دن ايكي سى پوليسه مراجعت ايدرك ، بساپورطلر يمزى

طلب ایش ، وهر نه قدر یسا پورطریمز «مشهد» ه
ایسه ده ایرانده اختلال بولوندی بی ایران ایله حکومت
عثمانیه بیتنه جریان ایدن حدود منازعاتی ده ، تورک
اولماز مناسبتیله بزلی دوشوندوره چکی جهتله او یله
امنیتسز بریره کیرمه که جسارت ایده مدیکمزی و بناء علیه
قوشق طریقیله افغانستاندن هندوستانه کچه جکمزی
سویله مشردی .

پولیس مدیری جوابنده : مرو خطی صرف
عسکری بریول اولوب اورادن کچمک قابل اولاما جغنی ،
وقرادنووسقک بو طرفنده سیاحت ایسه حربیه نظارتک
امر و مساعدنه تابع بولندیغنی بوسبیله بزلیک «مرو» ه
قدر ناصل کله بیله دیکمزه حیرت ایتدیکنی سویله مش ،
تورکستان والیسی عشق آبادده بولوندیغندن مساعدنه سنی
آلمق اوزره مراجعت ایتمک الزم اولدیغنی علاوه ایتشدی .
وبرایکیمز بوایش ضمنده عشق آباده کیدر ایسه که
«مرو» ده قالاجق دیکر لریمزک ضبطیه نظارتی آلتده
طوتولاجغنی کتم ایتهدی او آقشام ، آرقداش لریمزدن
حسنی بک ایله ما کینیست رضا بک بوایش ایچون عشق آباده
کیتدی لر . اشبو پولیس وقعه سنندن سوکرا ، ودر عقب
شیوعیله هر کس بزده تحف تحف بافغه باشلادی لر .
او آقشام اولده ، طربزونلی روم وطنده اش لریمزدن ؟

بریسایله کوروشمشهدک . بوهمشهری وقتیه قفقاس دمیر
بولنده ما کنه جیلک ایدوب مؤخر آچیقارلمش شیمدی ده
طاشکننده فروناری تسخین ایچون برنوع غازاوجاقلری
اعمالیله و بو او جاقلردن مروده طا بورلر صامق واستعمالی
او کرتمک ایله بورالرده بولوندیغنی واشتغال ایتدیکنی
سویله مش ایدی . بوذات قوشق دن کچه جکمزی اکلاینجیه
قوشقه دائر بعض شیلر سویله مش و بزم حیرتمزه جواباً :
هر وقت بو بولدن تورکلر کچر بونلر اکنه جیلک وسائر
ایشلرله مشغولدرلر ، اونلر دایما بورالرده درلر اونک
ایچون اونلری کیمسه منع ایتمز . فقط سزک قیافتکیز
وحرکاتکیز روسلری قورقوتدی . اکر او اکنه جیلرک
حال وقیافتده کلش اولسه یدیکنی کیمسه نک نظر دقتی
جلب ایتمز و مشکلاته اوغراماز ایدیکنی . دیشدی .
آرقداش لارک عشق آباده حرکتدن سوکره مروده
ایکی کون قالمش و بر آقشام کلیکنی .. مالنده بر تلغراف آلمش
اولدیغیمزدن آرتق مرودن قوشق طریقیله کیدم کلکیمز
امکانسز اولدی : و او آقشام حرکت ایده رک عشق
آباده چیقدق . (Grand Hôtel) ده آرقداش لریمزله
بولوشدق .
بزدن اول عشق آباده کان آرقداش لار ، والینک
آدمارندن ترک برداته تصادف ایتشلر . اوترک ذرات :

بوتشبتکمز نمره سز قالا جقدر. زیرا: روسلر اورادن
 کیمسه یی کچیر منزلر، والی به سویله به جک اولورسه کیز،
 مطلقا پتربسبورغه تلغراف چکه جک؛ اوتلغرافک جرابی
 آلهجه به قدر سزده بورالرده پریشان اولاجق سسکنز
 ایسیبینه ایران طریقنی ترجیح ایتمکدر. دیمش وبو
 سبیله ایران طریقنی طوطدق ذاتاً قاهره ده ایکن بر آرقداش،
 بزه بوجهتی اخطار ایتمش اولدینی ایچون بسا پورطلریمزی
 احتیاطاً روسیه طریقله مشهده قدر المشدق»
 عشق آباد، بیوک، یولاری وسائر مبانی و آثار
 مدینه سیمله یکی بر شهر اولوب، اهمیت تجاریه وعسکریه سی
 ایله ده شایان ذکر ایسه ده بوتون بو جهته مخصوص
 سکونتدن حصه داردر.
 تورکستان وسطی والیسنگ مقری، و ایران حدودینه
 یک یقین اولدینی جهته ده عشق آباد بر موقع عسکریدر
 تورکستان طابور لرینک بر چوغی بوراده اولوب؛ شهر،
 قطعاً عارضه سز بر اراضیده بنا ایلمشدر. واهالیسنگ
 قسم اعظمی ایرانی، تورکمن، روسدر»
 عشق آبادده اوچ کون قالارق ایسلیرمزی بیتیردک
 صوکر، دائماً عشق آباد ایله مشهده بیننده سفر یابان
 آرایه لردن بر آرایه کراهه دق.
 عشق آباددن ایران حدودینه قدر اولدجه منتظم

شوسه اوزرنده آرایه من طی طریق ایتمکه باشلادی.
 حدوده یاقلاشجه یول، تعویج ایتمدی، مرتفع داغ
 وتبه لری آشمغه مجبور قالدی.
 آرایه شرکتلری یوله منزلرده کی دیگر حیوانلری
 آلاق، دائماً یکی قوتله یوله دوام ایدیورلردی.
 واوتبه لرده کچیردی کمز سیاه کیجه لری شدتلی، بی انصاف
 صووقلر خالا خاطر مده درکه متصل و اصلا نسبتسنز
 یوکسک و آلقاق انیش و حقیقه شلرده آرایه منک صارصیتسی
 آرایه ایچنده همزی بر صدمه مده شه ایله بری بریمزه
 چارپیور، صانکه بر تهلمکه صاعترلی کچیرمکده اولد-
 یغمزی اخطار ایدیوردی.
 نهایت، طبق حیاطه اولدینی کی اویله چارپیشه اوروشه
 روس کومروکنه واصل اولایلمک، بسا پورطلریمزی
 ویژه ایتمدیردک.
 بوراسی، اوافق کویلر، عسکری باراقه لری،
 باروتخانه، مدافعه یه الویریشلی اسکی اصولده قیشله لر،
 تلغراف و تلفون خطوطی ایله، حقیقه بر حدود اولدینی
 کوستریوردی.
 بورادن آریلنجه بیطرف منطقه یه کیردک، فقط
 یولک بر بادانی ده، بوارض بیکسده تضاعف ایدیوردی.
 اوچ ساعت صوکر ایران کمرکنه واصل اولدق. بورایه

قادار کچدی کمز اراضیده عسکره وعسکرلکه دأثر هیچ
 برشی کورمه دک . ایران حدودنده قارشیمزه بر باد بر
 خرابه ، پژمرده وخراب برشخص چیقدی . بوشخص
 پژمرده ایران کومر وکیسی ایمنش ؛ اشیالری میزی معاینه
 ایتدی . او آقشامی واو کیجه بی بوراده کچیرمه که مجبور
 اولدق . پنجره لری قیربق ، قاپیسی یارم ، طوپراق بریر
 اوداسنه یرلشدک . بوتون شوکوچک سیاحتهمزده بورایه
 قادار ، بویله سفیل بریر ، بویله سفیل برکیجه کچیرمه .
 مشدک . آقشام کومروک مأموری ، معاینه ایچون
 پساپورطلری میزی ایسته مشیدی ؛ براز صوکران بزی ده
 جلب ایتدی ؛ چونکه پساپورطلری میزی ایران قونسلوسنه
 تصدیق ایتدیرمه مشدک . قاراناق قابیلردن کچرک ، اما
 حیوان آخیرینه بکزه یین بریره ادخال ایدلدک ، طبیعی ،
 آخاج کووده لرندن ولایمد اوروجک یووالریله مستور
 طاوانلی بودآره رسمیه کیردی کمز زمان ، میرزا افندی
 ماصه سی باشنده احترام ایله داورانهرق ، بزی قبول
 ایتدی ، واوطورمق ایچون یرکوستردی . اصل باش
 مأمور ، یوکسکجه برقاییدن کورونن دیگر بر اوداده کمال
 عظمت شرقیه ایله اوطورمش نارکیله سیله مشغول ایدی ؛
 بزلی نظر مغرور ایله کوزدن کچیردی .
 کاتب افندی ، خارجدن ممالک دولت علیه ایرانه

کیره جکلرک ، ایران قانونی موجبنجه ، پساپورطلری
 ایران قونسلوسلرینه ویزه ایتدیرمه لری لازم اولدیغنه
 وعکس حالده ایکی مثلی خرج ویرمه لری اقتضا ایتدیکنه
 دأثر بر امرنامه او قودی . بزده پاره لری چوزولندک .
 شیمدی آرتق بوجزای نقدی کیفیله او بر اودامزده
 والیزلری مزه یاصلانه رق فقط اصلا او یوما یارق ، صفا آلود
 برکیجه کچیردک ! فخرله برابر آراهه چی حیوانلری قوشدی .
 بزده اوقسوت انکیز بايقوش یواسندن وقتندن اول
 چیقدق . یوله دوزولندک .

روسلرک ۱۸۸۰ - ۱۸۸۱ ده تورکستان وسطاده
 تورکمنلره قارشلی آجدقلری محاربات خونریزانه ده وتکه .
 لیلرک قوتلرینه نظر آ پک زیاده قوته اولان جنرال سقوبلف
 قومانداسنده کی اردویی سوق ایدرکن تورکمنلر طرفدن
 اوغرا دینی هجمات ومدافعات متینه یه حتی دوچار محاصره
 اولان تورکمنلرک خروج حرکتلرنده جنرال پتروسه
 ویج کی قوماندانلر ضایع ایتک راده لرنده کی تلفاته قارشلی ،
 اوراده تحدید حدوده قرار ویرمشلر ؛ وتمدید حدوددن
 صوکران خراسان ایله تورکستان تجارتی تأمین وتزید
 ایچون بر آراهه یولی آچمشلردر . او یول ، ایشته شمدی
 بزلی سمت مطلوبه کوتورن بویولدر .

باجکراندن سوکرا یول ، بر مثلې داهابرباد لاشدی .
 اوکله اوزری « قوچان » کلدک ، آرابه نك حیوانلری
 دیکشدرلدی ؛ برقاچ ساعت استراحتدن سوکرا تکرار یوله
 چیققدق . کنیش شوسه نك دونك نقطه سنده ، الحاق
 بردام اوستنده برداوول دومبهلك ، برده اسمنی بیلمه دیکم
 بر منتره قادار اوزونلقده ، آلت طرفی بوروشکلنده اوزون
 نقره ترم ایله بایرامی اعلان وتبشیر ایدن بش کیشیلک
 عجیب بر هیأت سازنده یه تصادف ایتدک . « قوچان » دن
 سوکرا ده خاطرری صابیلیر . دره لری ته په لری آشدق .
 هیچ بر منزله ایکی ساعتدن زیاده قالمایارق عشق آباددن
 مشهده قادار طی رحال ایتدک .
 مشهد ، طوبراق برقلعه ایله محصور اولوب بوقلعه لرده ،
 برقاچ قاپنک اوزرنده ، بکتابشی کلاهنه مشابه ایران طرز
 معماریسنده اشکال ایله نهایتله ن ایکی ستون ، جالب
 نظر در . قاپیدن کیرنججه دوغرو کومروک وپسا پورط
 دائره سنه — که برخانک خانجی اوداسندن عبارتدر . —
 کلدک . اشینالریمز وکاغدلریمز تفتیش اولونمشدی .
 اوراده ، تورکجه بیان برقاچ کیشی یه تصادف ایتدک : اجنبی
 اولدیغمز ایچون ، بر اوتل صورمقده ایکن ، سیاه صاریقلی ،
 بر ایران اخوندی : — اوت بویورک . . . دیه بزی آلدی ؛
 برخانه یه کوتوردی . بزی کوتورن اخوند ، سید عباس ،

وبرادری حسین که بونلر دزیانجی دینیلیر ایش ؛ وأولرینک
 بر قسمنی نرم کبی ظهور ایدن یولجیلری قبول ایتدکه تخصیص
 ایتشلر . بوأوه کلنجه یه قادار کچمش اولدیغمز دار و بر باد
 سبوقاقر ، ومائل انهدام ، بری برینه دایا ایش دیوارلر ،
 حاصلی بوتون مشهود اولان شیلر ، اوقادار قسوت انکین ،
 بومشهد مقدسک مدنیتی حقتنده فکر لری مزده بر حزن
 وألم ، برنج سقوط حاصل ایتمشدی . بو ، اوتل ، دیه
 کتیرلر دیکمز خانه قسوت مدارده ، یره یاییامش بر صوفره
 بزی اوزرنده ، معلوم عجم پیده لری ایله ، ات صوینی ،
 برأت یحییسی داهابیلیم نه دن عبارت ، وهیمزک صوایچمه من
 نك برچاناق احتوا ایدن ، بر آقشام یمکی بیدک که : ایکنر دیریجی
 برر عشه ویزن خاطرده سی الان باقیدر . جناب سید عباس
 خان — لطفاً — صوفره مزی اشریف ایش ایدی . عجم
 پیده لری نی ات صوینه دوغرادق ؛ — حالا تعجب ایدی پیورم —
 بیلیم ناصل ، قاشیق سز اوله رق بو عجم پیده لی ات صویخی
 بیدک وایچدک . وبوطر زیمک ییمک ، آرق مشهده مقدس دن
 باشلامشدی . آقشام (مهمانخانه) صاحبنک دیکر برادری
 سید حسین خان کلدی ، کمال جدیتله بر آز کوروشد کدن
 صکرا ، زیارتجیلر بولوندیغندن بحث ایدره ک چکیلوب
 کیتدی . . . یاقی زمانی کلنجه عباس خان ینه ظهور ایدره ک
 بورایه کان زوار یاناقلری برابری کتیر بر اولدقلری وبو ،

عادت اولارق قالديغى ايجون فضله ياناقلرى بولونمايغى ،
 بناء عليه بونلرله اكنفا ايديله سنى زجا مقدمه سيله برقاچ
 بيورغان وايكى ياناق براقدى . بزم ده ذاتا بطانپه لر يمز
 اولديغى ايجون : پك اعلا ، بونلر فضله در بيله ديه
 بيله رك ، ادرايه قادار كى حياتك تبدل ايتمش تحف بركيجه
 كچيردك كولو شدك و بو ، ايجينه كيره جكمز ، ياشايشك ،
 اوقادار يكي كه : ابتدائى ، مقدمه ، عتبه حيات ابتدائيه
 موضع قدم ايتمش اولدق .

ايرته سى صباح ، امام رضا حضر تلى زيارت ايتك
 ارزوسى واردى . اولاهامه كيتك ، بورايه قادار كى
 يولجىلغك توزندن طوپراغندن ، لوئىساندن تميزلنك
 ايسته يوردق . بزم اغايه اولا بونى سويله دك . ايكي برادر ،
 عباس وحسين خانلر او كمز دوشديلر ، حمامه واصل
 و داخل اولدق ، بو حمام ، پك باشقا بر حمامدى : مدخل ،
 طبقي بزم حماملر كى ، صويوناچق مختلف محللر ، ايكي
 اوج آياق مرديون ايله زميندن يوكسك قاييه ياقين
 قاصه باشنده حمامجى اورته ده اوقاق بر حوض حمامك
 اصل بيقانيله اچاق اچريسى ده ، يالكنز صويونولاچق
 يرلى اولمايارق طيشاريلى كى ، كيردك بر حوض كه :
 ايجنده كى صو ، صابون كوپوكلريله قيل پارچه لريله ملوث ،
 و ايجنده ايكي اوج كيشى ، دها ديه ايتمش ، هيچ اولمازسه

كورونمز قالمش ملوناقى آل و اياق حر كئيريله صويك
 سطحنه چيقار ييورلر . دلاك بزه بو حوضى كوستره رك :
 - بو يورك بوراده بيقانه جقسكيز ديدى . بو آنده : -
 اى ديورهن زرده سسك ، كل سويله : بورادن چيقنجه
 زرده تميزله نه جكيز فرياديله باغير مق ايسته دم

بو بر باد حوضه كيرمه دك . و دلاك ، فقط كمال تعجبيله
 بزه قوغلرله صبحاق ، صووق صو كئيردى ، هممى بر
 بر بيقادى ، تميزله دى . حمامه كيرر كن و چيقار كن
 نعلين كيمك تادى ده يوق كى : كيرر كن يالين آياق ،
 چيقار كن ده حوض باشنه قادار يالين آياق حوض باشنده
 آياقار حوضه صو قولوب چيقارلدقن صو كرا نعلينلر
 كيميله نك و بوييه ياپيلمه ازسه تميزله سيلمش عد ايديله من
 ايتمش بونى دخى قبول ايده مه دك ، و نعلينلر يمزى كيدك

حمامدن چيقنجه ، امام رضا حضر تلى نك زيارتنه
 كيتدك : كوزل بنا ايديلش بر جامع ، حويلسنه كيردكن
 صو كرا ، تكرر برقايدن كيره رك اصل زيارته داخل
 اولوناچق قيونك مواجهه سننده بولونولويور . بوراده
 ايكي قايجى اوطوروش بزم زيارتجى سنيده حسين
 اكيله رك قاينك اشيكنى اوپدى . بزه بالمجبوريه بر حركت
 تمايل كوستردك . و ايجرى كيره جكمز صيراده ، قاچيلر ،

صانکه مقطوع ، تیاترو دخولیه سی کبی ، پاره ویرمه دن
ایجری کیرمک قابل اولمادیغنی عارسز برافاده ایله اکلاندیلر .
بویله مقدس و محترم بر زیارتگاهده منافع شخصییه ایله
زواری تمجیزایدن بو آدملرک شوزاجقده ایقاع مشکلات
ایده جکینی دوشونهرک ، ایسته دکبری پاره پی ویرمه سنی
سیدحسینه تنبیه ایدرک ، ایجری کیردک . تکرار بر قاپیدن
کیردک ، داها بر قاق قانی بی ده کچدکدن سوکرا زیارت
مقدسه نك بولوندیغی محله کیرنجه سید حسین اوقومغه ،
وزده اونک اوقودیغنی تکرار ایتمک باشلادق . بویله
دعالر اوقویارق مرقد مقدسک درت طرفنی دولاشدق .
صندوقه یه یا قلاشه رق اوراده دخی دعالر ایتمک . بو ائنده
تربه دار اولان اخوند صاحب ته په مزه بیتدی . بزه ارا نه
طریق ایتمدی ، وبعدالزیاره پاره آتیلماسی لازم اولان
یری ده کوستردی ! . بزده هیچ ایران پاره سی یوقدی ،
بناء علیه هیمز ایچون برکاغده صارارق بر اقدیغمز برانکلیر
ایراسنی ، تربه دار اخوند صاحب ، بر سرعت مخصوصه ایله
قاباراق جیبیه ایندیرمکده قصور ایتمدی . کیررکن
وچیقارکن قارماقاریشیق البسه لی ، یرله قاپانمش نیازات
وتضرعانه بولونان برچوق زیارتجیلره تصادف ایتمک .
بولردن جوش و خروشه کله رک آغلایانلر ، باغیرانلر ،
باناویز ! . دیه بوتون بر آوازیله حایقیرانلر واردی .

بورادن سوکرا ، دیگر کوروله جک یرلری ده کوردک
بوراده شایان ذکر برشی وار : تر به وجامع الکتریق ایله
تنویر ایدلمکده درکه : مرحوم مظفرالدین شاه زماننده
تأسیس اولومش ، وشاه مشارالیه امام رضا حضرت تلمینک
چراغچیسسی اولدیغنی مشعر خط زرین ایله یازلمش بر
لوحه پی دیواره تعلیق ایندیرمشدر .
امام حضرت تلمینک التون کلیدیغنی - که بونی هرکس
کورده مزمش ! - دخی لطفاً کوستردیلر ... زیارت ایتمک ؛
حریفلر اوقادار قورناز که نه اولورسه اولسون اول او یوب
اوندن سوکرا ویریورلر ... طیمعیدرکه او ایله یا بجه
آلان آدمک دخی اونا تبعیت ایتمه سی لازم اولور .
اوندن سوکرا ، سوپورکه جیلر ، بزده قرآن اوقودق ،
دیه ، پاره ایسته ینلرک ، کل صوی سر په رک آرقه مزدن
قوشان حافظلرک حد و حسابی یوقدر ... هب سید حسنه
حواله ایدرک حشراتک الاربدن یاقانی صیدرمش ؛ براسلوب
ایله طیشاری فرلایارق اوه قاحشیدق
مشهد مقدسک چارشوسنی ، حمامه کیدرکن کوردک .
اوزری قیالی ، بدستان کبی ، قدیم اصولده . ذاتاً
مشهدده قدیم اولمایان یالکز امام رضا حضرت تلمینک
زیارتگاهلرنده کی الکتریق تنویر ایدر ...
مشهدده یدی کون قالدق . لکن یدی کون طرفنده

آقسام ، آرتق مجبوریت جس ایتدک : سید حسینه
افغانه کیدجکیزی ، بزه مشهده کی افغان مأمورینی
بولویرمه سنی سویله دک . او تاریخده امیر حضرتلری
افغانستانی دور وقتیش ایله هر اینه توقف ایتیش اولدیغندن
مشهده کی افغان تجارت مأموری ، امیر حضرتلرینه
ملاق اولق اوزره هر اته کیشم یرینه وکاله تاج محمد
اسمنده ، لیاقتسز ، وقیافتسز بر آدمی بر ایش .
پک زیاده قیلیق وقیافت دوشکونی اولان بو آدم ،
سید حسینه سویله بر کون کلدی ؛ حامل اولدیغیز
فرمانی کوستردک . حضرت وکیل نادان وناهل اولدیغی
ایچون بزې تدقیقات زانده ایله صیقمقندن صیقلما دی :
اسلام اولوب اولما دیغیزی تحقیق ایچون بزه نماز سوردرینی
اوقوتدی ، قرآن اوقوتدی ، المزده کی فرمانک تصنیع
ایدلمش برشی اولوب اولما دیغنی موشکافانه تدقیق ایتدی .
نهایت ایسته دیکی قناعی حاصل ایده بیلمش اولمالی ایدی که :
تاج محمدخان حیوان کراچیسو ایچون لازم اولان کاغدی
وپردی . شاید بویله بر کاغذ النماش اولسه افغان
حدودندن ایچرو کیرمک سویله طورسون بورایه قدر
کیتمک نیله قابل اولماز .
حرکت ایتک اوزره اندک ؛ ناکاه امام حضرتلرینک
بو یوک تر به داری ، شا کردی ایله زیارتزه کلدی ؛ حضرت .

چام زیارتدن باشقا بریره چیه مادق . آرقاداشلردن رضابک
و محمد افندی بر آرز بازاره چیه مق ایسته دیلر ؛ مشهده
امام رضا حضرتلرینک تر به سته کیده چک یولده ؛ بازار
داخلنده بر بو یوک زنجیر وار ، بو زنجیر حدودی ارته
ایدی ، یعنی اورادن اونیه خرستیان اولانلر کچه منزل ؛
بزم آرقاداشلر ، زنجیری کچمشلر ، ایراندیلر فیتیلی آلمش ،
متعصبین کال حدتله ، فقط برر ایکیشر طویلا بغه ،
کیدرک بو بوجک بر قلاباق اولغه ، تک توك حرکات
واشارت ته دیده ، باشلامشلر . برکت ویرسین که
دائرة ته دیدن فی لایارق ، تجاوزه تصدی ایدن اولماش ؛
اگر برکشی تصدی تجاوز ایتیش اولسه ایش ، پدک
بار اقدارلنی آکلایدجه یه قادر ، او بیکلرجه کیشینک
ضربه لری آلتنده محو اولق پک زیاده ممکندی . بر تقریب
ایله ایشو ته دیدات اورته سندن قور تولغه موق اولمشلر ،
بر پولیس رفاقتنده اوه کلدیلر . فقط یته پاره مسأله سی ...
بو اعلا پولیسده بر قاچ بازه ویره رک صاوشملر ... آرقاداشلر
بو حمد اولسون آشیردقلری بادره دن فوق العاده هیجان
وتأز ایچنده ایدیلر ... عباس خان : بن سزه دیه دمی ؟
بوراده سوقاغه چیه قیلماز ! .. اهالی وحشیدر . دی یه
زمینده بر جوق اخطارانده و حکایانده بولو بغه پک مساعد
بر زمین قازامشدی ...

امامك كوهي خط ايله يازلمش برقرآن كريمي زيارت
ايتديردى: هندوستانه كيتديكندن ، اوراده كنديسنه
برجوق پارلر ويرلديكندن وداها برجوق ماصالردن
كجال عظمتله بحث ايتديكدن صوكرآ بوقرآن كريمي حق
كورمك بيله هر قوله نصيب دكل ايسهده مجرد بزم
خاطر يمز ايجون يانمز قادار كلك وكتيرمك زحمتي
اسير كه مهديكني ، او قادار طاتمز مبالغه لره اكلاندي ،
اكلاندي كه . . . نهايت حريفك ائندن قورتولمق ايجون
ايكي ايرا فدا سندن باشقا چاره من قالمادي .
يدي كون صوكرآ بر صباح سوار اولارق يوله چيقدق .
مشهددن افغانستان حدودينه قادار اولان يول پك جزئي
عارضه ليدر . مشهددن صوكرآ برنجي منزل ، « سنك
بصد » ديدكاري كاربانسر ايدر كه ، بويوك بركار كير
ايله قاريشيق اسكي قلعه لر طر زنده بنا ايدلمشدر . واصل
اولديغمز آقشام ، بوش آلتى كيشي بي آلايله جىك
برجردهده ، حيوايلر ايله برابر ، كيجه بي كچيردك . صانكه ،
باشي بوش براقلمش دوه لر ، بزم سفالتمزي سيرايد يوركي
ايديلر . . . ايرته سي كوني صباحلين حركت ايتدك ،
آلتى فرسخ يول قطع ايدرك « فريمان » ، كلك .
بوراسي ده اوراسي كيدر . بورادن صوكرآ هر دوردر
بشتر ساعت مسافه ده كي « كارنو » ، « اسماعيل آباد »

« عباس آباد » كاربانسر ايلرني كچدك ، ايرانك صوك
هر جله سي ، حدود باشي اولان « كاريز » واصل اولدق ؛
ايران كومروكي دخي بوراده در . « كارنو » دن صوكرآ كي
جوار كويلرك اها ايسي تاتار ، وشيحي المذهب درلر . . .
حدوده تذكرو لر يمز يوقلاندي ، قيد ايدلدي ،
اشيا لر يمز معايينه و تفتيش اولندي . بوراسي ديكر كويلره نسبتاً
داها بويوك اولوب ، كومروك مأمورينك او طور دني اوك
نجر لر نده جام واردلر . . . مأمور ، ارمني ايدى . او كرن ،
بو ايشلري بتيردكدن صوكرآ يوله چيقدق ، بيطرف منطقه يني
كچدك . آقشام اوزرى ، افغان حدودى اوزرنده ايلك
نقطه اولان « كافر قلعه » يه واصل اولدق . « كاريز » دن
بورايه قادار دورت فرسخ مسافه قطع ايتشدك .
« كافر قلعه » بويوك بر قلعه اولوب ، ايچنده ايكي يوز
سواري آلايله جك آخورلري ، ودا آرا ماداز اودلري
واردى . آقشام ، قلعه يه واصل اولديغمز زمان ، بزه
يركوسترديلر ، ويركوسترن اون باشي ، يا خود چاوش ،
يرمزده ايصينه بيلمه من ايجون آتش دخي ياقديرمشدى .
بورانك مأمورينه فرمانمزي كوستردك صباحه قارشى
قوصانندن اورايه كيتمكلكمزم ايجون خبر كلدى .
صباحلين ايركندن ، اوچ سواري رفاقتيله قوصان
ايجون يوله چيقدق . قوصان ، كافر قلعه دن صوكرآ

بر عسکری موقع اولوب ، بر بولوك سوارسی ، و حدود
مأمورلری بوراده مقیمدر . اولدقه واسع برقبه در .
قلعلری ، بعض خرابه لری آلآن موجوددر بوراسی .
ماضیده دفعلانه تورکنن هجماتنه دوچار اولارق خراب
اولمش ، تکرار بنا ایدلمش .

بزی دوغرو « حیدرخان » برینک اوینه ایندپر دیلر .
بو بیت حیدرخان بریز اوداسندن عبارتدی . بزی کورن
خاق ، شیمدی به قادار کورمه دکاری برشیلر کورمش
اولدقاری ایچون اولرندن چیقورلر ، سیریمزه کلیورلردی .
آقشام ، « دفهدار » دنیان برسواری اونباشیمی ،
قلیحیله قاصاطور سیله یامزه کلدی ، و کیجه یی بزمله برابر
کچردی . و بوندن باشقا برقاچ عسکر دها خدمتمزه
تعیین اولوندی . بوراده اثر مهمانوازی کوردک .

« غلام نقشبند خان » حدود محافظی ، آق صاقالی ،
غایت ای بر ملازم ، بر آقشام نامزه برضیافت ویردی . بو
ضیافتده شمرقه ، وافغانستانه مخصوص اصولده یملک ییدک .
یدی کون بویله قالدق . نهایت هراتدن امر کلدی . بزده
تکرار باشقا محافظلر و مهماندارلر ایله بوله چیققدق .

پهلوان کوره شدیرمک ، کوچک اویناتمق کبی شیلر ،
قادین فیستانی و دها برطاقم قیافتلرله عادتا قارناوال

اکنجهلرینه بکزه یین ، فقط سویه مدنیهلرله متناسب
ملوت ، قارماقاریشیق اکنجهلر افغان دیارنده دخی بک
زیاده رواجده اولدیغنی استطراداً ذکر ایتک لازمدر .
حرکتهمزدن اوچ ساعت صوکرآ « تیربول » ه واصل
اولدق . بوراسی کومروک محلیدر . و بوراده بولونان
مأمور ، حقمزده بک زیاده تراکت کوسه تردی . بوراده
« قوصان » صوی اوزرنده مکمل ، فقط آرتق سنه لارک
تأثیراتیله خراب برکوپرو واردرکه و قیسه انکلیرلرک
یابدیرهش اولدیغنی روایت ایدیورلر . بوندن صوکرآ
« رباط شباش » ده یوکسک برتپه ده کی کویده ، غایت
نظر آشوب منظره لی بر او داده کیجه یی کچردک . « رباط
چرخه » کاربانسرایننده ده بر کیجه قالدق . و هراته اون
دقیقه لوق بر کویده ده بر کیجه یی کچردک بوراده مشهد
شهیندری عبده خان ایله مشرف اولدق بو ذات نازک
تریه لی وقوفلی بر ذات ایدی مشهده بولنه مدینه تأسف
ایده رک اثر تراکت کوسه تر شدی . و بزیم حیوانله کوچ
کچیدیکمز یلرلر دن ازابه ایله کیده جکفی کمال حیرتله کوردک .

هرات

هرات شهری — هرری روت نهرینک صاغنده
منبت بروادیده مبنی اولوب ۱۳ عصرده انشا اولمش اولان

مکمل برجامک الیوم یک قدیم وظایف مصنع موزاینک،
کوفی خطوط ایله مزین اولان یالکزی التی مناره سنک حرابه سی
موجوددر . نفوسی ۴۵,۰۰۰ روس موقع مستحکم
اولان قوشق برکونلک مسافه در . و حراساندن و روسیه
هندوستانه کیده جک مستولی اردولرک خط الحركائی
اوزرنده بولندیغندن اهمیت عسکریه سی زیاده در .

شهر دائراً مادار طوپراق برقلعه ایله محاطدر . قلعه
درونده ایکی بیک قادار خانه وارددر . شهر ، جوار
یک زنکین میوه باغچه لریله دولودر . هرات جوارنده کی
لایعد زیارتگاهلر میاننده ، حضرت عبدالله انصارک
مدفن مبارکری ده وارددر .

هراته داخل اولونجه ، دوغرو هرات آتابکنک
اقامتگاهنه کوتورولدک . والی حضرتلریله مشرف اولدق .
والی ، بوجسیم دائره نك میدانه ناظر بر اوداسنده ، پنجره
یاقین ، مزین برمیندر اوزرنده اوطورویور ایدی .

موسم قیش اولدیغندن اوجاق یانیورایدی . ومستطل
الشکل اولان اودانک میدانه باقان پنجره سنه ناظر دیگر
کوشه سنده برقاریوله واردلی . والی ، محمد ثرور خان
بزه بش دقیقه قادار ابدال النفات ایتدکن صوکر ،
یورغون اولدیغمزی تقدیر ایدرهک استراحتمن ایچون
مساعده ایتدی .

بوقوجه دائره ده ، برطاقم معوج مردیونلردن اینهرک ،
برچوق قایلردن کچهرک بزه تخصیص اولونان بزه داخل
اولدق . بوراسی ، والی حضرتلری سنک دربار یایدقاری
میدانه ناظر ، بویوچک برصالون اولوب ، قویو قیرمنزی
زمین اوزرینه یالذیزلره منقش ایدی . وتأمین استراحتمن
ایچون بیک اولان اهمیتک دریغ ایدله دیکی کورونویور
ایدی . بیکده بیله بزى . کندی کندی براقغی
دوشونمشلردی .

یک ، بیره سریش مشینلی برصوفرا بزى اوزرنده ،
دورت بش قاراوانه ، فقط هر بزی مختلف طرزده
پیشیرلمش پیلاو ، برقاچ سسره ، طورشو ، قاوون ،
قاریوز موسمی اولمازینی حالده اوزوم و آرمود
میوه تسیلری کونده ایکی اوچ دفعه تبدیل اولنوردی .
کزمکاکمز ایچون هر بزمده حیوان تخصیص
ایدلمشدی . بو طرز مهمواننوازی مظهرتی ایچنده ،
هراتده یدى کون قالدق . وبومدت طرفنده لوازم سفریه من
احضار ایدلدى . بزه اورا اساننده پوست دیدکاری
طوبوقلره قادار اوزون ، قویون پوستدن معمول کورکار
ویردیلر . افغانستانده بونوع کورکار همان عمومی کیدر ،
چاریق ، یول ایچون یاناق یاصدیق ، حاصلی هیچ برلازمه
سفریه من اهل ایدله دی . هر شیئی حاضر لادیلر .

بو برهفته ظرفنده آقشاملری آنلره بینهرك هراتك
 قلعهسی خارچنده تیره ایدردك ، بركون ، والينك اوداسنك
 او كنده کی میدانده برطابور عسکر ، ادمان تعلیمی بامشدی ،
 عسكرك قیایخی خایلی منتظم ایدی . تعلیمك ختامنده نائب
 الحکومه محمد ثرورخان عسکره مؤثر برنطق ویرهرك
 هیسینه هدیة تقدیه توزیع ایتدی . بوندن ، والی نك
 علوجنابی وسماحت شخصیه سی دخی شایان ذکر ایسهده ،
 شوشكله طرز عسکرکی جهتیله افغان حکومت اسلامیه
 سینك شوكت وقوقی استدلال ایديله بیلیردی .

« هرات » ك اولری عربستانده اولدینی کبی هپ
 طور ایدر . چارشیمی ، اوستی قابلی ، بدستان طرزنده
 اولوب اوفاق ، تفك ، غیرمنتظم دکانلر ، ودار سوقاقلردن
 عبارتدر بورا اهالیسی ، اجنبی نامیله همان هیج کیمسه یی
 کورمه دکارندن بزه بک زیاده حیرتلرله باتیورلردی .
 کز مکه چقدیغمز وقت یا تمزده کی اونباشی ، (خبردار)
 دیه سسله نهرك بوجم غفیر آراسندن بزه یول آچاردی .
 آرتق کون کلدی : اون سواری ، اشچی ، خدمتیجی ،
 مکاره جی محافظ کبی برقافله محتشمه ایله ، ووالی محمد
 ثرورخانه بروداع احترام وتعظیمکاری یی ایفا ایدرک
 یوله ختیقدی .

هراتدن کابله اوچ یول واردر . بونلردن بریسی
 ترکستاندن ، بریسی جنوبدن قندهار طرفندن ، اوچنجیسی ده
 داغ یولی اولان هزاره جات جهتندن کچر . هزاره جات
 یولی اولکیلره نظر آداها کسیدیرمه در . کرک تورکستان
 وکرک قندهار طریقيله کابله قرق کونده کیندلیدی حالده
 هزاره جات یوليله ، هرکون برمنزیل یعنی : اوچ درت
 ساعت مسافه قطع ایدیلرک یالکنزیرمی آتی کونده واصل
 اولوبور . اک یاقین بولومه سی حسیله هزاره جات یولنی
 ترجیح ایتشدک .

برنجی رباط ، هراتدن ایکی بوچوق ساعت صوکر
 بل پیر رباطی ایدی .

رباط : افغانستانده سرکاری ، یعنی حکومت طرفندن
 انشا اولومش کر بانسر ایلردرک : پیاده یورویشی ایله
 علی الاکثر اوچر ساعتک مسافه لرده بنا ایدلمشیلردر .
 هرکاروان ، کونده بررباط قطع ایدر . قرق بش الی متره
 مربعنده بولونان بوقوناقلر قاپیسندن داخل اولونجه صاغ
 وصولده کداملار ، رباطده آریه ضامان ، وسائر ادوات
 صاتان و حکومت طرفندن معین صنایجیلرک اودالری ،
 صوکر ایدیکر برمیدان اورته سنده برمسجد ، و بونی داترا
 مدار اوفاق اوفاق اودالر و دیگر طرفنده آخورلر اشغال

وتوقیف نظر ایدر لکه ، بر رباطی کورمشن اولمق هپسینی کورمشن اولمق کیمیدر . چونکه : هپسینی عینی شکل و حالیددر . قاییدن کیریلنجه دیوراده بر نظامنامه کورولور . بونظامنامه ده یولجیلرک قیون ، دوه کی حیوانانک کیجه یی کچیرمک ایچون ویره جکی فیأت مقدرلری محرردر . بوده بک جزئی برشیدر . افغانستان ده هنوز موجود خان واول کبی مهمانخانه لره اولمادیخی ویوللرده بارینله جق مسکسار بولونمادیخی جهتهله حکومتک بومؤسسسه لری یولجیلره فوق العاده سهولت واستراحت تأمین ایتمکده درلر . بعضی رباطلرده جزئی عسکرده واردر . عینی زمانده بونلر ، قلعه وظیفه سنی ده ایفایتمکده درلر ، کاملاً طوپراق اولوب دیوارلرینک ئنخلری یاریم متره دن فضله در .

ایرلسی کونینه هرات وادیسینی تعقیب ایتمک . یولک صولنده « دویندر » داغلرینک انکلرنده برچوق پیکارلر وار ایدی . جنده خان قریه سنیدن صوکرآ پیل پیری یه سکیز فرسخ مسافه ده قریه ماروا کوبینه یاقین عینی اسمده کی رباطده کیجه له دک . اوچیجی کون ، ماروا رباطندن صوکرآ ، اوبه رباطنده قالدق . بورباط ایله اوکی رباط آراسنده کی مسافه ۱۱ فرسخ اولوب بوندن ایلریده هر یاریم ساعت مسافه ده بر فرسخ اشارتیه تصادف اولونور .

اوبه قریه سنیدن صوکرآ یول غایت دار وادی یی تعقیب ایدیوردی . تغور صور رباطنه ایندک که اونک مسافه سی ، دیگر لرندن آیری اولارق ؛ آتی ایدی . بورادن صوکرآ یول ، نهرک صول طرفنده کی عارضه لی ائتکلردن کچن دار وطاشاق برخطی تعقیب ایده ایده خواجه چشت رباطنه ایندی .

آلتنجی کون ، خواجه چشتدن صوکرآ ، هرات نهرینک وادیسینی کچدکن صوکرآ دیگر وادیلردن وتپه لر دن ، غایت دولاباجلی بر طریق یورودک . اوکیجه یی رباط جازارده ، ویدنجی کون عینی اعواجار ودولامباجلر قطع ایده دک ، غایت لطیف بر منبع صوینک کنارنده بک بیدک . هر کون بولده برایکی ساعت مسافه کیتدکن صوکرآ توقف ایدیور ، ترکه لریمزدن نواله لرایندیره . ک نواله چین اولوبوردق ؛ هپ بونواله چین اولمقلر کوزل صوباشارنده ، آغاچلقلر آلتلرنده اولویور ، بوتون بر سفر بک مشاق وزحقی بوسورتله اخدمکافات ایدیوردی .

سکیزنجی کونی ، غایت مرتفع داغلردن کچدک ؛ یول ، بک قاریشیق ایدی . اراضینک زیاده داغاق اولمه سنندن یول ، بعضاً یکدنق دره لره اینیور ، بعضاً اک یوکسک ارتفاعلره چیقیور ایدی . بویله جه ایکی طرفی یالچین

قایلراه بر عظمت طبیعیه عرض ایدن بر بوغازی کریده
 براقه بیله رنک تنکیازو رباطنه کله بیله د. دو قوزنجی کونی
 غایت مرتفع ایکی داغ آشدق . وادی یه ، اینه جک یولک
 صول طرفنده درت بش دانه قورده تصادف ایندک .
 مهمانداریمز نقشبند خان ، هر نه قادر مارتن آلاق
 حیوانی سوردیسه ده ، قورتلر ، اکلاشیلان آچ اولمادقلری
 ایچون ، قاقشیلردی . و بزکال آسودکی ایله شارک رباطی
 سوکنارینه ایندک .

هزاره جات یولی ، هند قوش داغلری تعقیب
 ایندیکندن یول ، همان هر کون ، عینی منظره دن عبارت
 داغلردن ، دره لردن کچوردی . کندریم رباطنه ، سفرك
 اونجی کونی واصل اولمشدق .

بوندن سوکراکی رباط ، رباط تره بلاق ایدی .
 آنکران رباطی ، اکثریسی کبی دولامباجلی یولاردن
 کوتوره رنک هرات صونی کنارنده بریره ایندیردی .
 بوراده رباط جوارنده متنوع مرمر طاشلری پارچه لرینه
 تصادف ایندک . آرتق ، متعاقباً « کوسیه » و « بادکه »
 رباطلرینه قطع ایتیش بولوندق . ۱۵ نجی رباط ،
 دولتیار قریه سنک جوارنده ، لطیف بروادیده ۶ فرسخ
 مسافه ده ایدی . بورایه قادر اولان رباطلر ، هرات
 ولایتنه تابعدر .

هرازه جنکیزخان ایله برابر کلوب بوحوالیده هزار
 هزار توطن ایتیش اولان افراد جنکیز ، آرتق بودیازک
 اهاالیسی اولوب قالمش ، و بطندن بطنه تماماً برلیشمش
 ایسه ده الان قیافت و سیمالری روسیه تورکرینک طبقه سیدر .
 بونلرک مسکون اولدقلری اراضینک صرب و قوه انباتیه سی
 بوسبیله فقیر بولونمسنه رغماً اهاالینک اولری خالی منتظم
 وطاشدن ، عادتاً قلعه رصانتنده ایدی . حیوان یتشدر -
 بیورلر ، وقادینلری برک تسمیه اولونان برنوع شایاق
 نسجیله اشتغال ایدرلر .

افغانستانده کی شایاقلرک اک اعلاسی هزاره دن، چیقار .
 وقبیله افغانلیلر ایله بینارنده شیعیلک سنیلک کبی تعصبات
 مذهبییه دن متولد منسافرت و نفاق واردر . حتی
 امیر عبدالرحمن خان زماننده بونلرک اوزرلرینه عسکر
 سوق ایدلمش ، قلعه لری تخریب ، کندیلری تدمیر
 اولونمشلر ؛ قادین و قیزلری کابله کتیره رنک صاتیلمشلر
 ایتیش والیوم کابلده کی جاریه لرک اوزماندن قالدیغی
 روایت ایدیلر .

امیر حبیب الله خان حضرتلری ، عصر حاضرده
 انسان آلوب صائمه نک انسانیت واسلامیته نه قادر عار
 وشین اولدیغی تقدیر بویوردقلردن اشبو اخذ واعطای

سفيلي منع ايتمشلاردور . يعنى اليوم افغانستانده جاريه
تجارتى قالماشدر .

قزل ، سقوه لعل ، كرمان ، ازغرات ، پنج آب ،
زر سنك ، مارخانه رباطلرى كچيلدى ؛ كابل جوارنده
جارده ديدلن وادیده قلعه فيض ده بر كچه قالارق وصولنز ،
شهره بيلد يرلدى . ايرتسى كوني على الصباح يوله چيقدق .
ساعت اوچده ، يولنك اوزرنده ، سراى باغچه سنده
ايكى فسلى كورمشدك كه ؛ بو اوزاق ، وطنمزدن بعيد اندر
بعيد مملكتده ، وطنداشلىرىنى استقباله گلش حسن حلمي
وعلى فهمى بك آرقاداشلىرىمى كورمك ، بزم محروم و متحسر
روحلىمىزده ناصل بر هيچان حار و سوزشدار احيا
ايتدى . بر ايكى دقيقه اوراده قالارق ، بو عزيز
آرقاداشلرله اوپوشد كدن صوكرا ، كابل شهرينه كيردك .
خارجيه مامورى شاه بك خان ومعيتى طرفلرندن
استقبال اولوندق . و دوغروجه بزره تخصيص ايدلش
اولان امير شيرعلى خانك باغى ايچون تىكرار يوله چيقدق ؛
باغه وارمادن باير اقلرله دونادلش بر اوافق قيشله قايسنده كي
قره غول بى سلا ملامقده ايكن تور كچه قوماندالر
ويرن بيكباشى و نظام قره غولى كي قايلارينه
معلق تور كچه يازيلر كورمه مز ؛ وطن جدالغك حزن
يتميله صيرلايان قبارمزه باران حظ و سرور ، قطرات

تسلى و اميد سرپدى . ونهايت اقامتكا همز باغه برنشوه
روحيه ايله كيردك .

موقع جغرافيسى

افغانستان ، آسيانك همان مركزنده بر امارت
اولوب شمالاً تركستان ، غرباً ايران ، جنوباً بلوچستان
شرقاً ايسه هندوستان ايله محدوددر . مساحه سطحيه سى
۷۲۰,۰۰۰ كيلومتر مربعى اولوب نفوسى ۷,۰۰۰,۰۰۰
قدر تخمين اولنمقدهدر . اراضيسى داغاق ، اولوب
هالايا شعباتندن اولان و افغانستانك شرقدن غربنه قدر
امتداد ايله ساسله جبالى تشكيل ايدن هندقوش داغلىرى
اوزرنده ۶,۰۰۰ مترو ارتفاعنده ذروه لر موجوددر .

حدودلىرى

شمال حدودى روسيه ايله اولوب عجم حدودىنى
تشكيل ايدن روت نهرندن صوكره اق رباط داغلىرى
روسيه ده قاله رق قره تيه و مرعاب نهرى اوزرنده ، روسلرك
مواقع مهمه عسكريه لرندن مروه شمندوفر ايله مربوط
قوشق موقع مستحكىمى هراته بر كونلك مسافهدر .
مرو - قوشق شمندوفرى عسكرى بر خط اولد يغندن

روسلسر بورادن کیمسه بی کچیر منزلر . قوشقدن اعتباراً
بالامرغاب اوزرنده پنجه ده موقعه قدر اولان حدودک
برقسمی نهر مذکور تشکیل ایدر که حدودک بوقسمی
بر آز عارضه لیدر . پنجه ده دن اناخانه قدر حدودی
بالامرغاب منصب اوفاق تفک صولری تشکیل ایدن خفیف
خفیف میلی تپه لدر . بورادن خان قاهارباغ ، خواجه
سلام ، دام دریادن اعتباراً کلیف و کرکی موقعلرینه
قدر اولان اراضی کاملاً دوزدر . ام دریا بورادن
اعتباراً افغانستانک شمال حدودینی تشکیل ایدر که نهر
مذکور اوزرنده تقایات و کمرک معامله سی ایکی نقطه در که
بری کلیف ، و دیگری ایسه مزازشریفه بر ساعت مسافه ده
روسیه جهتنده کی پتاکی حصارده در . نهرده قایقارله بر
ساحلندن دیگر ساحله بر ایکی ساعتده کچیلور . پتاکی
حصاردن صوکره بدخشان حدودینی تشکیل ایدن نهر
مذکورده بر چوق صولر منصب اولور . قلعه قامده و بر قوس
تشکیل ایتدکن صکره قلعه و امار ، و شغنان ، قلعه پنجه دن
صکره نهر مذکور آب پنجه نامیله افغان و پامیر حدود-
لرینده آیرر . بورادن صکره انکلیرلرک اون اون بش
سنه اول ضبط ایتدکلی چترال ایالتیله افغانستانک
کافرستان ایالتی حدودلری باشلار که :

بورادن اعتباراً جلال اباد صوبی کنارنده و حدودک اوزرنده

داقفا موقعه قادر اولان منطقه ده صرب داغلردن عبارتدر .
داقفا دن صوکره ، عفریدی و مومندی قبایله مسکون
بر بیجق ایکی ساعت امتدادنده کی خیر کچیدی دهشتلی
بر بوزار تشکیل ایدر . کچیده بر بردن تخمیناً زیایدیوزتره
مسافه ده انکلیرلرک حدود قلهلری موجوددر . قلهلرک قبولری
یوکسکده اولوب مر دیوه نلریده متحر کدر . اقشام
ویا باصفین زماننده مر دیوه ن قالدیریلر بوقلهر کاملاً
طاشدن انشا اولمش ثابت متین و مدافعه یه الیرشیلدرلر .
بوحوالیده مسکون اقوام ، هنوز تمامیله انکلیرلر اطاعت
ایتدکلی کچی ، و بویوله مقابل انکلیرلر حکومتدن خراج
ده آلیرلر . بشاوردن لوارکی موقعه قدر شمندوفر انشا
اولمشدر . خیردن صوکره قورام جهتنه قدر اولان
حدود بوتون طاغلق اولوب کچیلری پک نادردر .
بوحدود جنوبه قدر بویله جه امتداد ایدر . جنوب
حدودی بلوچستان حدودی اولوب عارضه لی ارا-
ضیلردن عبارت و قندهاره بر کونلک مسافه کی چن
موقعه قدر شمندوفر انشا اولمشدر . جنوب حدودینک کمهم
نقطه سی بوراسیدر و قتیله ده بوراده ۱۸۳۹ ده انکلیرلر ایله
افغانلیلر بیتنده بر چوق قابلی محاربیلر اولمشدر . سید اباددن
صوکره حدودک بر قسمی (لوزا) کولی تشکیل ایدر
صالح خان کوش ، افغانستانده ؛ باراب شاد ، بلوچستانده

قاله رقی، رباط صوفی حدوده عموداً جریان ایدر. رباط
موقعدن سوکره ایران حدودینک میدئی اولان کوه ملک
طاغلرینه قدر اولان حدود منطقه سنی غودی ریج
بطاقلنی تشکیل ایدر. بورادن اعتباراً سیستان باشلارکه
هلموند نهری اوزرنده که فتح اباده قدر ایران طرفنده
ترش آب، حارزار، سه قوها، موقعلری واردن بوقسمده
کاملأ اچیدر. قلعه فتح دن، سوکره (نای زابه) قدر حدودی
هلموند نهری تشکیل ایدر، و ایران قسمندن ناصر آباد
موقعی اولوب بورادن اعتباراً حدود اوزرنده باندان،
اوخبان، کیشه موقعلری ایزانه عائددر هامون کوللرندن
سوکره حدود شماله دوغرو تبدیل استقامت ایدرک
افغانه عائد دام دامنینه افغانستانه عائد باندانه قدر
حدود منطقه سی دوزلکدر. بعده کوه یاققاس داغلی
حدودی عموداً قطع ایدر بورادن سوکره افغانستانک
حدود نقطه سی اولان حراسان وهرات راه تجارتی اوزرنده
بولنان کافر قلعه ایله ایران طرفندن کاریز موقعی
اره سنده کی اراضی ده اچیدر. بعده برچوق ترکمن مهاجمه
تیله متعدد دفعه خراب اولمش، قلعه وقشله لک خرابه لری
الیوم موجود بولنان، قوصان موقعی افغانه عائد اوله رقی
حدود، روت نهرینه اقان قوصان صویبله اریلیر
روسیه حدودینه قدر بویله جه دوام ایدر. بورالیده

نسبتاً داغلق ایسه. حرکات عسکری به مساعدا دیلر
واردر.

حدودلر صوک درجه محافظه اولنقدده اولدیغندن
افغان حدودندن، فرمانلر هیج برکیمسه نک کیرمه سی
قابل دکدر. حدود مفرزدلری، سواریلر هر آلتی آیده
تبدیل اولنوب ضبط وربط پک شدتلیدر.

داغلی

افغانستان اراضی سی داغلق ایسه ده باشلیجه لری همایه
شعباتندن هند قوش ساسله معظمه سی اولوب ایران حدودینه
قدر شرقدن غربه دوغرو مختلف اسملرله امتداد ایدن
هند قوشدن شماله اریلان برقول بدخشان داغلینی تشکیل
ایدر. اشبوساسله جبال کشیف اورمانلرله متوردر.
جنوبه اریلان برقول ایسه کابل نهرینه قدر اینمش اولان
کافرستان داغلینی، کذا اورمانلق، چنکک اولان غوربند
ویاغمان داغلینی حصوله کتیرر. ومختلف ناملرده کی هراره
داغلینه اریلیر. بامیان جوارنده، کوه بابا، کوه جعفر
وبونلرک غربنده کوه حیصار داغلینی تشکیل ایدرک
غربه دوغرو امتداد ایدن سیدکوه سلسله جبالی،
وهراتک شمالنده کی پارویا میسوس داغلی بوقولنددر.

وترکستانک بلای باشلی داغلرندن، میهنه نیک جنوبنده
 بند ترکستان نامنده داغلر واردر. کابل صوینک جنوبنده
 وافغان حدودنده داقتا ایله قورام ارسنده سفید کوه
 داغلی ایله غندومک محاربه مشهور سنک واقع اولدینی
 غندومک داغلی واردر. (اشبو محاربه ده افغانسته
 ایلاک کیرن انکلیزلر تامیله محو اولمش واردر) قندهار
 جوارنده ارغاند نهری ارسنده مختلف نامزده برچوق
 داغلی، موجود ایسه ده غزنه جوارنده کل کوه قندهارک
 شمال شرقی استقامتجه متمدن سلطان داغلی باشلی جملر ندر.

انهار

افغانستان اراضیسی داغلق و طارضه لی اولق مناسبتیله
 برچوق صولر موجود ایسه ده بونلرک برچوغی یازقیش
 جریان ایتمیوب یازین قورو دقلرندن باشلیجه نهرلرندن کابل
 نهری، منبعی کوهی بابا داغلرندن الهرق کابل، چهارده
 وادیلرینی اسقا ایله لوزار صوینی و شمالدن پنج شیر و ده
 برچوق صولر ایله برلشهرک جلال ابادده اولدقجه جنسامت
 کسب ایدر جلال اباددن صوکره دخی جنوبدن سفید کوهدن
 و شمالدن کافرستان داغلرندن نبعان ایدن صولر ایله برلشوب
 داقتا موقعنده شماله دوغرو تبدیل استقامت ولاپورده

تکرار استقامتی دکشدره رک، جنوب شرقی به دوغرو
 خبیر داغلرینک شمالندن کچهرک، پشارده هندوس نهرینه
 منصب اولور.

شالی افغانستانده ام دریا به آقان برچوق صولر واردر.
 بدخشان داغلرندن چیهرق بشالتی قولدن برلشن
 فوشاصوی، جبل سراج داغلرینک شمالندن چیقان
 وبامیاندن کلن، صولرله برلشن چوی کلان نامنده کی صوی
 شرقدن آان قوندوز نهری، خان آباد وقوندوز موقعلرندن
 کچهرک ام دریا به دو کولور.

مزار شریف، و وقتیه ترکستانک پایتختی بولسان
 بلخ قدیمدن کچن باج صوی ده شماله اقلر.

کوه حیصار ودولتیاردن کلن صولر ایله برلشن
 و شمالدن شیراز طرفلرندن نبعان ایدن ایرماقلرله فیروز کوه
 سلسله جبالنک شمال انکلرندن چیقان متعدد صولر ایله
 برلشد کدن صوکره، مرخاب صوی، شاه مشهدن صوکره
 بند ترکستانک جنوب داغلرندن چیقان صولر ایله ده برلشیر
 وبالا مرخابده میهنه دن و روسیه دن کلن صولریده الهرق
 ساران موقعنده حدودی بالمرور پنجده دن مره آقان
 مرخابه ملاقی اولور. مرخابک دیگر برقولی دخی فیروز
 کوهدن نبعان ایده رک پنجده ده براشیر و دیگر اوچنجی
 برقولی ایسه قوشق موقع عسکر ایسندن و غربدن کلن

ایده رک کذا هامون کولنه آقار . مذکور کوله منصب
اولان حاروت نهری ایسه ادراس قاند صوبی نامیله ادراس
قاند جوارنده کی داغلردن منبعی الهرق سبزوار، اخوندی
رستم، موقعلردن مرور ایده رک هاموند کولنه آقار .

کوللری

افغانستانده کی کوللردن باشلیجه لری بدخشان جوا-
رنده شیوه کولی، کل کوهک شمالنده ناوار کولی، آب استاده
کولی، ایران حدودنده جسم هامون کوللری، رجستان
چولنده اوافق تفک کولجیکر ایله بلوچستان حدودنده
غودی زیرخ بطاقلقلردن عبارتدر .

افغانستان مختلف ارتفاعده وادیلر یا یلالردن عبارت
بولدیغدن هواسی یک مختلفدر . مراسم اربعه نك اجرایی
احکام ایستیکی مختلف اقلیملر موجوددر .

شمال طرفلری بدخشان و قتاغان ولایتلری داغاق
وعارضه لی اولوب صوتوق و ترکستاندن هرات ولایتنه
قدر ترکستان افغانیده اووه لردن باشقه جنوبده داغاق
اقسامده، هوامعتدل ایسه ده، هراتک روزکار موسمی یک
شدتلی اولوب آیلرجه متمادیا سرت روزکارلر وزان ایدر
کافرستان ایالتی، هند قوشک جنوب طرفلری صوتوق،

صولر ایله چمن بند موقعنده برلشهرک کذا مرغابه آقارلر .
بوللردن باشقه کوه جیصاردن نبعان ایدن، دولتیار
واهنکران موقعلردن مر، رایله غربه دوغرو آقانهری
روت نهری بندی بامیان وسیدکوه داغلردن کلن متعدد
صولریده الیر . تا میان و داسخان موقعلردن بالمرور هرات
صوبی شمالدن الیر و جنوبدن دیکری ایرماقلرله برلشوب
قوصاندن کچر و کافر قلعه دن اعتباراً شماله دوغرو
تبدیل استقامتله حرودی تشکیل، ایدر وغریدن تربت
شیخ جامدن و شهیددن کلن صولرله ایله ده برلشیر .

غزنی جوارنده کی کل کوه داغلردن چیقان و آب
استاده کولنه دو کیلان پالتو نهری، ارغاندا نامیله هزاره
داغلردن نبعان ایدن و جنوبده افغانستان ایله بلوچستان
حدودلرینی تشکیل ایله چمن موقعندن سوکرا شماله دوغرو
تبدیل استقامتله قندهار جوارنده بر چوق صولر ایله
برلشهرک قبلاست موقعنده کوهی جام قلعه، تیرین داغلردن
چیقان هاموند نهرینی البرکه، نهر مذکور سیستان ایالتی
استقا ایله قلعه فتح دد بر قوس یا پهرق افغان و ایران حدود-
دلرینی بالتشکیل هامون کولنه منصب اولور .

بندی بایان طرفدن چیقان فراح روض نهری
زارده موقعنده صالمان روض نامیله صاغدن بر صو ایله
برلشهرک دولت آباددن جنوبه دوغرو تبدیل استقامت

و ۱۸۳۹ دن ۱۸۴۳ قدر درت سنه انكليزلرك النده
قالمشدر. فوق العاده اعمارہ مستعد هواسی معتدل باغری
باغچہ لری زنگین بر شهر شریندر.

قندهار

قندهار، هلموند نہری جوارندہ منبت برارضیدہ
۶۰,۰۰۰ نفوسلی بر شهر قدیم اولوب، اسکندر طر فندن بنا
اولمش و بر جوق دفعہ لری، مهاجمات و محاربات یوزندن خراب
اولمش ایسده ایلاک افغان پادشاهی اولان احمد شاه طرفندن
تکرار بنا و اعمار ایدلمشدر. باشلیجه تجارتی قاش، باقر
ادواتی و سایرہ تشکیل ایدر. نہر جوارندہ غایت زنگین
برالتون معدنی موجوددر. قندهار ۱۸۳۹ دن ۱۸۴۳
سنه سنه قدر انكليزلرك النده قالمش و مؤخرآ استرداد
اولمشدر.

قندهار ایرانندن و روسیه کان حرکات عسکریه مساعد
شوسه اوزرنده اولمش، و بلوچستان شمند و فرینه برکون
مسافده بولمش، و هندوستانه ایسه جک مستولی اردونک خط
الحرکاتی اوزرنده اولمش، اعتباریله اهمیت سیاسیہ،
و عسکریه سی پک زیادہدر.

هزاره محیطی ایسه تمامیلہ افغانک شرفیند غربنہ دوغرو
امتداد ایدن سلسله جبال اوزرنده کی قطعہ اراضی سرت
و صوتوق ایسده هواسی صاعلامدر. نفس کابل و جوارندہ
مراسم اربہ حکمنی تمامیلہ اجرا ایدوب هوامعتدل، جلال
آباد ولایتی منحط اولدیغندن صیجاق اقلیمدهدر. بورادن
اعتباراً افغانستان جنوبیک هواسی، قندهار و جوارى
عادتا صیجاق اولوب بورالره قطعاً قاردوشمز. رجستان
چولی سیستان ولایتی قوملق و عربستان مثللو شدتلی
صیجاقلر یاپار. افغانستانک هواسی عمومیتله صاعلامدر.

مشهور شهر لری

دارلسلطنه کابل، کابل نہری اوزرینه مؤسس بر شهر
قدیم اولوب تخمیناً ۱۰۰,۰۰۰ قدر نفوسی جامعدر.
اطرافنی داغله مخاط و کابل نہریله اسقا اولنان گنیش
و منبت بروادی ده کی شهرک منظره سی پک لطیفدر. بالاحصار
جهتندہ کی اسکی کابلک، بوتون قدیم شهر لری کجی سوقاقلری
دار، اولری حفظ الصحه یه غیر موافق بر طرزده ایسده
صوک زمانارده یاپیلان بنالر اولدجه منتظم اولوب جادولر،
سرایلر، کوشکلر بر منظره دلرباعرض ایدر شهر مندکور
۱۷۷۴ تیمور لنگک اوغلی باریور پادشاهه مقر اولمشدر.

غزنی

غزنی — اورغانداب منبى جوارنده . ١٥٠٠٠٠ نفوسلى بر شهر قديم اولوب يوللى منتظم وهواسى غايت صوئوقدر. روسلرك تر كستان قلعهلى شكندمه قلعهلى واردر. معموريت ماضيه سيله اشهار ايتمش اولان شهر مذكور ١٠٣٠ ده غز نوبلرك پاتنجى اولمشدر . سلطان محمود غزنوى . حضر تلر ينك غايت كوزل تربه شريفهلى اليوم موجوددر . ١١١٦ ده عجملرك اله كچمش ، ١١٥٨ تكرر سلطان علاءالدين طرفدن استرداد اولمش ، و ١٨٣٩ ده انكليلرك يد ضيطه دوشمشدر . اووهلى ، يابللرى ، بك مكمل اولديني كې قندهار ، كابل ، ولاهور يوللر ينك محل تلاقيسنده بولنديغندن تجار تچه دخی مهمدر .

بلخ

بلخ شهر قديمى اليوم برخرا به دن عبارتدر . بلخ كابلدن تركستانه كيدن طريق مستقيم اوزرنده در . زمان قديمده خطوط تجار يه نك مركزى اولان اشو شهر جسيم ١٢٢٠ سنه سنده قسماً جنكيز خان طرفدن تحريب ايدلمشدر . اليوم معموريت وعظمت ماضيه سندن ، محاشم مر مر سربايلرك وسار مبانينك اقاضى قالمشدر .

قيافت ملكيه ده

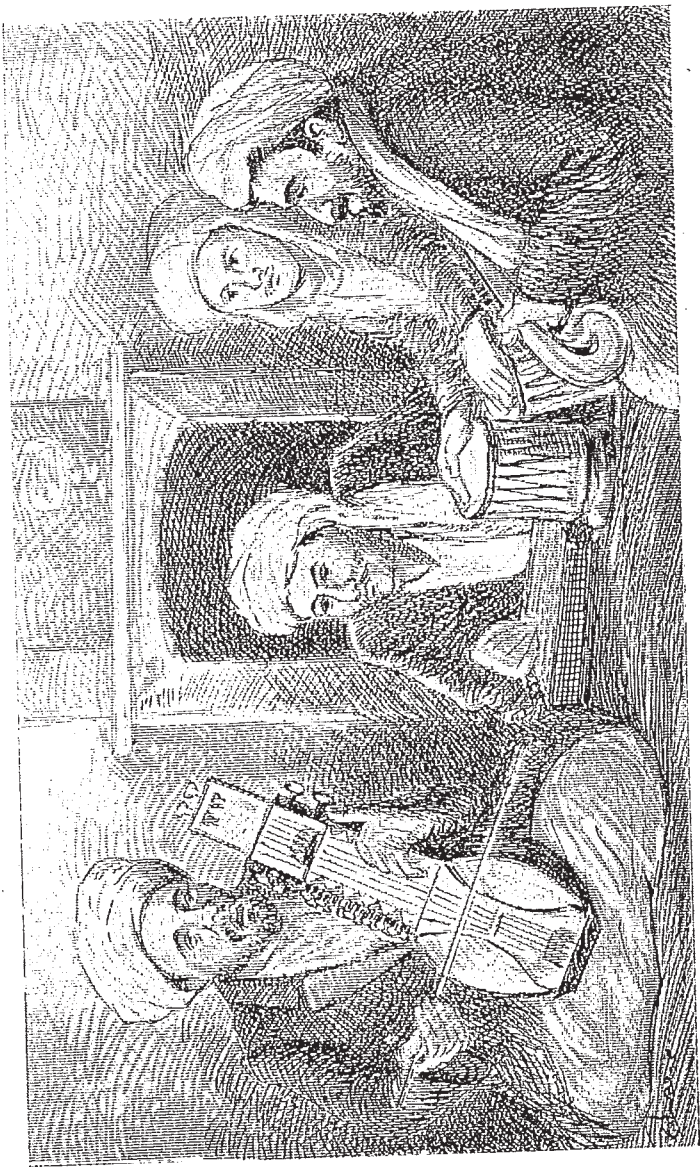
نمونہ طاہوری قوماندانی و مکتب حریہ مہدیبری کرنل محمود ساجد بک خان

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.4

مشهدون — هراته قدر خدمتمزده بولنان مكاره جي برات

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.4

کابلده ایلك اوکجه دیکلایدیکهنز ملی افغان سازنده لری

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.4

يوللاماق قابل دكلدر . ماضيده مملكتى دشمن مهما .
جئاته قارشو مدافعه يه خدمت ايتش اولان بو طويراق
يغتلرينسك بوكونكى كونده هيچ بر اهميت عسكريه لرى
اوله ماز . باميان و مزار شريف قندهار و سيستان جهتلر نده
دخى اثار قديمه موجود اولدني مرويدر .

تجارتى

افغانستانك باشليجه اخراجى ميوه ، خصوصيه
كشمش تعبير اولنان رازاقى اوزوميدر . يوك ، ياغ ،
حيوانات كثرته هندوستانه و روسيه يه ، ايرانه سوق
اولنور .

نقليات قاميون اوتوموبيل كى بر سرعت مكمليه
افراغ ايديله جك اولورسه اشبو اخراجانك اللى التمش مثلى
تزايد ايده جكى شمه سزدر كه ، اووقت تازه ميولرده
بوزولمده دن ، چورومه دن هندوستانه سوق اولنه بيله جك
وملكت بويوزدن بك چوق كسب ثروت ايده جكلدر .
بخارا ايله قره قولى تعبير اولنان قوزو دريلريله و مشهدايه
پوست و پوستنجه يون ، ياغ ، يوزندن بك مهم تجارتى
حازدر .

بدخشسانده چيقن لعل ، ولاجورد ويعقوت كې
ذی قیمت طاشلر اولدجه مهم بر تجارت تأمین ایتکده در.

پوسته لری

طر بزونی حكاك و خطاط حسن حلمی افندینك همته
پوسته خانه لری تنظیم اولمش و پوللری ، مخاره ورقه لری
بوكون نفیس بر حاله كمشدر .

پوسته خانه لری ، امانت اشیاسی دخی قبول وسوق اولنوب
پوسته اجوراتی عالی دكلدر . نظامات قطعاً مكمل ،
ومالك عثمانیه نظاماتك هان عینیدر . پوسته خصوصنده
تأسف اولنه حق برشی وارسه اوده حكومت افغانیه نك
هنوز پوسته اتحادینه داخل اولامش بولونمه سیدر . پوسته
تقلیاتی « پوسته تاناری » واسطه سیله در . هرايكی ساعتك
مسافده بر پوسته قلبه سی اولوب پو . ته جیلر ایکی ساعت
مسافه بی خارق العاده بر سرعت ایله قطع ایده رك دیگرینه
تسلیم ، اوده اولکیسی کبی ایکی ساعت اوده کی بر پوسته جی به
تسلیم صورتیه نقل ایدر لر . بونلر دایمدا غلردن و کسدیرمه
یوللردن کیتدکری ایچون پك چابوق واصل اولور لر . مثلاً
کابلدن پشاوره پوسته اوج کونده کیدر ایکن بومسافه
علی العاده یوجیلقده عمومی یوله اون کوندن اشاغی
قطع اولنه من کاروان یکر می کونده کیدر . هنوز تلغراف
یوقدر . فقط ضیا واسطه سیله مخاره Télégraphie

optique افغان اردو سنده کمال مهارتله اجرا اولمقدده در .
وبوندن باشقه دار السلطنه ده دواثر و فابریقه لرسرایلر بیننده
تلفون مخبراتی والکتریک تنویراتی وارددر .

پاره لری

افغانستانك پاره لری بخارا پاره لری نه نسبتله پك كوزلدر .
فابریقه ده مكمل بر ضرر بخانه موجوددر . افغان پاردسك
واحد قیاسیسی روپیه كوموشیدر . بر روپیه التمش پیسه در .
اوتوز پیسه برقران یعنی یاریم روپیه كوشدر . بوندن بشقه
یكر می پیسه لك و اون پیسه لك اوافق كوموش پاره لر
وارددر پیسه لر باقیدر . روپیه نك بشی بر یرده سی وایکی
روپیه لكی ده وارددر .

بر افغان التونی یكر می روپیه در . حسابلر هپ روپیه
اوزرینه جریان ایدر . صوك زمانلرده امیر حضر تلری
کاغذ پاره ایچون فرمان بیور مشلر ، وحسن حلمی افندی
رسمیله مشغول بولنیورلردی .

اجنبی پاره لرندن : ایران قرانی كوش اچجه ،
هندقالدهار روپیه سی ، روس بخارا التونلری ایله انكلیز
و عثمانلی لیرالری و بانق نوظلری ، تداول ایتکده در .

- زراعت -

افغان اهالیسی زراعت په غیر تولیدیو منبت وادیلر ده
بغدای ، آریه ، مصر ، چودار ، داری ، نخود ، پرنج ،
شکر قامیشی ، افیون ، پاموق ، وسائر زرع اولمقده در .
تورکستانده ، هرانده ، و قندهارده ایپک حاصلاتی هر سته
تزیاید ایتمکده در . میوه یتشیدیر مک خصوصنده قابلیتلری ده
فوق العاده در . باغچه جیلک خصوصنده دخی خیلی ترقی
ایتشلر در .

زراعت هان تماماً اسقا اولنور . نهرلرینک تقسیمی ،
وتارلاره سوقی شایان تقدیر بر صورتده اجرا ایدلمکده در .
فابریقلر ، اجاج ایله تسخین اولندیغندن بواحتیاج سوقیه
اجاج یتشیدیر مکده پک زیاده غیرت ایدرلر . قابل
زراعت اولمایان یرلرده حیوان یتشیدیروب باغ ، بئیر ، یوک ،
تجارتی ایله ، وشایاق ، کلیم طوقومقله مشغول بولنورلر :

- افغانستانده کی عنصرلر -

شمدی په قدر تمامیه تحریر نفوس اجرا ایدلماش
ایسه ده افغانستانک نفوسی یدی میلیون ، بلکه دهه زیاده در .

بوتون بلاد اسلامده اولدیغی کبی تعدد زوجاته انهماکاری
زیاده بولندیغندن نفوس دائماً تکثیر ایتمکده ، وهوانک
صاغلام اولمسندن وفیثات آز اولوب ، تکثیر نفوس
کوندن کونه مزداد اولدیغی هر آن حس ایدلمکده در .

بدخشان ، قتاغان ، تورکستان ولایتی تمامیه اوزبک
وتورکمن وداچقلردن عبارت اولدیغندن تخمیناً بر میلیون
قدر تورک واردر . مسلمان وجهله سی سنی مذهبنده درلر .
کافرستان جهتلرنده ایسه جدیدیلر مسکون اولوب ،
مرحوم عبدالرحمن خان زماننده عسکر سوق اولنهرق
محاربه نتیجه سینده دین مبین شمدی بی قبول ایتشلر
ومتعاقباً مدرسلر منلار کوندریله رک اسلامیت تماماً انتشار
ایتشدر . اشبوطا ئه نک لسانلری ده باشقه در هیچ برلسانه
مشابهتی یوقسه ده ، بعض کله لار لایتنجه بی ا کدیرر .

بونلرک اردلرنده صاری صاچلی ، ماوی کوزلیلر ده
موجود اولوب ، کابلده نمونه طابورینک افرادی کاملاً
بوقیله دندر .

هزارلر جنکیز اخفادندن بولنان بوطا ئه اولدچه
کثرت نفوسه مالکدر عمومیتله داغلر ده مسکوندرلر .
افغانستان ایران استیلاسنه اوغرادقندن صوکره بونلرک
شیعی مذهبی قبول ایتدکاری ظن اولمقده در . لسانلری

فارسی قیافتلری روسیه تورکارینک عیندر . حیوان
یتشدیرمک، شایاق وکلیم دو قومق خصوصنده مهارتلی
اولوب چالشقان بر عنصر در .

افغانستان اردوسنده : خارالده ، کندلرده یول
طابورلرنده خدمت ایدرلر . کابلده کی سقلرک قسیم اعظمی
هزازه لیدر .

کابل و جلال آباد طرفلرنده کی عناصر پک مختلف
اولوب باشلیجه داچیک ، افغان ، اوزبک هندو ، وسائر
طائفه لره مسکوندر .

هندوستان حدودی جوارنده عفریدی و مومندی
وقورام جهتنده وزیریلر مسکوندرلر . قندهار و افغانستان
جنوبیده ایسه ، افغانلر مسکوندر . افغان عنصرینک
اک کثرتلی بولندیفی منطقه جنوب منطقه سیدر .

افغانیلر عمومیتله مسلمان وسی مذهبنده درلر .
داچیققلرک سننی ، شیعی اولانلریده واردر . هندولر
مجموسی مذهبنده اولوب آتش پرست اولانلریده موجوددر .
بونلر موتالیفی احراق ایدرلر . باشلرینه صاری رنگده .
برصاریق باغلارلر . وقاشلرینک اره سننه قیرمیزی ،
صاری بویا ایله یووارلاق بر اشارت یاپارلر . وهان هپسی
تجارتله مشغولدرلر .

افغان اردوسی

افغانستانده مسکون اهالینک همان جمله سی جسور
وفوق العاده مشاق سفریه به متحمل ، سلاحشور ،
وجنکاور انسانلر اولدیغندن افغان اردوسنک مزیت
عسکریه سی فوق العاده در . خدمت عسکریه هنوز
اوروپا دولتلرنده اولدیفی کی صنفلره ، قادرولره تقسیم
اولنماش ایسه ده ، ضابط یتشدیرمکه مخصوص مکتبک
کشادنن سوکره اردونک بونقصانی نظر اعتباره آلهرق
ردیف ومستحفظ قادرولری در دست تشکیل بولنمقده ایدی .
سپاهی نامنده کی عسکرلر الابد عسکرلرکله امرار زمان
ایدرلر .

افغانجه رتب عسکریه نک اسماری

اونباشی	لس میستر
چاوش	لنداک
ملازم	بولاق میسشر
یوزباشی	سل میسشر
قول اغاسی	سرسل میسشر
بیکباشی	رز میسشر

یونزر میسشر	میرالای
غت میسشر	لوا
سر میسشر	فراق
طول میسشر	سر عسکر

فوت لنداك : كاتب باش چارش هر ۱۰۰ نفر ایچون
 (مهجر ویا مرزا) طابور کاتبی هر طابوره ایکی دانه دره.
 هر قدر افغانجه رتبه لر بوناملر ایله یاد اولنورسه ده
 سواری یوزباشیلرینه جامه دان و پیاده لره قپدان ،
 بیگباشیلره کرنل میرالایه برکد ، لوا پاشایه جرنال
 سر عسکره سپهدار ناملریده ویرلکده در .

افغان اردو سنده تشکیلات عسکریه لواره منقسدر .
 ائک اوافق جزؤ تام طابوردر . طابورلر ، درت بلوکن
 عبارت اولوب بلوکر یوزر موجودلی در . سواریلر ده
 الای و بلوک تشکیلاتیندن باشقه وقت سفرده یوزر
 نفرلک بلوکر تشکیل ایدن خانلقلر موجوددر . بونلرک
 افرادی محاربه زماننده دعوت اولنوب ، و خانلر طرفندن
 سوق و اداره اولنور . برنوع آقینچی بلوکاری درلر .

طابورلر ده دو قنور و جراح و تیمار جیلر هیئت صحیبه
 تشکیل ایدرلر ؛ آریجه صحیه بلوکاری هنوز تشکیل
 اولنماشدر .

افغان طوپچی لری ، صحرا ، جبل ، قلعه الایلرینه
 بطریقه لرینه منقسمدر .

افزادی هزاره لر دن مرکب یول طابورلری تعمیر
 اولنه جق ویا کشاد اولنه جق یوللرله مشغول درلر . نقلیه
 و مکاره جی بلوکلریده موجوددر .

بوندن باشقه ژاندارمه (کوتوال) طابورلریده
 موجودر .

معیت آایلری قایت مکمل اولوب ، میزراقلی
 آلابی ، وقزاق الایلری ، پیاده طابورلری ، جبل
 بطریقه لر دن مرکب اولوب ، تلمیم و تربیه خصوصنده
 پک کوزل حاضر لائمش ، البسه و بوتون لوازمات
 عسکریه لری فوق العاده در .

وقت حضرده التمش یتیم بیک راده سنده قوتلی
 براردویه مالک اولان افغان حکومتی ، وقت سفرده
 حمیت وطنیه لر یله اشتهار ایتمش بوتون قبائلک منلارک ،
 سردارلرک قومانداسنده اردویه التحاقیله جسم و مزیتلی
 براردو حصوله کلیر .

مشاق سفریه یه متحمل ، براز طوت قوروسی ایله
 آیرجه محاربه دن دونیمان افغانلیلر شجاعت و قیمت
 عسکریه لرینی دفعاتله کوستر مشلدر .

۱۸۴۱ و ۱۸۸۰ سنه لر نده واقع اولان قانلی محارباتده

انكلیز اردولرینی پریشان ایتشلر وقادینلر ، آق صقاللی
 پیرلر بیله حربه اشتراك ایده رك حمیت وطنیه لرینك درجه
 سنی کوسترمشلردر . اردونك قوماندان اعظمی امیر
 حضرتلریدر .

اسلحه سی

افغان اردوسی مارتین ، کوچك چاپلی ماوزر تفنكلریله
 مجهزدر . سواریلرده قیصه مارتین و ماوزر واردر .
 طوپلری ۷,۵ سانتیمترلك صحرا طوپلریله جبل
 بطاریه لری ، والمانیادن آلدقلری قیصه طوپلر ، ماكنه لی
 تفنكلر ، مترالیوزلر ، قدیم وجدید قلعه طوپلری
 موجوددر . سواریلرده قلنج مزراق ، طوپوچیلارده
 قضاطوره واردر .

افراد اهلینك بینجیلکه خصوصیه سلاحه صوك
 درجه رغبتلری اولوب ، سلاح وجبخانه صامق حتی
 خارجدن افغانستانه سلاح ادخال ایتك منع ایلدیکی کبی
 كمرک رسمندن دخی معاف طوتولیر . حکومت اسلحه
 وجبخانه یی فروخت ایتدیکندن افغانستان حقیقه برملت
 مسلحه در . لوازمات ومهمات حربیه ایله دولو دپولری
 باروتخانه وسائره سی موجوددر .

— حضوره قبول ، بیرام نمازی ، دربارعام —

جشن کیجه لری

حضور امارتیناهی یه ارك مبارک (سرای امیری)
 ده قبول اولمشدق . کابلده عودتمزدن برآی صکره
 یاغمورلی ، سیسلی ، غملی برکون ایدی . حضوره
 قبول اولنه جغمز تبشیر اولمش ، ارايه گلش بزلی ارك
 مبارکه کتورمشدی .

بویوك مظنن و محشم دائرلرك اراسندن ،
 منتظم فرحزرا باغچه لردن کچه رك مکلف برچیچکلكده
 برمدت انتظار ایتدک . بش اون دقیقه صکره آشیسک
 افاسی نظامی واسطه سیله سرایه داخل اولدق . دهلیز
 ومردیوه نلر ، برمنظره مسعوده ابراز ایدیوردی .
 قارشیلقلی قمریزی صوماکی مردیوه نلرك هر ایکی جهت
 دیواری اسلوب عرب نقوشاتی وخط زرین ایله یازلمش
 آیات کریمه کبی الواح نفیسه ایله مزین ایدی . صول
 مردیوه ندن چیقیلنجه داخل اولدیغمز دائره فاخردنك
 دیگر دائره لره ایکی قپوسی واردی . موسم قیش اولدیغندن
 شومینه نشه لی برهوای حارنشر ایدیوردی . قپودن
 کیریلنجه قارشو طرفده امیر مرحوم عبدالرحمن خان

حضرت تليزنيك صولو بويوا ايله ياپلش رسملري ايله ديكر ياغلي بويوا لوحه لر ، صاغ طرفده شومينه نك اوزرنده ايسه ياغلي بويوا قيمتلي براورمان منظرده سي تعليق اولنش صول طرفده كنيش ونفيس پردلر بله غايت اكبار وسكو . نت انكيز بر موجوديت عرض ايدن نجره لرك ااره ننده تابلولر كورنمكده ایدی . كذا قيمتلي برماصه اوزرينه قولنش أمير حضرت تليزنيك جسامت طبيعیه ده ياغلي بويوا ايله غلام محمد خان نامنده ميمنه لي برترك رسامنك اثر صنعت ومهارتي اولان بويوك تابلو شايان تقدير و تحمين ایدی . وازولر ، قنبلر ، رنگارنگ الكيتريق لامبه لري وسائر تزئينات مدنیه متنوعه ايله مفروش بوداؤه جليله نك طاواني شيق وزمينی ذی قيمت حاليلرله مزین ایدی . اون دقیقه قدر حضرت أميرك تشریف هايونلرينه انتظار ايتمش ايدك . بر مدت صوكره نائب السلطنه سردار نصرالله خان حضرت تليزنيك تشریف حضرت أميری ني تبشير واخبار بويورديلر .

ايفسای رسم تعظيم وتكريم ايجون جمله من اياغه قالقدق . برحس تعظيم واحترام ايله منتظر بولنيوردق . صاعده كي قبو اچيلدی . أمير حضرت تليزنيك سياه ردينبوغت لابس اولدقلري حالده بشوش وملتفت برسيا ايله سالوني تشریف بويورديلر سردار حضرت تليزنيك طرفندن حضرت

اميره تقديم اولندق . مبذول برالنفات حضرت أميری به نائل اولدق ، ودأب مخصوصدن اولديني اوزره دست أميری ني اوبدك ؛ اوطورم قلمغزه مساعده بويورولديني ائشاده رفيق محترم علي فهيمی بك جمله مزك وكيل وترجمانی اوله رق مساعده طلب ايتمش ، شومالده اولان بيانانده بولنمشدی :

« بوتون عثمانليرك افغانستان حقنده برورده ايتد . كلري حسيات صميميه وتمايلات حسنه دن امين اولمالريني حضرت أميردن استرحام ايدرم . ومجرد اشبو حسيات ومحبت صميميه دركه ، بزليز افغان قاردشليزمله برابر چاليشمق وبوقطر اسلامي وطن ثاني طانيق ايجون بز بندكان عاجزه ني بويورد دين احمدی به سوق ايتمشدر . » شومالده كي نطق مختصر محمود بك طرفندن ترجمه ايديلدی ، ومحظوظيت سنیه أميری ني جالب اولارق أمير مشاراليه طرفندن دخي بر طلاقه مخصوصه حكمداران ايله شو جواب ویرلدی :

« افغانستان ، دولت عليه عثمانیه نك بر كوچوك قاردده شي مقامنده وسيناست شريفه ده صاغ قولي مشابه سنده در . بناء عليه افغانستانك كسب قوت ايتمشي ، توريكه نك تزويد سطوت وشوكتنه اسباب اصلیه دن بري اولابيلير . بوجه تله هر عثمانلي نك بويوله مهم بر مقصدك حصول ايجون

صوك درجه يه قدر برحس صميميت وحيث ايله چاليشمه-
لری طيحي اولوب ، بوكا امنيت كاملهم واردر .
عصرلر دنبرو خواب غفلت وعطائه دالمش اقوام
اسلاميه نك احوال -ف اشماللرينه پك زياده متأسقم .
بز اويله اولمايالم . اسلامك وعوالم اسلاميه نك ترقيسى ،
اعلاسى ، ومدنيت حقيقيه اسلاميه نك تعمم وتوزعى ايچون
هيچ برهمت وغيرتى دريغ ايمه يه جكمه سز لر دنخى امين
اولكز . وطنم ، وطن اسلامدر . هپ برابر چاليشالم .
توفيق ارل ، غيرته عاشقدر .

بز ، بونطق بليغ ومؤترك قارشيسنده حس ايتديكمز
تشكرات ومنتدارى صميمي ي عرض وتقديمده براستعجال
قلبي ابراز ايتدك . قهوه ، سيقاره ، ايچمكل كمزه مساعده
صورتيله ده التفات اميرى اولدقن صوكرا ، توركلرك
قهوه ايچدكلريني بيلدكلرى وسيله سيله هر بريمزه بر قوطو
فرانسز قهوه سيله ايكيشر اوقه لق نفيس غربلر ايچنده
يمن قهوه سى هديه بو يورديلر . موسم قيش اولديقندن
ايچى كوركلى برر قورتى بالا ياپديرلسنى « أشيك اقامى
ملكى » يه فرمان بيور مشلردى .

وبعد امامت امريده ايكندى نمازنى ادا ايتمش
تكرار سالونه كلشدك كه بو ائنده مخدوم نجابتناهيلىرى
معين السلطنه وعين الدوله ، و برادر عاليلىرى تشریف

ايتدكلرندن امير حضرتلرى جمله سنى آير آيرى طانتديرمق
لطفنده بولنديلر . برمدت دها التفات شهرياريلر ايله مسرور
وشادان قينلقدن صوكره آرتق رخصت ويرمش
اولدقنلرندن ، كمال شوق ونشئه ايله اقامتمزه تخصيص
اولمش اولان باغشيرعلى خانه كلشدك . اوكونكى رسم قبول
والتفات حضرت اميرى نك بزده براقدينى حسن تاثيرى
تعريف غير قابلدرد . بوندن صوكره دنخى متعدد دفعه لر كرك
سردار نائب السلطنه حضرتلرينك وكرك امير حضرتلرينك
حضور شاهانه لرينه قبول اولتمق شرفه نائل اولقله برشوق
وغيرت ابدال خدمات ايتمكده ايدك .

بیرام الايي

بیرام نمازی ادا اولنان جامع واسع برچايرلغه ناظر،
علوی برمنظره روحانيه عرض ایدن دانشين بر معبد اولوب
هند طرز معماريسنده انشا اولتمش . ويول دن دمير پارمقلىق
ايله تفريق ايدلمش واسع فرخفزا بر باغچه داخلنده ایدی .
قبونك خارجنده الاي والاين تماشايه ، كمال تکریم
وتعظيم ايله راسمه استقبالی ايفايه مهيا بوتون بر خلق
کنيش ميدانلقلرى دولدير مشلردى . طيش قپودن کيرنجه

بولك هر ايكي طرفندن معيت اميري افراد شجاعت نهادی ، قرمزی البسه ليله ، وضع قهرمانان ليله ، مكلف اونیفورمه لی قوماندانلرینک ویره چکی قوماندایه وقف سمع وصاخ ایتشلردی . جامع مستطیل الشكل بیاض سرمدن برچوق ستونلر اوزرینه مینی اولوب صوما کی سرمدن معمول محراب ومنبر عالی برسکونت صمیمیه اخرویه عرض ایدیوردی . نماز وقتنه وتشریف امیرییه انتظار ایدن ذوات کرام ، اوبک اوبک اوطورمشلردی . برمدت صوکره تشریف امیری یی اعلان ایدن سلام هوالری ، قوماندانلری ایشیدلدی . وکمال عظمت و دبده ایله سلطنت ارا به سی دیش قپودن داخل اولدی . جامعه کیردکن ، صوکره امیر حضر تلری بزلی کورنجه جمله مزه ابدال التفات وسلام بیوردیلر وهر بریمزی اوراده حاضر بولنان ، اعتماد الدوله وسار ذوات کرامه تقدیم ایتک لطفنده بولمشلردی . بعد الصلاة فطر درباره کیدلدی .

دربار

محل دربار ، سرای هایون جوارنده بر محل مخصوص : کنیش برقبو . قپودن ایجری کیرلدیکی وقت تخمیناً یوز مترو طولنده والی مترو عرضنده ، زمینی یکپاره قیمتلی

برحالی ایله مفروش ، متعدد نفیس ستونلر ، مکلف بر برطوانی ارا نه ایتکده ایدی . بوقیمتلی طوانک ده قورلری مربع چینقورلر اوزرینه کال مهارتله ایشلنمشن ومؤخرآ میخلانمش ، سرقه مخصوص برطرز دانشین عرض ایدن ، یالیز نقوش نفیسه ایله مزینیدی . بوراده سرایلرک طوانلری هپ بویولده مربع معدنلر اوزرینه ایشلنمشن ، نقشلر قایملانمشدر .

قبویه ناظر محله ، ایکی بضمه مق ایله چقیله جق ارتفاعده اتونلر ایچنده تخت عالی بخت امیری کورینوردی . بونک ارقه طرفنده ، محراب ومنبردن هر ایکی طرفنده متناظر ، بایراقلردن قلنج وطوپلردن مرکب ، جسم التون قیلامه ، آرمه افغانینک هر ایکی طرفندن اوفاق قپولر ، وبونلرک اره سنده ، مصنع بر صورتده ایشلنمش قویو قرمزی قدیفه پردلر ، ونختک یاننده شایق برماصه ، وبوتون بوشرق ظرافت واسلوبنده کی شیلر روجه بر مسرت مخصوصه ویریوردی . اشبو تخت اوکنده کی محلك یمین وپسارنده کی مزین قولتوقلردن صاغده برادر عالیقدرلری ، وصول جهتنده مخدوم نجایاتیناهییری سردارلر حضراتی ، اخذ موقع ایتشلردی . قپودن کیریلنجه تخته قدر اولان محله ، اورته ده ،

برچید بر اقلمش ، و بونک هر ایکی طرفنده دربارخانه نک
 دیوار لر بنه قدر صره ایله صندالیه لر دیزلمش اولوب تخت
 امارتیناهینک صاغ جهتنده صره ایله ایله علمای کرام
 حضراتی وصول جهتنده ایسه عین وجهله سپهدار ،
 والی اخره منسویین عسکر به و ملکیه ، اخذ موقع ایتمش لر ،
 و دیگر صندالیه لر هر کسک درجه ورتبه سنه کوزه آشیک
 اغاری [تشریفات مأمورلری] طرفندن ارانه و تعیین
 اولنه رق هر کس یرلشدیرلمش ، و بزلر دخی صولده تخت
 جهتنده اخذ موقع ایتمش ایدک .

بش اون دقیقه صوکره یوریلر تشریف پادشاهی بی
 تبشیر ایتمش لر و حضرت امیر دربارخانه یه قدمهاده عن
 وشوکت ، و تختگاه شهنشاهی لر بنه شرفبخشنده سعادت
 اولمش لر دی . بوانشاده و عموم طرفندن السلام علیکم
 صدای احترام و تعظیمی رفع ایدیله رک ، بوتون دربارخانه بی
 برعکس صدای حرمت و مهابت ایله دوزلدوردی .

اشبو رسم تعظیم دیندارانه دن صوکره ، حضرت
 امیر تبعه صادقه لر بنه ، عید فطری تبریک و بذل التفات
 ایده رک بشاشتلی خلقک باعث ازدیاد شوق و شادمیسی
 اوله جق جمله لرله هر کسی سویه اصلیه و اجتماعیه سنه کوره
 تلطیف ایتمش ، بوتون آغزلری حق شاهانه سنده ظایت
 صمیمی و محق کلمات دعایه و تشکر به ایله لبریز ایتمش لر .

و بو اراده ، امیر حضرتلری ، مملکتک احتیاجانندن ،
 و افغانستانک هیچ بریدن پرواسی اولدیغندن عصر حاضر
 مدنیتیه کوره تنسیقات عسکر به ، تکملات معارف خصو-
 صنده هیچ بر فدا کارلقدن کیرو دورمدقلرندن عمومک
 دخی ، عین مقصدله ، مملکتک ترقی و تمالیسنه
 چالشه لر ی لازمکلیدیکندن باحث ، مرتجیل و بلیغ برنطق
 ایله دخی حاضر ونک حسیات و طنز و روانه و ترقی جوانه سنی
 تمسیج ایتمش لر در . اعتماد الدوله و قاضی القضاة حضرتای
 و دیگر ذوات کرام طرفلرندن مناسب مقابله لرده بولونولمش لر .
 انکلیز سفیری سیدالفقیر افتحارالدین خان دخی البسه
 رسمیه سنی لابس اولدیغنی حالده حاضر بولنیوردی . بر
 مدت صوکره تخمیناً بش یوز کشیدن فضله اولان بو هیئات
 محترمه یه چاپار ، اکرام اولندی ؛ صفلر اره سنده دوله
 شدیریلان شکر و شکرله لر دن باشقه ایچکی مندیبلر دروننده
 ایروجه شکرلر هدییه ایدلدی . بونلری توزیع ایدن
 اندرون اغالربنک قیافتلری ، پک تمیز ، تراکت و تربیه لر ی
 شایان تقدیر ایدی .

موخرآ شورادن بورادن کلیشی کوزل بحث اولنمش ،
 بویله جه یمک زمانی ده تقرب ایتمش اولدیغندن امیر حضرتلری
 عودت بیورمش لر ، و بوتون اوراده و دربارک طیشاریسنده
 بولنان ذواته غوریلرله یمکلر کلش ، واشبو اطعمه نفیسه

أكل اولندقدن صوكره ، هر كس داغیلارق پارلاق
وصیمی اولان بویرام تبریکنه نهایت ویرلمشدر .

جشن کیجهلری

« جشن » « یعنی » دوئما کیجهلری افغانستانده
اوج صورتله اجرا اولنمقدهدر. برنجیسی عید ملی: تکمیل
قبائل افغانستانك اتحاد ایتدکاری یوم میجلاک خاطره
محترمه سی یاد ایچون اجرا ایدیلن ملی شتلاک کیجهسی
دیگرلری ایسه جلوس وولادت امارتپناهی شتلاکاری...
جشن ملی کیجهسی ایدی. بزلهده دعوت تذکره-
لری کلدی . تذکرهده سیاه ردینغوت کیله چکی ، بیاض
بویون باغی طاویه جئی بیلدیرلمشدی . بر موجب اشارت
کینهرك اقشام نمازندن اول ، ارقداشیلر دربار خانهده
طویلامشندق . نمازندن صوکره دربار خانه انتظار
سالونازنده یواش یواش غلبهک زیاده لشمش ایدی .
برمدت صوکره حرکتله سرای قیوسندن باغچه یه داخل
اولمش ایدک .

وباغچهده مشعله لر — شرمش قندیلاریله نورلره
مستغرق بریولدن پرانشه برقافله اقوب کیدیوردی .

فنارلرک ، مشعله لرك اوقادار مستولی ضیامنندن عادتاً
کیجه اولدیغی اونوتمش اولان ، وداها دوغروسى
غلط طبیعتیه دوچار قانش قوشار ، قنازیدلر ، بلبللر
بوعید ملی یه استراک وبواشتراکری نعمات روخنوازلریله
اعلان ایدیورلردی . یولاک دونک محلمندن صوکره
برمیدانلده ، احضار اولمش اولان محل مخصوصده کی
اسکمله وقولتوقلره هر کس یرلشدیرلمش ایدی . وبونلرک
اورته سنده یوکسک مکلف برسدر امیر حضرتلری
ایچون ترتیب ایدلمشدی .

باغچه ، بوتون اظاچنر ، فنارلر قندیلار ایله تنویر
اولمش ، ماهتابلر یاقیلیوردی . هر طرف پرسرور ،
هر طرف پر نور ، هر کس وقف تماشا ، هر قاب مستغرق
مستی عبد ایدی . برمدت صوکره تشریف امیری بی
تشییر ایدن بورولر ایشیدلدی . وحضرت امیر دبدبه
عظیمه ایله کلرک ، دعاری اورته لخی چیلاتان بورنشه
هیأت مسعوده نك اورته سندن کچدی . وهر کسه بذل التفات
بیوره رق مقام حکمدارانله رینه چیقندی .

بوئشاده نائب السلطه سردار نصرالله خان حضرتلری
موقعه مناسب ثابت کوزل برنطق بلیغ قرائت ایتدی .
وأمیر حضرتلری ده ارتجالاً مقابلهده بولندی . بورسمی
نطقلردن صوکره ، جوارده آریجه احضار اولمش

اولان مظنن وعظیم برخیمه یه کیدلش دی . قپوده
أمیز حضرتلری بالذات بوکیجه جشن ملی کبی برلیل
مسعود اولدیغندن هرکسک بلاقید تکلیف اکلنملری
ارزو بیوردقلری، وقطعیاً تردد واجتنابه محل قالماسنی
اعلان واطار ایتش اولدقلرندن هرکس کمال سربسینله
بومکلف چادیره داخل وایستدیکی یرده موقع طوتارق
صحبت ایتمه باشلادیلر .

چادیرک اطرافی دائراً مادار بوتون دولتلرک مختلف
بیراقلریله دونادلش ، صاغ طرفنده التون ، کموش
سماورلرله مزین ذیقیت اشیای نفیسه برمنظره احتشام
عرض ایدیور بوقه دن ایستینلر ، چای لیموناته ، غازوز
ایچیورلردی .

ماصه اوزرنده بودیار وهنده مخصوص اک نادیده
یشلر ، میوهلر ایله ، دولو تیسیر واردی . افغانستانده
یشلر ییکدن اول الینمه سی عادتدر . اوچ درت یوز کشی
استیجاب ایدن بومعظم چادیرک اورته سنده کنیش برماصه
اوزرنده انکلیرجه ، فرانسیزجه ، ایتالیانجه ، ایللو
ستراسیونلر ، پانارومالر . تاریخلر . أمیر حضرتلرینک
سیاحتلرنده المش اولدقلری قماوغرافلرک مجموعه لری
برچوق اثار نادره نفیسه موجود ایدی . خیمه نك
خارجنده موسیقه ترنم ایدیور ؛ برغراموفون غربك

اك منتجب پارچه لرینی باغیر بیوردی . هرکس ذوقلی
شوقلی ، نشه لی ایدی .

باخصوص بو عالیجناب و مشفق أمیرک هرکسه قارشو
کوستردیکی ابوت وشفقتله ترجمه ایدیله بیلان التفات ونوازشی،
بوتون بومستحضرات عیدیه دن پک چوق زیاده قلملری
لبیز سرور وسامات قلیور ، بوتون سیالرده طاتلی
برتبسم تموج ایتدیریوردی . یمک ، ابروجه احضار
ایدلش دیگر کذا غایت کنیش اولان بوچادیرک بر
قوریدوری واردی ؛ بورادن چادیره داخل اولنجه ،
صاغنده مظنن ، محتشم ، برماصه خاندان أمیری یه
تخصیص اولنش ؛ دیگر ماصه لصره ایله اولکنه عموداً
باشدن باشه تنظیم اولنمشدی . سفرلرک منظره اشها
آوری ، چیچکلر ، میوهلر ، رنگارنگ فنارلرله برقات
دها اکتساب فیض و طراوت ایدرک هرکسی دعوت
ایدیوردی . وهرکسک یری طباقلرک ایچنه قونیان بیاض
ونفیس قاتلر اوزرنده محرر اسملردن معلوم اولیوردی .
کذا یمک لیسته سی چتال پچاق ، وسائره ، هیسج برنقصانی
اولیان بوسفرلر ، عالم مدنیتده اولاییلنلردرجه ده منتظم
ونقصانسز ایدی . چوربادن اعتباراً یمکلر نفیس اولوب
کמוש طاسلرله قوشخانه لرله توزیع ایدیلوردی .
أمیر حضرتلرینک سفرلرنده ، صاغ طرفلرنده

برادر عالیتری سردار نصراخان حضرتلری ، عمرجان
امین‌آه خان والی آخره ، صولده مخدوم بحا آتیناھلری
سردارلر ، وقارشولونده عائله امارتیناھیلرندن ، امین
حضرتلرینک قان پدزلری سردار آصف ویوسف خان
حضراتی بولمقده ایدیلر . اثنای طعاندہ امیر حضرتلری
هرکمی التفاتلرله مسرور بیور بیورلر ، حتی یزلرده
برقاچ دفعه ابدال التفات ایدیلر . سفره لک ترتیب
وتنظیمی یمکدرک نفاسی هرشیده کی انتظام ، نسبی برجیرت
تقدیرکاره لایق ایدی .

یمکدن صوکره تکرار دیکر چاییره کچمش ایدک .
هرکس بوقیه یناشمش جای اچیلور ؛ افغانستانده
یمکدن صوکره جای اچمک عادتدر . اک صوکره قدسی
تلخ شکر سز اچیلرلر چای سبز دیدکری یشیل چایدر ؛
سیاه چایده وارسهده یشیل چای دها کثیرالاستعمالدر .
بومسعود کیچیده برقاچ دفعه ل التفات امیری به
مظهریتله نمون ومنتدار اولدق . و حضرت امیر
قرائت ماصه سنده بالذات ایدکری فطوغرافلر
حقنده ایضاحات نارنجیه ویرمک لطفنده بولوندیلر .
وموخرآ تکرار او طور دیغمز ماصه بی تشریف بویورمالری
جمله مزی غریق مسرت ومنت ایتدی . واستاد محترم
حسن حلمی افندی ایله تاوله اوینامق کی برلاابالی

افغان قیادت عسکر یه سی

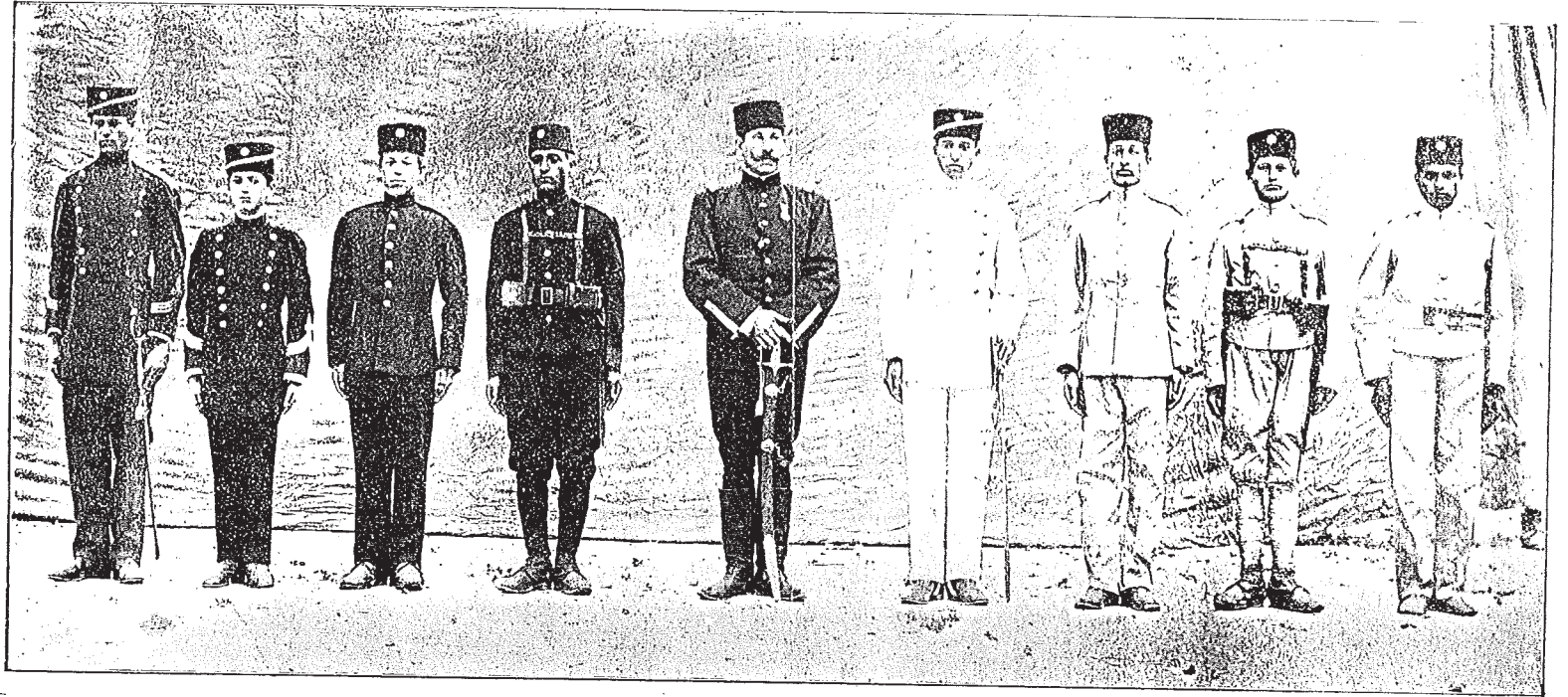
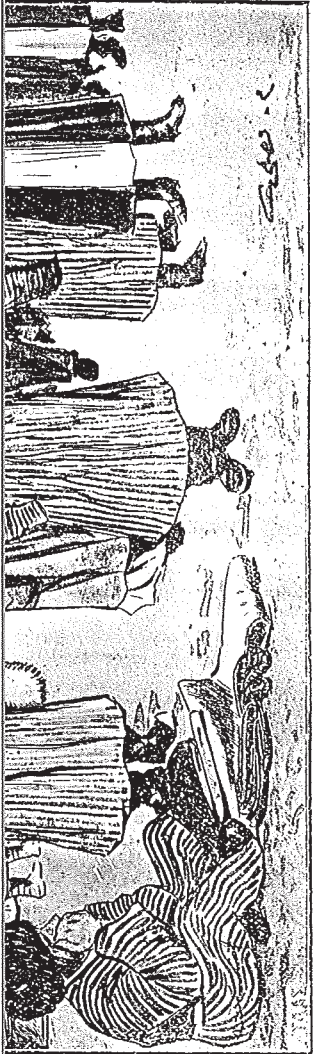
TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1162.4

محمود بك خان طرزی مملكتمزده مسافرةً امرار ايتديكى.
اوتوز سنه لك حياتى اکتساب علم و عرفان ايله كچير مشن اولان.
واليوم ترجمان تركى وظيفه سييله موظف بولنان بوذات عاليقدر،
روس - ژاپون سفري، علمى فنى برچوق رومانلر، تاريخلر
وسائر نك ترجمه سييله كتابخانه افغانيه يي تشوير ايتمكده در .

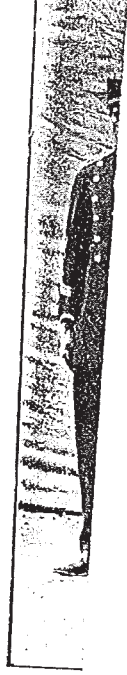

رېت شېخ جام ده (براندو) چاروا دارلر بيز استرا مان حالته و يېك

افغان مکتب حریره سنده صنوف مختلفه قیافتلری

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.4

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.4

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK1162.4

عالم اسلامك انتباهى شواهدندين : افغانستان اميرى
(حبيب الله خان سراج الملة والدين) حضرتلى

فيئاتي ۵ غروش

مركز توزيى ، باب على قارشوسنده ثروت فنون كتابخانه

example of a farce performed about 1838, A. Chodzko, *Théâtre persan*, Paris 1878, pp. x-xiv).

A special type of popular theatre was known as *baḳkāl-bāzī* because the play's main character was a rich grocer who claimed to be a *ḥādjdī* and was made fun of by his insolent servant. The latter was often represented as a negro, and plays in which he appeared in a major role were also called *siyāh-bāzī*. A variety show including various kinds of entertainment is the *rū-ḥawdī* or *takht-i ḥawdī*, which derives its name from the stage where it was commonly performed: a platform on a pond in the courtyard of a house. Occasions when the artists could be summoned, such as weddings and circumcisions, were especially important days in the life of a family. Popular theatre also attracted the attention of the court, where performances are on record from the time of the Zand dynasty onwards. Under Nāṣir al-Dīn Shāh, the favourite court-jester Karīm Shīrāʾī led a group who performed *baḳkāl-bāzīs*. Plays were also enacted in tea-houses and, in the present century, in small theatres, notably at Tehran.

In spite of its great popularity, popular drama was always under attack from the side of the religiously minded. In the thirties of this century, the government, suspicious of the satire of the popular performers, tried to censor it by demanding that scripts should be made and submitted to the authorities beforehand. Perhaps its most formidable opponent, however, presented itself in the form of modern entertainment as offered by cinema and television. Yet the oral tradition of drama somehow managed to survive long enough to make its impact on the development of modern drama.

The theatrical arts were an element of such prominence in Western civilisation during the 19th century that they could not fail to impress Iranians who travelled to the West, including Nāṣir al-Dīn Shāh himself. In comparison with other countries in the Middle East, however, the introduction of Western-style drama to Iran proceeded at a very slow pace. The only instance of a theatre fitted up to stage modern plays before the end of the century was an auditorium in the building of the Dār al-Funūn at Tehran. It was used merely for private performances attended by the Shah and his retinue, and even these were discontinued after some time. Plays by Molière were the first to be translated, or rather adapted to a Persian audience: *Guzāriṣh-i mardumguṛiz* (*Le Misanthropé*) was published at Istanbul 1286/1869-70 (cf. Browne, *LHP*, iv, 459-62); other early translations were *Tabīb-i idjbārī* (*Le Médecin malgré lui*) and *Gidī* (*L'Étourdi*).

A separate development was the use of drama as a medium for criticism about social conditions and the spread of modern ideas. The anonymous *Baḳkāl-bāzī dar ḥuḍūr*, which contains comments on the administrative reforms introduced by Mīrzā Ḥusayn Khān Sipahsālār (1871-3) and has been preserved in a written form, shows how drama of the traditional type could be used in this manner. Much more important was the example set by Mīrzā Faṭḥ-ʿAlī Akhundzāda [q.v.] who between 1850 and 1855 wrote six comedies in the Turkish of Adharbāydjān. In Tiflis he was in close contact with the Russian tradition of drama, which contained an influential strain of critical comedy, its most famous product being Gogol's *The Inspector* (1834). The plays of Akhundzāda were translated into Persian by Mīrzā Djaʿfar Karādjadāghī, who in his preface stressed their educational intent. The translations appeared first at Tehran (1291/1874) and were subsequently edited as

well as translated in Europe by several scholars (cf. Browne, iv, 462; see also H. W. Brands, *Azerbaidshānisches Volksleben und modernistische Tendenz in den Schauspielen Mīrzā Faṭḥ-ʿAlī Akhundzāde's (1812-1878)*, 's-Gravenhage-Wiesbaden 1958). The foreign interest in Karādjadāghī's translations was roused in particular by his use of colloquial Persian. Most Western editions are for that reason accompanied by vocabularies.

For a long time, Malkum Khān [q.v.] was regarded as the author of three original Persian plays, the publication of which began in the newspaper *Itihād* (Tabrīz 1326/1908) but was left unfinished (cf. E. G. Browne, *The press and poetry of modern Persia*, Cambridge 1914, 34); a complete edition based on a ms. then owned by Fr. von Rosen appeared at Berlin, Kāvīyānī Press, 1340/1921-2. The discovery of a letter by Akhundzāda preserved in the Akhundov Archive at Baku has made it more than likely that the recipient of this letter was the real author. He was Mīrzā Āḳā Tabrīzī, a Persian secretary at the French embassy in Tehran. The plays must have been written already about 1870 (cf. A. E. Ibrahimov and H. Mémédzadé, *Trudī Instituta Yazika i Literaturi imeni Nizami*, ix, Baku 1956; Guseyni Abul'Fas, in *Narodov Azii i Afriki* [1965-6], 142-5; see also H. Evans, in *Central Asian Review*, xv [1967], 21-5; G. Scarcia, in *OM*, xlvii/2-3 [1967], 248-66). The plays satirise the political conditions in Qādjar Iran, especially the oppression exerted by local governors and their corruption. Tabrīzī gave them lengthy titles, which in an abbreviated form run as follows: (1) *Sargudhasht-i Ashraf-Khān ḥākīm-i Arabistān dar ayyām-i tawāḳḳuf-i ū dar Tihān...*; (2) *Tarīḳa-yi hukūmat-i Zamān Khān-i Burūjdīrdī...* (3) *Hikayat-i Karbalā raftan-i Shāh-kulī Mīrzā... wa tawāḳḳuf-i čand rūza dar Kirmanshāhān...* (the plays were recently published by Ḥ. Šadīḳ, together with two others by the same author, Tehran 2536/1977; they were translated into French by A. Bricteux, *Les comédies de Malkom Khān*, Liège 1933, and into Italian by G. Scarcia, *Tre commedie*, Rome 1967). They are closet dramas written without much concern for the requirements of theatrical performance.

The beginning of theatricals performed in public cannot be dated earlier than the first decade of this century. Tabrīz seems to have preceded other cities. The Russian consul B. Nikitine saw performances at Rašt in 1912. They included at least one original Persian play, on the problem of alcoholism. The female parts were played by men (*Īrānī ki man shīnāḳhta am*, Tehran 1329/1951, 127-8). In the capital, theatrical activities started about the same time. Among the first companies which gave regular performances were *Kūmūdī-yi Īrān* (1915), led by Sayyid 'Alī Naṣr, and the drama section of *Īrān-i djawān* (1921), an organisation of progressive intellectuals. The *Kūmūdī-yi mūzikāl* (1919) brought musical shows on the stage which were modelled on shows performed in Caucasian Russia. Non-Muslims were at this stage very prominent in the Iranian theatre. From their midst came especially the female actors, as the religious objections to the appearance of Muslim women on the stage were still very strong.

Although translated plays continued to hold their important place in the repertoire of the Iranian companies, original plays were also produced. The bi-weekly magazine *Ti'ār* published already in 1908 dialogues which criticised the government. A playwright of the earliest period was Aḥmad Maḥmūdī, also known as Kamāl al-Wizāra (1875-1930). In his *Ḥādjdī Ri'yāʾī Khān* he presented a Per-

sian Tartuffe, and in *Ustād Nawrūz-i pambadūz* a type similar to the *baḳkāl* of the popular farce. Ḥasan Muḳaddam (1898-1925) published, under the name 'Alī Nawrūz, his *Dja'far-Khān az Firang āmada*. This successful comedy ridicules the type of the westernising Iranian (cf. I. Djamshīdī, *Ḥasan Muḳaddam wa Dja'far Khān az Firang āmada*, Tehran 1357/1978 repr. Oakland 1984, with a French translation by the author himself). Its first performance at the Grand Hotel, Tehran, on 23 March 1922, was an important event in the history of the modern theatre in Iran. The drama was used as a literary genre by the poet Muḥammad Riḍā Mīrzāda 'Ishkī (1894-1924) for works like *Īdī'āl*, *Kaḡan-i siyāh* and the "opera" *Rasā'ikhiz*. Šādiḳ Hidāyat [q.v.] and many others wrote plays on episodes from the History of Iran. Notable as a playwright was also Dhabīḥ Bīhrūz (1891-1971).

Under the Pahlawī régime, the theatre was subjected to censorship, but it also received for the first time official recognition as an important section of modern Iranian culture. In 1939 a college for the training of actors, the *Hunaristān-i hunarmandān*, was founded. The leading personality of the theatre in Iran during the Riḍā Shāh period was the actor and playwright Sayyid 'Alī Naṣr (d. 1961). A similar rôle was later played by 'Abd al-Ḥusayn Nūshīn (1905-70) who was active as a director and a translator of foreign drama, and wrote the handbook *Hunar-i ti'ātr* (1952).

The rise of the cinema and afterwards of television in Iran broadened the scope of the dramatic arts. Together with the theatre, they benefited from the remarkable flourishing of these arts, which took off in the 1960s and continued until the revolutionary turmoil began about a decade later. The promotion of indigenous theatre became a matter of official concern. A special department (*Idāra-yi ti'ātr*), which became a part of the Ministry of Culture and Arts, was created for this purpose. Dramatic education at an academic level was introduced in Tehran and the production of original Persian plays was encouraged. Shāhīn Sarkīsiyyān, 'Alī Nāširiyyān, 'Abbās Djawānmard and Bīzhan Muḥīd were prominent stage directors and theatrical leaders. They also write a number of new plays based either on modern Persian literature (e.g. the short stories of Šādiḳ Hidāyat) or popular theatre, from which the type of the black clown (*siyāh*) was borrowed. Muḥīd's *Shahr-i kiṣṣa* (1968) is a social satire based on children's stories, and put on stage with the use of animal masks. Active in all fields of drama were Bahrām Baydā'ī and Ḡhulām-Ḥusayn Šādiḡhī (1935-85), a distinguished writer of short stories who under the name *Gawhar Murād* wrote many plays and film scripts.

The facilities for dramatic productions were enlarged through the opening of new auditoriums at Tehran and Iṣfāhān. Of particular importance was the Festival of Arts (*Djashn-i Hunar*) of Shīrāz (1967-76), organised at the initiative of the National Iranian Television. It brought leading foreign directors to Iran, where they received the opportunity to stage experimental theatre of the most advanced kind. At the same time, special symposia on national drama were held featuring the epic tradition, the passion play and popular traditions. Another offshoot of the Festival was a theatre workshop (*Kārgāh-i namāyish*). The Iranian film attracted a great amount of attention at international festivals during the 1970s.

The Islamic revolution of 1979 changed the course of these developments considerably, but did not bring the dramatic activities in Iran to a standstill. They have also been continued outside the country by emigrants, especially in the United States.

Bibliography: The best survey of indigenous drama is Bahrām Baydā'ī, *Namāyish dar Irān*, Tehran 1344/1965 (a new and revised edition has been announced). See further: Y. N. Marr, *Koečto o Pehlavan kēčele i drugikh vidakh narodnogo teatra v Persii*, in *Iran*, ii (1928), 75-88; R. A. Galunov, *Pakhlavān Kačal' - persidskiy petrushki*, in *Iran*, ii (1928), 25-74; idem, *Khéymé shab bāzi - persidskiy teatr marionetok*, in *Iran*, iii (1929), 1-50; idem, *Ma'riké gīrī*, in *Iran*, iii (1929), 94-106; idem, *Narodniy teatr Irana*, in *Sovetskaya Etnografiya*, 1936/4-5, 55-83; M. Rezvani, *Le théâtre et la danse en Iran*, Paris 1962 (repr. 1981); J. Cejpek, *Dramatic folk-literature in Iran*, in J. Rypka et alii, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968, 682-93; U. Gehrke and H. Mehner, *Iran. Natur-Bevölkerung-Geschichte-Kultur-Staat-Wirtschaft*, Tübingen-Basel 1975, 101-4; Y. Āryānpūr, *Az Šabā tā Nīmā*, Tehran 2535/1976, i, 325-66, ii, 288-315; M. Isti'lāmī, *Barrasī-yi adabiyāt-i imrūz-i Irān*, Tehran 2535/1976, 155-70; M. H. Farahnakianpoor, *A survey of dramatic activity in Iran from 1850 to 1950*, Brigham Young University 1977 (diss.; ed. University Microfilms International, Ann Arbor 1979); W. O. Beeman, *A full arena: the development and meaning of popular performance traditions in Iran*, in M. E. Bonine and N. R. Keddie, eds., *Modern Iran. The dialectics of continuity and change*, Albany 1981, 361-81; idem, *Why do they laugh?*, in *Journal of American Folklore*, xlv (1981), 506-26; idem, *Culture, performance and communication in Iran*, Tokyo 1982; F. Gaffary, *Evolution of rituals and theatre in Iran*, in *Iranian Studies*, xvii/4 (1984), 361-89; idem, *Secular theatre*, in L. P. Elwell-Sutton, ed., *Bibliographical guide to Iran*, Brighton 1983, 343-4. *Abstracta Iranica* has had a special section on music and theatrical arts since vol. v (1982).

(J. T. P. DE BRUIJN)

5. In Central Asia and Afghānistān.
Islamic Central Asia—Western Turkistan including Kazakstan, Eastern Turkistan (Shinjiang) encompassing the area of the present Uyghur Autonomous Province, Afghānistān and contiguous territory where Islam was or is professed and Central Asian Iranian or Turkic languages are spoken—has known three main types of theatre. Oral folk art probably pervaded the region long before the advent of Islam, although documentation is as yet unavailable to prove it. Muslim religious drama, known especially to Shī'īs [see TA'ZIYA], received performance as late as the end of the 19th century in certain areas. Modern indigenous drama and theatre using written scripts, fixed stages and enclosed auditoria began activity within the region no earlier than the second decade of the 20th century.

Historical precedents for organised, formal theatrical presentations long existed in the region. A great, 35-tier, semi-circular outdoor Greek theatre was built and ruins survive at Ay Khanum, a fortified capital city located on the left bank of the Oxus River (Āmū Daryā) at the confluence of the Kokča River under the Greco-Bactrian Kingdom in the 3rd-2nd centuries B.C. Additional archaeological finds from the vicinity of Termez (Tirmidh) and Bukhārā—in the form of Hellenic carvings, dishes, frescoes and sculptures dating from the 1st to 8th centuries A.D.—have depicted the head of Dionysus, the youthful god, patron of drama and wine, as well as musicians playing harps, drums and local stringed instruments. A ceramic ossuary dated to the early centuries A.D. unearthed at Afrāsiyāb, near Samarkand, shows the clear depiction of several actors holding tragic masks. A comic figure originated from

the same sites. More direct evidence for theatrical life in that period is difficult to come upon. No clear evidence has been reported conclusively linking that ancient legacy with the development of indigenous Central Asian theatre art in the Islamic epoch, beginning there no earlier than the 1st/7th century in western Central Asia. It has been surmised that the obligatory attributes of recent folk performers from *Kh*̄wārazm known to follow the oldest traditions of *māshkārābāz* (clown) art in Central Asia—such as the goatskin mask and two-horned, cone-shaped or simply dishevelled cap of goat's wool—refer to the ancient Dionysian cult, and particularly to the 5th-6th centuries A.D. in *Kh*̄wārazm. (L. A. Avdeeva, in *Uzbekskii sovetskii teatr*, Tashkent, Izdatel'stvo "Nauka" Uzbekskoy SSR, 1966, 22, 18; Annaya F. Korsakova, *Uzbekskii opernyi teatr*, Tashkent, Gosudarstvennoe. Izdatel'stvo *Khudozhestvennoy Literaturi*, 1961, figure facing p. 24, 33).

Oral folk art. Undoubtedly the oldest continuous forms of Central Asia theatre still existing late in the 20th century belonged to the folk tradition. At their most uncomplicated level came performances by bear trainers, jugglers, stilt walkers, wrestlers and acrobats, horsemen, slight-of-hand artists, balancing artists, animal imitators and dancers. The last two categories often differed from the other entertainers by representing imagined actions to an audience rather than merely executing certain practiced skills. From at least the 9th/15th century onwards in Harāt and Samarkand, the existence of the *māddah* [see MEDDĀH] is recorded. He was a professional story teller who, with gesture and facial expression, added action to words with an extensive repertory of saint's lives, legends and tales told in public. Several storytellers continued actively to render their dramatic oral narratives as late as the reign of the Amīr 'Abd al-Aḥad of Bukhara (1885-1910) in towns such as Mazār-i Sharīf, Afghānistān (Muhsin H. Qadiraw, *Ozbek khālk tamashā san'ati*, Tashkent, "O'qituvchi", 1981, 8).

Puppeteers went even further in the direction of dramatisation. One of the two best-known varieties of puppet theatre seen in Central Asia was *čadırkhāyal*, a marionette show with full-bodied miniature *koḡhırčāklār* (marionettes) suspended and activated from above on strings. The second sort of puppet, usually a half-torso figure, was manipulated from below by the hand of the *koḡhırčākbaz* (puppeteer). Both kinds of shows presented in confined space the interactions of lively figures whose sounds or words came from behind the scene, uttered by the puppet master, who sometimes talked through a tube or thin disk in order to alter his voice for different puppets. Musicians habitually accompanied both puppet shows. Rather elaborate playlets could be offered by accomplished puppeteers. Well-known to Western Turkistanis were the hand-puppet characters, long-nosed (and therefore un-Central Asian and "ridiculous") Palwan Kačal, also to be found in Iran, and his wife, Pučukkhān-ayim or Biče Khānim-ayim, with their marital squabbles. One marionette play, called *Särkärđälār* ("The mighty ones"), has a certain Karpārman acting as master of ceremonies at a royal gathering. He requires the chieftains, who enter the scene one after another in order of increasingly high rank, to announce themselves. The chief figure is the Yasawul, a Cossack officer embodying the Tsarist Russian administration, and there is a drunk who also shows Christians in a repulsive condition (T. Menzel, *Meddāh, Schattentheater und Orta Ojunu*, Prague 1941, 37-41; Avdeeva, 66-8). Then begins a spectacle within

the shows, as the powerful men observe monkey trainers, various sensuous dancers in costume, and a military parade. At the end, a devil sometimes abruptly rushes these high-ranking sinners off to Hades in punishment for watching idle, profane theatricals. Puppet theatre came rather late to the Afghānistān of 'Abd al-Raḥmān Khān (1880-1901) [q.v.] from Bukhārā and Samarkand, whence a court storyteller brought it and called it *butley bauz* ("puppet play"), from the Urdu. For this show, the storyteller invented the long-popular females, Onion Lady and Lady Sweet (S. Heuisler, *Two years and two months of involvement with theatre in Afghanistan*, Mimeographed Essay, Kabul, 18 Jan. 1975, 4). This emphasis upon movement and brusque gesture to entertain viewers was carried over to a notable degree into skits and farces by human actors in folk theatricals. Among Central Asians a form of *tāmasḡha* ("show") could be seen that edged much closer than other folk art to modern comedy.

Typical was the short play, *Ra'īs* ("The Keeper of morals"), in which a governor's beadle, the main figure, enforces the injunctions of religion and keeps order as well as verifying the correctness of weights and measures in the marketplace. The keeper of morals suddenly appears in a bazaar, creating consternation among shopkeepers and tradesmen, who must submit their scales and measuring rods to his men for inspection. Violators bribe the officials flagrantly. In both Tajik and Uzbek versions of *The keeper of morals*, the traits of a semi-amateur folk performance are well exemplified. Flexible, unstable dialogue typifies the improvisation in the absence of any written script. Audience volunteers and other, less-experienced performers are openly coached during a show by the master of the troupe. The comic vein is almost invariably ribald, and the subject of the skit confined to everyday activity in town or countryside. No specific site or stage was used or needed for the presentation. This brief comedy placed emphasis, like the puppet shows, upon slapstick, pantomime, and stock characters. The skit depended for its effect largely upon minimal, repeated variants of one action. In *The Keeper of morals*, peddler after peddler encounters the same treatment at the hands of inspectors. The action moves forward through reiteration and rough jokes made at the expense of offenders publicly humiliated and by the surprisingly varied sorts of bribes offered to ward off extortion. The second part of the same farce portrays the keeper of morals similarly cross-examining hapless Muslims concerning their religious duties and the obligatory rituals, and meting out harsh discipline for infractions (Nizam Nurdzhanov, *Tadzhikskii narodnyi teatr*, Moscow: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1956, 145-50, 309-14; Muhsin Qadiraw, *Ozbek khālk aḡhžāki drāmāsi*, Tashkent, Uzbekistan SSR Fānlār Ākādemiyāsi, Nāshriyati, 1963, 57-63).

The many playlets extant differed greatly in size of cast. *The Keeper of morals* used as many as 50 performers, but some required only one or two. Many received command performances at the Central Asian courts, and most diverted townspeople or villagers as late as the early 20th century. A sizeable troupe of *kizikčīs* (buffoons) at the Koḡan (Khokand) court of 'Umar Khān (1809-22) was led by a star, Bedashim. Succeeding generations of buffoons consider him to be their patron and founding father. (*Uzbekii sovetskii teatr*, i, 1966, 47). Troupes of buffoons were maintained also at the Khīvan and Bukhāran courts, except during the reign of an amīr or khān whose piety prompted a ban on public theatricals. In Kāshghar,

under Ya'qūb Beg (1865-77) [q.v.], the *ra'is* and his *muhtasibs* strictly enforced the *Shari'at*. They actively prevented mimes, storytellers and actors from diverting bazaar-goers. Before Ya'qūb Beg's day. Chinese administrators had allowed all sorts of amusements there (D. Boulger, *Central Asian questions*, London 1878, 6). Popular folk plays included *Uylānīsh* ("The wedding"), humorously revealing a bridgroom's reluctance to start life with an unknown woman, especially when it is discovered at the unveiling that she is not the promised bride. Another favourite skit, *Zārkakil* ("Golden tresses"), portrays forbidden dances and rituals engaged in by a group of men and women. They make their bacchanal so alluring that even the keeper of morals sent to censure them joins in the festivities. In *Mudārris* ("The seminary teacher"), the vices of a Marghīlān schoolman become the subject of the farce. *Mazar* ("The tomb") turns on the interaction between a venal custodian of a sacred shrine and women and men who bring offerings to the saint buried there.

Plays in this genre depended for their appeal not only upon the familiar themes but upon theatrical style and verve of the performers, as well as on special effects utilising such devices as flashes of gunpowder, fire, the antics of animals imitated by human performers, and stylised, rudimentary costuming. Most of these playlets would not have required more than 20 minutes to perform unless the characteristic repetitions were greatly multiplied. Their bawdy nature and irreverence offended the strict religious leaders of the capitals and repelled the urban literati with their crudity. Thus although folk theatre prepared the way for new developments in Central Asian stage activity by whetting an appetite among the public for more plays, it also created obstacles and provoked prohibitions which affected what was to follow.

Muslim religious drama. Strictly speaking, Muslim miracle plays also constituted a part of folk theatre, but their content and tone made a significant difference between the two genres and set religious drama far apart from the folk comedy found in Central Asia. Performances of mystery plays associated with the *Shīrī* holy festival during the first ten days of al-Muḥarram have been reported in Central Asia relatively seldom. This is because the region has remained almost entirely Sunnī beginning from around the 4th/11th century. The earliest presentations of Muslim mystery plays anywhere are conventionally dated to the mid-18th century in Iran (P. J. Chelkowski, *Ta'ziyeh: indigenous avant-garde theatre of Iran*, in *Ta'ziyeh. Ritual and drama in Iran*, ed. idem, New York University Press and Soroush Press, n.p. 1979, 4). None seems to be attested in Central Asia before the late 1200s/1800s. But in at least three zones—in Turkmenistan along the Iranian frontier; in the Farghāna valley; and in the city of Bukhārā and its environs—*Shīrī* ritual ceremonies connected with *Āshūrā* received much attention in the 13th-14th/19th-20th centuries. Descendants of over 30,000 Persians had been transferred to the Uzbek-Tajik state of Bukhārā after Shāh Murād (1785-1800) captured and devastated Merv (Marw) in 1790. They augmented an existing core of mainly enslaved *Shīrī* population already there. As late as January 1910, bloody riots erupted in the city of Bukhārā when *Shīrī* processions, usually confined to the Persian quarter, moved by permission of a *Shīrī* *Kushbegi* (Prime minister) through Sunnī sections of the city during *Āshūrā*. They very likely performed mystery plays on that occasion as well. Not far from Bukhārā city was a well-known Persian garden called *Āshūrākhāni*,

whose name meant that it was a place connected with rites linked to the martyrdom of Ḥusayn, grandson of the Prophet Muhammad (Sadriiddin Aini, *Vospominaniya*, Moscow-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960, 1021; G. Tsvilling, *Bukharskaya smuta*, in *Srednyaya Aziya*, no. 2 [Feb. 1910], 79-95; O. A. Sukhareva, *Islam v Uzbekistane*, Tashkent: Izdatel'stvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR, 1960, 27-8). In the Farghāna valley among Sunnī Muslims, performances consisted mostly of readings, recitations, and ritual feasting, but *atins* (women mourners), especially, were famed for their eloquence during *Āshūrā* in dramatically rendering poetry devoted to Ḥasan and Ḥusayn. Certainly, the people of southwestern Tekke Turkmen villages such as Muḥammadābād or Derguez in the holy days followed extended daily presentations of the mystery plays. Known as *shabih* ("imitation"), among them, and as *ta'ziya* in Iran and India, the episodes attracted fascinated attention of all villagers. These performances, with lines chanted in Turkmen—one source who observed the plays between 1878-81 says that they were in Čaghatay—were offered by professional players who travelled from town to town during al-Muḥarram (E. O'Donovan, *The Merv Oasis*, London 1882, ii, 40-50).

The main segments of this cycle portray the suffering of Ḥasan, Ḥusayn, adolescent Kāsim the bridegroom, and other members of the Muslim Holy Family and their offspring and retinue. The martyrdom of Ḥusayn, in particular, the bereavement of their women, and the death of some children in the unequal battle on the field at Karbalā' in 60/680, comprise the central theme of the drama. Besides the sacred religious power of these episodes, tremendously effective theatrical use is made in them of physical suffering, acute thirst and hunger, personal sacrifice and loss, heroism, and inevitable human destruction. European witnesses have declared that these village presentations offered the most realistic acting the outsiders had ever seen (O'Donovan, ii, 42). Nevertheless, the producers and performers firmly rejected the notion that the *shabih* qualified as drama and theatre at all. If universal participation of those off-stage in such ritualistic performances deprives these presentations of a separated audience to watch without acting, and if that lack thus removes the requirement obligatory for theatre, the Central Asians may be justified in distinguishing such celebrations from what they otherwise call "theatre". No serious person denies that the Islamic mystery or miracle play, as it is designated in Western literature, exerts dramatic force and theatrical effect upon both Muslim and non-Muslim. Notwithstanding this fact, no vestige of this precedent, except possibly in historical tragedy, seems to have carried over into the new drama and stage that overlapped chronologically with it in Central Asia.

Modern drama and theatre. Nearly all forms of theatre known actively to the region began to coexist in the civilisation of Central Asia once the modern genre appeared. That innovation occurred separately in the three main sectors of the region only after the first decade of the 20th century. Two factors delayed adoption of the new theatre by Central Asians long after visiting troupes began touring in Tashkent and other cities of the Tsarist Russian sector. Racy folk skits had given "theatre" in Central Asia a bad name in polite society. In addition, the Armenian or Russian troupes that acted there after the Russian conquest in 1865 were not merely Christian but included women who showed their faces openly. Only after

Azerbaijani and Tatar troupes brought their all-male, Muslim casts and plays to Western Turkistan's cities where educated Central Asians able to accept European-style drama and theatre as their own institution. Central Asian women initially performed on stage in Tashkent and Samarkand, when several actresses were recruited as trainees for the Model Uzbek Troupe established in December 1920. Women could not act publicly in Kābul theatres until 1959, much later than they went on stage in Kāshghar and Urumčī in Eastern Turkistan, where, following Soviet Central Asian models, they freely played roles beginning around the mid-1930s.

Modern indigenous drama and theatre of the region drew its initial audience in Samarkand, Russian Turkistan, in January 1914. *Padarkush yakhud okumagan balaning hali* ("The patricide, or the plight of an uneducated boy"), written by the Samarkand author Mahmūd Khōdja Behbudiy (1874-1919) in 1911, provided the premier performance of a play by a local dramatist. Thereafter, the short tragedy quickly went on tour throughout the Tsarist Russian sector among Uzbeks, Tajiks, Uyghurs and others. Behbudiy's theme—the crying need for education—became a standard subject for Central Asian playwrights. Like some folk plays, these Djadid (Reformist) dramas invariably focused upon some social problem or abuse, though the Djadidis would not have acknowledged any link with folk theatre. The *patricide* influenced the entire theatrical development for years to come by inspiring many young poets to begin writing for the theatre. They as a rule created didactic works meant to edify or reform the public and its behaviour, and usually avoided politics or outright comedy. Kōlbay Togh'is uli (b. and d. unknown) wrote the first Kazak-language drama, *Nadandik kurbandari* ("Victims of ignorance"), which was printed at Ufa in 1914 and performed at Orenburg in 1916, both towns being located in the Tatar-Bashkir sphere at or beyond the northern fringe of Kazak territory. The play explored serious difficulties arising among the nomads from the practice of polygamy, again blaming abuses upon a lack of enlightenment in the society. Another theme, the curse of pederasty, also persisted in early Reformist drama and literature, reflecting public concern over the prevalence of that practice in the sexually segregated urban life of Central Asia. Abdurrauf Shahidi (Shashudilin) (b. and d. unknown), a Tatar schoolteacher living in Kōkan, wrote the play first published (1912) in the Turki (later, "Uzbek") language of southern Central Asia. The plot of *Māhrāmlār* ("Forbidden to marry") dramatised the destructive effect upon young Turkistan boys of the organised homosexual circles in which many were kept by older men of means.

An acknowledged follower of what was termed *Behbudiy akimi* (the Behbudiy tendency), Abdullah Qadiri (1894-1939), chose the second most common serious plot, after backwardness, for his drama, *Bāhtsiz kuyaw* ("The unfortunate bridegroom"), published in 1915 and staged the same year. In it, Qadiri explored the practice and often unhappy consequences of arranged or forced marriage in Central Asian life. That theme emerged, as well, in one of the earliest original plays presented in Kābul, Afghānistān, in the 1920s, in *Izdewādjē idjbari* ("A girl's forced marriage"). Similar social themes animated the modern Uyghur theatre in Kāshghar during its first period, starting after 1933. Drug addiction, polygamy, bribery, stupid pretension and forced or arranged marriage led the list of subjects in the Chinese sector of the region. Exposure to modern

theatre in capitals of the Near and Middle East strengthened the conviction of reform-minded Central Asians that the theatre offered a compelling medium with which to educate and indoctrinate the woefully illiterate population (96.8% of the total, on average, in 1920) of Central Asians (E. Allworth, *Central Asian publishing and the rise of nationalism*, New York 1965, 22). In 1913, for example, the disgruntled, socially alienated Kōkan poet, Hāmzā Hākimzādā Niyaziy (1889-1929), visited Egypt, Syria, Turkey and Russian Azerbaijan, each of which had enjoyed lively indigenous modern stage activity beginning in the 1850s to the 1870s (Mamadzh Rakhmanov, *Khamza i uzbekskii teatr*, Tashkent: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Khudozhestvennoy Literaturi UzSSR, 1960, 58, 70, 81). He returned to write several plays, similarly focused upon social abuses, during 1915-16. His works, unlike the better-known Djadid drama, aimed not so much toward constructive persuasion and change as at exacerbating social tension and increasing civil strife. For this reason, Niyaziy remained little staged and outside the mainstream of new Central Asian dramaturgy in the initial period. But the same antagonistic quality was to earn this pro-Russian writer an ideological approval from Communist leaders in the 1920s that persisted long after his death. Niyaziy's first play, the four-act *Zāhārlī hāyat yakhud 'ishk kurbanlari* ("A poisoned life, or, victims of love"), written 1915, published by the author in 1916 at Tashkent, dramatises the anguishing forced marriage already portrayed in Central Asian poetry, fiction and drama. His version blames religion for permitting the practice. The playwright staged, directed, publicised and organised a company to act in this tragedy in Kōkan's military assembly building at the end of 1915. Religious controversy closed the show and he disbanded his troupe after two performances (Māmājan Rāhmanaw, *Ozbek teatri tarikhi*, Tashkent, Uzbekistan SSR "Fān" Nāshriyati, 1968, 313-16).

Plays that avoided treating contemporary life, usually historical dramas, in the beginning mainly served patriotic purposes, and often ended tragically. They started appearing about 1918, initially in the Russian-controlled sector of the region, notably in works written by another protégé of Behbudiy, the prolific Bukhārā author Abdurrauf Abdurahim-oghli Fīrat (1886-1937) [q.v.]. He employed actual historic figures from early to late mediaeval times for many stage portraits. Fīrat composed *Begijan* in 1917, *Abu Muslim* in 1918, *Timurning saghanasi* ("Timur's mausoleum") in 1919, *Oghuzkhan* in 1919, *Abul Fayz Khan* in 1924, *Isyan-i Vose* ("Vose's uprising") in 1927, and others, either in Turki or Farsi. Like many educated authors or poets of that period, Fīrat was bilingual in Turkic and Iranian languages. Among his historical dramas, only the final two, the first in Turki, the second in Farsi, came out in print, though troupes staged all of them in various towns of Central Asia (V. Ya., art. *Firat*, *Abdul Rauf*, in *BSE*¹, lviii, 656; M. Rakh., art. *Firat*, in *Teatral'naya Entsiklopediya*, 1967, col. 475). Historical drama rapidly spread to other parts of Central Asia. Among the first modern plays staged, starting in the 1920s in Afghānistān, was *Fah-i Andluz* ("The conquest of Andalus"), translated from Arabic and dealing with the Moorish invasion of southern Spain in 92/711, the very year in which Arab forces firmly planted Islam in Bukhārā. Another treatment, seen in the Russian sector of Central Asia, was *Andalis songgilari* ("The last days of Andalus"). The *conquest of Andalus*, along with *Shahawn-i Afghān* ("The Afghān kings") were among the very first modern

dramas staged, like most Afghān plays, in the Dari language. King Amān Allāh (1919-29) [*q.v.* in Suppl.] took another step towards westernising Afghānistān in 1926 when he caused a theatre building to be constructed in the Paghman suburb of Kābul (Heuisler, *loc. cit.*). Historical themes likewise attracted Afghān dramatists in later decades, despite the risk entailed in writing about kings unflatteringly in a monarchy. Abdur Ghafur Breshna (1907-74) wrote his *Haji Mirwais Khan* about an 8th-century clan leader and khān who leads intrigues and battles for possession of the fortress of Qandahār (Breshna, *Haji Mirwais Khan. A historical play in 3 scenes and 17 acts, in Afghanistan: Historical and Cultural Quarterly*, xiii/2 [Summer 1949/1970], 59-81).

In the Russian sector, the earliest historical plays served supra-ethnic patriotic, but not nationalistic, purposes. They represented Islam at the height of expansion against Christianity or made allegories for the Central Asian situation under foreign rule. After the *coup d'état* in November 1917, and the increasing Russian Communist domination of cultural development in the sector, historical drama became explicitly civil- (i.e. class-) war-minded and anti-patriotic. Such plays were meant to depict rulers and most other past leaders as "class enemies", a procedure that persisted into following decades. An exception was made in works devoted to a few approved potentates who were usually also poets or scholars. Thus Uzbek drama furnishes an example; the Tīmūrīds Ulugh-Beg (1394-1449), Mīr 'Alī Shīr Nawā'ī (1441-1501), and Zahīr al-Dīn Muḥammad Bābur Pādīshāh (1493-1530), or 'Umar Khān's talented wife Nādīra Khānim (1792-1842) has each furnished the subject for at least one full-length stage work in Uzbekistan alone. Selected historical figures served similar ends elsewhere in Central Asia.

Most active among the first prominent local Uyghur playwrights of Eastern Turkistan became the poet Abdurāhīm Tilāsh Ötkür (1922-), from Komul district. He wrote his initial play, "A million flowers from one drop of blood" (*Tamča kandin miliyon çiçeklär*) (1943) in a patriotic vein. With the poet Lutpulla Mutāllip (1922-45)—author of several other, ideological plays—Ötkür wrote "The Steadfast peony" (*Çing modangül*) (1943), soon staged in Urumçi. And, when Ötkür served as Editor-in-Chief of *Shinjiang gazetii*, the principal East Turkistan newspaper, he published his drama, *Niyazkiz* (1948) (Yusup Khojayef, *Çakmak kabi hayat, in Bizning wälän*, no. 2 (Jan. 1983), 3; personal interview, Istanbul 1956, with Mr Polat Kadir, former Managing Editor, *Shinjiang gazetii*).

At Urumçi and Turpan in Chinese Turkistan in 1982, Uyghur troupes staged a new historical drama, *Kanlıq yıllar* ("Bloody years") that had been published in the revived, modified Arabic script in 1981. The Uyghur author Tursun Yunus (b. and d. unknown), issued it in the unusual Uyghur language journal, *Shinjian sän'iti* ("Art of Shinjiang") from Urumçi. Sidik Zälili, an 18th-century Uyghur poet and hero of this six-act play, affirms the identity of his country within the world of Islam when he prays for an end to religious conflict, rhetorically asking in his final speech: "When will the sectarian slaughter of the world of Islam (*Islamiyat dunyasi*) come to an end?" Commenting to Chinese critics upon his reason for creating this long historical drama, Yunus once remarked that he meant it to oppose the old Muslim sect of İshāns which had "raised its head again in recent years in some parts of southern Shinjiang". (Tursun Yunus, *Kanlıq yıllar, in Shinjiang, sän'iti*, no.

1 [July 1981], 24-93; *Zhorhilitimizning mukhbiri, Tarikhiy dirama "kanliq yıllar" sohbät yiginiyining khatirisi, in Shinjiang sän'iti*, no. 4 [1982], 123).

Alongside historical plays there came staged versions of legendary tales, heroic epics and popular romances. Mukhtar Auez uli (1897-1961) not only gave Kazak audiences such a rendition of legendary motifs based upon oral epic and entitled his four-act work *Englik Kebek* (1922), but directed the first performance in Semei (Semipalatinsk) himself that same year (*Kazak teatrining tarikhi*, Alma Ata: Kazak SSR-niñ "Ghulim" Baspasi; 1975, 353). Numerous selections of instrumental and vocal music often entered into these productions. The musician Sharahim Shaumar adapted well-loved motifs from the classical Central Asian cycle *Shāshmäkam* to the text of the Turki-language scenarios written by Shāmsiddin Shārafiddinaw Khurshid (1892-1960) for *Fārhād wā Shirin* and *Lāyla wā Mājnun* (1922) (*Khurshid. Tānlāngān. äsärlär*, Taskent: Uzbekistan SSR "Fān" Nāshriyati, 1967, 10-11). Music added great feeling and appeal to the stage presentation of these tragic, mystical romances and made them increasingly popular throughout the region. Complete opera started relatively late. Conventionally, it is said to have begun in the Russian sector of Central Asia with *Boran* (1937, staged 1939), by Kamil Nu'manaw Yāshin (1909-). The work speaks about the tragic love and death of young Džorā and his beloved Nargul during the Central Asian uprising against Russian colonists in 1916. Music, based upon genuine Uzbek melodies, was arranged by the Uzbek composer M. Ashrafi and the Slavic musicologist, S. N. Vasilenko. In the Chinese sector, indigenous opera began at Kāshghar with *Rabi'ā Sa'din* (1948), in five acts, by the Uyghur author, Ahmad Ziya'ī (b. unknown). It, too used a traditional eastern Romeo and Juliet theme to the accompaniment of indigenous music. According to an eye-witness, audiences jammed the theatre's opera performances (A. Korsakova, *Uzbekskii opernyi teatr...*, 142-7; Ziya'ī Ahmad, *Rabi'ā Sa'din, in Tozomas çiçeklar, Kāshghar: Shinjiang Gazitā Idarasi dā Basildi*, 13 February 1948, 73-169; Ghulamettin Pahta, personal memoir, 30 January 1983).

More pleasant to audience taste in the region than opera were musical comedy and a form of serious theatre termed "musical drama" which combines spoken and sung parts for the personages. This type of theatre became institutionalised first in the Soviet Russian sector, then appeared in Afghānistān as well as Shinjiang. Ghulam Zafariy (1889-1944) wrote one of the earliest regional musical dramas, the four-act *Hālīma*, 1918-19. A Tashkent cast with a woman in the lead role staged it in 1919-20. Uyghur theatre in Kazakstan saw its first formal Uyghur musical drama, *Änärkhan*, by Dž. Asim and A. Sadīr, and based again upon popular folk songs, staged in 1934 at Džarkent, now Panfilov, located just eleven miles from the Shinjiang frontier near Quldja [*q.v.*]. Like the reformist plays of two decades earlier in Samarkand and Koçan, *Änärkhan* elaborates the unhappy consequences of a forced marriage between a young bride and an unloved older and wealthy man. In Kazakstan, among the small Uyghur population of 109,000 recorded for the USSR in 1926, a succession of Uzbek theatrical directors, producers and actors from Uzbekistan helped with the first staging of *Änärkhan*. Mānnan Uyghur (1897-1955) and 'Alī Ardobus İbrahim (1900-59) infused those initial Soviet Uyghur endeavours with the brief Uzbek experience in drama. İbrahim had also worked earlier in Stalinabad

(Dushanbe) with the fledgling modern Tajik theatre. This government-sponsored cooperation between nationalities imitated the frequent collaboration and borrowing in stage work initiated earlier by Central Asians themselves. For directing his first staging of *The patricide*, Behbudiy had brought in an Azerbaijanian, 'Ali Askar Askar-oghli (b. and d. unknown). The first decade and a half of modern Uyghur drama and theatre, including its repertoire, starting ca. 1933 in Shinjiang, also came to life under direct influence of the Soviet Central Asian theatre. In the folk tradition, when 19th-century puppetry came to Afghānistān from the Russian sector, it became more than simple borrowing. A puppeteers' troupe immediately formed around it and acquired the name *Madkharawi-yi Sayin* ("Clowns of Sayin", i.e. sugar) from the leading puppeteer, Sayin Kanad (Heuisler, *op. cit.*, 4).

Organised troupes, amateur or professional, coalesced wherever traditional or modern theatre was performed. The Koçan Khanate's next-to-the-last indigenous ruler, Khudāyār Khān (1854-8, 1862-3, 1866-75) [see KHOKAND], maintained a well-known folk troupe at court. Itinerant troupes of performers often presented Muslim religious drama in the villages. Neither folk nor religious drama troupes could effectively adapt themselves to the modern stage when it appeared. The first Reformist dramas necessitated creation of entirely new theatre groups to perform them. At Samarqand in 1913, Behbudiy acknowledged his difficulty in forming the initial indigenous troupe of amateurs because of lack of interest and experience. His group soon turned semi-professional through rehearsals and exposure during active road tours outside Samarqand, playing also in Bukhārā, Koçan, Andijān and other towns until it disbanded in 1916 (Māmājan Rāhmanaw, 281-2). The future playwright, Abdullah Awlaniy (1878-1934) established one of the earliest of these troupes, the semi-professional "Turkistan" group, basing itself on Tashkent, in 1914. Like the first Samarqand group, "Turkistan" began assembling a repertoire around Behbudiy's *The patricide*, presenting various additional Central Asian plays and some translations from Turkish, Azerbaijani, and the like. Numbers of other private theatre groups came into being, mirroring the custom in folk theatricals. Traditionally, ensembles of clowns, buffoons, puppeteers, conjurers, stilt walkers, equilibrists, horn players, bellringers and related performers had been combined in one *kāsābā-yi sazāndā* or *mihārtlik* (guild of musicians) rather than separated into guilds for each special art. As late as the early 20th century, this guild still possessed its own *risalā* (statute or treatise), giving a legendary history of the art's origins, naming saintly protectors, and setting forth religious duties and prayers linked to each phase of the vocational activity. In 1926, political authorities in the Soviet sector incorporated these folk performers into a "Union of Art Workers" and continued their performances under government auspices (A. Samoilovič, *Turkestanskii ustav-risolya tsekha artistov*, in *Materialy po etnografii*, Leningrad: Izdanie Gosudarstvennogo Russkogo Muzeya 1927, 54-6). Thus sponsorship by provincial governors, added to some patronage of the *khāns* and *āmirs*, along with guild structure and tradition, gave performers in folk theatre systematic recognition and status comparable to the position enjoyed by many artisans of the region in different vocations.

In the initial modern period, amateur troupes attempting new productions regularly drew to them in various centres as actors persons who were already

accomplished teachers, poets or playwrights. A Tatar author, Abdullah Badriy (b. and d. unknown), later a playwright, originally acted to acclaim the women's roles offered by Behbudiy's Samarqand troupe. As "Bay", Abdullah Awlaniy had the lead in the first Tashkent presentation of *The patricide* on 27 February 1914. Hāmzā Hākīm Zadā Niyaziy acted in his drama *A poisoned life* in Koçan on 22 October 1915. Mānān Uyghur and Awlaniy performed in the "Turkistan" troupe when it put on Abdullah Kadiriyy's *The unfortunate bridegroom* in Tashkent, November 4, 1915. Ubaydullah Khodja's troupe toured all over the Farghāna valley. Following the March and November 1917 changes in Russian governments, some private theatricals had continued in Central Asia. Except for folk art shows, most of their activity was soon curtailed by political authorities. All theatre houses and properties became government-owned after 2 October 1918. By 1922, in the Russian sector among the Central Asians, only state theatre groups received approval or support, and political censorship was again firmly established. Uzbekistan's comprehensive law code in this field became a model for all Soviet Central Asia. It controlled repertoires as well as productions. The decree, enacted by the Turkistan Autonomous SSR on 16 April 1923 and codified by the successor Uzbekistan SSR on 8 February 1927, provided for Union republic censors in publishing houses and press and at all levels of local political hierarchy down to the county (*okrug*) (*Uzbekistan Iditima'isi Shoralar Djoralar Djomhoriyati Ishchi wa Dihkan Hokomatining Kanon wa Boyroklarining Yigindisi*, no. 9 [7nči Mart 1927inči yil], 199-202).

Nevertheless, the legacy of theatres, troupes and faithful audiences had already created the environment needed for enlarging modern drama performances on a regular basis. A network of new troupes and theatres quickly grew up in the Russian sector, though there were setbacks. The "Karl Marx Drama Troupe" organised there in October 1918 was led in 1921 to Bukhārā, which was at the time still semi-independent from Soviet Russia, by Mānān Uyghur, to propagandise for the new régime's ideology. During a performance of Fiṭrat's *Abu Muslim* in 1922, opponents burned down the theatre and dispersed the troupe, leaving Bukhārā again without a professional theatre group for years. At Alma Ata in Kazakstan, in order to lay a stable foundation for guided theatrical growth in its area, the Kazakstan Autonomous S.S.R. Ministry of Education ordered the establishment of a Kazak Theatre Studio to accommodate 40 students from January 1933 onwards. This followed by almost a decade the founding of a studio for Uzbek theatre trainees in Moscow. The 24 young people sent to Moscow from Uzbekistan had included several who contributed greatly, as authors, directors, actors or translators, to the development of Central Asian theatre. They included the mature 'Abdulhāmid Sulāyman Čolpan (1896-1938), a promising 14-year old actress Sarā Ishanturayewa (1911-), Mānān Uyghur, and Ābrar Hidayātaw (1900-57). The latter subsequently achieved fame in the role of Hamlet during 21 consecutive Uzbek performances after the première in 1935. Cultural leaders dispatched another group of 17 from Uzbekistan to Baku in Azerbaijan for a theatrical apprenticeship (*Kazak teatrlarining tarixi*, Alma Ata: Kazak SSRning "Gh'illim Baspası, 1975, 201-2; *Uzbekskii sovetkii teatr*, i, Tashkent: Izdatel'stvo "Nauka" Uzbekskoy SSR, 1966, 246-8). In 1937, there were 24 theatres, including both Russian and Uyghur ones, functioning in Kazakstan.

By 1934, the quantity of regularly performing local-language theatres in all Uzbekistan had reached its peak of 32, after which the numbers gradually subsided to a fairly constant 22 to 28. This did not include provincial Uzbek houses operated in the Kirgiz SSR at Osh and Tajik SSR at Now (Nau). The quantity of Tajikistan's theatres working in various languages rose from four in 1934 to 24 by 1941. (Mämäjän Rähmanaw, 413-5; N. L'vov, *Kirgizkii teatr. Očerki istorii*, Moscow: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo "Iskusstvo", 1953, 127; Yakov Mosheev, *My recollections of Now Raion: the status of a peripheral theater in Soviet Tajikistan*, in *Central Asian Survey*, nos. 2-3 [1982-3], 108-22; Nizam Khabibullayewiç Nurdžänaw, *Istoriya tadzhikskogo sovetkogo teatra (1917-1941 gg.)*, Dušanbe: Izdatel'stvo "Donish", 1967, 401). Thus the quantity of theatres in all Central Asia multiplied strikingly from 1913 onwards, reaching an estimated 150 official houses, government sponsored and supported, in the three sectors, during the 1950s and thereafter. The capital cities saw a division of labour among serious drama theatres, musical drama houses, opera, and comedy or children's playhouses, as well as between the major languages and traditions. In 1983, Tashkent possessed nine of Uzbekistan's 28 active theatres. Leading administrators in the three principal theatrical organisations of Uzbekistan in 1983 were the drama critics and historians, Professor Häfiz Sh. Abdusämätaw (1925-), former Editor of *Shärk yulduzi*, the principal Uzbek journal publishing drama, and Director of the Hämza Institute for the Arts of the Ministry of Culture, Uzbekistan SSR; Professor Mämädjan R. Rähmanaw (1914-), Rector of the Ostrovsky Tashkent Theatre Arts Institute, the main training centre for theatre arts; Sara Ishanturayeva, Bähriddin Näsriddinaw and other officers of the sole membership organisation for stage, the Uzbekistan Theatre Society (*Džämijät*). The vigour of the theatrical institution implied a constant need for an attractive repertory, and, especially, for many original indigenous plays. The numbers of original Central Asian stage works written had risen from about 20 altogether by the end of 1916 to many hundreds by the 1980s. New Uzbek scripts of varying quality were being received at the rate of some 25 annually in the early 1980s. Yet critics and historians spoke soberly at the same time about a decline in drama, attributed generally to the emergence of radio, television and new popular music. Most keenly missed were good serious plays about contemporary subjects. Even before the strong growth of mass media in broadcasting, Central Asian theatre had endured slumps in attendance to a marked degree. Many auditoria remained nearly empty night after night in the 1920s and 1930s owing to public indifference to the offerings being brought to the stage, especially to those heavily ideological in content.

From the beginning, modern Central Asian drama bore three distinct traits: it was socially or politically didactic; purely entertaining and comic; or the plays were historical and patriotic, sometimes legendary. Newer drama combined some of these characteristics, remaining resolutely instructive in the Russian and Chinese sectors, but more balanced in spirit and aims in Afghänistän until the late 1970s. The theatre of all three sectors began to explore contemporary life seriously, in particular, after an opening period that was notably tendentious. Since the coming of Communist régimes to the three sectors, the nature of drama has shifted remarkably in the direction of propagandising political-social directives from the central authorities. In each case, the acknowledged

ideological base is a kind of official Marxism. As a result, plays written and staged in the period following that political change in each sector have become at first outspokenly rhetorical and sloganeering. Themes announced by political authorities for each period can be found reflected in the dramaturgy and repertoires. In addition, plays have persistently enunciated such principles as atheism, espoused by Communist régimes. Many Central Asian stage works originating in the Russian sector, far more than in the others, have openly and specifically opposed the religion of Islam. This paralleled the intensification of political and social tensions in the USSR in the 1930s, when Central Asian plays, too, mirrored the times. Zinnat Fathullin (1903-) wrote a drama typical of the period in 1932 entitled *Niķab yirtildi* ("The mask torn away"), one which is engrossed with a search for "enemies" ostensibly hidden inside Central Asian society. A related obsession with "external enemies" and "traitors" coloured political plays such as *Kanlı sārāb* ("Bloody mirage") (1961-4) in two acts and ten scenes, by Sarwar Äzimaw (1923-), a political activist and diplomat.

In the 1960s, dramas with a more human content began to appear increasingly. It was indicative of this evolution that Bähram Rähmanaw (1915-61) turned to themes such as *Yuräk sirläri* ("Secrets of the heart") (1953), a play that ignored political topics and simply concentrated upon the private lives of its people. Rähmanaw, a Communist Party member, headed the Administration for Art Affairs in Uzbekistan from 1953-5; thereafter, he became Director of the Scientific Research Institute for Studies of the Arts, and finally, in 1958, took the post of First Secretary of the powerful government-controlled Union of Writers of Uzbekistan. Another influential intellectual, İzzat Sultan (1910-), in his play *İman* addressed the ethical dilemma put before a family that finds a dishonest scholar in its midst. The senior Uzbek poet and playwright, Rähmätullä Atäkoziyew Uyghun (1905-), soon made audiences face the crucial test of social and political ethics in Soviet Central Asia. He looked, in his play *Dostlär* ("Friends") (1961), at the havoc raised among farmers by the Stalinist terror and false denunciations that had resulted in unlawful treatment to the extremes of execution and exile. For Central Asian theatre this was a pointed theme, for many of the important earlier playwrights and other theatre people, including the Kazaks Mir Džakib Duwlat-ulı (1885-1937) and Säken Sadvakas Seyfullah-ulı (1894-1937) and the Uzbeks Čolpan, Fiřrat, Qadiriy, Ziya Said (1901-38) and Zafariy, had lost their lives in the political repression.

The Kirgiz dramatist and novelist, Čingiz Äytmäätaw (1928-) and the Kazak author, Kaltay Muħammadjanaw (1928-), joined in examining that very controversial ethical subject. They translated their Kazak language drama, *Köktöbedeği kezdesu* ("Mountain top encounter") (1972) based upon a story by Äytmäätaw, into Russian as *Voskhozhdenie na Fudziyamu* ("The ascent of Mount Fuji") and gave it its première in Moscow in 1973. They recreated the tension in society over collective indifference and guilt toward innocent victims of political repression and social discrimination. But the writers in the end concern themselves more forcefully with basic problems of individual honesty and responsibility for personal actions and outlook.

After those ethical dramas during the 1970s-1980s in the Soviet sector, historical tragedy and domestic comedy seemed to predominate, leaving assertively political and ideological plays less in the forefront that

they had been previously. Yāshin returned to the story of climactic events in early 20th-century Central Asian history with a three-act musical drama he called *Inkilab tangi (Bukhara)* ("Dawn of the Revolution: Bukhara"), published in 1973. Its *dramatis personae* included the Bolshevik dictator Vladimir I. Lenin, the Young Bukharan politician Fazil Khodjāyew, the last Amīr of Bukhārā Sa'īd 'Ālimkhān and other historical figures, portrayed on stage with a cinematic flashback technique. Yāshin represents the prominent old-time and doctrinaire Central Asian dramatists educated almost entirely in the Soviet period. Like Rāhmanaw, he held key positions in the administration of the theatrical arts and served as Secretary of the Government's Union of Writers in Uzbekistan. The contribution of these playwrights hardly lay in the comic genre.

Comedy originally defined Central Asian theatre, for it was the essence of folk skits and acts long before and well after religious or modern drama appeared on the scene. In the early decades of the 20th century, both the *Djadīds* and the very first Communist Soviet playwrights, as well as Afghān writers, initially for the most part rejected light comedy. They believed their message to be paramount and serious. In the first decade, the official bulletin, *Ishirakiyun*, published by the Central Committee of the Turkistan Autonomous S.S.R. at Tashkent, demanded that theatre cease to be "a place of amusement and love intrigues", and it specifically criticised attempts to present "diverting comedy" (*Ishirakiyun*, 11 December 1919, 12 October 1920). Consequently, from the 1920s to the 1950s in Soviet Central Asian theatre, most stage comedy spoke with a heavy satirical voice. Hāmid Ghulam (1919-) wrote *Tashbaltā 'ashik* ("Tashbaltā in love") (1962), a musical sharply attacking religion and the practice of Islam in Central Asia. Folk humour incorporated in modern plays from the 1920s onward repeatedly conformed to the vision of comedy preferred by cultural managers. The Uyghur dramatist Yusufbek Muhlisi (1920-), who emigrated from the Chinese sector to Soviet Central Asia at about the same time as other writers, sc. around 1964, provided Uyghur performers in Kazakstan and Uzbekistan with a later specimen of this genre. Muhlisi's *Nasridin Āpāndim* (1966), a musical staged in 1967 at Alma Ata, adapted several anecdotes from the widely popular Nasridin tradition to fashion, in the Uyghur idiom, what critics called an anti-Islamic satirical comedy. (Akhmedzhan Kadyrov, *Godī stanovleniya (Iz istorii uygurskogo teatra muzikal'noy komedii)* Alma Ata: Izdatel'stvo "Zhalyn", 1978, 62-3).

Subtler, often lighter, humour characterised more of the works written later in the 1960s by younger dramatists. The new generation of playwrights interests itself directly in personal feelings, contemporary values and ways of life. Most notable in Uzbekistan in the 1970s-80s became Olmās Umārbekaw (1934-) and Ābdukahhar Ibrāhimaw (1939-), both natives of Tashkent. Ibrāhimaw's initial play, *Birinči bosā* ("First kiss") (1969), which the author calls "a lyric drama", ran for 500 performances between 1971-5 on the "Young Guard Theatre" stage in Tashkent. The comedy focuses exclusively upon the personal motives, lives and loves of several teenagers, shown as growing into young adulthood by the end of the second and final act. Ibrāhimaw's unideological but bitter comedy, the two-act *Ārrā* ("The saw"), 1970, staged in the Farghāna Oblast Theatre, is about the Mānsuraw family. It dramatises the character and ideals of Murad, the head of the family. He is an influential

medical administrator and professor who is the cutting "saw" of the play Mānsuraw is convinced that everyone acts only out of selfishness or, out of what is closely related, a sense of obligation rooted in the principle of *quid pro quo*. He disallows the elements of affection, generosity, spontaneity and similar affirmative forces in human relationships. Ibrāhimaw's two-act play *Meni āytdi demāng* ("Not a word about me") satirises a hearty but impervious country town borough politician and educator, Hāshim-ākā. His callousness, like that of Professor Mānsuraw in *The saw*, permits any positive human urge to wither and die. This is symbolised in *Not a word...* by the corruption and demoralisation of the borough's best, most generous part-time gardener, a roofer, Ali, whose small courtyard plot has decorated, pleased and fed the whole neighbourhood well up until he acquires false values from a chain of irresponsible bureaucrats, including Hāshimākā, and allows the lush garden to dry up. Ibrāhimaw's later play, *Tusmal* ("Supposition"), ran at the Samarqand Alimdjān Uzbek Drama Theatre in 1983, and another one, *Čakana sāwda* ("Retail trade"), was published in 1984. Six of Ibrāhimaw's plays, including *First kiss*, *The saw* and *Not a word about me*, came out in Russian translation in 1982. (Ābdukahhar Ibrāhimaw, *Birinči bosā. Ārrā. P'esālār*, Tashkent: Ghāfur Ghulam namidāgi Ādābiyat wā Sān'at Nāshriyati, 1978; Ābdukahhar Ibrāhimaw, *Obo mne ni slova. P'esy*, translated from the Uzbek, Moscow: Sovetskii Pisatel', 1982; *Čakana sāwda*, in *Shārk yulduzi*, no. 8 [Aug. 1984], 73-99; Ābdukahhar Ibrāhimaw, *Tusmal. P'esālār*, Tashkent: Ghāfur Ghulam namidāgi Ādābiyat wā Sān'at Nāshriyati, 1985). Crimean Tatars, Tajiks and Turkmens also contributed new plays.

After the earliest days of modern Central Asian theatre, translations and borrowings from plays written outside the region were frequently published in Central Asian languages and included in the repertory. Although Tsarist Central Asians originated their own earliest dramas, the relatively few local productions soon required supplementing by adaptations from playwrights of Azerbaijan, Tatarstan and Turkey in order to make an adequate répertoire available. Into Afghānistān, modern stage plays first came from the Arabic, English or Turkish. To Shīn-jiang in the 1930s, the active theatre of Soviet Central Asia supplied numbers of its plays, easily adapted to the linguistic needs of Uyghur and Kazak actors and audiences. Throughout the region, the range of dramaturgy widened further with renditions of European and Russian dramas. Molière's comedies, especially *L'Avare*, *Le Médecin malgré lui*, *Georges Dandin* and *Les fourberies de Scapin* became perhaps the most popular in Soviet Central Asia and Afghānistān, as they had been in Egypt and Turkey. Shakespeare, most often represented by *Hamlet*, *The merchant of Venice* and *Othello*, appeared nearly everywhere. Čolpan made the first published Uzbek translation of *Hamlet* in 1934. It was staged, along with *Othello*, in Tashkent in the mid-30s. By the 1960s and 1970s, Afghānistān's city theatres were staging recent American plays by Eugene O'Neill (*Desire under the elms*), Tennessee Williams (*The glass menagerie*), Edward Albee (*The zoo story*) and others. Translations of standard Russian plays seen in Soviet Central Asia included Gogol's comedy, *The Inspector-General*, Ostrovsky's melodrama, *Thunderstorm*, Gorky's ideological *Yegor Buličev* and others, and many dozens of works from Soviet Russian dramatists concerning selected political and historical themes. The importance of foreign sources for the Central Asian reper-

tory is emphasised in the fact that translations supplied around one-half of the 130 to 140 plays staged each year in Uzbekistan as late as the early 1980s (*Ozbekistan adabiyati wa san'ati*, no. 8 [19 February 1982] 4, 7).

Bibliography: A critical bibliography of Central Asian theatre and drama has not been published. Selected bibliographies are found in E. Allworth, *Drama and theater of the Russian East: Transcaucasus, Tatarstan, Central Asia*, in *Middle East Studies Association Bulletin*, xvii/2 (December 1983), 151-60; a short version of the same survey appears in R. Fleshman (ed.), *Theatrical movement: a bibliographical anthology*, New Orleans 1986; in Soviet Central Asia some lists for subdivisions of the region are in print: *Uzbekskoy iskusstvo (Teatr, muzyka, kino na stranitsakh pečati)*. *Bibliografičeskii ukazatel'*, Tashkent 1936 [in Uzbek]; E. Baybulov et alii, *Saken Seyfulin. (Ukazatel' literatury k 70-letiyu so dnia rozhdeniya)*, Alma Ata 1965; editions of plays: Mahmud Khōdja Behbudiy, *The patricide or the plight of an uneducated boy*, in *Ural-Altai Yearbook*, lviii (1986), 65-96; Ğingiz Āitmatov and Kaltai Mukhamedzhanov, *The ascent of Mount Fuji*, New York 1975; Abdulla Kakhar, *Silk Suzanei*, in *Soviet Literature*, no. 8 (1958), 43-98; writings about drama and theatre: L. Hughes, *The Soviet theatre in Central Asia*, in *Asia*, xxxix/10 (October 1934), 590-3; Nabi Ganiev, *Fifteen years of the Khamza Uzbek Academic Dramatic Theater*, in *Sovietland*, no. 3 (1935), 25-7, 42; *Drama in the Central Asian Republics and centralization of art*, in *Bull. of the Inst. for the Study of the History and Culture of the USSR*, i/3 (June 1954), 37-40; K. Stolz, *Le théâtre afghan*, in *Afghanistan (Kābul)*, ix/3 (1954) 34-44; O. Spies, *Türkisches Puppentheater. Versuch einer Geschichte des Puppentheaters im Morgenland*, Emsdetten 1959, 41-4; A. Bombaci, *On ancient Turkish dramatic performances*, in *Uralic and Altaic Series*, xxiii (1963), 81-117; H. Wilfrid Brands, "Askiya", ein wenig bekanntes Genre des usbekischen Volksdichtung, in *Ural-Altaiische Jahrbücher*, xliii (1971), 100-6; M. N. Kadyrov, *Women's Folk Theatre in Uzbekistan*, in *Trud' VII Meždunarodnyi kongress antropologičeskikh i etnografičeskikh nauk*, vi (Moscow 1969), 94-9; N. Kh. Nurdzhanov, *Old Tadjik pantomimes*, in *ibid.*, vi, 87-93; Allworth, *The beginnings of the modern Turkestanian theater*, in *Slavic Review*, xxiii/4 (December 1964), 676-87; idem, *Drama and the theater*, in *Uzbek Literary Politics*, 1964, 215-35; idem, *Reform and revolution in early Uzbek drama*, in *Central Asian Review*, xii/2 (1964), 86-96; idem, *A document about the cultural life of Soviet Uzbeks outside their SSR*, in *Central Asian Survey*, i/2-3 (1982-3), 103-25; idem, *Mahmud Khoja Behbudiy*, in *Encycl. of World Literature in the Twentieth Century*, i, 1981, 219; idem, *Abdalauf Fitrat*, in *ibid.*, ii, 1982, 143-4; idem, *Murder as metaphor in the first Central Asian drama*, in *UAYb*, lviii (1986), 65-97; Imin Ākhmīdi et alii, *Mōljār tağh boranliri*, Urumčī 1985; Säypidin Āzizi, *Amannisakhan (Tarikhiy diramma)*, Beijing 1983; Ākhmätjan Ķadiraw (compiler), *P'esilar (Uyghur dramaturgliri p'esilirining toplimi)*, Alma Ata 1978. (E. ALLWORTH)

6. In Muslim India and Pakistan.

The classical Sanskrit drama in India had reached its apogee two centuries before the first Muslim penetration. Its gradual decline—often blamed partly on the religious objections of the new Muslim rulers—was probably due as much to linguistic developments, through the mediaeval local Prakrits to the modern regional languages. But whilst Sanskrit drama, which was essentially court theatre, died out,

popular vernacular drama prospered. Strolling players went from village to village performing various types of plays, pageants, monologues or other entertainment (Haywood, 294-6), often on familiar Hindu themes such as Krishna and Rādhā, with singing, dancing and, at times, coarse humour. Among the actors were Muslims: female parts were performed by men or boys.

Some efforts were made in the 17th and 18th centuries to write plays in various languages such as Hindi, Bengali, Assamese and Gujarati of literary, and not merely of entertainment value. But there is no doubt that it was the influence of European—especially British—drama which provided the main impetus for the growth of a new interest in the theatre, though the heritage, both classical and popular, played part. Towards the end of the 19th century, English plays were performed in Calcutta, and two were performed in Bengali translation (Guha Thakurta, 40 ff.). Lord Macaulay's Minute of 1833 led to the spread of English higher education in India. This in its turn led to the study, then the translation or adaptation of English plays, and especially of Shakespeare. R. K. Yajnik, 270-8, lists 200 versions of 29 Shakespeare plays in nine languages between 1864 and 1919. These languages are Urdu-Hindustani, Hindi, Panjabi, Gujarati, Marathi, Bengali, Tamil, Telegu and Kanarese. In this period, the Indian government regarded Hindustani as a lingua franca and official language which could be written in either Persian or Devanagari script, depending largely on whether one was a Muslim or Hindu. People spoke of High Urdu and High Hindi, but the distinction was one of vocabulary, style and script rather than grammar. The entry of Muslims into playwriting led to the development of Urdu or Hindustani drama. Very occasionally, they used other scripts such as Devanagari or Gujarati. However, it is fair to say that practically all their plays—certainly all plays of note—were written and published in the Persian script, and may fairly be described as Urdu drama.

The form of popular drama which appealed to Muslims was called *Rahas* (cf. Sanskrit *rāsa* "sentiment"), a technical term of the Classical dramaturgy), which was on Hindu themes and included singing and dancing and formed a sort of operetta. This became popular in Lucknow, thanks to the patronage of the last Nawwāb of Awadh (Oudh.), Wādjid 'Alī Shāh, who himself wrote a number of them. It was there that what is considered as the first real Urdu drama, Amānat's *Indar Sabhā*, was performed in 1853. So successful was it that it was translated into several languages and performed all over the subcontinent. The scene is Indar (Indra)'s court, and the play recounts how a peri falls in love with a mortal, and finally wins Indar's approval. Songs predominate in this play, which is almost entirely in verse. The curtain is lowered and then raised again whenever a new character comes on stage, and characters announce their identity, as in English Miracle plays.

In some strange way, this play heralded the development of modern drama in several Indian languages. The commercial instincts of the Parsis led to the establishing of a number of theatrical companies in Bombay, but they soon opted for Urdu, rather than Gujarati, Marathi or Hindi, as the language medium. This new drama thrived until the first quarter of the 20th century, and not only did companies tour outside Bombay, but new companies were formed in distant cities such as Dihli and Benares. Drama prospered rather as it did in

Name _____

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.6

Marxism and Structuralism – Worksheet

1. The historical and intellectual context for Marx's writings
2. The key propositions or arguments of the Communist Manifesto
3. Strengths of the argument/theory
4. Weaknesses of the argument/theory
5. impact on 20th Century Russia

Context of Marx's writing? (historical and intellectual)

- Europe in the 19th and early 20th Century?
- Russia in the 19th and early 20th Century?
- The Political Economy of the Time

Key Principles/Precepts

Strengths

Weaknesses

Impact on 20th Century Russia?

Marxism

1. The historical and intellectual context for Marx's writings
2. The key propositions or arguments of the Communist Manifesto
3. Strengths of the argument/theory
4. Weaknesses of the argument/theory
5. impact on 20th Century Russia

Context of Marx's writing? (historical and intellectual)

Karl Marx and Friedrich Engels – The Communist Manifesto

Marx was a Young Hegelian denying that Hegel's thought could be reconciled with Christianity; radical and thus thrown out of university. Became journalist and then socialist. Outlined theory of communism to be brought into being by a proletarian revolution.

Developed historical theory that capitalism was a transient economic form destined to break down and to be superceded by a society without classes, private property or state authority. Never actually completed theory (what's missing?), but massive Capital (installment) was published in 1867. He died in 1883. Visit his grave in London!

Son of textile manufacturer, Engels lived in England as well after military service and business in Germany. Wrote "The Condition of the Working Class in England in 1844" and collaborated with Marx, represented family firm in England and supported Marx financially. Prepared unfinished Capital segments for publication after death of Marx.

Introduction by Gareth Stedman Jones (2002 Penguin edition)

1. Preface

Intrinsic merits and importance because of brute facts of world politics, esp. rise of USSR, PR of China

Blended with nationalism for third world liberation and anti-colonialism

Blended with Keynesianism to form socialist economic planning regimes in Europe
Only US appeared largely immune to appeal

Triumph of aggressively conservative, laissez-faire economic posture of Reagan and Thatcher in 1980s ended post war consensus on full employment and social security

[Collapse of state socialist regimes
(define state socialism vs. communism)]

Traditional socialist and social democratic ambitions to shape the economy or redistribute wealth were all but abandoned [why?]

Increase in female participation in the labor force makes language in CM appear dated

Appeals for the “Unity of Working Men” have all but ceased

2. The Reception of the Manifesto

Changing fortunes and use, depending on political circumstances and aims of users

Connect with Leninism in 20th Century to justify need to smash the state
(working within the prevailing political structures through a labor party, etc.
deemed ineffective for needed change) Marxist view 1917-1992

Misused still for political purposes [examples?]

Relevance after 1992?

3. The “Spectre” of Communism

4. The Communist League

5. The Contribution of Engels

6.. The Contribution of Marx

7. The Young Hegelians

8. From Republicanism to Communism

9. Political Economy and “The True Natural History of Man”

10. The Impact of Stirner

11. Communism

- a. **The Contribution of Adam Smith**
- b. **The History of Law of Property**
- c. **The Contemporary Discussion of Communism**

12. Conclusion

Europe in the 19th and early 20th Century?

- **Impact of French Revolution and Enlightenment**
- **Socialist and Hegelian thought**
- **Impact of policies of key European States (responses to movements and “revolution”)**

Russia in the 19th and early 20th Century?

The Political Economy of the Time

-19th Century Europe, especially urban, industrializing England

Key Principles/Precepts

Structure conditions outcome

For Marx, Class structure resulted in exploitation, conflict and crisis within countries

The history of all hitherto existing society is the history of class struggles (p.79 or 219, Communist Manifesto)

Historical materialism

Mode of Production

**Capitalism as unhappy stop on the
road to socialism**

Epidemic of overproduction (p.86 or 226, Communist Manifesto)

**Abolition of the Family
(Bourgeois clap trap; public prostitution) p. 229**

**Openly Legalized Community of
Women (P. 230)**

Ten Key Measures to Take: (p. 243 ff.)

1-Abolition of property in land

**2-A heavy progressive or graduated
income tax**

3-Abolition of the right of inheritance

4-Confiscation of the property of all emigrants and rebels

**5-Centralization of credit/banking in the hands of the State, by means of a national
bank with State capital and an exclusive monopoly**

**6-centralization of the means of communication and transportation in the hands of
the state**

7-Extension of state owned factories

**8- Equal liability of all to labour. Establishment of industrial armies, especially for
agriculture**

**9-combination of agriculture with
manufacturing; Abolish distinction between town and country; spread population
more evenly across country; improve cultivation**

**10-free education and abolition of
child Labor**

**Working "Men" of All Countries Unite (p. 258)
(Workers of the World Unite)**

**Additional "laws" from other writings
by Marx:**

**3 Key "Laws" would at some point
destroy capitalism from within**

The law of the falling rate of profit --as labor saving production technology is introduced by capitalists seeking greater market share. Human labor is needed for creation of surplus value, so profits fall.

-exploitation to squeeze more profit

The law of disproportionality--
problem of overproduction (underconsumption) in some sectors/branches of industry; surplus value distributed unevenly among capitalists, making capitalism unstable; supply and demand change unevenly

The law of concentration/accumulation of capital – increasingly concentrated over time, reducing the purchasing power of labor and exacerbating disproportionality and inequality
[cf. Henry Ford's antidote?]

Together these lead to Crisis in Capitalism

**Imperialism
as The Highest Stage of Capitalism
(Lenin)**

Strengths

Focus on equity and ethics

Sweeping historical explanation

**Explains conflict and provides
Solutions (abolish private
property)**

**Motivation for change in the
Situation**

**Elegant but complex
-clear laws "delineated" -**

Focus on capitalist impulse to expand

**Social welfare and environmental
Implications**

**Soviet experience: success in
heavy industrialization and
societal equity**

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL 1162.6

Weaknesses

**Failure to specify steps/details/plan
on how the state would/should “whither away”**

Misjudged human nature

**Misjudged the strength of
Nationalism**

Denies value of competition

**Misses the importance of the
middle Class**

**Ignores sources of identity other
than Class**

**Imperialism had a
political/military content as
well as an economic one**

**Misjudged prospect of government
doing something positive (anti-trust; health and safety regulations)**

**Misjudged prospect of capitalists
adapting and
doing something positive (if only in their own interests); Henry Ford’s living wage to
enable his workers to buy a model T**

Impact on 20th Century Russia? (and beyond)

Marx's plan not really implemented; state never "withered away"

"Workers of the World Unite"

What does the Soviet experience tell us?

-state socialism vs. communism

Is Marxism dead?

China, Cuba, Vietnam and N. Korea? Venezuela?

Globalization, Financial Collapse and Marx?

Is the current debate in some democracies (especially the US) over healthcare relevant to the legacy of state socialism?

What about state/public funding of education? Especially higher education?

Compare Europe, Canada, Japan and the U.S. in this respect (healthcare and higher education).

Declaration of the Rights of the Peoples of Russia

The **Declaration of the Rights of the Peoples of Russia** (Russian: Декларация прав народов России) was a document promulgated by the Bolshevik government of Russia on November 15 (November 2 by Old Style), 1917 (signed by Vladimir Lenin and Joseph Stalin).

The document proclaimed:

1. Equality and sovereignty of peoples of Russia
2. Right of peoples of Russia of a free self-determination, including secession and formation of a separate state
3. Abolition of all national and religious privileges and restrictions
4. Free development of national minorities and ethnographical groups populating the territory of Russia.

The meaning of the Declaration is still disputed in Russian historiography. In 1917 the Bolshevik thinking was still largely idealistic, dominated by vague ideas of "universal happiness". Also, at that moment Bolsheviks believed that the World revolution was imminent, so they did not care much about loss of territories.

However, in the cold-war western literature, it is often argued that in fact Lenin and Stalin agreed to liberate mostly the territories they had no sovereignty over since Russia had lost them to Central Powers in 1915 and 1916. Many historians suggest that the purpose of the document was to limit the public dissent after Russia lost most of its western areas to the advancing German Empire and try to complicate the matters behind the front lines.

But in reality, the declaration had the effect of rallying some ethnic non-Russians behind the Bolsheviks. Latvian riflemen were important supporters of Bolsheviks in the early days of Russian Civil War and Latvian historians recognize the promise of sovereignty as an important reason for that. The anti-revolutionary White Russians did not support self-determination and, as a result, few Latvians fought on the side of the White movement.

Intended or not, the declaration's provided right to secede was soon exercised by peripheral regions in western Russia, part or which had already been under German army's rather than Moscow's control. But as the revolution spread, also many areas within Russia that have long been integrated declared themselves independent republics. Bolshevist Russia would, however, attempt to establish Soviet power in as many of those as possible. All three Baltic states experienced wars between Soviet governments aiming to establish a Communist state allied with Bolshevik Russia and non-Communist governments aiming for an independent state. The Soviet governments received direct military support from Russia. After the non-Communist side won, Russia recognized them as the legitimate governments of the Baltic states in 1920. The countries would be later invaded and annexed by the Soviet Union in 1939.

Russian historiography often cited the document as one of the main bases for the liberation of Central European states. Poland, Ukraine, Lithuania, Latvia, Belarus and Estonia were either created as puppet states by the Central Powers or liberated by the nations of the abovementioned countries

themselves after the collapse of Germany and Austria-Hungary.

List of seceded lands

The following countries declared their independence soon after the Bolsheviks' declaration, establishing themselves as non-Communist states. Although the role this declaration played in their declared independence is doubtful, it eased Bolshevik Russia's recognition of their independence. Except for Finland, all of these areas were outside of Russian sovereignty following the Austro-German successes in the Great War and were officially ceded in the Treaty of Brest-Litovsk, but the Bolsheviks could not have known this development at the time of the Declaration.

- Moldova (December 2, 1917 — joined Romania in 1918)
- Finland (December 6, 1917)
- Lithuania (December 11, 1917)
- Ukraine (autonomy November 22, 1917, independence January 22, 1918)
- Estonia (February 24, 1918)
- Transcaucasia (February 24, 1918)
- Belarus (March 25, 1918)
- Poland (November 11, 1918)
- Latvia (November 18, 1918)

(exact dates need correction)

These countries declared their independence, as Communist states, soon after the declaration:

- Tannu Tuva (June 1918)

Several other independent republics were proclaimed but were short-lived:

- Kuban
- Kazan
- Kaluga
- Ryazan
- Bashkurdistan
- Orenburg
- North Ingria

Later developments

Bolsheviks never rejected the idea of self-determination, but the Soviet Constitutions (of 1924, 1936 and 1977) limited the right of secession to the constituent republics only. In 1990 Soviet-occupied Lithuania declared its independence again, citing their right to secession as written down in the Soviet Constitution. This would be followed by Soviet-occupied Estonia and Latvia.

See also

- Universal Declaration on the Rights of Peoples

Retrieved from "https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Declaration_of_the_Rights_of_the_Peoples_of_Russia&oldid=937497820"

This page was last edited on 25 January 2020, at 11:43 (UTC).

Text is available under the [Creative Commons Attribution-ShareAlike License](#); additional terms may apply. By using this site, you agree to the [Terms of Use](#) and [Privacy Policy](#). Wikipedia® is a registered trademark of the [Wikimedia Foundation, Inc.](#), a non-profit organization.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 71C/162.6

Vladimir Ilyich Lenin

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.7

The Right of Nations to Self-Determination

10. CONCLUSION

To sum up.

As far as the theory of Marxism in general is concerned, the question of the right to self-determination presents no difficulty. No one can seriously question the London resolution of 1896, or the fact that self-determination implies only the right to secede, or that the formation of independent national states is the tendency in all bourgeois-democratic revolutions.

A difficulty is to some extent created by the fact that in Russia the proletariat of both the oppressed and oppressor nations are fighting, and must fight, side by side. The task is to preserve the unity of the proletariat's class struggle for socialism, and to resist all bourgeois and Black-Hundred nationalist influences. Where the oppressed nations are concerned, the separate organisation of the proletariat as an independent party sometimes leads to such a bitter struggle against local nationalism that the perspective becomes distorted and the nationalism of the oppressor nation is lost sight of.

But this distortion of perspective cannot last long. The experience of the joint struggle waged by the proletarians of various nations has demonstrated all too clearly that we must formulate political issues from the all-Russia, not the "Cracow" point of view. And in all-Russia politics it is the Purishkeviches and the Kokoshkins who are in the saddle. Their ideas predominate, and their persecution of non-Russians for "separatism", for *thinking* about secession, is being preached, and practised in the Duma, in the schools, in the churches, in the barracks, and in hundreds and thousands of newspapers. It is this Great-Russian nationalist poison that is polluting the entire all-Russia political atmosphere. This is the misfortune of one nation, which, by subjugating other nations, is strengthening reaction throughout Russia. The memories of 1849 and 1863 form a living political tradition, which, unless great storms arise, threatens to hamper every democratic and *especially* every Social-Democratic movement for decades to come.

There can be no doubt that however natural the point of view of certain Marxists belonging to the oppressed nations (whose "misfortune" is sometimes that the masses of

the population are blinded by the idea of their "own" national liberation) may appear at times, *in reality* the objective alignment of class forces in Russia snakes refusal to advocate the right to self-determination tantamount to the worst opportunism, to the infection of the proletariat with the ideas of the Kokoshkins. And these ideas are, essentially, the ideas and the policy of the Purishkeviches.

Therefore, although Rosa Luxemburg's point of view could at first have been excused as being specifically Polish, "Cracow" narrow-mindedness,^[1] it is inexcusable today, when nationalism and, above all, governmental Great-Russian nationalism, has everywhere gained ground, and when policy is being shaped by this *Great-Russian nationalism*. In actual fact; it is being seized upon by the opportunists of *all* nations, who fight shy of the idea of "storms" and "leaps", believe that the bourgeois-democratic revolution is over, and follow in the wake of the liberalism of the Kokoshkins.

Like any other nationalism, Great-Russian nationalism passes through various phases, according to the classes that are dominant in the bourgeois country at any given time. Up to 1905, we almost exclusively knew national-reactionaries. After the revolution, *national-liberals* arose in our country.

In our country this is virtually the stand adopted both by the Octobrists and by the Cadets (Kokoshkin), i.e., by the whole of the present-day bourgeoisie.

Great-Russian national-democrats will *inevitably* appear later on. Mr. Peshekhonov, one of the founders of the "Popular Socialist" Party, already expressed this point of view (in the issue of *Russkoye Bogatstvo* for August 1906) when he called for caution in regard to the peasants' nationalist prejudices. However much others may slander us Bolsheviks and accuse us of "idealising" the peasant, we always have made and always will make a clear distinction between peasant intelligence and peasant prejudice, between peasant strivings for democracy and opposition to Purishkevich, and the peasant desire to make peace with the priest and the landlord.

Even now, and probably for a fairly long time to come, proletarian democracy must reckon with the nationalism of the Great-Russian peasants (not with the object of making concessions to it, but in order to combat it).^[2] The awakening of nationalism among the oppressed nations, which became so pronounced after 1905 (let us recall, say, the group of "Federalist-Autonomists" in the First Duma, the growth of the Ukrainian movement, of the Moslem movement, etc.), will inevitably lead to greater nationalism among the Great-Russian petty bourgeoisie in town and countryside. The slower the democratisation of Russia, the more persistent, brutal and bitter will be the national persecution and bickering among the bourgeoisie of the various nations. The particularly reactionary nature of the Russian Purishkeviches will simultaneously give

rise to (and strengthen) “separatist” tendencies among the various oppressed nationalities, which sometimes enjoy far greater freedom in neighbouring states.

In this situation, the proletariat, of Russia is faced with a twofold or, rather, a two-sided task: to combat nationalism of every kind, above all, Great-Russian nationalism; to recognise, not only fully equal rights, for all nations in general, but also equality of rights as regards polity, i.e., the right of nations to self-determination, to secession. And at the same time, it is their task, in the interests of a successful struggle against all and every kind, of nationalism among all nations, to preserve the unity of the proletarian struggle and the proletarian organisations, amalgamating these organisations into a close-knit international association, despite bourgeois strivings for national exclusiveness.

Complete equality of rights for all nations; the right of nations to self-determination; the unity of the workers of all nations—such is the national programme that Marxism, the experience of the whole world, and the experience of Russia, teach the workers.

This article had been set up when I received No. 3 of *Nasha Rabochaya Gazeta*, in which Mr. Vl. Kosovsky writes the following about the recognition of the right of all nations to self-determination:

“Taken mechanically from the resolution of the First Congress of the Party (1898), which in turn had borrowed it from the decisions of international socialist congresses, it was given, as is evident from the debate, the same meaning at the 1903 Congress as was ascribed to it by the Socialist International, i.e., political self-determination, the self-determination of nations in the field of political independence. Thus the formula: national self-determination, which implies the right to territorial separation, does not in any way affect the question of how national relations *within* a given state organism should be regulated for nationalities that cannot or have no desire to leave the existing state.”

It is evident from this that Mr. Vl. Kosovsky has teen the Minutes of the Second Congress of 1903 and understands perfectly well the real (and only) meaning of the term self-determination. Compare this with the fact that the editors of the Bund newspaper *Zeit* let Mr. Liebman loose to scoff at the programme and to declare that it is vague! Queer “party” ethics among these Bundists.... The Lord alone knows why Kosovsky should declare that the Congress took over the principle of self-determination *mechanically*. Some people want to “object”, but how, why, and for what reason—they do not know.

Notes

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.7

[1] It is not difficult to understand that the recognition by the Marxists of the *whole of Russia*, and first and foremost by the Great Russians, of the *right* of nations to secede in no way precludes *agitation* against secession by Marxists of a particular *oppressed* nation, just as the recognition of the right to divorce does not preclude agitation against divorce in a particular case. We think, therefore, that there will, be an inevitable increase in the number of Polish Marxists who laugh at the non-existent “contradiction” now being “encouraged” by Semkovsky and Trotsky. —*Lenin*

[2] It would be interesting to trace the changes that take place in Polish nationalism, for example, in the process of its transformation from gentry nationalism into bourgeois nationalism, and then into peasant nationalism. In his book *Das polnische Gemeinwesen im preussischen Staat* (*The Polish Community in the Prussian State*; there is a Russian translation), Ludwig Bernhard, who shares the view of a German Kokoshkin, describes a very typical phenomenon: the formation of a sort of “peasant republic” by the Poles in Germany in the form of a close alliance of the various co-operatives and other associations of *Polish* peasants in their struggle for nationality, religion, and “Polish” land. German oppression has welded the Poles together and segregated them, after first awakening the nationalism of the gentry, then of the bourgeoisie, and finally of the peasant masses (especially after the campaign the Germans launched in 1873 against the use of the Polish language in schools). Things are moving in the same direction in Russia, and not only with regard to Poland. —*Lenin*

9. THE 1903 PROGRAMME AND ITS LIQUIDATORS

< backward Contents forward >

Works Index | Volume 20 | Collected Works | L.I.A. Index

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.7

J. V. Stalin

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1162.8

Marxism and the National Question

The period of counter-revolution in Russia brought not only "thunder and lightning" in its train, but also disillusionment in the movement and lack of faith in common forces. As long as people believed in "a bright future," they fought side by side irrespective of nationality – common questions first and foremost! But when doubt crept into people's hearts, they began to depart, each to his own national tent – let every man count only upon himself! The "national question" first and foremost!

At the same time a profound upheaval was taking place in the economic life of the country. The year 1905 had not been in vain: one more blow had been struck at the survivals of serfdom in the countryside. The series of good harvests which succeeded the famine years, and the industrial boom which followed, furthered the progress of capitalism. Class differentiation in the countryside, the growth of the towns, the development of trade and means of communication all took a big stride forward. This applied particularly to the border regions. And it could not but hasten the process of economic consolidation of the nationalities of Russia. They were bound to be stirred into movement.

The "constitutional regime" established at that time also acted in the same direction of awakening the nationalities. The spread of newspapers and of literature generally, a certain freedom of the press and cultural institutions, an increase in the number of national theatres, and so forth, all unquestionably helped to strengthen "national sentiments." The Duma, with its election campaign and political groups, gave fresh opportunities for greater activity of the nations and provided a new and wide arena for their mobilization.

And the mounting wave of militant nationalism above and the series of repressive measures taken by the "powers that be" in vengeance on the border regions for their "love of freedom," evoked an answering wave of nationalism below, which at times took the form of crude chauvinism. The spread of Zionism ^[1] among the Jews, the increase of chauvinism in Poland, Pan-Islamism among the Tatars, the spread of nationalism among the Armenians, Georgians and Ukrainians, the general swing of the philistine towards anti-Semitism – all these are generally known facts.

The wave of nationalism swept onwards with increasing force, threatening to engulf the mass of the workers. And the more the movement for emancipation declined, the more

plentifully nationalism pushed forth its blossoms.

At this difficult time Social-Democracy had a high mission – to resist nationalism and to protect the masses from the general "epidemic." For Social-Democracy, and Social-Democracy alone, could do this, by countering nationalism with the tried weapon of internationalism, with the unity and indivisibility of the class struggle. And the more powerfully the wave of nationalism advanced, the louder had to be the call of Social-Democracy for fraternity and unity among the proletarians of all the nationalities of Russia. And in this connection particular firmness was demanded of the Social-Democrats of the border regions, who came into direct contact with the nationalist movement.

But not all Social-Democrats proved equal to the task – and this applies particularly to the Social-Democrats of the border regions. The Bund, which had previously laid stress on the common tasks, now began to give prominence to its own specific, purely nationalist aims: it went to the length of declaring "observance of the Sabbath" and "recognition of Yiddish" a fighting issue in its election campaign. [2] The Bund was followed by the Caucasus; one section of the Caucasian Social-Democrats, which, like the rest of the Caucasian Social-Democrats, had formerly rejected "cultural-national autonomy," are now making it an immediate demand. [3] This is without mentioning the conference of the Liquidators, which in a diplomatic way gave its sanction to nationalist vacillations. [4]

But from this it follows that the views of Russian Social-Democracy on the national question are not yet clear to all Social-Democrats.

It is evident that a serious and comprehensive discussion of the national question is required. Consistent Social-Democrats must work solidly and indefatigably against the fog of nationalism, no matter from what quarter it proceeds.

I. THE NATION

What is a nation?

A nation is primarily a community, a definite community of people.

This community is not racial, nor is it tribal. The modern Italian nation was formed from Romans, Teutons, Etruscans, Greeks, Arabs, and so forth. The French nation was formed from Gauls, Romans, Britons, Teutons, and so on. The same must be said of the British, the Germans and others, who were formed into nations from people of diverse races and tribes.

Thus, a nation is not a racial or tribal, but a historically constituted community of people.

On the other hand, it is unquestionable that the great empires of Cyrus and Alexander could not be called nations, although they came to be constituted historically and were formed out of different tribes and races. They were not nations, but casual and loosely-connected conglomerations of groups, which fell apart or joined together according to the victories or defeats of this or that conqueror.

Thus, a nation is not a casual or ephemeral conglomeration, but a stable community of people.

But not every stable community constitutes a nation. Austria and Russia are also stable communities, but nobody calls them nations. What distinguishes a national community from a state community? The fact, among others, that a national community is inconceivable without a common language, while a state need not have a common language. The Czech nation in Austria and the Polish in Russia would be impossible if each did not have a common language, whereas the integrity of Russia and Austria is not affected by the fact that there are a number of different languages within their borders. We are referring, of course, to the spoken languages of the people and not to the official governmental languages.

Thus, *a common language* is one of the characteristic features of a nation.

This, of course, does not mean that different nations always and everywhere speak different languages, or that all who speak one language necessarily constitute one nation. A *common* language for every nation, but not necessarily different languages for different nations! There is no nation which at one and the same time speaks several languages, but this does not mean that there cannot be two nations speaking the same language! Englishmen and Americans speak one language, but they do not constitute one nation. The same is true of the Norwegians and the Danes, the English and the Irish.

But why, for instance, do the English and the Americans not constitute one nation in spite of their common language?

Firstly, because they do not live together, but inhabit different territories. A nation is formed only as a result of lengthy and systematic intercourse, as a result of people living together generation after generation.

But people cannot live together, for lengthy periods unless they have a common territory. Englishmen and Americans originally inhabited the same territory, England, and constituted one nation. Later, one section of the English emigrated from England to a

new territory, America, and there, in the new territory, in the course of time, came to form the new American nation. Difference of territory led to the formation of different nations.

Thus, *a common territory* is one of the characteristic features of a nation.

But this is not all. Common territory does not by itself create a nation. This requires, in addition, an internal economic bond to weld the various parts of the nation into a single whole. There is no such bond between England and America, and so they constitute two different nations. But the Americans themselves would not deserve to be called a nation were not the different parts of America bound together into an economic whole, as a result of division of labour between them, the development of means of communication, and so forth.

Take the Georgians, for instance. The Georgians before the Reform inhabited a common territory and spoke one language. Nevertheless, they did not, strictly speaking, constitute one nation, for, being split up into a number of disconnected principalities, they could not share a common economic life; for centuries they waged war against each other and pillaged each other, each inciting the Persians and Turks against the other. The ephemeral and casual union of the principalities which some successful king sometimes managed to bring about embraced at best a superficial administrative sphere, and rapidly disintegrated owing to the caprices of the princes and the indifference of the peasants. Nor could it be otherwise in economically disunited Georgia ... Georgia came on the scene as a nation only in the latter half of the nineteenth century, when the fall of serfdom and the growth of the economic life of the country, the development of means of communication and the rise of capitalism, introduced division of labour between the various districts of Georgia, completely shattered the economic isolation of the principalities and bound them together into a single whole.

The same must be said of the other nations which have passed through the stage of feudalism and have developed capitalism.

Thus, *a common economic life, economic cohesion*, is one of the characteristic features of a nation.

But even this is not all. Apart from the foregoing, one must take into consideration the specific spiritual complexion of the people constituting a nation. Nations differ not only in their conditions of life, but also in spiritual complexion, which manifests itself in peculiarities of national culture. If England, America and Ireland, which speak one language, nevertheless constitute three distinct nations, it is in no small measure due to the peculiar psychological make-up which they developed from generation to generation as a result of dissimilar conditions of existence.

Of course, by itself, psychological make-up or, as it is otherwise called, "national character," is something intangible for the observer, but in so far as it manifests itself in a distinctive culture common to the nation it is something tangible and cannot be ignored.

Needless to say, "national character" is not a thing that is fixed once and for all, but is modified by changes in the conditions of life; but since it exists at every given moment, it leaves its impress on the physiognomy of the nation.

Thus, *a common psychological make-up*, which manifests itself in a common culture, is one of the characteristic features of a nation.

We have now exhausted the characteristic features of a nation.

A nation is a historically constituted, stable community of people, formed on the basis of a common language, territory, economic life, and psychological make-up manifested in a common culture.

It goes without saying that a nation, like every historical phenomenon, is subject to the law of change, has its history, its beginning and end.

It must be emphasized that none of the above characteristics taken separately is sufficient to define a nation. More than that, it is sufficient for a single one of these characteristics to be lacking and the nation ceases to be a nation.

It is possible to conceive of people possessing a common "national character" who, nevertheless, cannot be said to constitute a single nation if they are economically disunited, inhabit different territories, speak different languages, and so forth. Such, for instance, are the Russian, Galician, American, Georgian and Caucasian Highland *Jews*, who, in our opinion, do not constitute a single nation.

It is possible to conceive of people with a common territory and economic life who nevertheless would not constitute a single nation because they have no common language and no common "national character." Such, for instance, are the Germans and Letts in the Baltic region.

Finally, the Norwegians and the Danes speak one language, but they do not constitute a single nation owing to the absence of the other characteristics.

It is only when all these characteristics are present together that we have a nation.

It might appear that "national character" is not one of the characteristics but the *sole* essential characteristic of a nation, and that all the other characteristics are, properly speaking, only *conditions* for the development of a nation, rather than its characteristics.

Such, for instance, is the view held by R. Springer, and more particularly by O. Bauer, who are Social-Democratic theoreticians on the national question well known in Austria.

Let us examine their theory of the nation.

According to Springer, "a nation is a union of similarly thinking and similarly speaking persons." It is "a cultural community of modern people *no longer tied to the 'soil.'*" [5] (our italics).

Thus, a "union" of similarly thinking and similarly speaking people, no matter how disconnected they may be, no matter where they live, is a nation.

Bauer goes even further.

"What is a nation?" he asks. "Is it a common language which makes people a nation? But the English and the Irish ... speak the same language without, however, being one people; the Jews have no common language and yet are a nation." [6]

What, then, is a nation?

"A nation is a relative community of character."

But what is character, in this case national character?

National character is "the sum total of characteristics which distinguish the people of one nationality from the people of another nationality – the complex of physical and spiritual characteristics which distinguish one nation from another."

Bauer knows, of course, that national character does not drop from the skies, and he therefore adds:

"The character of people is determined by nothing so much as by their destiny.... A nation is nothing but a community with a common destiny" which, in turn, is determined "by the conditions under which people produce their means of subsistence and distribute the products of their labour."

We thus arrive at the most "complete," as Bauer calls it, definition of a nation:

"A nation is an aggregate of people bound into a community of character by a common destiny."

We thus have common national character based on a common destiny, but not necessarily connected with a common territory, language or economic life.

But what in that case remains of the nation? What common nationality can there be among people who are economically disconnected, inhabit different territories and from generation to generation speak different languages?

Bauer speaks of the Jews as a nation, although they "have no common language"; but what "common destiny" and national cohesion is there, for instance, between the Georgian, Daghestanian, Russian and American Jews, who are completely separated from one another, inhabit different territories and speak different languages?

The above-mentioned Jews undoubtedly lead their economic and political life in common with the Georgians, Daghestanians, Russians and Americans respectively, and they live in the same cultural atmosphere as these; this is bound to leave a definite impress on their national character; if there is anything common to them left, it is their religion, their common origin and certain relics of the national character. All this is beyond question. But how can it be seriously maintained that petrified religious rites and fading psychological relics affect the "destiny" of these Jews more powerfully than the living social, economic and cultural environment that surrounds them? And it is only on this assumption that it is possible to speak of the Jews as a single nation at all.

What, then, distinguishes Bauer's nation from the mystical and self-sufficient "national spirit" of the spiritualists?

Bauer sets up an impassable barrier between the "distinctive feature" of nations (national character) and the "conditions" of their life, divorcing the one from the other. But what is national character if not a reflection of the conditions of life, a coagulation of impressions derived from environment? How can one limit the matter to national character alone, isolating and divorcing it from the soil that gave rise to it?

Further, what indeed distinguished the English nation from the American nation at the end of the eighteenth and the beginning of the nineteenth centuries, when America was still known as New England? Not national character, of course; for the Americans had originated from England and had brought with them to America not only the English language, but also the English national character, which, of course, they could not lose so soon; although, under the influence of the new conditions, they would naturally be developing their own specific character. Yet, despite their more or less common character, they at that time already constituted a nation distinct from England! Obviously, New England as a nation differed then from England as a nation not by its specific national character, or not so much by its national character, as by its environment and conditions of life, which were distinct from those of England.

It is therefore clear that there is in fact no *single* distinguishing characteristic of a nation. There is only a sum total of characteristics, of which, when nations are compared,

sometimes one characteristic (national character), sometimes another (language), or sometimes a third (territory, economic conditions), stands out in sharper relief. A nation constitutes the combination of all these characteristics taken together.

Bauer's point of view, which identifies a nation with its national character, divorces the nation from its soil and converts it into an invisible, self-contained force. The result is not a living and active nation, but something mystical, intangible and supernatural. For, I repeat, what sort of nation, for instance, is a Jewish nation which consists of Georgian, Daghestanian, Russian, American and other Jews, the members of which do not understand each other (since they speak different languages), inhabit different parts of the globe, will never see each other, and will never act together, whether in time of peace or in time of war?!

No, it is not for such paper "nations" that Social-Democracy draws up its national programme. It can reckon only with real nations, which act and move, and therefore insist on being reckoned with.

Bauer is obviously confusing *nation*, which is a historical category, with *tribe*, which is an ethnographical category.

However, Bauer himself apparently feels the weakness of his position. While in the beginning of his book he definitely declares the Jews to be a nation, he corrects himself at the end of the book and states that "in general capitalist society makes it impossible for them (the Jews) to continue as a nation," by causing them to assimilate with other nations. The reason, it appears, is that "the Jews have no closed territory of settlement," whereas the Czechs, for instance, have such a territory and, according to Bauer, will survive as a nation. In short, the reason lies in the absence of a territory.

By arguing thus, Bauer wanted to prove that the Jewish workers cannot demand national autonomy, but he thereby inadvertently refuted his own theory, which denies that a common territory is one of the characteristics of a nation.

But Bauer goes further. In the beginning of his book he definitely declares that "the Jews have no *common* language, and yet are a nation." But hardly has he reached p. 130 than he effects a change of front and just as definitely declares that "*unquestionably, no nation is possible without a common language*" (our italics).

Bauer wanted to prove that "language is the most important instrument of human intercourse," but at the same time he inadvertently proved something he did not mean to prove, namely, the unsoundness of his own theory of nations, which denies the significance of a common language.

Thus this theory, stitched together by idealistic threads, refutes itself.

II. THE NATIONAL MOVEMENT

A nation is not merely a historical category but a historical category belonging to a definite epoch, the epoch of rising capitalism. The process of elimination of feudalism and development of capitalism is at the same time a process of the constitution of people into nations. Such, for instance, was the case in Western Europe. The British, French, Germans, Italians and others were formed into nations at the time of the victorious advance of capitalism and its triumph over feudal disunity.

But the formation of nations in those instances at the same time signified their conversion into independent national states. The British, French and other nations are at the same time British, etc., states. Ireland, which did not participate in this process, does not alter the general picture.

Matters proceeded somewhat differently in Eastern Europe. Whereas in the West nations developed into states, in the East multi-national states were formed, states consisting of several nationalities. Such are Austria-Hungary and Russia. In Austria, the Germans proved to be politically the most developed, and they took it upon themselves to unite the Austrian nationalities into a state. In Hungary, the most adapted for state organization were the Magyars – the core of the Hungarian nationalities – and it was they who united Hungary. In Russia, the uniting of the nationalities was undertaken by the Great Russians, who were headed by a historically formed, powerful and well-organized aristocratic military bureaucracy.

That was how matters proceeded in the East.

This special method of formation of states could take place only where feudalism had not yet been eliminated, where capitalism was feebly' developed, where the nationalities which had been forced into the background had not yet been able to consolidate themselves economically into integral nations.

But capitalism also began to develop in the Eastern states. Trade and means of communication were developing. Large towns were springing up. The nations were becoming economically consolidated. Capitalism, erupting into the tranquil life of the nationalities which had been pushed into the background, was arousing them and stirring them into action. The development of the press and the theatre, the activity of the Reichsrat (Austria) and of the Duma (Russia) were helping to strengthen "national sentiments." The intelligentsia that had arisen was being imbued with "the national idea" and was acting in the same direction....

But the nations which had been pushed into the background and had now awakened to independent life, could no longer form themselves into independent national states; they encountered on their path the very powerful resistance of the ruling strata of the dominant nations, which had long ago assumed the control of the state. They were too late!...

In this way the Czechs, Poles, etc., formed themselves into nations in Austria; the Croats, etc., in Hungary; the Letts, Lithuanians, Ukrainians, Georgians, Armenians, etc., in Russia. What had been an exception in Western Europe (Ireland) became the rule in the East.

In the West, Ireland responded to its exceptional position by a national movement. In the East, the awakened nations were bound to respond in the same fashion.

Thus arose the circumstances which impelled the young nations of Eastern Europe on to the path of struggle.

The struggle began and flared up, to be sure, not between nations as a whole, but between the ruling classes of the dominant nations and of those that had been pushed into the background. The struggle is usually conducted by the urban petty bourgeoisie of the oppressed nation against the big bourgeoisie of the dominant nation (Czechs and Germans), or by the rural bourgeoisie of the oppressed nation against the landlords of the dominant nation (Ukrainians in Poland), or by the whole "national" bourgeoisie of the oppressed nations against the ruling nobility of the dominant nation (Poland, Lithuania and the Ukraine in Russia).

The bourgeoisie plays the leading role.

The chief problem for the young bourgeoisie is the problem of the market. Its aim is to sell its goods and to emerge victorious from competition with the bourgeoisie of a different nationality. Hence its desire to secure its "own," its "home" market. The market is the first school in which the bourgeoisie learns its nationalism.

But matters are usually not confined to the market. The semi-feudal, semi-bourgeois bureaucracy of the dominant nation intervenes in the struggle with its own methods of "arresting and preventing." The bourgeoisie – whether big or small – of the dominant nation is able to deal more "swiftly" and "decisively" with its competitor. "Forces" are united and a series of restrictive measures is put into operation against the "alien" bourgeoisie, measures passing into acts of repression. The struggle spreads from the economic sphere to the political sphere. Restriction of freedom of movement, repression of language, restriction of franchise, closing of schools, religious restrictions, and so on, are piled upon the head of the "competitor." Of course, such measures are designed not

only in the interest of the bourgeois classes of the dominant nation, but also in furtherance of the specifically caste aims, so to speak, of the ruling bureaucracy.

But from the point of view of the results achieved this is quite immaterial; the bourgeois classes and the bureaucracy in this matter go hand in hand – whether it be in Austria-Hungary or in Russia.

The bourgeoisie of the oppressed nation, repressed on every hand, is naturally stirred into movement. It appeals to its "native folk" and begins to shout about the "fatherland," claiming that its own cause is the cause of the nation as a whole. It recruits itself an army from among its "countrymen" in the interests of ... the "fatherland." Nor do the "folk" always remain unresponsive to its appeals; they rally around its banner: the repression from above affects them too and provokes their discontent.

Thus the national movement begins.

The strength of the national movement is determined by the degree to which the wide strata of the nation, the proletariat and peasantry, participate in it.

Whether the proletariat rallies to the banner of bourgeois nationalism depends on the degree of development of class antagonisms, on the class consciousness and degree of organization of the proletariat. The class-conscious proletariat has its own tried banner, and has no need to rally to the banner of the bourgeoisie.

As far as the peasants are concerned, their participation in the national movement depends primarily on the character of the repressions. If the repressions affect the "land," as was the case in Ireland, then the mass of the peasants immediately rally to the banner of the national movement.

On the other hand, if, for example, there is no serious *anti-Russian* nationalism in Georgia, it is primarily because there are neither Russian landlords nor a Russian big bourgeoisie there to supply the fuel for such nationalism among the masses. In Georgia there is *anti-Armenian* nationalism; but this is because there is still an Armenian big bourgeoisie there which, by getting the better of the small and still unconsolidated Georgian bourgeoisie, drives the latter to anti-Armenian nationalism. .

Depending on these factors, the national movement either assumes a mass character and steadily grows (as in Ireland and Galicia), or is converted into a series of petty collisions, degenerating into squabbles and "fights" over signboards (as in some of the small towns of Bohemia).

The content of the national movement, of course, cannot everywhere be the same: it is wholly determined by the diverse demands made by the movement. In Ireland the

movement bears an agrarian character; in Bohemia it bears a "language" character; in one place the demand is for civil equality and religious freedom, in another for the nation's "own" officials, or its own Diet. The diversity of demands not infrequently reveals the diverse features which characterize a nation in general (language, territory, etc.). It is worthy of note that we never meet with a demand based on Bauer's all-embracing "national character." And this is natural: "national character" *in itself* is something intangible, and, as was correctly remarked by J. Strasser, "a politician can't do anything with it." [Z]

Such, in general, are the forms and character of the national movement.

From what has been said it will be clear that the national struggle under the conditions of *rising* capitalism is a struggle of the bourgeois classes among themselves. Sometimes the bourgeoisie succeeds in drawing the proletariat into the national movement, and then the national struggle *externally* assumes a "nation-wide" character. But this is so only externally. *In its essence it is* always a bourgeois struggle, one that is to the advantage and profit mainly of the bourgeoisie.

But it does not by any means follow that the proletariat should not put up a fight against the policy of national oppression.

Restriction of freedom of movement, disfranchisement, repression of language, closing of schools, and other forms of persecution affect the workers no less, if not more, than the bourgeoisie. Such a state of affairs can only serve to retard the free development of the intellectual forces of the proletariat of subject nations. One cannot speak seriously of a full development of the intellectual faculties of the Tatar or Jewish worker if he is not allowed to use his native language at meetings and lectures, and if his schools are closed down.

But the policy of nationalist persecution is dangerous to the cause of the proletariat also on another account. It diverts the attention of large strata from social questions, questions of the class struggle, to national questions, questions "common" to the proletariat and the bourgeoisie. And this creates a favourable soil for lying propaganda about "harmony of interests," for glossing over the class interests of the proletariat and for the intellectual enslavement of the workers.

This creates a serious obstacle to the cause of uniting the workers of all nationalities. If a considerable proportion of the Polish workers are still in intellectual bondage to the bourgeois nationalists, if they still stand aloof from the international labour movement, it is chiefly because the age-old anti-Polish policy of the "powers that be" creates the soil for this bondage and hinders the emancipation of the workers from it.

But the policy of persecution does not stop there. It not infrequently passes from a "system" of *oppression* to a "system" of *inciting* nations against each other, to a "system" of massacres and pogroms. Of course, the latter system is not everywhere and always possible, but where it is possible – in the absence of elementary civil rights – it frequently assumes horrifying proportions and threatens to drown the cause of unity of the workers in blood and tears. The Caucasus and south Russia furnish numerous examples. "Divide and rule" – such is the purpose of the policy of incitement. And where such a policy succeeds, it is a tremendous evil for the proletariat and a serious obstacle to the cause of uniting the workers of all the nationalities in the state.

But the workers are interested in the complete amalgamation of all their fellow-workers into a single international army, in their speedy and final emancipation from intellectual bondage to the bourgeoisie, and in the full and free development of the intellectual forces of their brothers, whatever nation they may belong to.

The workers therefore combat and will continue to combat the policy of national oppression in all its forms, from the most subtle to the most crude, as well as the policy of inciting nations against each other in all its forms

Social-Democracy in all countries therefore proclaims the right of nations to self-determination.

The right of self-determination means that only the nation itself has the right to determine its destiny, that no one has the right *forcibly* to interfere in the life of the nation, to *destroy* its schools and other institutions, to *violate* its habits and customs, to *repress* its language, or *curtail* its rights.

This, of course, does not mean that Social-Democracy will support every custom and institution of a nation. While combating the coercion of any nation, it will uphold only the right of the *nation* itself to determine its own destiny, at the same time agitating against harmful customs and institutions of that nation in order to enable the toiling strata of the nation to emancipate themselves from them.

The right of self-determination means that a nation may arrange its life in the way it wishes. It has the right to arrange its life on the basis of autonomy. It has the right to enter into federal relations with other nations. It has the right to complete secession. Nations are sovereign, and all nations have equal rights.

This, of course, does not mean that Social-Democracy will support every demand of a nation. A nation has the right even to return to the old order of things; but this does not mean that Social-Democracy will subscribe to such a decision if taken by some institution of a particular nation. The obligations of Social-Democracy, which defends the interests of

the proletariat, and the rights of a nation, which consists of various classes, are two different things.

In fighting for the right of nations to self-determination, the aim of Social-Democracy is to put an end to the policy of national oppression, to render it impossible, and thereby to remove the grounds of strife between nations, to take the edge off that strife and reduce it to a minimum.

This is what essentially distinguishes the policy of the class-conscious proletariat from the policy of the bourgeoisie, which attempts to aggravate and fan the national struggle and to prolong and sharpen the national movement.

And that is why the class-conscious proletariat cannot rally under the "national" flag of the bourgeoisie.

That is why the so-called "evolutionary national" policy advocated by Bauer cannot become the policy of the proletariat. Bauer's attempt to identify his "evolutionary national" policy with the policy of the "modern working class" is an attempt to adapt the class struggle of the workers to the struggle of the nations.

The fate of a national movement, which is essentially a bourgeois movement, is naturally bound up with the fate of the bourgeoisie. The -final disappearance of a national movement is possible only with the downfall of the bourgeoisie. Only under the reign of socialism can peace be fully established. But even within the framework of capitalism it is possible to reduce the national struggle to a minimum, to undermine it at the root, to render it as harmless as possible to the proletariat. This is borne out, for example, by Switzerland and America. It requires that the country should be democratized and the nations be given the opportunity of free development.

III.

PRESENTATION OF THE QUESTION

A nation has the right freely to determine its own destiny. It has the right to arrange its life as it sees fit, without, of course, trampling on the rights of other nations. That is beyond dispute.

But *how* exactly should it arrange its own life, *what forms* should its future constitution take, if the interests of the majority of the nation and, above all, of the proletariat are to be borne in mind?

A nation has the right to arrange its life on autonomous lines. It even has the right to secede. But this does not mean that it should do so under all circumstances, that autonomy, or separation, will everywhere and always be advantageous for a nation, i.e., for its majority, i.e., for the toiling strata. The Transcaucasian Tatars as a nation may assemble, let us say, in their Diet and, succumbing to the influence of their beys and mullahs, decide to restore the old order of things and to secede from the state. According to the meaning of the clause on self-determination they are fully entitled to do so. But will this be in the interest of the toiling strata of the Tatar nation? Can Social-Democracy look on indifferently when the beys and mullahs assume the leadership of the masses in the solution of the national question?

Should not Social-Democracy interfere in the matter and influence the will of the nation in a definite way? Should it not come forward with a definite plan for the solution of the question, a plan which would be most advantageous for the Tatar masses?

But what solution would be most compatible with the interests of the toiling masses? Autonomy, federation or separation?

All these are problems the solution of which will depend on the concrete historical conditions in which the given nation finds itself.

More than that; conditions, like everything else, change, and a decision which is correct at one particular time may prove to be entirely unsuitable at another.

In the middle of the nineteenth century Marx was in favour of the secession of Russian Poland; and he was right, for it was then a question of emancipating a higher culture from a lower culture that was destroying it. And the question at that time was not only a theoretical one, an academic question, but a practical one, a question of actual reality....

At the end of the nineteenth century the Polish Marxists were already declaring against the secession of Poland; and they too were right, for during the fifty years that had elapsed profound changes had taken place, bringing Russia and Poland closer economically and culturally. Moreover, during that period the question of secession had been converted from a practical matter into a matter of academic dispute, which excited nobody except perhaps intellectuals abroad.

This, of course, by no means precludes the possibility that certain internal and external conditions may arise in which the question of the secession of Poland may again come on the order of the day.

The solution of the national question is possible only in connection with the historical conditions taken in their development.

The economic, political and cultural conditions of a given nation constitute the only key to the question *how* a particular nation ought to arrange its life and *what forms* its future constitution ought to take. It is possible that a specific solution of the question will be required for each nation. If the dialectical approach to a question is required anywhere it is required here, in the national question.

In view of this we must declare our decided opposition to a certain very widespread, but very summary manner of "solving" the national question, which owes its inception to the Bund. We have in mind the easy method of referring to Austrian and South-Slav^[8] Social-Democracy, which has supposedly already solved the national question and whose solution the Russian Social-Democrats should simply borrow. It is assumed that whatever, say, is right for Austria is also right for Russia. The most important and decisive factor is lost sight of here, namely, the concrete historical conditions in Russia as a whole and in the life of each of the nations inhabiting Russia in particular.

Listen, for example, to what the well-known Bundist, V. Kossovsky, says:

"When at the Fourth Congress of the Bund the principles of the question (i.e., the national question – *J. St.*) were discussed, the proposal made by one of the members of the congress to settle the question in the spirit of the resolution of the South-Slav Social-Democratic Party met with general approval." [9]

And the result was that "the congress unanimously adopted" ... national autonomy.

And that was all! No analysis of the actual conditions in Russia, no investigation of the condition of the Jews in Russia. They first borrowed the solution of the South-Slav Social-Democratic Party, then they "approved" it, and finally they "unanimously adopted" it! This is the way the Bundists present and "solve" the national question in Russia...

As a matter of fact, Austria and Russia represent entirely different conditions. This explains why the Social-Democrats in Austria, when they adopted their national programme at Brünn (1899)^[10] in the spirit of the resolution of the South-Slav Social-Democratic Party (with certain insignificant amendments, it is true), approached the question in an entirely non-Russian way, so to speak, and, of course, solved it in a non-Russian way.

First, as to the presentation of the question. How is the question presented by the Austrian theoreticians of cultural-national autonomy, the interpreters of the Brünn national programme and the resolution of the South-Slav Social-Democratic Party, Springer and Bauer?

"Whether a multi-national state is possible," says Springer, "and whether, in particular, the Austrian nationalities are obliged to form a single political entity, is a question we shall not answer here but shall assume to be settled. For anyone who will not concede this possibility and necessity, our investigation will, of course, be purposeless. Our theme is as follows: inasmuch as these nations are *obliged* to live together, what *legal forms* will enable them *to live together in the best possible way?*" (Springer's italics). ^[11]

Thus, the starting point is the state integrity of Austria.

Bauer says the same thing:

"We therefore start from the assumption that the Austrian nations will remain in the same state union in which they exist at present and inquire how the nations within this union will arrange their relations among themselves and to the state."

Here again the first thing is the integrity of Austria.

Can Russian Social-Democracy present the question *in this way?* No, it cannot. And it cannot because from the very outset it holds the view of the right of nations to self-determination, by virtue of which a nation has the right of secession.

Even the Bundist Goldblatt admitted at the Second Congress of Russian Social-Democracy that the latter could not abandon the standpoint of self-determination. Here is what Goldblatt said on that occasion:

"Nothing can be said against the right of self-determination. If any nation is striving for independence, we must not oppose it. If Poland does not wish to enter into lawful wedlock with Russia, it is not for us to interfere with her."

All this is true. But it follows that the starting points of the Austrian and Russian Social-Democrats, far from being identical, are diametrically opposite. After this, can there be any question of borrowing the national programme of the Austrians?

Furthermore, the Austrians hope to achieve the "freedom of nationalities" by means of petty reforms, by slow steps. While they propose cultural-national autonomy as a practical measure, they do not count on any radical change, on a democratic movement for liberation, which they do not even contemplate. The Russian Marxists, on the other hand, associate the "freedom of nationalities" with a probable radical change, with a democratic movement for liberation, having no grounds for counting on reforms. And this essentially alters matters in regard to the probable fate of the nations of Russia.

"Of course," says Bauer, "there is little probability that national autonomy will be the result of a great decision, of a bold action. Austria will develop towards national autonomy step by step, by a slow process of development, in the course of a severe struggle, as a consequence of which legislation and administration will be in a state of chronic paralysis. The new constitution will not be created by a great legislative act, but by a multitude of separate enactments for individual provinces and individual communities."

Springer says the same thing.

"I am very well aware," he writes, "that institutions of this kind (i.e., organs of national autonomy – *J. St.*) are not created in a single year or a single decade. The reorganization of the Prussian administration alone took considerable time.... It took the Prussians two decades finally to establish their basic administrative institutions. Let nobody think that I harbour any illusions as to the time required and the difficulties to be overcome in Austria."

All this is very definite. But can the Russian Marxists avoid associating the national question with "bold actions"? Can they count on partial reforms, on "a multitude of separate enactments" as a means for achieving the "freedom of nationalities"? But if they cannot and must not do so, is it not clear that the methods of struggle of the Austrians and the Russians and their prospects must be entirely different? How in such a state of affairs can they confine themselves to the one-sided, milk-and-water cultural-national autonomy of the Austrians? One or the other: either those who are in favour of borrowing do not count on "bold actions" in Russia, or they do count on such actions but "know not what they do."

Finally, the immediate tasks facing Russia and Austria are entirely different and consequently dictate different methods of solving the national question. In Austria parliamentarism prevails, and under present conditions no development in Austria is possible without parliament. But parliamentary life and legislation in Austria are frequently brought to a complete standstill by severe conflicts between the national parties. That explains the chronic political crisis from which Austria has for a long time been suffering. Hence, in Austria the national question is the very hub of political life; it is the vital question. It is therefore not surprising that the Austrian Social-Democratic politicians should first of all try in one way or another to find a solution for the national conflicts – of course on the basis of the existing parliamentary system, by parliamentary methods....

Not so with Russia. In the first place, in Russia "there is no parliament, thank God." [13] In the second place – and this is the main point – the hub of the political life of Russia is not the national but the agrarian question. Consequently, the fate of the Russian problem,

and, accordingly, the "liberation" of the nations too, is bound up in Russia with the solution of the agrarian question, i.e., with the destruction of the relics of feudalism, i.e., with the democratization of the country. That explains why in Russia the national question is not an independent and decisive one, but a part of the general and more important question of the emancipation of the country.

"The barrenness of the Austrian parliament," writes Springer, "is due precisely to the fact that every reform gives rise to antagonisms within the national parties which may affect their unity. The leaders of the parties, therefore, avoid everything that smacks of reform. Progress in Austria is generally conceivable only if the nations are granted infeasible legal rights which will relieve them of the necessity of constantly maintaining national militant groups in parliament and will enable them to turn their attention to the solution of economic and social problems."

Bauer says the same thing.

"National peace is indispensable first of all for the state. The state cannot permit legislation to be brought to a standstill by the very stupid question of language or by every quarrel between excited people on a linguistic frontier, or over every new school."

All this is clear. But it is no less clear that the national question in Russia is on an entirely different plane. It is not the national, but the agrarian question, that decides the fate of progress in Russia. The national question is a subordinate one.

And so we have different presentations of the question, different prospects and methods of struggle, different immediate tasks. Is it not clear that, such being the state of affairs, only pedants who "solve" the national question without reference to space and time can think of adopting examples from Austria and of borrowing a programme?

To repeat: the concrete historical conditions as the starting point, and the dialectical presentation of the question as the only correct way of presenting it – such is the key to solving the national question.

IV.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL 11623

CULTURAL-NATIONAL AUTONOMY

We spoke above of the formal aspect of the Austrian national programme and of the methodological grounds which make it impossible for the Russian Marxists simply to

adopt the example of Austrian Social-Democracy and make the latter's programme their own.

Let us now examine the essence of the programme itself

What then is the national programme of the Austrian Social-Democrats?

It is expressed in two words: cultural-national autonomy.

This means, firstly, that autonomy would be granted, let us say, not to Bohemia or Poland, which are inhabited mainly by Czechs and Poles, but to Czechs and Poles generally, irrespective of territory, no matter what part of Austria they inhabit.

That is why this autonomy is called *national* and not territorial.

It means, secondly, that the Czechs, Poles, Germans, and so on, scattered over the various parts of Austria, taken personally, as individuals, are to be organized into integral nations, and are as such to form part of the Austrian state. In this way Austria would represent not a union of autonomous regions, but a union of autonomous nationalities, constituted irrespective of territory.

It means, thirdly, that the national institutions which are to be created for this purpose for the Poles, Czechs, and so forth, are to have jurisdiction only over "cultural," not "political" questions. Specifically political questions would be reserved for the Austrian parliament (the Reichsrat).

That is why this autonomy is also called *cultural*, cultural-national autonomy.

And here is the text of the programme adopted by the Austrian Social-Democratic Party at the Brünn Congress in 1899. ^[14]

Having referred to the fact that "national dissension in Austria is hindering political progress," that "the final solution of the national question... is primarily a cultural necessity," and that "the solution is possible only in a genuinely democratic society, constructed on the basis of universal, direct and equal suffrage," the programme goes on to say:

"The preservation and development of the national peculiarities ^[15] of the peoples of Austria is possible only on the basis of equal rights and by avoiding all oppression. Hence, all bureaucratic state centralism and the feudal privileges of individual provinces must first of all be rejected.

"Under these conditions, and only under these conditions, will it be possible to establish national order in Austria in place of national dissension, namely, on the

following principles:

"1. Austria must be transformed into a democratic state federation of nationalities.

"2. The historical crown provinces must be replaced by nationally delimited self-governing corporations, in each of which legislation and administration shall be entrusted to national parliaments elected on the basis of universal, direct and equal suffrage.

"3. All the self-governing regions of one and the same nation must jointly form a single national union, which shall manage its national affairs on an absolutely autonomous basis.

"4. The rights of national minorities must be guaranteed by a special law passed by the Imperial Parliament."

The programme ends with an appeal for the solidarity of all the nations of Austria. ^[16]

It is not difficult to see that this programme retains certain traces of "territorialism," but that in general it gives a formulation of national autonomy. It is not without good reason that Springer, the first agitator on behalf of cultural-national autonomy, greets it with enthusiasm; Bauer also supports this programme, calling it a "theoretical victory" for national autonomy; only, in the interests of greater clarity, he proposes that Point 4 be replaced by a more definite formulation, which would declare the necessity of "constituting the national minority within each self-governing region into a public corporation" for the management of educational and other cultural affairs.

Such is the national programme of Austrian Social-Democracy.

Let us examine its scientific foundations.

Let us see how the Austrian Social-Democratic Party justifies the cultural-national autonomy it advocates.

Let us turn to the theoreticians of cultural-national autonomy, Springer and Bauer.

The starting point of national autonomy is the conception of a nation as a union of individuals without regard to a definite territory.

"Nationality," according to Springer, "is not essentially connected with territory"; nations are "autonomous unions of persons."

Bauer also speaks of a nation as a "community of persons" which does not enjoy "exclusive sovereignty in any particular region."

But the persons constituting a nation do not always live in one compact mass; they are frequently divided into groups, and in that form are interspersed among alien national organisms. It is capitalism which drives them into various regions and cities in search of a livelihood. But when they enter foreign national territories and there form minorities, these groups are made to suffer by the local national majorities in the way of restrictions on their language, schools, etc. Hence national conflicts. Hence the "unsuitability" of territorial autonomy. The only solution to such a situation, according to Springer and Bauer, is to organize the minorities of the given nationality dispersed over various parts of the state into a single, general, inter-class national union. Such a union alone, in their opinion, can protect the cultural interests of national minorities, and it alone is capable of putting an end to national discord.

"Hence the necessity," says Springer, "to organize the nationalities, to invest them with rights and responsibilities...." Of course, "a law is easily drafted, but will it be effective? "... "If one wants to make a law for nations, one must first create the nations..." "Unless the nationalities are constituted it is impossible to create national rights and eliminate national dissension."

Bauer expressed himself in the same spirit when he proposed, as "a demand of the working class," that "the minorities should be constituted into public corporations based on the personal principle."

But how is a nation to be organized? How is one to determine to what nation any given individual belongs?

"Nationality," says Springer, "will be determined by certificates; every individual domiciled in a given region must declare his affiliation to one of the nationalities of that region."

"The personal principle," says Bauer, "presumes that the population will be divided into nationalities.... On the basis of the free declaration of the adult citizens national registers must be drawn up."

Further.

"All the Germans in nationally homogeneous districts," says Bauer, "and all the Germans entered in the national registers in the dual districts will constitute the German nation and elect a *National Council*."

The same applies to the Czechs, Poles, and so on.

"The *National Council*," according to Springer, "is the cultural parliament of the nation, empowered to establish the principles and to grant funds, thereby assuming guardianship over national education, national literature, art and science, the formation of academies, museums, galleries, theatres," etc.

Such will be the organization of a nation and its central institution.

According to Bauer, the Austrian Social-Democratic Party is striving, by the creation of these inter-class institutions "to make national culture ... the possession of the whole people and thereby *unite all the members of the nation into a national-cultural community.*" (our italics).

One might think that all this concerns Austria alone. But Bauer does not agree. He emphatically declares that national autonomy is essential also for other states which, like Austria, consist of several nationalities.

"In the multi-national state," according to Bauer, "the working class of all the nations opposes the national power policy of the propertied classes with the demand for national autonomy."

Then, imperceptibly substituting national autonomy for the self-determination of nations, he continues:

"Thus, national autonomy, the self-determination of nations, will necessarily become the constitutional programme of the proletariat of all the nations in a multi-national state."

But he goes still further. He profoundly believes that the inter-class "national unions" "constituted" by him and Springer will serve as a sort of prototype of the future socialist society. For he knows that "the socialist system of society... will divide humanity into nationally delimited communities"; that under socialism there will take place "a grouping of humanity into autonomous national communities," that thus, "socialist society will undoubtedly present a checkered picture of national unions of persons and territorial corporations, and that accordingly "the socialist principle of nationality is a higher synthesis of the national principle and national autonomy."

Enough, it would seem..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TLK 1162.8

These are the arguments for cultural-national autonomy as given in the works of Bauer and Springer.

The first thing that strikes the eye is the entirely inexplicable and absolutely unjustifiable substitution of national autonomy for self-determination of nations. One or the other: either Bauer failed to understand the meaning of self-determination, or he did

understand it but for some reason or other deliberately narrowed its meaning. For there is no doubt a) that cultural-national autonomy presupposes the integrity of the multi-national state, whereas self-determination goes outside the framework of this integrity, and b) that self-determination endows a nation with complete rights, whereas national autonomy endows it only with "cultural" rights. That in the first place.

In the second place, a combination of internal and external conditions is fully possible at some future time by virtue of which one or another of the nationalities may decide to secede from a multi-national state, say from Austria. Did not the Ruthenian Social-Democrats at the Brünn Party Congress announce their readiness to unite the "two parts" of their people into one whole? ^[17] What, in such a case, becomes of national autonomy, which is *"inevitable for the proletariat of all the nations"*? What sort of "solution" of the problem is it that mechanically squeezes nations into the Procrustean bed of an integral state?

Further: National autonomy is contrary to the whole course of development of nations. It calls for the organization of nations; but can they be artificially welded together if life, if economic development tears whole groups from them and disperses these groups over various regions? There is no doubt that in the early stages of capitalism nations become welded together. But there is also no doubt that in the higher stages of capitalism a process of dispersion of nations sets in, a process whereby a whole number of groups separate off from the nations, going off in search of a livelihood and subsequently settling permanently in other regions of the state; in the course of this these settlers lose their old connections and acquire new ones in their new domicile, and from generation to generation acquire new habits and new tastes, and possibly a new language. The question arises: is it possible to unite into a single national union groups that have grown so distinct? Where are the magic links to unite what cannot be united? Is it conceivable that, for instance, the Germans of the Baltic Provinces and the Germans of Transcaucasia can be "united into a single nation"? But if it is not conceivable and not possible, wherein does national autonomy differ from the utopia of the old nationalists, who endeavoured to turn back the wheel of history?

But the unity of a nation diminishes not only as a result of migration. It diminishes also from internal causes, owing to the growing acuteness of the class struggle. In the early stages of capitalism one can still speak of a "common culture" of the proletariat and the bourgeoisie. But as large-scale industry develops and the class struggle becomes more and more acute, this "common culture" begins to melt away. One cannot seriously speak of the "common culture" of a nation when employers and workers of one and the same nation cease to understand each other. What "common destiny" can there be when the bourgeoisie thirsts for war, and the proletariat declares "war on war"? Can a single inter-class national union be formed from such opposed elements? And, after this, can one

speaking of the "union of all the members of the nation into a national-cultural community"? Is it not obvious that national autonomy is contrary to the whole course of the class struggle?

But let us assume for a moment that the slogan "organize the nation" is practicable. One might understand bourgeois-nationalist parliamentarians endeavouring to "organize" a nation for the purpose of securing additional votes. But since when have Social-Democrats begun to occupy themselves with "organizing" nations, "constituting" nations, "creating" nations?

What sort of Social-Democrats are they who in the epoch of extreme intensification of the class struggle organize inter-class national unions? Until now the Austrian, as well as every other, Social-Democratic party, had one task before it: namely, to organize the proletariat. That task has apparently become "antiquated." Springer and Bauer are now setting a "new" task, a more absorbing task, namely, to "create," to "organize" a nation.

However, logic has its obligations: he who adopts national autonomy must also adopt this "new" task;

but to adopt the latter means to abandon the class position and to take the path of nationalism.

Springer's and Bauer's cultural-national autonomy is a subtle form of nationalism.

And it is by no means fortuitous that the national programme of the Austrian Social-Democrats enjoins a concern for the "*preservation and development* of the national peculiarities of the peoples." Just think: to "preserve" such "national peculiarities" of the Transcaucasian Tatars as self-flagellation at the festival of *Shakhsei-Vakhsei*; or to "develop" such "national peculiarities" of the Georgians as the vendetta! ...

A demand of this character is in place in an outright bourgeois nationalist programme; and if it appears in the programme of the Austrian Social-Democrats it is because national autonomy tolerates such demands, it does not contradict them.

But if national autonomy is unsuitable now, it will be still more unsuitable in the future, socialist society.

Bauer's prophecy regarding the "division of humanity into nationally delimited communities" is refuted by the whole course of development of modern human society. National barriers are being demolished and are falling, rather than becoming firmer. As early as the 'forties Marx declared that "national differences and antagonisms between peoples are daily more and more vanishing" and that "the supremacy of the proletariat will cause them to vanish still faster." [18] The subsequent development of mankind,

accompanied as it was by the colossal growth of capitalist production, the reshuffling of nationalities and the union of people within ever larger territories, emphatically confirms Marx's thought.

Bauer's desire to represent socialist society as a "checkered picture of national unions of persons and territorial corporations" is a timid attempt to substitute for Marx's conception of socialism a revised version of Bakunin's conception. The history of socialism proves that every such attempt contains the elements of inevitable failure.

There is no need to mention the kind of "socialist principle of nationality" glorified by Bauer, which, in our opinion, substitutes for the socialist principle of the *class struggle* the bourgeois "*principle of nationality*." If national autonomy is based on such a dubious principle, it must be admitted that it can only cause harm to the working-class movement.

True, such nationalism is not so transparent, for it is skilfully masked by socialist phrases, but it is all the more harmful to the proletariat for that reason. We can always cope with open nationalism, for it can easily be discerned. It is much more difficult to combat nationalism when it is masked and unrecognizable beneath its mask. Protected by the armour of socialism, it is less vulnerable and more tenacious. Implanted among the workers, it poisons the atmosphere and spreads harmful ideas of mutual distrust and segregation among the workers of the different nationalities.

But this does not exhaust the harm caused by national autonomy. It prepares the ground not only for the segregation of nations, but also for breaking up the united labour movement. The idea of national autonomy creates the psychological conditions for the division of the united workers' party into separate parties built on national lines. The breakup of the party is followed by the breakup of the trade unions, and complete segregation is the result. In this way the united class movement is broken up into separate national rivulets.

Austria, the home of "national autonomy," provides the most deplorable examples of this. As early as 1897 (the Wimberg Party Congress ^[19]) the once united Austrian Social-Democratic Party began to break up into separate parties. The breakup became still more marked after the Brünn Party Congress (1899), which adopted national autonomy. Matters have finally come to such a pass that in place of a united international party there are now six national parties, of which the Czech Social-Democratic Party will not even have anything to do with the German Social-Democratic Party.

But with the parties are associated the trade unions. In Austria, both in the parties and in the trade unions, the main brunt of the work is borne by the same Social-Democratic workers. There was therefore reason to fear that separatism in the party would lead to separatism in the trade unions and that the trade unions would also break up. That, in

fact, is what happened: the trade unions have also divided according to nationality. Now things frequently go so far that the Czech workers will even break a strike of German workers, or will unite at municipal elections with the Czech bourgeois against the German workers.

It will be seen from the foregoing that cultural-national autonomy is no solution of the national question. Not only that, it serves to aggravate and confuse the question by creating a situation which favours the destruction of the unity of the labour movement, fosters the segregation of the workers according to nationality and intensifies friction among them.

Such is the harvest of national autonomy.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 7K/162.8

V.

THE BUND, ITS NATIONALISM, ITS SEPARATISM

We said above that Bauer, while granting the necessity of national autonomy for the Czechs, Poles, and so on, nevertheless opposes similar autonomy for the Jews. In answer to the question, "Should the working class demand autonomy for the Jewish people?" Bauer says that "national autonomy cannot be demanded by the Jewish workers." According to Bauer, the reason is that "capitalist society makes it impossible for them (the Jews – *J. St.*) to continue as a nation."

In brief, the Jewish nation is coming to an end, and hence there is nobody to demand national autonomy for. The Jews are being assimilated.

This view of the fate of the Jews as a nation is not a new one. It was expressed by Marx as early as the 'forties, ^[20] ^[21] in reference chiefly to the German Jews. It was repeated by Kautsky in 1903, ^[22] in reference to the Russian Jews. It is now being repeated by Bauer in reference to the Austrian Jews, with the difference, however, that he denies not the present but the future of the Jewish nation.

Bauer explains the impossibility of preserving the existence of the Jews as a nation by the fact that "the Jews have no closed territory of settlement." This explanation, in the main a correct one, does not however express the whole truth. The fact of the matter is primarily that among the Jews there is no large and stable stratum connected with the land, which would naturally rivet the nation together, serving not only as its framework but also as a "national" market. Of the five or six million Russian Jews, only three to four

per cent are connected with agriculture in any way. The remaining ninety-six per cent are employed in trade, industry, in urban institutions, and in general are town dwellers; moreover, they are spread all over Russia and do not constitute a majority in a single gubernia.

Thus, interspersed as national minorities in areas inhabited by other nationalities, the Jews as a rule serve "foreign" nations as manufacturers and traders and as members of the liberal professions, naturally adapting themselves to the "foreign nations" in respect to language and so forth. All this, taken together with the increasing re-shuffling of nationalities characteristic of developed forms of capitalism, leads to the assimilation of the Jews. The abolition of the "Pale of Settlement" would only serve to hasten this process of assimilation.

The question of national autonomy for the Russian Jews consequently assumes a somewhat curious character: autonomy is being proposed for a nation whose future is denied and whose existence has still to be proved!

Nevertheless, this was the curious and shaky position taken up by the Bund when at its Sixth Congress (1905) it adopted a "national programme" on the lines of national autonomy.

Two circumstances impelled the Bund to take this step.

The first circumstance is the existence of the Bund as an organization of Jewish, and only Jewish, Social-Democratic workers. Even before 1897 the Social-Democratic groups active among the Jewish workers set themselves the aim of creating "a special Jewish workers' organization." [23] They founded such an organization in 1897 by uniting to form the Bund. That was at a time when Russian Social-Democracy as an integral body virtually did not yet exist. The Bund steadily grew and spread, and stood out more and more vividly against the background of the bleak days of Russian Social-Democracy.... Then came the 1900's. A mass labour movement came into being. Polish Social-Democracy grew and drew the Jewish workers into the mass struggle. Russian Social-Democracy grew and attracted the "Bund" workers. Lacking a territorial basis, the national framework of the Bund became too restrictive. The Bund was faced with the problem of either merging with the general international tide, or of upholding its independent existence as an extra-territorial organization. The Bund chose the latter course.

Thus grew up the "theory" that the Bund is "the sole representative of the Jewish proletariat."

But to justify this strange "theory" in any "simple" way became impossible. Some kind of foundation "on principle," some justification "on principle," was needed. Cultural-

national autonomy provided such a foundation. The Bund seized upon it, borrowing it from the Austrian Social-Democrats. If the Austrians had not had such a programme the Bund would have invented it in order to justify its independent existence "on principle."

Thus, after a timid attempt in 1901 (the Fourth Congress), the Bund definitely adopted a "national programme" in 1905 (the Sixth Congress).

The second circumstance is the peculiar position of the Jews as separate national minorities within compact majorities of other nationalities in integral regions. We have already said that this position is undermining the existence of the Jews as a nation and puts them on the road to assimilation. But this is an objective process. Subjectively, in the minds of the Jews, it provokes a reaction and gives rise to the demand for a guarantee of the rights of a national minority, for a guarantee against assimilation. Preaching as it does the vitality of the Jewish "nationality," the Bund could not avoid being in favour of a "guarantee." And, having taken up this position, it could not but accept national autonomy. For if the Bund could seize upon any autonomy at all, it could only be national autonomy, i.e., *cultural-national* autonomy; there could be no question of territorial-political autonomy for the Jews, since the Jews have no definite integral territory.

It is noteworthy that the Bund from the outset stressed the character of national autonomy as a guarantee of the rights of national minorities, as a guarantee of the "free development" of nations. Nor was it fortuitous that the representative of the Bund at the Second Congress of the Russian Social-Democratic Party, Goldblatt, defined national autonomy as "institutions which *guarantee* them (i.e., nations – *J. St.*) complete freedom of cultural development." [24] A similar proposal was made by supporters of the ideas of the Bund to the Social-Democratic group in the Fourth Duma....

In this way the Bund adopted the curious position of national autonomy for the Jews.

We have examined above national autonomy in general. The examination showed that national autonomy leads to nationalism. We shall see later that the Bund has arrived at the same end point. But the Bund also regards national autonomy from a special aspect, namely, from the aspect of *guarantees* of the rights of national minorities. Let us also examine the question from this special aspect. It is all the more necessary since the problem of national minorities – and not of the Jewish minorities alone – is one of serious moment for Social-Democracy.

And so, it is a question of "*institutions which guarantee*" nations "complete freedom of cultural development" (our italics – *J. St.*).

But what are these "institutions which guarantee," etc.?

They are primarily the "National Council" of Springer and Bauer, something in the nature of a Diet for cultural affairs.

But can these institutions guarantee a nation "complete freedom of cultural development"? Can a Diet for cultural affairs guarantee a nation against nationalist persecution?

The Bund believes it can.

But history proves the contrary.

At one time a Diet existed in Russian Poland. It was a political Diet and, of course, endeavoured to guarantee freedom of "cultural development" for the Poles. But, far from succeeding in doing so, it itself succumbed in the unequal struggle against the political conditions generally prevailing in Russia.

A Diet has been in existence for a long time in Finland, and it too endeavours to protect the Finnish nationality from "encroachments," but how far it succeeds in doing so everybody can see.

Of course, there are Diets and Diets, and it is not so easy to cope with the democratically organized Finnish Diet as it was with the aristocratic Polish Diet. But the *decisive* factor, nevertheless, is not the Diet, but the general regime in Russia. If such a grossly Asiatic social and political regime existed in Russia now as in the past, at the time the Polish Diet was abolished, things would go much harder with the Finnish Diet. Moreover, the policy of "encroachments" upon Finland is growing, and it cannot be said that it has met with defeat....

If such is the case with old, historically evolved institutions – political Diets – still less will young Diets, young institutions, especially such feeble institutions as "cultural" Diets, be able to guarantee the free development of nations.

Obviously, it is not a question of "institutions," but of the general regime prevailing in the country. If there is no democracy in the country there can be no guarantees of "complete freedom for cultural development" of nationalities. One may say with certainty that the more democratic a country is the fewer are the "encroachments" made on the "freedom of nationalities," and the greater are the guarantees against such "encroachments."

Russia is a semi-Asiatic country, and therefore in Russia the policy of "encroachments" not infrequently assumes the grossest form, the form of pogroms. It need hardly be said that in Russia "guarantees" have been reduced to the very minimum.

Germany is, however, European, and she enjoys a measure of political freedom. It is not surprising that the policy of "encroachments" there never takes the form of pogroms.

In France, of course, there are still more "guarantees," for France is more democratic than Germany.

There is no need to mention Switzerland, where, thanks to her highly developed, although bourgeois democracy, nationalities live in freedom, whether they are a minority or a majority.

Thus the Bund adopts a false position when it asserts that "institutions" by themselves are able to guarantee complete cultural development for nationalities.

It may be said that the Bund itself regards the establishment of democracy in Russia as a *preliminary* condition for the "creation of institutions" and guarantees of freedom. But this is not the case. From the report of the Eighth Conference of the Bund [25] it will be seen that the Bund thinks it can secure "institutions" *on the basis of* the present system in Russia, by "reforming" the *Jewish community*.

"The community," one of the leaders of the Bund said at this conference, "may become the nucleus of future cultural-national autonomy. Cultural-national autonomy is a form of self-service on the part of nations, a form of satisfying national needs. The community form conceals within itself a similar content. They are links in the same chain, stages in the same evolution." [26]

On this basis, the conference decided that it was necessary to strive "for *reforming* the Jewish community and transforming it by *legislative means* into a secular institution," democratically organized (our italics – *J. St.*).

It is evident that the Bund considers as the condition and guarantee not the democratization of Russia, but some future "secular institution" of the Jews, obtained by "reforming the Jewish community," so to speak, by "legislative" means, through the Duma:

But we have already seen that "institutions" in themselves cannot serve as "guarantees" if the regime in the state generally is not a democratic one.

But what, it may be asked, will be - the position under a future democratic system? Will not special "cultural institutions which guarantee," etc., be required even under democracy? What is the position in this respect in democratic Switzerland, for example? Are there special cultural institutions in Switzerland on the pattern of Springer's "National Council"? No, there are *not*. But do not the cultural interests of, for instance, the Italians, who constitute a minority there, suffer for that reason? One does not seem to hear that

they do. And that is quite natural: in Switzerland all special cultural "institutions," which supposedly "guarantee," etc., are rendered superfluous by democracy.

And so, impotent in the present and superfluous in the future – such are the *institutions* of cultural-national autonomy, and such is national autonomy.

But it becomes still more harmful when it is thrust upon a "nation" whose existence and future are open to doubt. In such cases the advocates of national autonomy are obliged to protect and preserve all the peculiar features of the "nation," the bad as well as the good, just for the sake of "saving the nation" from assimilation, just for the sake of "preserving" it.

That the Bund should take this dangerous path was inevitable. And it did take it. We are referring to the resolutions of recent conferences of the Bund on the question of the "Sabbath," "Yiddish," etc.

Social-Democracy strives to secure *for all nations* the right to use their own language. But that does not satisfy the Bund; it demands that "the rights of the *Jewish* language" (our italics – *J. St.*) be championed with "exceptional persistence," and the Bund itself in the elections to the Fourth Duma declared that it would give "preference to those of them (i.e., electors) who undertake to defend the rights of the Jewish language."

Not the *general* right of all nations to use their own language, but the *particular* right of the Jewish language, Yiddish! Let the workers of the various nationalities fight *primarily* for their own language: the Jews for Jewish, the Georgians for Georgian, and so forth. The struggle for the general right of all nations is a secondary matter. You do not have to recognize the right of all oppressed nationalities to use their own language; but if you have recognized the right of Yiddish, know that the Bund will vote for you, the Bund will "prefer" you.

But in what way then does the Bund differ from the bourgeois nationalists?

Social-Democracy strives to secure the establishment of a compulsory weekly rest day. But that does not satisfy the Bund; it demands that "by legislative means" "the Jewish proletariat should be guaranteed the right to observe their Sabbath and be relieved of the obligation to observe another day. "*"

It is to be expected that the Bund will take another "step forward" and demand the right to observe all the ancient Hebrew holidays. And if, to the misfortune of the Bund, the Jewish workers have discarded religious prejudices and do not want to observe these holidays, the Bund with its agitation for "the right to the Sabbath," will remind them of the Sabbath, it will, so to speak, cultivate among them "the Sabbatarian spirit. "...

Quite comprehensible, therefore, are the "passionate speeches" delivered at the Eighth Conference of the Bund demanding "Jewish hospitals," a demand that was based on the argument that "a patient feels more at home among his own people," that "the Jewish worker will not feel at ease among Polish workers, but will feel at ease among Jewish shopkeepers."

Preservation of everything Jewish, conservation of *all* the national peculiarities of the Jews, even those that are patently harmful to the proletariat, isolation of the Jews from everything non-Jewish, even the establishment of special hospitals – that is the level to which the Bund has sunk!

Comrade Plekhanov was right a thousand times over when he said that the Bund "is adapting socialism to nationalism." Of course, V. Kossovsky and Bundists like him may denounce Plekhanov as a "demagogue" [27] [28] – paper will put up with anything that is written on it – but those who are familiar with the activities of the Bund will easily realize that these brave fellows are simply afraid to tell the truth about themselves and are hiding behind strong language about "demagogy. "...

But since it holds such a position on the national question, the Bund was naturally obliged, in the matter of organization also, to take the path of segregating the Jewish workers, the path of formation of national curiae within Social-Democracy. Such is the logic of national autonomy!

And, in fact, the Bund did pass from the theory of "sole representation" to the theory of "national demarcation" of workers. The Bund demands that Russian Social-Democracy should "in its organizational structure introduce demarcation according to nationalities." From "demarcation" it made a "step forward" to the theory of "segregation." It is not for nothing that speeches were made at the Eighth Conference of the Bund declaring that "national existence lies in segregation."

Organizational federalism harbours the elements of disintegration and separatism. The Bund is heading for separatism.

And, indeed, there is nothing else it can head for. Its very existence as an extra-territorial organization drives it to separatism. The Bund does not possess a definite integral territory; it operates on "foreign" territories, whereas the neighbouring Polish, Lettish and Russian Social-Democracies are international territorial collective bodies. But the result is that every extension of these collective bodies means a "loss" to the Bund and a restriction of its field of action. There are two alternatives: either Russian Social-Democracy as a whole must be reconstructed on the basis of national federalism – which will enable the Bund to "secure" the Jewish proletariat for itself; or the territorial-international principle of these collective bodies remains in force – in which case the

Bund must be reconstructed on the basis of internationalism, as is the case with the Polish and Lettish Social-Democracies.

This explains why the Bund from the very beginning demanded "the reorganization of Russian Social-Democracy on a federal basis." [29]

In 1906, yielding to the pressure from below in favour of unity, the Bund chose a middle path and joined Russian Social-Democracy. But how did it join? Whereas the Polish and Lettish Social-Democracies joined for the purpose of peaceable joint action, the Bund joined for the purpose of waging war for a federation. That is exactly what Medem, the leader of the Bundists, said at the time:

"We are joining not for the sake of an idyll, but in order to fight. There is no idyll, and only Manilovs could hope for one in the near future. The Bund must join the Party armed from head to foot." [30]

It would be wrong to regard this as an expression of evil intent on Medem's part. It is not a matter of evil intent, but of the peculiar position of the Bund, which compels it to fight Russian Social-Democracy, which is built on the basis of internationalism. And in fighting it the Bund naturally violated the interests of unity. Finally, matters went so far that the Bund formally broke with Russian Social-Democracy, violating its statutes, and in the elections to the Fourth Duma joining forces with the Polish nationalists against the Polish Social-Democrats.

The Bund has apparently found that a rupture is the best guarantee for independent activity.

And so the "principle" of organizational "demarcation" led to separatism and to a complete rupture.

In a controversy with the old *Iskra* [31] on the question of federalism, the Bund once wrote:

"*Iskra* wants to assure us that federal relations between the Bund and Russian Social-Democracy are bound to weaken the ties between them. We cannot refute this opinion by referring to practice in Russia, for the simple reason that Russian Social-Democracy does not exist as a federal body. But we can refer to the extremely instructive experience of Social-Democracy in Austria, which assumed a federal character by virtue of the decision of the Party Congress of 1897."

That was written in 1902.

But we are now in the year 1913. We now have both Russian "practice" and the "experience of Social-Democracy in Austria."

What do they tell us?

Let us begin with "the extremely instructive experience of Social-Democracy in Austria." Up to 1896 there was a united Social-Democratic Party in Austria. In that year the Czechs at the International Congress in London for the first time demanded separate representation, and were given it. In 1897, at the Vienna (Wimberg) Party Congress, the united party was formally Liquidated and in its place a federal league of six national "Social-Democratic groups" was set up. Subsequently these "groups" were converted into independent parties, which gradually severed contact with one another. Following the parties, the parliamentary group broke up – national "clubs" were formed. Next came the trade unions, which also split according to nationalities. Even the co-operative societies were affected, the Czech separatists calling upon the workers to split them up. [32] We will not dwell on the fact that separatist agitation weakens the workers' sense of solidarity and frequently drives them to strike-breaking.

Thus "the extremely instructive experience of Social-Democracy in Austria" speaks *against* the Bund and for the old *Iskra*. Federalism in the Austrian party has led to the most outrageous separatism, to the destruction of the unity of the labour movement.

We have seen above that "practical experience in Russia" also bears this out. Like the Czech separatists, the Bundist separatists have broken with the general Russian Social-Democratic Party. As for the trade unions, the Bundist trade unions, from the outset they were organized on national lines, that is to say, they were cut off from the workers of other nationalities.

Complete segregation and complete rupture – that is what is revealed by the "Russian practical experience" of federalism.

It is not surprising that the effect of this state of affairs upon the workers is to weaken their sense of solidarity and to demoralize them; and the latter process is also penetrating the Bund. We are referring to the increasing collisions between Jewish and Polish workers in connection with unemployment. Here is the kind of speech that was made on this subject at the Ninth Conference of the Bund:

"... We regard the Polish workers, who are ousting us, as pogromists, as scabs; we do not support their strikes, we break them. Secondly, we reply to being ousted by ousting in our turn: we reply to Jewish workers not being allowed into the factories by not allowing Polish workers near the benches.... *If we do not take this matter into our own hands the workers will follow others*" (our italics – J. St.)

That is the way they talk about solidarity at a Bundist conference.

You cannot go further than that in the way of "demarcation" and "segregation." The Bund has achieved its aim: it is carrying its demarcation between the workers of different nationalities to the point of conflicts and strike-breaking. And there is no other course: "If we do not take this matter into our own hands *the workers will follow others...*"

Disorganization of the labour movement, demoralization of the Social-Democratic ranks – that is what the federalism of the Bund leads to.

Thus the idea of cultural-national autonomy, the atmosphere it creates, has proved to be even more harmful in Russia than in Austria.

VI. THE CAUCASIANS, THE CONFERENCE OF THE LIQUIDATORS

We spoke above of the waverings of one section of the Caucasian Social-Democrats who were unable to withstand the nationalist "epidemic." These waverings were revealed in the fact that, strange as it may seem, the above-mentioned Social-Democrats followed in the footsteps of the Bund and proclaimed cultural-national autonomy.

Regional autonomy for the Caucasus as a whole and cultural-national autonomy for the nations forming the Caucasus – that is the way these Social-Democrats, who, incidentally, are linked with the Russian Liquidators, formulate their demand.

Listen to their acknowledged leader, the not unknown *N.*

"Everybody knows that the Caucasus differs profoundly from the central gubernias, both as regards the racial composition of its population and as regards its territory and agricultural development. The exploitation and material development of such a region require local workers acquainted with local peculiarities and accustomed to the local climate and culture. All laws designed to further the exploitation of the local territory should be issued locally and put into effect by local forces. Consequently, the jurisdiction of the central organ of Caucasian self-government should extend to legislation on local questions.... Hence, the functions of the Caucasian centre should consist in the passing of laws

designed to further the economic exploitation of the local territory and the material prosperity of the region." [33]

Thus – regional autonomy for the Caucasus.

If we abstract ourselves from the rather confused and incoherent arguments of *N.*, it must be admitted that his conclusion is correct. Regional autonomy for the Caucasus, within the framework of a general state constitution, which *N.* does not deny, is indeed essential because of the peculiarities of its composition and its conditions of life. This was also acknowledged by the Russian Social-Democratic Party, which at its Second Congress proclaimed "regional self-government for those border regions which in respect of their conditions of life and the composition of their population differ from the regions of Russia proper."

When Martov submitted this point for discussion at the Second Congress, he justified it on the grounds that "the vast extent of Russia and the experience of our centralized administration point to the necessity and expediency of regional self-government for such large units as Finland, Poland, Lithuania and the Caucasus."

But it follows that regional *self-government* is to be interpreted as regional *autonomy*.

But *N.* goes further. According to him, regional autonomy for the Caucasus covers "only one aspect of the question."

"So far we have spoken only of the material development of local life. But the economic development of a region is facilitated not only by economic activity but also by spiritual, cultural activity."... "A culturally strong nation is strong also in the economic sphere."... "But the cultural development of nations is possible only in the national languages."... "Consequently, all questions connected with the native language are questions of national culture. Such are the questions of education! the judicature, the church, literature, art, science, the theatre, etc. If the material development of a region unites nations, matters of national culture disunite them and place each in a separate sphere. Activities of the former kind are associated with a definite territory."... "This is not the case with matters of national culture. These are associated not with a definite territory but with the existence of a definite nation. The fate of the Georgian language interests a Georgian, no matter where he lives. It would be a sign of profound ignorance to say that Georgian culture concerns only the Georgians who live in Georgia. Take, for instance, the Armenian church. Armenians of various localities and states take part in the administration of its affairs. Territory plays no part here. Or, for instance, the creation of a Georgian museum interests not only the Georgians of Tiflis, but also the Georgians of Baku, Kutais, St. Petersburg, etc. Hence, the

administration and control of all affairs of national culture must be left to the nations concerned. we proclaim in favour of cultural-national autonomy for the Caucasian nationalities." [34]

In short, since culture is not territory, and territory is not culture, cultural-national autonomy is required. That is all *N.* can say in the latter's favour.

We shall not stop to discuss again national-cultural autonomy in general; we have already spoken of its objectionable character. We should like to point out only that, while being unsuitable in general, cultural-national autonomy is also meaningless and nonsensical in relation to Caucasian conditions.

And for the following reason:

Cultural-national autonomy presumes more or less developed nationalities, with a developed culture and literature. Failing these conditions, autonomy loses all sense and becomes an absurdity. But in the Caucasus there are a number of nationalities each possessing a primitive culture, a separate language, but without its own literature; nationalities, moreover, which are in a state of transition, partly becoming assimilated and partly continuing to develop. How is cultural-national autonomy to be applied to them? What is to be done with such nationalities? How are they to be "organized" into separate cultural-national unions, as is undoubtedly implied by cultural-national autonomy?

What is to be done with the Mingrelians, the Abkhasians, the Adjarians, the Svanetians, the Lesghians, and so on, who speak different languages but do not possess a literature of their own? To what nations are they to be attached? Can they be "organized" into national unions? Around what "cultural affairs" are they to be "organized"?

What is to be done with the Ossetians, of whom the Transcaucasian Ossetians are becoming assimilated (but are as yet by no means wholly assimilated) by the Georgians, while the Cis-Caucasian Ossetians are partly being assimilated by the Russians and partly continuing to develop and are creating their own literature? How are they to be "organized" into a single national union?

To what national union should one attach the Adjarians, who speak the Georgian language, but whose culture is Turkish and who profess the religion of Islam? Shall they be "organized" separately from the Georgians *with regard to religious affairs* and together with the Georgians *with regard to other cultural affairs*? And what about the Kobuletiens, the Ingushes, the Inghilois?

What kind of autonomy is that which excludes a whole number of nationalities from the list?

No, that is not a solution of the national question, but the fruit of idle fancy.

But let us grant the impossible and assume that our *N.*'s national-cultural autonomy has been put into effect. Where would it lead to, what would be its results? Take, for instance, the Transcaucasian Tatars, with their minimum percentage of literates, their schools controlled by the omnipotent mullahs and their culture permeated by the religious spirit... It is not difficult to understand that to "organize" them into a cultural national union would mean to place them under the control of the mullahs, to deliver them over to the tender mercies of the reactionary mullahs, to create a new stronghold of spiritual enslavement of the Tatar masses to their worst enemy.

But since when have Social-Democrats made it a practice to bring grist to the mill of the reactionaries?

Could the Caucasian Liquidators really find nothing better to "proclaim" than the isolation of the Transcaucasian Tatars within a cultural-national union which would place the masses under the thralldom of vicious reactionaries?

No, that is no solution of the national question.

The national question in the Caucasus can be solved only *by drawing the belated nations and nationalities into the common stream of a higher culture*. It is the only progressive solution and the only solution acceptable to Social-Democracy. Regional autonomy in the Caucasus is acceptable because it would draw the belated nations into the common cultural development; it would help them to cast off the shell of small nation insularity; it would impel them forward and facilitate access to the benefits of higher culture. Cultural-national autonomy, however, acts in a diametrically opposite direction, because it shuts up the nations within their old shells, binds them to the lower stages of cultural development and prevents them from rising to the higher stages of culture.

In this way national autonomy counteracts the beneficial aspects of regional autonomy and nullifies it.

That is why the mixed type of autonomy which combines national-cultural autonomy and regional autonomy as proposed by *N.* is also unsuitable. This unnatural combination does not improve matters but makes them worse, because in addition to retarding the development of the belated nations it transforms regional autonomy into an arena of conflict between the nations organized in the national unions.

Thus cultural-national autonomy, which is unsuitable generally, would be a senseless, reactionary undertaking in the Caucasus.

So much for the cultural-national autonomy of *N.* and his Caucasian fellow-thinkers.

Whether the Caucasian Liquidators will take "a step forward" and follow in the footsteps of the Bund on the question of organization also, the future will show. So far, in the history of Social-Democracy federalism in organization always preceded national autonomy in programme. The Austrian Social-Democrats introduced organizational federalism as far back as 1897, and it was only two years later (1899) that they adopted national autonomy. The Bundists spoke distinctly of national autonomy for the first time in 1901, whereas organizational federalism had been practiced by them since 1897.

The Caucasian Liquidators have begun from the end, from national autonomy. If they continue to follow in the footsteps of the Bund they will first have to demolish the whole existing organizational edifice, which was erected at the end of the 'nineties on the basis of internationalism.

But, easy though it was to adopt national autonomy, which is still not understood by the workers, it will be difficult to demolish an edifice which it has taken years to build and which has been raised and cherished by the workers of all the nationalities of the Caucasus. This Herostratian undertaking has only to be begun and the eyes of the workers will be opened to the nationalist character of cultural-national autonomy.

While the Caucasians are settling the national question in the usual manner, by means of verbal and written discussion, the All-Russian Conference of the Liquidators has invented a most unusual method. It is a simple and easy method. Listen to this:

"Having heard the communication of the Caucasian delegation to the effect that... it is necessary to demand national-cultural autonomy, this conference, while expressing no opinion on the merits of this demand, declares that such an interpretation of the clause of the programme which recognizes the right of every nationality to self-determination does not contradict the precise meaning of the programme."

Thus, first of all they "express no opinion on the merits" of the question, and then they "declare." An original method....

And what does this original conference "declare"?

That the "demand" for national-cultural autonomy "does not contradict the precise meaning "of the programme, which recognizes the right of nations to self-determination.

Let us examine this proposition.

The clause on self-determination speaks of the rights of nations. According to this clause, nations have the right not only of autonomy but also of secession. It is a question of *political* self-determination. Whom did the Liquidators want to fool when they endeavoured to misinterpret this right of nations to political self-determination, which has long been recognized by the whole of international Social-Democracy?

Or perhaps the Liquidators will try to wriggle out of the situation and defend themselves by the sophism that cultural-national autonomy "does not contradict" the rights of nations? That is to say, if all the nations in a given state agree to arrange their affairs on the basis of cultural-national autonomy, they, the given sum of nations, are fully entitled to do so and nobody may *forcibly impose* a different form of political life on them. This is both new and clever. Should it not be added that, speaking generally, a nation has the right to abolish its own constitution, replace it by a system of tyranny and revert to the old order on the grounds that the nation, and the nation alone, has the right to determine its own destiny? We repeat: in this sense, neither cultural-national autonomy nor any other kind of nationalist reaction "contradicts" *the rights of nations*.

Is that what the esteemed conference wanted to say?

No, not that. It specifically says that cultural-national autonomy "does not contradict," not the rights of nations, but "*the precise meaning*" of the programme. The point here is the programme and not the rights of nations.

And that is quite understandable. If it were some nation that addressed itself to the conference of Liquidators, the conference might have directly declared that the nation has a right to cultural-national autonomy. But it was not a nation that addressed itself to the conference, but a "delegation" of Caucasian Social-Democrats – bad Social-Democrats, it is true, but Social-Democrats nevertheless. And they inquired not about the rights of nations, but whether cultural-national autonomy contradicted the *principles of Social-Democracy*, whether it did not "contradict" "*the precise meaning*" of the programme of *Social-Democracy*.

Thus, *the rights of nations* and "*the precise meaning*" of the programme of *Social-Democracy* are not one and the same thing.

Evidently, there are demands which, while they do not contradict the rights of nations, may yet contradict "the precise meaning" of the programme.

For example. The programme of the Social-Democrats contains a clause on freedom of religion. According to this clause any group of persons *have the right* to profess any religion they please: Catholicism, the religion of the Orthodox Church, etc. Social-Democrats will combat all forms of religious persecution, be it of members of the Orthodox Church, Catholics or Protestants. Does this mean that Catholicism,

Protestantism, etc., "do not contradict the precise meaning" of the programme? No, it does not. Social-Democrats will always protest against persecution of Catholicism or Protestantism; they will always defend the right of nations to profess any religion they please; but at the same time, on the basis of a correct understanding of the interests of the proletariat, they will carry on agitation against Catholicism, Protestantism and the religion of the Orthodox Church in order to achieve the triumph of the socialist world outlook.

And they will do so just because there is no doubt that Protestantism, Catholicism, the religion of the Orthodox Church, etc., "contradict the precise meaning" of the programme, i.e., the correctly understood interests of the proletariat.

The same must be said of self-determination. Nations have a right to arrange their affairs as they please; they have a right to preserve any of their national institutions, whether beneficial or harmful – nobody can (nobody has a right to!) *forcibly* interfere in the life of a nation. But that does not mean that Social-Democracy will not combat and agitate against the harmful institutions of nations and against the inexpedient demands of nations. On the contrary, it is the duty of Social-Democracy to conduct such agitation and to endeavour to influence the will of nations so that the nations may arrange their affairs in the way that will best correspond to the interests of the proletariat. For this reason Social-Democracy, while fighting for the right of nations to self-determination, will at the same time agitate, for instance, against the secession of the Tatars, or against cultural-national autonomy for the Caucasian nations; for both, while not contradicting the *rights* of these nations, do contradict "*the precise meaning*" of the programme, i.e., the interests of the Caucasian proletariat.

Obviously, "the rights of nations" and the "precise meaning" of the programme are on two entirely different planes. Whereas the "precise meaning" of the programme expresses the interests of the proletariat, as scientifically formulated in the programme of the latter, the rights of nations may express the interests of any class – bourgeoisie, aristocracy, clergy, etc. – depending on the strength and influence of these classes. On the one hand are the *duties* of Marxists, on the other the *rights* of nations, which consist of various classes. The rights of nations and the principles of Social-Democracy may or may not "contradict" each other, just as, say, the pyramid of Cheops may or may not contradict the famous conference of the Liquidators. They are simply not comparable.

But it follows that the esteemed conference most unpardonably muddled two entirely different things. The result obtained was not a solution of the national question but an absurdity, according to which the rights of nations and the principles of Social-Democracy "do not contradict" each other, and, consequently; every demand of a nation may be made compatible with the interests of the proletariat; consequently, no demand of a nation

which is striving for self-determination will "contradict the precise meaning" of the programme!

They pay no heed to logic....

It was this absurdity that gave rise to the now famous resolution of the conference of the Liquidators which declares that the demand for national-cultural autonomy "does not contradict the precise meaning" of the programme.

But it was not only the laws of logic that were violated by the conference of the Liquidators.

By sanctioning cultural-national autonomy it also violated its duty to Russian Social-Democracy. It most definitely did violate "the precise meaning" of the programme, for it is well known that the Second Congress, which adopted the programme, *emphatically repudiated* cultural-national autonomy. Here is what was said at the congress in this connection:

"Goldblatt (Bundist): ...I deem it necessary that special institutions be set up to protect the freedom of cultural development of nationalities, and I therefore propose that the following words be added to § 8: 'and the creation of institutions which will guarantee them complete freedom of cultural development.'" (This, as we know, is the Bund's definition of cultural-national autonomy. – J. St.)

"Martynov pointed out that general institutions must be so constituted as to protect particular interests also. It is impossible to create a special institution to guarantee freedom for cultural development of the nationalities.

"Yegorov: On the question of nationality we can adopt only negative proposals, i.e., we are opposed to all restrictions upon nationality. But we, as Social-Democrats, are not concerned with whether any particular nationality will develop as such. That is a spontaneous process.

"Koltsov: The delegates from the Bund are always offended when their nationalism is referred to. Yet the amendment proposed by the delegate from the Bund is of a purely nationalist character. We are asked to take purely offensive measures in order to support even nationalities that are dying out."

In the end "Goldblatt's amendment was rejected by the majority, only three votes being cast for it."

Thus it is clear that the conference of the Liquidators did "contradict the precise meaning" of the programme. It violated the programme.

The Liquidators are now trying to justify themselves by referring to the Stockholm Congress, which they allege sanctioned cultural-national autonomy. Thus, V. Kossovsky writes:

"As we know, according to the agreement adopted by the Stockholm Congress, the Bund was allowed to preserve its national programme (pending a decision on the national question by a general Party congress). This congress recorded that national-cultural autonomy at any rate does not contradict the general Party programme." [35]

But the efforts of the Liquidators are in vain. The Stockholm Congress never thought of sanctioning the programme of the Bund – it merely agreed to leave the question open for the time being. The brave Kossovsky did not have enough courage to tell the whole truth. But the facts speak for themselves. Here they are:

"An amendment was moved by Galin: 'The question of the national programme is left open in view of the fact that it is not being examined by the congress.' (For – 50 votes, against – 32.)

"Voice: What does that mean – open?

"Chairman: When we say that the national question is left open, it means that the Bund may maintain its decision on this question until the next congress" [36] (our italics. – *J. St.*).

As you see, the congress even did "not examine" the question of the national programme of the Bund – it simply left it "open," leaving the Bund itself to decide the fate of its programme until the next general congress met. In other words, the Stockholm Congress avoided the question, expressing no opinion on cultural-national autonomy one way or another.

The conference of the Liquidators, however, most definitely undertakes to give an opinion on the matter, declares cultural-national autonomy to be acceptable, and endorses it in the name of the Party programme.

The difference is only too evident.

Thus, in spite of all its artifices, the conference of the Liquidators did not advance the national question a single step.

All it could do was to squirm before the Bund and the Caucasian national-Liquidators.

VII.

THE NATIONAL QUESTION IN RUSSIA

It remains for us to suggest a positive solution of the national question.

We take as our starting point that the question can be solved only in intimate connection with the present situation in Russia.

Russia is in a transitional period, when "normal," "constitutional" life has not yet been established and when the political crisis has not yet been settled. Days of storm and "complications" are ahead. And this gives rise to the movement, the present and the future movement, the aim of which is to achieve complete democratization.

It is in connection with this movement that the national question must be examined.

Thus the complete democratization of the country is the *basis* and condition for the solution of the national question.

When seeking a solution of the question we must take into account not only the situation at home but also the situation abroad. Russia is situated between Europe and Asia, between Austria and China. The growth of democracy in Asia is inevitable. The growth of imperialism in Europe is not fortuitous. In Europe, capital is beginning to feel cramped, and it is reaching out towards foreign countries in search of new markets, cheap labour and new fields of investment. But this leads to external complications and to war. No one can assert that the Balkan War ^[37] is the end and not the beginning of the complications. It is quite possible, therefore, that a combination of internal and external conditions may arise in which one or another nationality in Russia may find it necessary to raise and settle the question of its independence. And, of course, it is not for Marxists to create obstacles in such cases.

But it follows that Russian Marxists cannot dispense with the right of nations to self-determination.

Thus, *the right of self-determination is an essential element* in the solution of the national question.

Further. What must be our attitude towards nations which for one reason or another will prefer to remain within the framework of the whole?

We have seen that cultural-national autonomy is unsuitable. Firstly, it is artificial and impracticable, for it proposes artificially to draw into a single nation people whom the

march of events, real events, is disuniting and dispersing to every corner of the country. Secondly, it stimulates nationalism, because it leads to the viewpoint in favour of the "demarcation" of people according to national curiae, the "organization" of nations, the "preservation" and cultivation of "national peculiarities" – all of which are entirely incompatible with Social-Democracy. It is not fortuitous that the Moravian separatists in the Reichsrat, having severed themselves from the German Social-Democratic deputies, have united with the Moravian bourgeois deputies to form a single, so to speak, Moravian "kolo." Nor is it fortuitous that the separatists of the Bund have got themselves involved in nationalism by acclaiming the "Sabbath" and "Yiddish." There are no Bundist deputies yet in the Duma, but in the Bund area there is a clerical-reactionary Jewish community, in the "controlling institutions" of which the Bund is arranging, for a beginning, a "get-together" of the Jewish workers and bourgeois. Such is the logic of cultural-national autonomy.

Thus, *national* autonomy does not solve the problem.

What, then, is the way out?

The only correct solution is *regional* autonomy, autonomy for such crystallized units as Poland, Lithuania, the Ukraine, the Caucasus, etc.

The advantage of regional autonomy consists, first of all, in the fact that it does not deal with a fiction bereft of territory, but with a definite population inhabiting a definite territory. Next, it does not divide people according to nations, it does not strengthen national barriers; on the contrary, it breaks down these barriers and unites the population in such a manner as to open the way for division of a different kind, division according to classes. Finally; it makes it possible to utilize the natural wealth of the region and to develop its productive forces in the best possible way without awaiting the decisions of a common centre – functions which are not inherent features of cultural-national autonomy.

Thus, *regional autonomy is an essential element* in the solution of the national question.

Of course, not one of the regions constitutes a compact, homogeneous nation, for each is interspersed with national minorities. Such are the Jews in Poland, the Letts in Lithuania, the Russians in the Caucasus, the Poles in the Ukraine, and so on. It may be feared, therefore, that the minorities will be oppressed by the national majorities. But there will be grounds for fear only if the old order continues to prevail in the country. Give the country complete democracy and all grounds for fear will vanish.

It is proposed to bind the dispersed minorities into a single national union. But what the minorities want is not an artificial union, but real rights in the localities they inhabit.

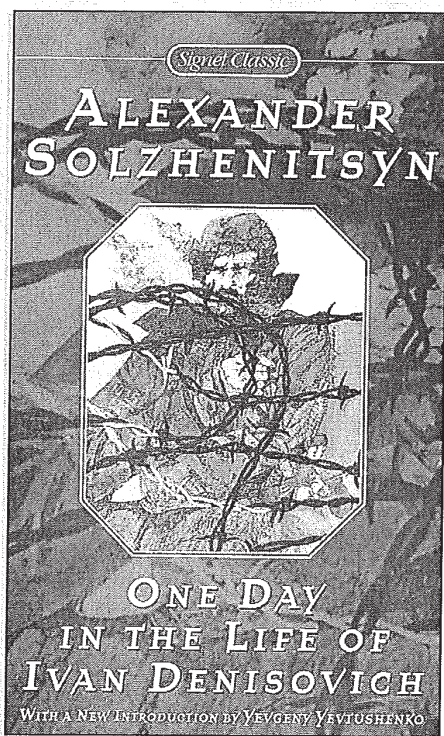
TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.9

A TEACHER'S GUIDE TO THE SIGNET CLASSIC EDITION OF

ALEXANDER SOLZHENITSYN'S

ONE DAY IN THE LIFE OF IVAN DENISOVICH

By JAMES R. COPE, Longwood College, Farmville, VA
and WENDY PATRICK COPE, Buckingham County High School, BUCKINGHAM, VA

S E R I E S E D I T O R S :

W. GEIGER ELLIS, Ed.D., UNIVERSITY OF GEORGIA, EMERITUS

and

ARTHEA J. S. REED, Ph.D., UNIVERSITY OF NORTH CAROLINA, RETIRED

INTRODUCTION

One Day in the Life of Ivan Denisovich by Alexander Solzhenitsyn is an excellent reading choice for high school students. Not only does it fit thematically with other works typically studied in a literature curriculum, but it corresponds quite well with a world history curriculum, reinforcing a cross-curricular approach.

The novel concentrates on one man, Ivan Denisovich Shukhov, as he attempts to survive another day in a Soviet concentration camp, or gulag, with dignity and humanity. The conditions of the camp are harsh, reflecting a world that has no tolerance for independence. Camp prisoners rely almost totally on each other's productivity and altruism, even for the most basic human need, food. The dehumanizing atmosphere of the gulag ironically forces prisoners to discover means to retain their individuality while conforming to the stringent rules, spoken and unspoken, of the camp.

Although the setting of the novel is foreign to most high school students, the themes of *Ivan Denisovich* provide a strong connection to what these students value. Americans tend to have a strong identification with their own regional heritage. This regional identification coupled with constant news reports of ethnic strife occurring all over the world should help students readily grasp the idea of regionalism and ethnic pride that surfaces throughout the novel. A theme that parallels their own lives is the idea of people being able to work together despite ethnic and cultural differences in an atmosphere of political turmoil in order to preserve some essence of individuality.

The characters in *Ivan Denisovich* bring a liveliness to the novel. The narrator Ivan Denisovich is both insightful and humorous, and students will appreciate the slight irreverence with which he views his situation. The clever way he manages to keep his humanity intact despite his imprisonment is in perspective through the other prisoners' attempts at survival. At a time in students' own lives when personal space is so important, they should be able to connect with the prisoner's fierce protection of their "prized possessions" as well.

One Day in the Life of Ivan Denisovich serves as a powerful reminder of the resilience of the human spirit. Solzhenitsyn provides his readers with a seemingly hopeless situation, and then gives them characters who struggle fiercely to maintain their individuality. Students will come away from this novel with a confidence in the possibility of success despite a cruel environment.

The organization of this teacher's guide is as follows: a brief overview of the novel, followed by teaching ideas to use before, during, and after reading it. The "Detailed Study Questions" that are to be answered after reading the novel are arranged by the sequence of Ivan's day: Early Morning, Before Breakfast; Breakfast; After Breakfast; Before Work; the March to Work; The Workday; Before Lunch; Lunch; Building the Wall; the March Back to Camp; and Back in Camp. These teaching ideas are meant to help students understand the novel, its characters and themes, as well as explore issues that are important in student's lives.

OVERVIEW**LIST OF CHARACTERS (IN ORDER OF APPEARANCE)**

Ivan Denisovich Shukhov: Central character of novel; a Stakhanovite who has been in labor camps for the past eight years. Shukhov was imprisoned as a traitor during World War II; in reality, Shukhov had been a prisoner of war in a German camp and was able to return to his country where he was sentenced for high treason. Officially believed he had surrendered to the Germans and had returned to spy on his country. Neither Shukhov nor the investigator could say what Shukhov's "mission" was, but Shukhov was placed at the work camp at Ust-Izhma as punishment for his "crime."

Kuziomin: "Old timer" at Ust-Izhma. Shukhov's first squad leader who instills survivalist ideas in Shukhov's lifestyle. For instance, Kuziomin hates squealers, for they don't survive the camps.

"One and a half" Ivan: Guard at Shukhov's current camp. His outside appearance is seedy, but Shukhov considers him one of the "safer" guards.

Aloysha the Baptist: One of the most dependable members of Shukhov's squad, the 104th. Survives through his religious faith; he has a New Testament which he hides in the wall. Shukhov calls him "heavenly" and says that he "shed the hardships of camp life like water off a duck's back."

Buinovsky: Ex-naval captain who is a newcomer at the camp. Has great difficulty assimilating into camp existence, because he is used to having power and giving orders.

The Tartar: Guard at the camp who does everything by the book. Has a “choking” voice and is not bothered by the cold. Looks for people to pick on.

Pantleyev: The squealer, a creature truly despised by all prisoners.

The Estonians: Two men, as close as brothers, who rely extensively on each other for survival. They “hung on to each other so closely that you’d think one would suffocate unless he breathed the same air as the other.”

Senka Klevshin: A “quiet, luckless fellow,” one of Shukhov’s squad members who is deaf. The other members of the squad protect him somewhat by accommodating for his weaknesses.

Fetiukov: Member of Shukhov’s squad who survives with little pride. Shukhov calls him a “jackal” and “a pat master at cadging.” Although generally despised by Shukhov, Fetiukov manages to find his own means of survival.

Vdovushkin: Medical supervisor of the camp and a writer.

Volkovoi: Lieutenant of camp. A “wolf” who carries a whip and stripsearches the prisoners.

Andrei Tiurin: Well-respected leader of the 104th squad. Hand-picked Shukhov to be in his squad when he arrived at the work camp. Extremely fair.

Pavlo: Unofficial second in command of the 104th. Cares about the survival of all members of the squad, and especially believes in helping the weaker members while they are learning the “rules” of surviving.

Gopchik: Fresh-faced Ukrainian boy in camp, as “pink as a suckling pig.” Shukhov admires the speed with which he adapts to the work camp life and “adopts” the boy to fill the void left by his own son who died young.

Kilgas: Works in the 104th with Shukhov as a mason. Although he has only been in the camp two years, he is considered an “old timer” by Shukhov because he has learned the rules of survival quickly. Cheerful because he received two parcels per month.

Tsezar: Rich prisoner who is treated as a guest. He is the only prisoner who lives in warmth and can survive on the parcels he receives in the mail. He is not required to work, and spends his days conversing about the luxuries of the outside world, such as the artistic merit of Sergei Eisenstein’s *Ivan the Terrible*.

Der: Building foreman who looks for ways to punish the squads.

The Moldavian: A prisoner who is rumored to be a spy, missing from the lineup because he had gotten in a crawl space to do some plastering, had gotten warm, and had fallen asleep.

“The Limper”: Mess orderly who is disabled, but a “hefty S.O.B.” who is armed with a birch club with which he hits anyone who comes up the steps without his permission. Shukhov says, “he hit the down-and-outs.”

Mess Chief: One of the few prisoners who wears no numbers.

The Lett: a prisoner who sells tobacco, one of the few pleasures a prisoner still has.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL/162.9

SYNOPSIS

Despite the horrible conditions in the gulag, Shukhov makes the most of every day through hard work and ingenuity. His day begins with reveille, which he never oversleeps. Shukhov spends the ninety minutes of the day which are totally his doing services for others, such as laying out other prisoner’s shoes for them. He is often rewarded with extra food for these services.

At breakfast Shukhov is glad there are no liens at the mess hall, and that Fetiukov, the prisoner with the lowest position in the squad, had kept his breakfast for him. A day of work without breakfast would have been almost too hard to endure.

The squad leader, Tiurin, returns, announcing that they were able to bribe the camp leaders with a pound of salt port from a mail parcel to prevent the 104th squad from going to the “Socialist Way of Life” settlement where they would have worked outside in the brutal cold.

At the work site the squad is assigned the job of setting cement blocks on the second-story walls of a building. Shukhov is a mason, so while the others get their tools from the camp’s collection, Shukhov retrieves “his”-the best one which he has stolen from the collection-from a hiding place inside a brick.

To help warm the work site, Shukhov and Kilgas retrieve a bolt of stolen roofing felt from under some flooring planks to cover the windows for insulation. At the worksite, the squad falls into the routine of spirit and enthusiasm, for the better their work is, the better their food rations will be.

At lunch, Shukhov aides his squad by recounting the number of bowls the squad has received and informing the cook of his "mistake." The cook gives Shukhov some extra portions.

Shukhov brings Tsezar his bowl of food and his portion of bread. he is amazed by the warmth in Tsezar's office. Outside Tsezar's office, Shukhov finds a bit of a hacksaw in the snow and pockets it as a tool for later.

The squad's mood is bright when Shukhov returns; Tiurin was able to write the work report for the previous day even though no work was actually done. This means the squad will get extra rations for the next four days. The squad begins to work on the wall, and as they get into a rhythm of work, they begin to get warmer.

At the end of the day, the 104th is the first squad to make it to the checking lines, which means they will be the first to eat at dinner. Shukhov waits in line to be searched, offering to stand in the parcel line for Tsezar after supper. Shukhov hopes that Tsezar will reward him for doing this by giving him some of the parcel. After the recounts, Shukhov heads to the parcels office for Tsezar. Shukhov asks if he can bring Tsezar his dinner. Tsezar refuses, telling Shukhov that he may have it.

Shukhov checks his bunk to reassure himself that the guards did not find his cache of bread, then goes to the mess hall. Shukhov can be the one to serve his squad. Shukhov watches the cook carefully as he serves the bowls, looking for the bowls of soup that are the least watery. Shukhov keeps the bowls with the thickest stew nearest to him. They are given bread according to the amount of work they have done, and Shukhov selects a crusty piece.

Shukhov leaves the mess hall to buy tobacco from the Lett with money he receives from doing private jobs, then visits Tsezar to view his parcel and to deliver his bread. Tsezar gives his bread to Shukhov, but offers none of his parcel to him. Shukhov returns to his bunk, plans to make a cobbler's knife from the hacksaw blade, and hides it. Buinovskiy and Tsezar ask to borrow Shukhov's "ten days" (knife) to cut some sausage. They pay him by sharing some of the sausage.

The squad is called out of the bunk for another count, and Shukhov is amazed at Tsezar for eating his parcel out in the open, when someone is likely to steal it while they are gone. Shukhov offers to guard the parcel for him by being one of the first to return to the barracks. When they return, Shukhov places his boots near the stove and guards both the parcel and his boots.

Tsezar thanks Shukhov, who returns to his bunk to prepare his bed for sleep. Just as most men have gotten warm, the squad is called out for a second count. Tsezar hands him some food as they move out, and Shukhov offers to hide his parcel for him, since everyone knows Shukhov never receives one.

Back in his bunk, Shukhov considers that Aloysha never does favors that get paid back, and hands him a biscuit. Aloysha tanks Shukhov, believing that Shukhov has nothing. Shukhov eats a bit of the sausage left from Tsezar's parcel and saves the rest for before roll call the next day. He sleeps, fully content.

BEFORE READING THE NOVEL

THE LANGUAGE OF ONE DAY IN THE LIFE OF IVAN DENISOVICH

A concern in the teaching of *Ivan Denisovich* is the occasional use of profanity in the novel. The appropriateness of this language relative to the harsh setting and political climate of the novel should be addressed during the introduction to the novel.

The vocabulary of *Ivan Denisovich* is relatively simple; however, Solzhenitsyn uses many Yiddish and Russian words that may be difficult for young readers. A research project involving Yiddish may be incorporated into the teaching of this novel. (An excellent sourcebook for such research is Jacques Rossi's *The Gulag Handbook*.) The following are examples of Yiddish and Russian words that may need explanation before students begin reading the novel.

valenki: Knee-length felt boots for winter wear.

kolkhoz: A collective farm of the former USSR

gulag: Forced labor camp in the former USSR

taiga: Swampy coniferous forest of Siberia beginning where the tundra ends.

zeks: Prisoners in the gulags.

kasha: A mush made from coarse cracked buckwheat, barley, millet, or wheat.

oprichniki: Member of an imperial Russian police force; Ivan the Terrible's palace guards

kulak: Rich peasants who were considered oppressors by the communists and who were penalized with fines or the confiscation of their property.

Tartar: A native inhabitant of Tartary of Mongolic or Turkic origin; a person of irritable, violent, or intractable temper.

THEME

1. Resilience of the human spirit is perhaps the novel's most important theme. The following questions will help students explore this concept:
 - What schools rules would you be willing to break to maintain the respect of your peers as well as your own self-respect?
 - What unspoken or "unofficial" rules do you follow in order to maintain the respect of your peers as well as your own self-respect?
 - What hardships have you overcome that threatened to rob you of your pride and self-confidence?
2. Another major theme is the trust between individuals and their leaders and peers, a relationship necessary for day-to-day living. To explore this theme, students might research group dynamics and then apply the information to their own group of friends, their families, their school hierarchy, etc.
3. Personal pride or dignity is a theme that might be explored by having students brainstorm their own definitions of this quality and then:
 - describe people from their own lives who exemplify this quality.
 - identify the characters from the novel who have the most pride or dignity.
 - identify the characters from the novel who have the least pride or dignity.
4. Overcoming prejudices based on ethnic and cultural differences for the good of the group is another of the novel's themes. Students can research examples of events in which members of disparate groups put aside their differences for a great good. (e.g. The Camp David Peace Accords between Israel and Egypt).

Students also may look for examples of instances in which disparate groups refused to put aside their differences for the common good (e.g., the ethnic strife in the former Soviet block). Why were they unable to overlook these differences even when this meant hardships for all sides?
5. The evil created by institutions permeates the novel's setting and affects every aspect of the characters' lives. Trace why each of the characters is sentenced to their term in the gulag.
 - Look at ways the system uses the work squads to control the prisoners through peer pressure. What moral compromises do prisoners have to make in order to survive?

Most societies see prisoner labor as more than simple punishment; as a reformatory experience by which the transgressor "repays his debt to society" and learns how to be a productive member of the community. Explore the ironies and institutionalized conceptions of a gulag system existing in the "worker's paradise."

Using the "Introduction" by Marvin L. Kalb in the Signet Classic edition of *One Day in the Life of Ivan Denisovich* as a beginning, have students research the life of Joseph Stalin, the gulag system under Stalin, the gulag system before and after Stalin, and the life of Alexander Solzhenitsyn. (See the Bibliography at the end of this teaching guide for information.)

WHILE READING THE NOVEL

TOPICS FOR ACTIVITIES

The following can be used as topics for journals, essays, discussions, or other activities for the whole class, small groups, or individual students.

1. Research your own ethnic heritage. What customs, traditions, beliefs, etc. are a direct result of this heritage?
2. Observe people while they are eating. What distinctive eating habits do they have?
3. What time of the day is all yours and what do you do with it?
4. Write a "One Day in the Life of Yourself" detailing your habits, rituals, events, and thoughts.
5. What kind of people are tattletales (squealers)? What do you think of them and what does society think of them?
6. Describe the worst hardship you have ever had to endure. What personal qualities and outside assistance helped you to survive?
7. In a poem, describe the coldest you have ever been.
8. Without using words typically associated with cold (i.e., ice, blue, numb, shivering, chattering, etc.), write a poem describing cold.
9. Tell about a time you wished for a disaster to happen to prevent you from having to do something.
10. Describe some of your prized possessions and discuss ways you protect them.
11. Describe your perfect place to get away from it all.
12. Describe your favorite time of day. What makes it special?
13. What is the worst time of the day? What makes it unpleasant for you?
14. What do you think Shukhov's number means? Why?
15. Describe a meal that reminds you of home of some other special place.

QUOTATIONS FROM THE NOVEL

The following are significant quotations which may be used as journal prompts, as items for discussion, and/or as response generator.

- "Work was like a stick. It had two ends. When you worked for the knowing you gave them quality; when you worked for a fool you simply gave him eyewash."
- "From the outside, everyone in the squad looked the same-their numbered black coats were identical-but within the squad there were great distinctions."
- "Anyway, you should never be conspicuous."
- "How can you expect a man who's warm to understand a man who's cold?"
- "There was short weight in every ration. The only point was how short. So every day you took a look to soothe your soul-today, maybe they haven't snitched any."
- "No one had served his term in this camp."
- "Come on, paw me as hard as you like. There's nothing but my soul in my chest."
- "The thoughts of a prisoner-they are not free, either."
- "Writing now was like dropping stones in some deep, bottomless pool. They drop; they sink-but there is no answer."
- "Easy money weighs light in the hand and doesn't give you the feeling you've earned it."

- "They hung on to each other so closely that you'd think one would suffocate unless he breathed the same air as the other."
- "Better to growl and submit. If you were stubborn the broke you."
- "You don't talk much in such cold."
- "Either you all got a bit extra or you all croaked. You're loafing, you bastard-do you think I'm willing to go hungry just because of you? Put your guts into it, slob."
- "You've only to show a whip to a beaten dog."
- "A couple of ounces ruled your life."
- "The days rolled by in the camp-they were over before you could say 'knife.' But the years, they never rolled by; they never moved by a second."
- "Yes, you live with your feet in the mud and there's no time to be thinking about how you got in or how you're going to get out."
- "They were transforming him from an eager, confident naval officer with a ringing voice into an inert, though wary, zek. And only in that inertness lay the chance of surviving."
- "Art isn't a matter of what, but of how. "
- "A guard can't get people to budge even in working hours, but a squad leader can tell his men to get on with the job even during the break, and they'll do it. Because he's the one who feeds them. And he'd never make them work for nothing."
- • "Thank God for the man who does his job and keeps his mouth shut!"
- "Pavlo lifted his spade.
He hadn't grabbed it for nothing.
And Senka, for all his deafness, had understood. He came up, hands on hips.
And Senka was build solid."
- • "You can push a man this way, and you can push a man that way."
- "Everyone was elated. As elated as a rabbit when it finds it can still terrify a frog."
- "Who's the zek's enemy? Another zek."
- "That's what everyone used to say: 'Going home.'
We never had time to think of any other home."
- "That bowl of soup-it was dearer than freedom, dearer than life itself, past, present, and future."
- "He had less and less cause to remember Temgenovo and his home there. Life in camp wore him out from reveille to bedtime, with not a second for idle reflections."
- "And now they had nothing more to say to one another-the sacred moments had come."
- • "The belly is a demon. It doesn't remember how well you treated it yesterday; it'll cry out for more tomorrow."
- "So leave envy to those who always think the radish in the other fellow's hand is bigger than yours. Shukhov knows life and never opens his belly to what doesn't belong to him."
- "Glory be to Thee, O Lord. Another day over. Thank You I'm not spending tonight in the cells. Here it's still bearable."
- "Why do you want freedom? In freedom your last grain of faith will be choked with weeds."
- "Freedom meant one thing to him-home."
- "There were three thousand six hundred and fifty-three days like that in his stretch. From the first clang of the rail to the last clang of the rail. Three thousand six hundred and fifty-three days. The three extra days were for leap years."

DETAILED STUDY QUESTIONS

The following questions are especially useful for helping low-ability and average students follow the plot. Assigned to small groups or individual students, they can also be used as discussion starters, writing assignments, formal study guides, a test review, etc.

EARLY MORNING, BEFORE BREAKFAST

1. How and when did the guard sound reveille, and why did he not sound it for long?
2. Why does Shukhov never oversleep reveille?
3. What advice did Kuziomin (the first squad leader) give the new men?
4. Which part of his advice does Shukhov dispute and why?
5. Why does Shukhov linger in bed this morning?
6. Why does Tiurin (the squad leader) look worried this morning? What is his very important "job" this morning?
7. How will Tiurin accomplish this "job"?
8. Who is "One-and-a-half," and how does he figure into Shukhov's decision to stay in bed?
9. What is the orderlies' first job in the morning, and what does this job reveal about living conditions in the camp?
10. What makes Shukhov decide to report sick?
11. How does Shukhov's decision to stay in bed go awry?
12. What is Shukhov's reaction to his punishment? Why does he react this way?
13. What do all articles of Shukhov's outer garments have in common?
14. At what temperature is it too cold to send the prisoners out to work? What does this tell you about working conditions in the camp?
15. What is Shukhov's actual punishment for sleeping in? What is his reaction to the Tartar's justice?
16. Describe the different types of footwear Shukhov has worn while a prisoner. How has this experience affected the way he treats his footwear?
17. Describe Shukhov's dental condition. What was its cause?
18. How does Shukhov wash the guards' floor? Why does he do it this way?
19. What is the difference between working the knowing and working for a fool? Why is this knowledge important?

BREAKFAST

20. Why does Fetiukov keep Shukhov's breakfast for him?
21. Why does Shukhov eat his cold breakfast slowly? What does this say about his life?
22. Describe the typical breakfast served in the camp.
23. What is the best and worst time of the year to eat in the camp?
24. Describe the rules of etiquette that Shukhov follows at breakfast.
25. Describe Shukhov's most prized possession and how he cares for it.

AFTER BREAKFAST, BEFORE WORK

26. Why does Shukhov avoid the Tartar?

27. What is the physician's assistant's reaction to Shukhov's reporting sick that morning?
28. What is Shukhov's reaction to sitting in the clean, warm infirmary?
29. How often do the prisoners bathe?
30. What is the new doctor's attitude toward the sick prisoners and work?
31. Why was Vdovushkin chosen as a medical assistant?
32. After his temperature is read, what are Shukhov's options?
33. What can be assumed about general health care in the camp?
34. How is the time after breakfast, before the march to work, used by the guards and prisoners?
35. What is waiting on Shukhov's bunk when he comes back?
36. How does Shukhov put his skill as a tailor to work to save his bread?
37. What is Aloysha's most prized possession, and how does he protect it?
38. What does Shukhov wear to go to work? What does this say about the conditions under which he will be working?

THE MARCH TO WORK

39. What is Tiurin's reaction to the junior guard's complaint that squad 104 is late? What does this say about Tiurin?
40. Why do the squad members immediately give Tiurin a share of any food they get from the outside?
41. What is the problem with the numbers each prisoner must eat?
42. Why does Tsezar give his cigarette butt to Shukhov instead of Fetiukov?
43. Why does Shukhov say Volkovoi is named appropriately?
44. How did the morning and evening prisoner searches differ?
45. What is the purpose of the morning's extra vigilante searches?
46. Why are the guards so vigilant in their counting of the prisoners?
47. Describe the rules the prisoners must follow during their march.
48. Why is Shukhov unexcited about the prospects of writing home?
49. What is Shukhov's wife's dream for when he returns? What is his reaction to this dream?
50. Why does Shukhov describe Tiurin as a "true son of the Gulag?"
51. What is the importance of the squad leader? How do his men treat him?
52. What do the men do as soon as they step onto the building site?
53. How did Tsezar get his job as assistant to the rate inspector?
54. What is the "proper" way to eat?
55. What is Shukhov's opinion of Estonians?

THE WORKDAY, BEFORE LUNCH

56. Why is Fetiukov such a jackal?
57. Why are snowstorms both good and bad?
58. What is Shukhov's first work assignment, and why was he chosen for it?

59. What is Shukhov's attitude toward good tools, and to what lengths will he go to support this attitude?
60. Why do the prisoners work so hard?
61. Who does Tiurin give the wheelbarrow jobs to and why?
62. What is the most important thing a squad leader does?
63. What has Gopchik already learned? What proof does Shukhov give?
64. How are days and years different in the camps?

LUNCH

65. Why must you never put your feet up to the stove?
66. Why do the men consider Shukhov "lucky?"
67. Why is Shukhov skeptical about his "luck?"
68. Why is Shukhov in prison? What really happened?
69. What do the men know about Senka?
70. What "new" thing had been happening at the camp?
71. How much grits does each man get for lunch? Why don't they get more?
72. What is Shukhov's job at lunch? What does this job say about the conditions there?
73. How does Shukhov use his wits to secure more food at lunch?
74. Why doesn't Shukhov automatically get an extra bowl of food?
75. What important transformation is Captain Buinovskiy undergoing? Why is it so important?
76. How does Tsezar's job compare to that of the other men in the company?
77. What does Shukhov find on the ground, and what does he do with it and why?
78. Why is Tiurin in a good mood after lunch? Why is this important?
79. Why was Tiurin kicked out of the army?
80. How did Tiurin get on the train? What good fortune did he have once he was on board? How did he repay this good fortune in the future?

BUILDING THE WALL

81. What is the difference between the guards' power over the men and the squad leaders' power over them?
82. What makes Pavlo work so hard that day?
83. What kind of worker is Shukhov? What is the advantage of having an attitude like his?
84. How does nature conspire to force the masons into doing a good job?
85. What is one of the benefits of hard work?
86. What kind of worker is Fetiukov, and how does Tiurin "reward" him for his efforts?
87. Why does Der threaten Tiurin, and how do Tiurin and his men react?
88. Why does Shukhov insist that Pavlo and Senka let him set the last few blocks of the day?
89. Why did it take an agreement among the squad leaders to get the squads to quit at the same time?

90. Why were the men anxious to not be late reporting to the gate?
91. What does Shukhov's refusal to throw away the mortar tell us about him?

THE MARCH BACK TO CAMP

92. What was the most frightening part of arriving at the gate late?
93. What made the guards' recounting so irritating?
94. Why was it so important to be the first column back to the camp?
95. What game did the prisoners and the superintendent play every night before the men left the work site?
96. Which prisoner was missing at the camp? What was special about him?
97. What would the zeks do the missing prisoner if the guards gave him to them? Why?
98. How did Fetiukov mess-up the count? What was the guard's response?
99. Why is S311 in the camp? What is ironic about this?
100. Why do the zeks refuse the guard's order to "step lively?"
101. Why do the zeks decide to run after all?
102. Why were the zeks from the machine works so thoroughly searched?
103. Who did Shukhov say was the zeks' main enemy? Why?
104. What does Shukhov offer to do for Tsezar? Why does he make this offer?
105. What does Shukhov realize just before the guards search him? What decision does he make? Why does he decide to do this?
106. By which guard does Shukhov choose to be frisked? Why did he choose this one?
107. Why does Shukhov fear being thrown in the prison?
108. What makes the dinner soup so dear to the prisoners?

BACK IN CAMP

109. What is the writing surface of choice in the camp? Why?
110. How do the guards handle and distribute the parcels? Why do they do it this way?
111. Why did Shukhov tell his family to stop sending him parcels?
112. What bad news did Shukhov learn while standing in line? What does he attribute it to?
113. Who breaks line in front of the zeks? How do they get away with this?
114. Why does Shukhov offer to bring Tsezar his supper to the barracks?
115. How does "the Limper" decide whom to hit and whom not to hit? What does this say about him?
116. Describe the head cook. Why is he so powerful?
117. Why does Shukhov say Gopchik will do well?
118. What two things does Shukhov have to take care of while passing out the stew?
119. Why was the dinner stew usually thinner than the morning stew?
120. Why is this a "red-letter day" for Shukhov? What does this say about life in the camp?
121. Describe prisoner U81. What makes him stand out?

122. Why is money not so important in the camp? What can be purchased with it?
123. How did Shukhov earn money?
124. Why does Shukhov refer to the tobacco as the "stuff?"
125. What was one "good thing" about the camps that was better than at Ust-Izhma?
126. Why didn't Shukhov ask Tsezar if he had received his parcel?
127. What makes getting a parcel not as wonderful as it first seems?
128. What happened to Fetiukov that makes Shukhov prophesy he won't make it to the end of his term? What is wrong with Fetiukov?
129. Why does borrowing someone's knife obligate you to give him something in return?
130. When dealing with the guard, "Snubnose," how does Tiurin once again prove his skill as squad leader?
131. What happens to those who serve ten "hard" days in the cells? Fifteen days?
132. How does Tsezar demonstrate his lack of understanding of camp life? How does Shukhov help him?
133. What happens anytime a zek gets warm? Why?
134. What is Shukhov's response when Aloysha urges him to pray?
135. Why does Aloysha say you should not pray for freedom?
136. What does freedom mean to Shukhov? Why has he quit hoping for it?
137. How does Shukhov sleep to keep warm?
138. Why did Shukhov go to sleep content?

AFTER READING THE NOVEL

QUESTIONS FOR DEEPER UNDERSTANDING

The following can be used as essay topics, reading journal topics, class discussion starters, the basis for oral reports, etc.

PLOT

1. How does the structure of the novel (no chapters) reflect the plot-line?
2. Why is the novel entitled *One Day in the Life of Ivan Denisovich* instead of *One Day in the Life of Shukhov*?
3. Draw a map of the layout of the camp and work site. Be sure to mark every spot Shukhov visited.
4. How does the author's style reflect the bitter cold in the novel?
5. Draw an organizational chart showing the chain of power in the camp.
6. Why does the author use a "good" day as the subject of the novel?
7. What effect does the last paragraph of the novel have on the reader?

CHARACTERIZATION

8. Make a list of Shukhov's rules for survival in the camp. What do they tell you about his character?
9. Write the one letter Shukhov sent to his wife.
10. Shukhov generalizes people by their ethnic heritage. What are some of the generalizations that he makes?

11. Using a map of the Commonwealth of Independent States, identify the ethnic regions of as many characters as possible (i.e. Stakhan—Estonia, Tsezar—Moscow).
12. What accounts for the stratification in the camp? How is this ironic in light of the “crimes” that placed many of the prisoners in the camp?
13. Who will and will not survive the camp and why?
14. Which of his fellow zeks does Shukhov trust? Why?
15. Why does Shukhov take such pride in his work? What are the rewards of this ethic and who shares it with him?
16. What qualities makes Tiurin such a good leader? Give specific examples of his leadership skills.
17. The 104th squad has a reputation for spirit. Shukhov tells us what does not cause this spirit. What does cause it?
18. Which of the zeks would you choose to be in your squad? Why?
19. Compare and contrast Shukhov's and Fetiukov's drive to survive.

THEME

20. Make a visual representation of all things that try to keep Shukhov down (i.e. people, rules, conditions, personal expectations, etc.). Show how he is able to keep his independent spirit.
21. Make a survival guide for new prisoners at the camp.
22. Compare Gopchik and Buinovskiy's ability to adapt to the conditions in the camp.
23. Which of the prisoners would have developed friendships outside of the camp? What would have been the basis for these friendships?
24. Chart each squad members' position of importance in the squad. What accounts for that placement? Who ultimately decides each member's position? How can individuals change their positions within the squad?
25. How is personal pride or dignity linked to material wealth within the camp? Is material wealth the only means of preserving personal pride or dignity? Why or why not? Explain how those prisoners who have maintained their personal pride or dignity have accomplished this.
26. Shukhov believes that personal pride or dignity is necessary for long term survival. Give specific examples that defend or refute his belief.
27. Identify the prejudices Shukhov has about other ethnic groups. How does this affect his working relationships with them? How do his prejudices correspond with prejudices in your world?
28. Under what circumstances do the ethnic differences in the novel seem to disappear?
29. The communist government in the former Soviet Union came to power under the banner of equality. What does Shukhov's imprisonment (and the entire gulag system) say about the fate of the movement?
30. Identify and discuss the prisoners who were corrupted by power given to them by the institution.

The themes, settings, writing styles, character types, and relationships in *One Day in the Life of Ivan Denisovich* are also explored in other works frequently taught in high school curricula. The following suggestions highlight similarities found between Ivan and:

John Steinbeck's *Of Mice and Men*, Viking, 1937.

- Characterization—styles of characterization, especially that of Tiurin with Slim, Shukhov with George, and Fetiukov with Curley.
- Writing Style—similarities in sentence structure, language patterns, and use of humor.

- Themes—the survival of the human spirit through different types of hope, the importance of group dynamics, the necessity of personal pride.

Thornton Wilder's *Our Town*, French, 1938.

- Structure—the exploration of life's significance through the events of everyday life.

Robert Cormier's *The Chocolate War*, Dell, 1974.

- Characterization—leadership qualities as developed in Tiurin versus Archie Costello, Pavlo versus Obie, Fetiukov versus Janza.
- Themes—the survival of the human spirit despite adversity, preservation of personal pride or dignity, the power of group dynamics, and evil created by institutions.

Jack London's "To Build a Fire," *Best Short Stories of Jack London*, Doubleday, 1945, and Robb White's *Deathwatch*, Doubleday, 1972.

- Conflicts—man versus nature.

Arthur Miller's *The Crucible*, Dramatists, 1952.

- Characterization—Shukhov's code of honor versus that of John Proctor, Rebecca Nurse versus Aloysha the Baptist.
- Themes—evil created by institutions; personal pride or dignity.

RELATED WORKS FOR INDIVIDUAL READING

The following works appeal to adolescent readers and contain related themes, characterization, plot line, language, etc.:

Adrift: Seventy-Six Days Lost at Sea, Steven Callahan, Houghton Mifflin, 1986.

Bering Bridge: The Soviet-American Expedition from Siberia to Alaska, Paul Schurke, Pfeifer-Hamilton, 1989.

The Bridge over the River Kwai, Pierre Boulle, Vanguard, 1956.

Dark Harvest: Migrant Farm Workers in America, Brent Ashabranner, Dodd, Mead, 1985.

Distant Fires, Scott Anderson, Pfeifer-Hamilton, 1990.

Dogsong, Gary Paulsen, Bradbury Press, 1985.

Endurance: Shackleton's Incredible Voyage, Alfred Lansing, Carroll and Graf, 1986.

Hatchet, Gary Paulsen, Bradbury Press, 1987.

Island of the Blue Dolphins, Scott O'Dell, Dell/Yearling Books, 1960.

King Rat, James Clavell, Little/Brown, 1962.

Nanda Devi: The Tragic Expedition, John Roskelley, Avon Books, 1988.

Out of the Shadows of Night: The Struggle for International Human Rights, Marvin E. Frankel with Ellen Saideman, Delacorte Press, 1989.

Shadow of the Wall, Christa Laird, Greenwill Books, 1990.

Spirit of Survival, Gail Sheehy, William Morrow, 1986.

Talking in Whispers, James Watson, Ballantine Books/Fawcett Juniper, 1983.

The Crossing, Gary Paulsen, Orchard Books, 1987.

The Honorable Prison, Lyll Becerra de Jenkins, Lodestar Books, 1988.

Z for Zachariah, Robert C. O'Brien, Macmillan/Collier Books, 1974.

In addition to the above questions and connections with other literature, students might further their understanding of the novel by engaging in some of the following activities:

1. Design a new cover for the book.
2. Make up Shukhov's "ideal" parcel from home.
3. Design a "camp" menu and prepare one of the meals from it.
4. Select one of the characters and create a motto and a coat of arms reflecting that character's personality and/or philosophy.
5. Write a day in the life of Ivan after he has been released from the camp.

BIBLIOGRAPHY

The following sources can provide additional information about the gulag system:

Cohen, Stephen F. "Sovieticus (Survivors of the Concentration Camps of Stalin's Gulag)," *The Nation*. 236 May 7, 1983: 546

Edwards, Mike. "The Gulag Remembered," *National Geographic*. March 1990: 48-49.

Gray, Malcolm. "The Gulag Tortures: Victims of Soviet Camps Demand Retribution." *Maclean's*, December 31, 1990: 46

"Gulag Eyewitness: Daring Photographs by a Soviet Prisoner." *Life*, September 1987: 73-75.

Jackson, James O. "Gateway to the Gulag." *Time*, 129, April 20, 1987: 46

Horn, Miriam. "The Gulag: Lost Millions." *U.S. News & World Report*, 100, May 19, 1986: 37.

Novak, Daniel A. *The Wheel of Servitude: Black Forced Labor After Slavery*. Lexington: University of Kentucky Press, 1978.

Rossi, Jacques R. *The Gulag Handbook: An Encyclopedia Dictionary of Soviet Penitentiary Institutions and Terms Related to the Forced Labor Camps*, New York: Paragon, House, 1989. (Translated by William A. Burhans)

Solzhenitsyn, Aleksandr I. *The Gulag Archipelago*, New York: Harper & Row, 1974. (Translated by Thomas P. Whitney)

Stanglin, Douglas. "A Lost Prisoner of the Gulag Still Holds Moscow Hostage." *U.S. News & World Report*, 106 June 26, 1989: 34-36.

Wu, Hongda H. *Laogai: The Chinese Gulag*. Boulder: Westview Press, 1992.

ABOUT THE AUTHORS OF THIS GUIDE

WENDY PATRICK COPE is an English teacher and theater coach at Buckingham County High School in Buckingham, Virginia. She received her A.B. in English and her M.Ed. in English Education at the University of Georgia in Athens, Georgia, and is actively working with challenged readers and writers in the classroom.

JAMES (JIM) R. COPE, Assistant Professor of English at Longwood College in Farmville, Virginia, received his B.S.Ed., M.Ed., and Ed.D. in English Education at the University of Georgia. For the last eight years he has taught English at the high school and college levels. In addition to teaching, he is involved with research focusing on the development of readers, their interest and attitudes, and the forces that have shaped them.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No T4/1162.9

ABOUT THE EDITORS OF THIS GUIDE

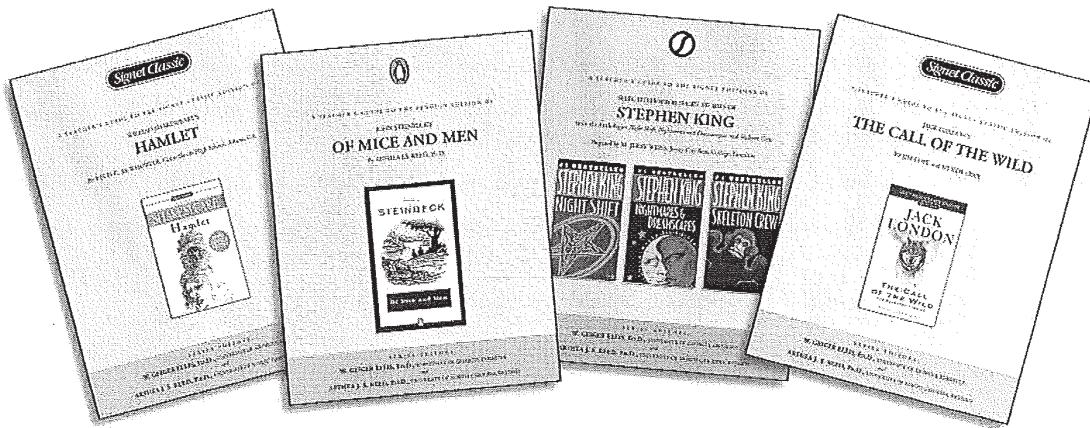
W. GEIGER ELLIS, Professor Emeritus, University of Georgia, received his A.B. and M.Ed. degrees from the University of North Carolina (Chapel Hill) and his Ed.D. from the University of Virginia. His teaching focused on adolescent literature, having introduced the first courses on the subject at both the University of Virginia and the University of Georgia. He developed and edited *The ALAN Review*.

ARTHEA (CHARLIE) REED, PH.D. is currently a long-term care specialist with Northwestern Mutual Financial Network and senior partner of Long-Term Care and Associates. From 1978 to 1996 she was a professor of education and chairperson of the Education Department at the University of North Carolina at Asheville. She is the author or co-author of 15 books in the fields of adolescent literature, foundations of education, and methods of teaching. She was the editor of *The ALAN Review* for six years and president of the Assembly on Literature for Adolescents of the National Council of Teachers of English (ALAN). She is currently co-authoring the 5th edition of *A Guide to Observation, Participation, and Reflection in the Classroom* (McGraw-Hill 2004). She has taught almost every grade from second grade through doctoral candidates. She lives in Asheville, North Carolina with her husband Don, two dogs, and a cat.

FREE TEACHER'S GUIDES

A full list of *Teacher's Guides* and *Teacher's Guides for the Signet Classic Shakespeare Series* is available on Penguin's website at:

www.penguin.com/academic

TEACHER'S GUIDES

Animal Farm • Anthem • Beloved • Beowulf • The Call of the Wild • Cannery Row • City of God • The Country of the Pointed Firs and Other Stories • The Crucible • Death of a Salesman • Dr. Jekyll and Mr. Hyde • Dubliners • Ethan Frome • The Fountainhead • Girl in Hyacinth Blue • The Grapes of Wrath • A Journey to the Center of the Earth • The Jungle • The Life of Ivan Denisovich • Looking Backward • Lysistrata • Main Street • Of Mice and Men • The Mousetrap and Other Plays • A Narrative of the Life of Frederick Douglass, An American Slave • Nectar in a Sieve • 1984 • The Odyssey • The Passion of Artemisia • The Pearl • Persuasion • The Prince and the Pauper • A Raisin in the Sun • The Red Pony • Redwall • The Scarlet Letter • The Scarlet Pimpernel • Silas Marner • A Tale of Two Cities • The Time Machine • Up from Slavery • The Women of Brewster Place • Wuthering Heights

TEACHER'S GUIDES FOR THE SIGNET CLASSIC SHAKESPEARE SERIES

Antony and Cleopatra • As You Like It • Hamlet • Henry V • Julius Caesar • King Lear • Macbeth • Measure for Measure • A Midsummer Night's Dream • Much Ado About Nothing • Othello • Richard III • Romeo and Juliet • The Taming of the Shrew • The Tempest • Twelfth Night

Visit the Penguin Group (USA) web site at www.penguin.com to browse all Signet Classic paperback editions and www.penguin.com/scessay for information about the Annual Signet Classic Scholarship Essay Contest

One Day in the Life of Ivan Denisovich

From Wikipedia, the free encyclopedia

One Day in the Life of Ivan Denisovich (Russian: О́дин день Ива́на Дени́совича *Odin den' Ivana Denisovicha* pronounced [ɐˈdʲin ˈdʲenʲ ɪˈvanə dʲɪ ˈnʲisəvʲɪtɕə]) is a novel written by Aleksandr Solzhenitsyn, first published in November 1962 in the Soviet literary magazine *Novy Mir* (*New World*).^[1] The story is set in a Soviet labor camp in the 1950s and describes a single day of an ordinary prisoner, Ivan Denisovich Shukhov.

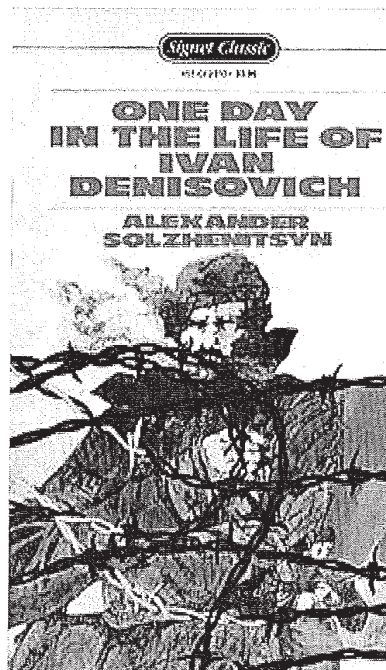
The book's publication was an extraordinary event in Soviet literary history since never before had an account of Stalinist repression been openly distributed. The editor of *Novy Mir*, Aleksandr Tvardovsky, wrote a short introduction for the issue, titled "Instead of a Foreword", to prepare the journal's readers for what they were about to experience.

Contents

- 1 Translations
- 2 Plot
- 3 The 104th
- 4 Themes
- 5 History
- 6 Reception
 - 6.1 Influence
- 7 Film
- 8 Bibliography
- 9 See also
- 10 Notes
- 11 References
- 12 External links

Translations

One Day in the Life of Ivan Denisovich

Author	Aleksandr Solzhenitsyn
Original title	<i>Один день Ивана Денисовича</i>
Translator	Ralph Parker (1963); Ron Hingley and Max Hayward (1963); Gillon Aitken (1970); H.T. Willetts (1991)
Country	Soviet Union
Language	Russian
Genre	Literary fiction
Publisher	Signet Classic
Publication date	1962
ISBN	ISBN 0-451-52310-5 (paperback edition)
OCLC	29526909 (https://www.worldcat.org/oclc/29526909)

At least five English translations have been made. Of those, the Ralph Parker's translation (New York: Dutton, 1963) was the first to be published,^{[2][3]} followed by Ronald Hingley and Max Hayward's (New York: Praeger, 1963), Bela Von Block's (New York: Lancer 1963), and Gillon Aitken's (New York: Farrar Straus Giroux, 1971). The fifth translation, by H.T. Willetts (New York: Noonday/Farrar Straus Giroux, 1991), is the only one that is based on the canonical Russian text^[4] and the only one authorized by Solzhenitsyn.^[5] The English spelling of some character names differ slightly among the translations; those below are from the Hingley and Hayward translation.

Plot

Ivan Denisovich Shukhov has been sentenced to a camp in the Soviet gulag system. He was accused of becoming a spy after being captured by the Germans as a prisoner of war during World War II. He is innocent, but is sentenced to ten years in a forced labor camp.

The day begins with Shukhov waking up sick. For waking late, he is forced to clean the guardhouse, but this is minor punishment compared to others mentioned in the book. When Shukhov is finally able to leave the guardhouse, he goes to the dispensary to report his illness. Since it is late in the morning by this time, the orderly is unable to exempt any more workers, and Shukhov must work.

The rest of the novel mainly deals with Shukhov's squad (the 104th, which has 24 members), their allegiance to the squad leader, and the work that the prisoners (*zeks*) do: for example, working at a brutal construction site where the cold freezes the mortar used for bricklaying if not applied quickly enough. Solzhenitsyn also details the methods used by the prisoners to survive; the whole camp lives by the rule of survival of the fittest.

Tiurin, the foreman of gang 104, is strict but kind, and the squad grows to like him more as the book progresses. Though a "morose" man, Tiurin is liked because he understands the prisoners, he talks to them, and he helps them. Shukhov is one of the hardest workers in the squad and is generally well-respected. Rations at the camp are scant, but they are one of the few things that Shukhov lives for. He conserves the food that he receives and is always watchful for any item that he can hide and trade for food at a later date.

At the end of the day, Shukhov is able to provide a few special services for Tsezar (Caesar), an intellectual who is able to do office work instead of manual labor. Tsezar is most notable, however, for receiving packages of food from his family. Shukhov is able to get a small share of Tsezar's packages by standing in lines for him. Shukhov's day ends up being productive, even "almost happy": "Shukhov went to sleep fully content. He'd had many strokes of luck that day." (p. 139).

Those in the camps find everyday life extremely difficult. For example, prisoners are only exempt from outdoor labor if the thermometer reaches -41 °C (-42 °F); anything above that is considered bearable. The reader is reminded in passing, through Shukhov's matter-of-fact thoughts, of the harshness of the conditions, worsened by the inadequate bedding and clothing. The boots assigned to the zeks rarely fit (cloth has to be added or taken out, for example), and the thin mittens issued are easily ripped.

The prisoners are assigned numbers for easy identification and in an effort to dehumanize them; Ivan Denisovich's prisoner number is III-854. Each day, the squad leader receives their work assignment for that day, and the squad are then fed according to how they perform. Prisoners in each squad are thus forced to work together and pressure each other to get their task done. If any prisoner is slacking, the whole squad

will be punished. Despite this, Solzhenitsyn shows that a surprising loyalty exists among the work gang members, with Shukhov teaming up with other prisoners to steal felt and extra bowls of soup; even the squad leader defies the authorities by tar-papering over the windows at their work site. Indeed, only through such solidarity can the prisoners do anything more than survive from day to day.

The 104th

The 104th is the labour-camp team to which the protagonist, Ivan Denisovich, belongs. Although there are over 20 members, the book describes the following characters the most thoroughly:

- **Ivan Denisovich Shukhov**, the protagonist of the novel. The reader is able to see Russian camp life through Denisovich's eyes, and information is given through his thoughts, feelings, and actions.
- **Alyosha** (Alyoshka),^[6] a Baptist. He believes that being imprisoned is something he has earned, since it allows him to reflect more on God and Jesus. Alyosha is, surprisingly, able to hide part of a Bible in the barracks. Shukhov responds to his beliefs by saying that he believes in God but not heaven or hell, nor in spending much time on the issue.
- **Gopchik**, a young member of the squad who works hard and for whom Shukhov has fatherly feelings, as he reminds Shukhov of his dead son. Gopchik was imprisoned for taking food to Ukrainian ultranationalists. Shukhov believes Gopchik has the knowledge and adjustment skills to advance far at the camp.
- **Andrey Prokofyevich Tiurin** (Tyurin), the foreman/squad leader of the 104th. He has been in the camp for 19 years. Tiurin likes Shukhov and gives him some of the better jobs, but he is only part of the camp hierarchy: Tiurin must argue for better jobs and wages from the camp officers in order to please the squad, who then must work hard in order to please the camp officers and get larger rations.
- **Fetiukov** (Fetyukov), a member of the squad who has thrown away all of his dignity. He is particularly seen as a lowlife by Shukhov and the other camp members. He shamelessly scrounges for bits of food and tobacco.
- **Tsezar Markovich** (Caesar), an inmate who works in the camp offices and has been given other special privileges; for example, his civilian fur hat was not confiscated by the Personal Property department and he is allowed to wear it. Tzesar is a film director who was imprisoned before he could finish his first feature film. Some discussions in the novel indicate that he holds formalist views in art, which were probably the reason for his imprisonment. A cultured man, Tzesar discusses film with Buynovsky. His somewhat higher class background assures him food parcels.
- **Buynovsky** (Buynovsky, "The Captain"), a former Soviet Naval captain. A relative newcomer to the camp, Buynovsky was imprisoned after an admiral on a British cruiser on which he had served as a naval liaison sent him a gift. In the camp, Buynovsky has not yet learned to be submissive before the warders.
- **Pavlo**, a Ukrainian who serves as deputy foreman/squad leader and assists Tiurin in directing the

104th, especially when Tiurin is absent.

- **Ivan Kilgas**, the leading worker of the 104th squad along with Shukhov. Latvian by birth, he speaks Russian like a native, having learned it in his childhood. Kilgas is popular with the team for making jokes.
- **Senka Klevshin**, a member of the 104th who became deaf from intense fighting during World War II, and having escaped and been recaptured three times by the Germans ended up in the Buchenwald Concentration Camp.

Themes

The main themes of *One Day in the Life of Ivan Denisovich* are authoritative oppression and camp survival. Specifically discussed are the prison officials' cruelty and spite towards their fellow man.^{[7][7]} Solzhenitsyn explains through Ivan Denisovich that everything is managed by the camp commandant to the point that time feels unnoticed,^{[8][9]} the prisoners always have work to do and never have any free time to discuss important issues.

Survival is of the utmost importance to prisoners. Attitude is another crucial factor in survival.^[10] Since prisoners are each assigned a grade,^[11] it is considered good etiquette to obey.^{[11][12]} This is outlined through the character of Fetiukov, a ministry worker who has let himself into prison and scarcely follows prison etiquette. Another such incident involves Buinovskiy, a former naval captain,^{[13][14]} who is punished for defending himself and others during an early morning frisking.

History

Aleksandr Solzhenitsyn had first-hand experience in the Gulag system, having been imprisoned from 1945 to 1953^[15] for writing derogatory comments in letters to friends about the conduct of the war by Joseph Stalin, whom he referred to by epithets such as "the master" and "the boss".^{[16][17]} Solzhenitsyn claimed the prisoners wept when news of Stalin's death reached them! He uses the epithet "old man whiskers" in his novel, where it is translated as "Old Whiskers"^{[15][18]} or "Old Man Whiskers".^[19] This title was considered offensive and derogatory, but prisoners were free to call Stalin whatever they liked:^[19] "Somebody in the room was bellowing: 'Old Man Whiskers won't ever let you go! He wouldn't trust his own brother, let alone a bunch of cretins like you!'" Drafts of stories found in Solzhenitsyn's map case were used to incriminate him (Frangsmyr, 1993).

In 1957, after being released from the exile that followed his imprisonment, Solzhenitsyn began writing *One Day*. In 1962, he submitted his manuscript to *Novy Mir*, a Russian literary magazine.^[15] The editor, Aleksandr Tvardovsky, was so impressed with this detailed description of life in the labor camps that he submitted the manuscript to the Communist Party Central Committee for approval to publish it (until then Soviet writers had only been allowed to refer to the camps). From there it was sent to the de-Stalinist

Khrushchev,^[20] who, despite the objections of some top party members, ultimately authorized its publication with some censorship of the text. After the novel was sent to the editor, Aleksandr Tvardovsky of *Novy Mir*, it was subsequently published in November 1962.^{[15][21]}

The labour camp described in the book was one that Solzhenitsyn had served some time at, and was located in Karaganda in northern Kazakhstan.^[15] *bes denozi*

Reception

One Day in the Life of Ivan Denisovich was specifically mentioned in the Nobel Prize presentation speech when the Nobel Committee awarded Solzhenitsyn the Nobel Prize in Literature in 1970.^{[1][15][22]} Following the publication of *One Day...* Solzhenitsyn had also written four more books, three in 1963 and a fourth in 1966^[15] which cataclysmically led to the controversy of his publications.^[15] In 1968, Solzhenitsyn was accused by the *Literary Gazette*, a Soviet newspaper, of not following Soviet principles. The *Gazette's* editors also made claims that Solzhenitsyn was opposing the basic principles of the Soviet Union, his style of writing had been controversial with many Soviet literary critics^[15] especially with the publication of *One Day...* This criticism made by the paper gave rise to further accusations that Solzhenitsyn had turned from a Soviet Russian into a Soviet enemy,^[15] therefore he was branded as an enemy of the state, who, according to the *Gazette* had been supporting non-Soviet ideological stances since 1967,^[15] perhaps even longer. He, in addition, was accused of de-Stalinisation. The reviews were particularly damaging. Solzhenitsyn was expelled from the Soviet Writers' Union in 1969.^[15] He was arrested, then deported in 1974.^[15] The novella had sold over 95,000 copies after it was released^[3] and throughout the 1960s.

Influence

Often considered the most powerful indictment of the USSR's gulag ever made. It appeared on the *Independent* newspaper's poll of the Top 100 books, which surveyed more than 25,000 people.

“
The Soviet Union was destroyed by information
- and this wave started from Solzhenitsyn's *One Day*
”
— Vitaly Korotich^[23]

Film

A one-hour dramatization for television, made for NBC in 1963, starred Jason Robards Jr. in the title role and was broadcast on November 8, 1963. A 1970 film adaptation based on the novella starred British actor Tom Courtenay in the title role. Finland banned the film from public view,^[24] fearing that it could hurt external relations with its eastern neighbor.^[25]

Bibliography

- Feuer, Kathryn (Ed). *Solzhenitsyn: A collection of Critical Essays*. (1976). Spectrum Books, ISBN 0-13-822619

- Moody, Christopher. *Solzhenitsyn*. (1973). Oliver and Boyd, Edinburgh ISBN 0-05-002600-3
- Labedz, Leopold. *Solzhenitsyn: A documentary record*. (1970). Penguin ISBN 0-14-003395-5
- Scammell, Michael. *Solzhenitsyn*. (1986). Paladin. ISBN 0-586-08538-6
- Solzhenitsyn, Aleksandr. *Invisible Allies*. (Translated by Alexis Klimoff and Michael Nicholson). (1995). The Harvill Press ISBN 1-86046-259-6
- Grazzini, Giovanni. *Solzhenitsyn*. (Translated by Eric Mosbacher) (1971). Michael Joseph, ISBN 0-7181-1068-4
- Burg, David; Feifer, George. *Solzhenitsyn: A Biography*. (1972). ISBN 0-340-16593-6
- Medvedev, Zhores. *10 Years After Ivan Denisovich*. (Translated by Hilary Steinberg). (1973). Macmillan, London. ISBN 33-15217-4
- Rothberg, Abraham. *Aleksandr Solzhenitsyn: The Major Novels*. (1971). Cornell University Press. ISBN 0-8014-0668-4

See also

- *The Gulag Archipelago*
- List of Nobel laureates in Literature

Notes

1. [^] ^{*a*} ^{*b*} One Day in the Life of Ivan Denisovich, or "Odin den iz zhizni Ivana Denisovicha" (novel by Solzhenitsyn) (<http://www.britannica.com/eb/topic-429030/One-Day-in-the-Life-of-Ivan-Denisovich>). Britannica Online Encyclopedia.
2. [^] Solzhenitsyn, Alexander. *One Day in the Life of Ivan Denisovich*. Harmondsworth: Penguin, 1963. (Penguin Books ; 2053) 0816
3. [^] ^{*a*} ^{*b*} Salisbury 1963.
4. [^] Klimoff 1997
5. [^] *One Day in the Life of Ivan Denisovich*. New York: Farrar Straus & Giroux. 1991. pp. backcover. ISBN 0-00-271607-0.
6. [^] *Alexey* (Russian: *Алексе́й*) is used once in the Russian. Willetts replaces that with *Alyoshka*.
7. [^] ^{*a*} ^{*b*} Parker translation, p. 30
8. [^] Parker translation, p. 36
9. [^] Parker translation, p. 38
10. [^] Parker translation, p. 8, Kuziomen's speech.
11. [^] ^{*a*} ^{*b*} Parker translation, p. 17
12. [^] Parker translation, p. 45
13. [^] Parker translation, p. 34
14. [^] Parker translation, p. 44

15. ^ "«Один день из жизни Ивана Денисовича»" Parker translation, p. 2 of introduction
16. ^ Moody, Christopher J. (1973). *Solzhenitsyn*. Edinburgh: Oliver & Boyd. p. 6. ISBN 0-05-002600-3.
17. ^ Scammell, Michael (1986). *Solzhenitsyn*. London: Paladin. p. 153. ISBN 0-586-08538-6.
18. ^ Parker translation, p. 126. In a footnote, Parker says this refers to Stalin. This translates *batka usaty* (Russian: ба́тька усатый).
19. ^ *a b* Willetts translation, p. 139
20. ^ "Soviet dissident writer Solzhenitsyn dies at 89" (<http://www.reuters.com/article/newsOne/idUSL31313220080803>). *Reuters*. August 3, 2008.
21. ^ John Bayley's introduction and the chronology in the Knopf edition of the Willetts translation.
22. ^ "The Nobel Prize in Literature 1970 Presentation Speech" (http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1970/press.html) by Karl Ragnar Gierow. The Nobel citation (http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1970/index.html) is "for the ethical force with which he has pursued the indispensable traditions of Russian literature." Aleksandr Solzhenitsyn did not personally receive the Prize until 1974 after he had been deported from the Soviet Union.
23. ^ Rosenberg, Steve (BBC News, Moscow; 19 November 2012). "Solzhenitsyn's One Day: The book that shook the USSR" (<http://www.bbc.co.uk/news/magazine-20393894>). *BBC News Magazine*. Retrieved 20 November 2012. Check date values in: |date= (help)
24. ^ *One Day in the Life of Ivan Denisovich (1963)* (<http://www.imdb.com/title/tt0528201/>) at the Internet Movie Database
One Day in the Life of Ivan Denisovich (1970) (<http://www.imdb.com/title/tt0067530/>) at the Internet Movie Database
25. ^ Solsten, Eric; Meditz, Sandra W., ed. (1988). "Mass Media". *Finland: A Country Study* (<http://countrystudies.us/finland/135.htm>). *CountryStudies.US* (Washington: GPO for the Library of Congress).

References

- Klimoff, Alexis (1997). *One Day in the Life of Ivan Denisovich: A Critical Companion*. Evanston, Ill: Northwestern University Press. ISBN 0-8101-1214-0. (preview) (<http://books.google.com/books?id=iPiBHATAUEyYC>)
- Salisbury, Harrison E. (January 22, 1963). "One Day in the Life of Ivan Denisovich (review)" (<http://www.nytimes.com/books/98/03/01/home/solz-ivan.html>). *New York Times*.(registration required)
- Solzhenitsyn, Aleksandr (1980). *The Oak and the Calf: Sketches of Literary Life in the Soviet Union*. Harry Willetts (trans.). New York: Harper & Row. ISBN 0-06-014014-3.. In the early chapters, Solzhenitsyn describes how *One Day* came to be written and published.
- *Nobel Lectures, Literature 1968-1980*, Editor-in-Charge Tore Frängsmyr, Editor Sture Allén, World Scientific Publishing Co., Singapore, 1993.
- Solzhenitsyn, Aleksandr (1995). *One Day in the Life of Ivan Denisovich*. H. T. Willetts (trans.), John Bayley (intro.). New York: Knopf, Everyman's Library. ISBN 0-679-44464-5.
- Solzhenitsyn, Aleksandr (2000). *One Day in the Life of Ivan Denisovich*. Ralph Parker (trans. and

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL 1162.9

intro.). Penguin Modern Classics. ISBN 0-14-118474-4.

External links

- Text of *One Day in the Life of Ivan Denisovich* translated by H.T. Willets (<http://www.davar.net/EXTRACTS/FICTION/ONE-DAY.HTM>) (**English**)
- Text of *One Day in the Life of Ivan Denisovich* (<http://www.davar.net/RUSSIAN/FICTION/ONE-DAY.HTM>) (**Russian**)
- *One Day in the Life of Ivan Denisovich (1970)* (<http://www.imdb.com/title/tt0067530/>) at the Internet Movie Database
- Audiobook (<http://www.solzhenitsyn.ru/zvuk/01/>) (**Russian**)

Retrieved from "http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=One_Day_in_the_Life_of_Ivan_Denisovich&oldid=639569535"

Categories: 1962 novels | 1962 in the Soviet Union | Novels set in the Stalin era
| Novels about political repression in the Soviet Union | Novels set in the Gulag
| Novels by Aleksandr Solzhenitsyn | Works originally published in Novy Mir

- This page was last modified on 25 December 2014, at 09:47.
- Text is available under the Creative Commons Attribution-ShareAlike License; additional terms may apply. By using this site, you agree to the Terms of Use and Privacy Policy. Wikipedia® is a registered trademark of the Wikimedia Foundation, Inc., a non-profit organization.

1. Chölpön's poem NEW ME
2. Erkin Vahidov, Circus lion
3. Evading Reality

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL/162.9

17 ноября 1990 года

ПЕРВЫЙ БУХАРСКИЙ ПРЕЗИДЕНТ

Недавно наткнулся на коротенькое, помещенное на последней полосе, сообщение в «Советской Бухаре». В нем говорилось, что в Бухару приехал редактор мюнхенской радиостанции «Озодлик» гражданин США Тимур Ходжа, который кроме всего прочего, пообещал найти спонсоров для реставрации древнейших памятников. Было сказано также, что тепло встреченный гость был сыном первого председателя ЦИК БНСР Усмана Ходжи.

Даже известные специалисты по истории нашего города не знают, что Усман Ходжа (его называли также Усманходжей, Усманом Ходжаевым, Усманом Ходжа оглы, Ходжа оглы Усманбей, Усманходжей Пулатходжаевым и т. д.) родился в Оше в 1878 году. Его отец, предстательствовавший к роду «ходжей», был уроженцем Бухары, некоторое время жил в Оше и женился на жительнице этого города Фатиме. Когда Усману исполнилось семь лет, его родители переехали в Бухару. Тут он самостоятельно учился в традиционной школе старого уклада и медресе.

Приблизительно в 1910 году он отправляется в Турцию, ее столицу — Стамбул. Чем объяснялась притягательная сила этого города (в нем училось в общей сложности около 30 бухарцев)? Думается, главной причиной было то, что Турция в условиях всеобщего колониализма была фактически островком, причем, наиболее цивилизованным, мусульманских традиций. Хотя, надо признать, что бухарцы, кроме получения заветного образования, заражались в Стамбуле от пришедших к власти младотурок всеми ходячими идеями великотурецкого шовинизма.

По приезде, в 1913 году, Усман Ходжа организовывает в квартале Гавкушон новую методную школу — то есть, владение, где изучались, кроме исламских, элементарные светские дисциплины, причем, по звуковому методу Год спустя в 1914-м эта школа, самая популярная в Бухаре, насчитывала до 200 учеников. Для сравнения скажем, что следующая по популярности школа Хамида Ходжи

да — подумать только! — четыре дня. Однако, как только узнали о свержении Николая II, усилилось брожение, особенно среди младобухарцев. Последние 15 марта, фактически нелегально, провели в роскошном особняке одного из симпатизировавших им купцов (предположительно, это здание нынешней школы-интерната № 1 города Бухары) собрание. На нем было решено добиться от эмира реформ — элементарных гражданских свобод, «народных представительств» на местах, отстранение от власти скомпрометировавших поборами и зверствами чиновников и т. д. — при помощи новой российской власти. Избран был Центральный Комитет младобухарцев, куда наряду с Мунзимом (глава),

убийство Володарского и Урицкого заставило большевиков изгнать эсеров из коалиции — автоматически распалась и группа бухарских эсеров. Около сотни последователей Усмана Ходжи не просто самоликвидировались как организация. Они перешли в ряды большевиков. 25 сентября 1918 года на общем собрании было принято следующее решение:

«Мы, нижеподписавшиеся, бывшие члены партии левых социал-революционеров (младобухарцев), выходим из этой партии и принимаем программу партии коммунистов-большевиков, поэтому реорганизуем свой комитет в комитет под названием «Центральный Комитет бухарских коммунистов-большевиков». Усман Ходжа не был пер-

Ходжей дальше, после гибели Файзуллы Ходжаева? В 1983 году мой стамбульский друг подарил мне подшивку журнала «Культура туркика». И ест в нем я совершенно неожиданно уви дел этот некролог:

«Известие о смерти бывшего главы Бухарской республики Ходжа-оглы Усмана, умершего в эмиграции, 28.07.1968 года, в своем доме в Кадикее, наполнило нас глубокой скорбью. Ходжа-оглы Усманбей был вождем, готовым к любой жертве, чье имя стояло в ряду имен объединившихся в организацию под названием «младобухарцы». Светлой целью их стремлений были новшества и реформы в области просвещения и социальной жизни. Имя Ходжи Османбей тесным образом связано не только с осуществлением интересов Бухары, но и мужественной борьбой просвещенных бухарцев в период изгнания из Бухары эмира Алимхана и провозглашения народной республики. Против тех, кто под маской помощи и дружбы с Советами в действительности проводил политику нажима и интриг против Советской России...

Несмотря на то, что Османбей не смог получить полного образования, благодаря усердному самообразованию он достиг высот в науке. Он полностью овладел общей турецкой историей, а также историей Туркестана, персидским языком и литературой».

Конечно, читателю интересен внешний облик нашего героя. Вот описание первого бухарского президента, данное видным советским писателем Джалолом Икрами в его трилогии о Бухаре:

«Плотный, среднего роста, он выглядел весьма солидно. Сквозь очки в золотой оправе глядели большие круглые глаза, редкая черная борода едва прикрывала подбородок. На нем был ладно сшитый черный костюм из добротного материала; под галстуком была белая рубашка, накрахмаленным воротником, золотая цепочка от карманных часов висела на жилетке...»

Может быть, писательский глаз несколько сгустил краски (трудно поверить, что педагог Усман Ходжа

СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ

Фитратом (секретарь), Рафатом, Ата Ходжей, Мусой Саиджоном, вошел в качестве казначея и прикнущий к организации, в 1914—1916 годах Усман Ходжа.

Стараниями младобухарцев и Усмана Ходжи в том числе, реформы все-таки были провозглашены Саидом Алимханом. Основное, чего требовали младобухарцы — конституционность строя, либерализация общественной жизни и прочее — было включено в торжественно произнесенный манифест. Но, обрадованная первым успехом, бухарская оппозиция допустила вследствие своей малоопытности грубую ошибку: она приняла решение и провела с треском разгромленную самим эмиром благодарственную демонстрацию в честь манифеста. Манифест был отменен. Те, кто не успел бежать, были арестованы и зверски избиты. Мунзим, Фитрат и Усман Ходжа были вынуждены спешно ретироваться, почти на три года простившись с родной Бухарой...

Ташкент встретил эмигрировавших младобухарцев более чем хорошо. Из другого, также обнаруженного в архивах, документа явствует, что младобухарцы смогли создать новую,

бухарским коммунистом. Им был Якуб-заде. Но Якуб-заде сначала отошел от политики, а затем умер от тифа. Поэтому на долю Усмана Ходжи и его друга Мунзима фактически приходится в то время лидерство в освободительном движении.

В правительстве Файзуллы Ходжаева Усман Ходжа занял пост народного назир-финансов — свидетельством его роли и авторитета в подготовке демократического переворота. Позже он занимает также и пост заведующего оргодделом ЦК Бухарской Компартии. Короткое время ему было доверено также осуществлять полномочный контроль над занятой басмачами Восточной Бухарой. И, наконец, приблизительно в августе 1921 года он становится председателем ЦИК Бухарской республики.

В конце того же года, в декабре, Усман Ходжа брошает все и покидает пределы родины.

Я намеренно поставил троеточие после предыдущей строчки. Хотя расслугою достаточным материалом, объясняющим причины неожиданного бегства Усмана Ходжи, его деятельности в Афганистане и Польше и, вообще, жизни в 30-х го-

...от...
...идеями великотурецко-
го шовинизма.

По приезду в 1913 году Усман Ходжа организовывает в квартале Гавкушон новую методную школу — то есть... кроме... элементарные светские дисциплины. причем, по звуковому методу Год слуха в 1914-м эта школа, самая популярная в Бухаре, насчитывала до 200 учеников. Для сравнения скажем, что следующая по популярности школа Хамиды Ходжи в квартале Бозори Нав насчитывала вдвое меньше, 100 учеников.

Убийство принца Фердинанда и начавшаяся вслед за ней мировая война многое изменили и в бухарском эмирате. Было создано полицейское управление для слежки за неблагонадежными. Сразу закрыты все новометодные школы. Установлено наблюдение за кварталами, где жили прогрессивные просветители. И наконец, под жестким контролем были взяты лица, окончившие стамбульские учебные заведения (Турция, как известно, была в состоянии войны с Россией, а значит и с вассальной ей Бухарой). Почти три года Усман Ходжа находился в своеобразной блокаде.

Весть о февральской революции эмирские чиновники и их колониальные покровители скрывали от наро-

...самим эмиром...
...дарственную демонстрацию в честь манифеста. Манифест был отменен. Те, кто не успел бежать, были арестованы и зверски избиты. Мунзим Фитрат и Усман Ходжа были... специально регистрировались, почти на три года приостановилось с родной Бухарой.

Таких встреч и мероприятий было больше чем годовое. Из этого же периода известно, что младобухарцы стремились создать новую, более крепкую, чем была на родине, организацию. Зрелость эмигрантов проявилась и в значительных идейных дискуссиях, в результате которых организация младобухарцев... распалась на три части. Самой радикальной, социалистической по характеру, стала группа во главе с Усманом Ходжей.

«Сообщается, что исполком младобухарцев по случаю последних бухарских событий переехал в Ташкент, преобразовал состав комитета и принял программу левых социал-революционеров, по которой будет вести свою дальнейшую деятельность («Голос Самарканда» 29 мая 1918 года).

Чего хотели бухарские эсеры? Почти того же, что и большевики, с единственной разницей — еще и здоровой парламентской демократии. Известно, что

...Н. Каров...
...в августе 1921 года он становится председателем ЦИК Бухарской республики.

В конце того же года, в... Усман Ходжа бро... покидает преде...

Я намеренно...
...простоте...
...как...
...в Афганистане и Пакистане и, вообще, живя в 30-х годах. Но тем не менее не собираюсь стряхать успешные выводы и обобщения. Потому, что сегодня оказалось, что история послеоктябрьской Средней Азии отнюдь не проста и впереди нас ждут поистине революционные перевороты сложившихся научных оценок.

Каково было Файзулле Ходжаеву после того, как дядя его Усман Ходжа — покинул родные места? Немного пока знают, что чрезвычайно чайно/тяжело. Достаточно сказать, что на VII съезде Компартии Узбекистана, состоявшемся в июне 1937 года, наземлектризованный сталинским «гением» зал бросил главе правительства республике упреки и в наличии родственничков за границей. Съезд, как известно, забаллотировал Файзуллу Ходжаева в ЦК, подготовил почву для его ареста.

Ну, а что было с Усман

...та: он...
...такой...
...была ладно сшитый...
...его матернала: под рубашкой была белая рубашка с...
...и, зная...
...часов...
...клетки...»

Может быть...
...краска...
...что...
...платил...
...украшениям). В...
...строочки...
...точно...
...человека.

Сын Усмана Ходжи — Тимур Ходжа — известный филолог и историк. Научному миру он стал известен в 1973 году. Тогда, в престижном сборнике, вышедшем издательством, он стройно и убедительно доказывал неоднородность этнических процессов в Бухаре 10-х—20-х годов. Тема эта была, как говорится, очень нужная и щепетильная. Значит, подумалось тогда, сын, родившийся уже на Западе, пошел по стопам отца, не порвав с родным городом, откуда и тянулись родовые корни.

Б. ЭРГАШЕВ,
преподаватель...
...ического института.

ГЕРОИ ИЗ КАГАНА

Все годы, начиная с 1944-го, Василий Маркелович Пименов праздновал дату 19 ноября. Это был его праздник — большой и торжественный, начавший отсчет с того времени, когда 19 ноября 1942 года мощные залпы тысяч орудий, минометов, реактивных установок возвестили миру о грандиозном контраступлении Советской Армии под Сталинградом. В память об этом историческом событии на Волге и в ознаменование заслуг советских артиллеристов в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками Указом Президиума Верховного Совета СССР от 21 октября 1944 года было ус-

тановлено ежегодно 19 ноября праздновать День артиллерии, а с 1964 года — День ракетных войск и артиллерии.

Все годы отмечал этот день Василий Маркелович и вспоминал, как до войны работал в городе Кагане, как был командиром минометного расчета на Воронежском фронте...

22 сентября 1943 года младший сержант Пименов одним из первых в полку переправился со своим расчетом через Днепр и на его правом берегу уничтожил 4 тяжелых пулемета и до взвода пехоты противника. Потом вместе с товарищами отражал контратаки врага.

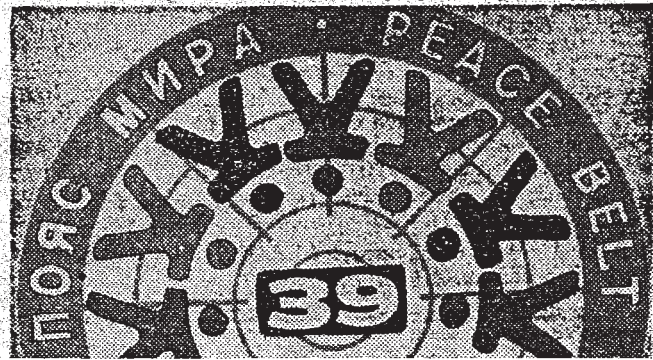
Потом был еще эпизод. Где-то дней через семь Пименов оказался в окружении и в рукопашной схватке с боевыми друзьями прорвал вражеское кольцо и вышел со своим расчетом на позиции своей батареи.

Много их, героических эпизодов, вписано во фронтовую биографию Василия Маркеловича, который 10 января 1944 года был удостоен звания Героя Советского Союза. С Золотой Звездой на груди возвратился он в родные края. Жил, работал, участвовал в военнопатриотическом воспитании молодежи. А недавно ушел из жизни, оставив молодым ребятам в наслед-

ство мужество старшего поколения.

Помнят люди и героический подвиг призванного в армию Бухарского горноенкоматом Исаака Федоровича Ваксмана, который на фронте командовал артиллерийской батареей. Старший лейтенант И. Ваксман 26 ноября 1943 года при форсировании Днепра искусно организовал переправу своей батареи на первый берег. В боях за плацдарм батарея во взаимодействии со стрелковыми подразделениями уничтожила 15 пулеметов противника, танк, немало живой силы.

22 февраля 1944 Исаак Федорович был удостоен

TK/162.10

САМОЛЕТ САДИТСЯ НА... ПЛАТФОРМУ

Недавно в Национальном институте промышленной экспертизы Португалии зарегистрировано интересное изобретение. Ранее никому не известный шестидесятилетний пенсионер, в прошлом инженер Алфреду да Кошта разработал оригинальное устройство в виде

но из шасси. Обычно в таких ситуациях делается попытка «сесть на фюзеляж». Однако для того, чтобы осуществить эту операцию, необходимо убрать второе шасси, что не всегда возможно. Разработанная Алфреду да Кошта платформа позволяет свести риск ава-

Амир Саййид Олимхон

БУХОРО ХАЛҚИНИНГ ҲАСРАТИ ТАРИХИ

**TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK-1162.11**

**«ФАН» НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ— 1991**

Сўнги Бухоро амири Саййид Олимхон (1881—1944 йиллар) қаламига мансуб хотиралар тўлиқ холича ўз ватанида илк бор нашр этилмоқда. Унинг толиби илм бўлган чоғларидан, амирлик чоғи, большевикларнинг Бухорони зўрлик билан босиб олиши ва ватандан узоқда, муҳожирлик йилларга қадар кечган умри суронли ва мураккаб тарихий давр кўзгусида яққол намоён бўлган. Ўлкамиз кечмишини ўрганишда тарихий шахслар ўзи ёзиб қолдирган, жуда камчил ва ноёб бўлган бундай асарларнинг қиммати йиллар ўтгани сайин ошиб бориши табиий экан, мазкур асарни ўз ўтмишига бефарқ бўлмаган кенг ўқувчилар оммаси диққат-эътиборига ҳавола этамиз.

Форсийдан таржима, муқаддима ва изоҳлар муаллифи
Абдусодиқ ИРИСОВ

Нашрга тайёрловчи
Саид МУРОД

Масъул муҳаррир
Комил ХОЛМУҲАММАД

Муҳаррир
Рустам ОБИД

Тақризчилар:
Ўзбекистон ССЖ ФА мухбир аъзоси
А. Муҳаммаджонов,
шарқшунос **М. ҲАСАНИЙ**

СЎЗБОШИ

1966 йил апрель ойининг охирларида Тошкентда машҳур ва машъум зилзила юз берди. Бу воқеадан бир ҳафта ўтар-ўтмас мен Сурия Араб жумҳуриятининг бош кенти ҳисобланган Дамашққа ишга кетдим. Орадан бир ярим-икки ой ҳам ўтмаган эди, Дамашқдаги уйимга бир қорачадан келган, ўрта бўйли, ўзига ярашган мўйлаби ҳам бор бир киши ташриф буюрди. Кўринишидан у худди сувратини кўрганим Абдулла Қодирийга ўхшарди. Бу киши ўзбекчалаб менинг исми шарифимни сўради. Биз кўришдик, мен ўзимни таништирдим, ичкари кирдик.

- Мен Жўра қори бўламан, баъзан ёзувларда Сургун деган от ҳам қўшиб айтилади, тахаллусим Бўтакўз. Мамлакатдан узоқда — сургунда юргандайман, баъзида шундай аташ билан ўзимни овулган, ўзимга тасалли берган бўламан. Шу йили апрель ойида Дўстлик жамиятининг даъвати билан мамлакатга боргандим. (Хориждаги ҳамшаҳарларимиз «Ўзбекистон» номи ўрнига кўпинча «мамлакат» ёки «ватан» сўзини ишлатадилар). Эсимни таниганимдан бери орзу қилганим — ватанни кўришга муяссар бўлиш эди, бир ҳафта ҳам ўтмасданоқ ўша мудҳиш зилзила юз берса бўладими, ёпирай, мени ажал қувиб келган экан, шу ерда ўлар эканман-да, деган хаёлга ҳам бордим. Йўқ, худога шукр, кечмиш бўлди (яъни ўтиб кетди). Ўша ерда дўстларингиз бир нарсани сиздан ҳикоя қилишди, сўнг жанобингиз исми-шарифлари зикр қилинган чоғда суҳбатга чорлаш учун сизга қўнғирок қилишса, аллақачон бу томонларга равона бўлган экансиз. Шу билан мен мамлакатдан чиқиб Истанбулга келдим, у ердан бу томонларга ўтдим, кейин Урдунга (яъни Иорданияга) ўтаман.

- Буни бир мутолаа қилинг, сизга совға, — деб бир китоб берди. Китобга қарасам, Бухоро амири — Олимхон қаламига мансуб, меҳмонга миннатдорчилик билдирдим. Китоб форсийда ёзилган, Фарбда чоп этилган эди.

Мен китобни мутолаа қилиб, юртга қайтганда ўзбекчага ағдарарман, деган хаёлга келдим. Мана, орадан чамаси йигирма беш йилча вақт ўтди. Орзиқиб кутилган дамлар келди. Бу чоғлар ошқоралик деб ном олди. Бор ҳақиқат аста-секин қалқиб юзага чиқа бошлаётир. Шундай мулоҳазалар андишасида ниҳоят ўша китобнинг форсийдан қилган таржимасини ҳурматли ўқувчилар эътиборига ҳавола этаётирман. Муаллиф фикрини яхши ифодалай олдимми — йўқми, бу муҳтарам китобхонлар ҳукмига ҳавола. Мабодо баъзи ибораларда фикр яхши ифодаланмаган бўлса, ўтиб кетган камчилик учун китобхондан олдиндан узр сўрайман. Мабодо улар ўз мулоҳазаларини менга ёзиб ё матбуот орқали билдиришса, мулоҳаза отига миниб мақсад сари отланишимиз турган гап.

Рисолани таржима қилишда иложи борича муаллиф руҳи, услуби, ҳатто ўша даврда ишлатилган маъмурий бўлинишлар номи (чунончи, туман, беклик кабилар)ни сақлашга ҳаракат қилинди. Ўша даврда Бухоро давлати йигирма саккиз бекликка бўлинган. Чунончи, ҳозирги Нурота, Қорақўл, Чоржўй, Шаҳрисабз, Китоб, Ғузор, Денов, Яккабоғ каби жойларнинг ҳар бири бекликдан иборат бўлган. Беклик бизнинг ҳозирги истеъмолимизда районга тўғри келади, шу билан бирга «туман» гушунчаси ҳам бунга тўғри келгандай бўлаяпти. Чупончи, Ғиждувон тумани, Вобкент тумани, Лаълака тумани. Китобда Нурота эса вилоят сифатида битилади.

Амир Олимхоннинг ёзишича, ўша даврда Бухоро давлатига қарашли ерлар 225000 квадрат километр бўлган, бу эса тахминан Италия майдони билан тенг деганидир. Унинг ёзишича, Бухоро аҳолиси асосан ўзбек, туркман, қирғиз, козоқ, тожик, яҳудий ва араблардан иборат эди. Бундан кўринадики, Бухоро давлати кўпмиллатли мамлакат бўлган, унда Ўрта Осиё халқларининг барча вакиллари яшаган. Олимхон бу ерларда яшовчи яҳудий ва арабларни китобига битишни ҳам унутмаган.

Амир Олимхон ёзади: «Бухоро хонлари бутунлай манғитларнинг ўзбек тоифасидан бўлган. Бухоро подшоҳлари мўғил одатларига кўра тўшакча (у оқ кигиздап тайёрланган — А. И.) устига табаррукона ўтқазилиб, саййидлар, хўжалар ва муллолар уни ердан кўтарардилар». Туркий подшоҳларни оқ кигизга солиб кўтариш қадим-қадимдан қолган анъана бўлган.

Бу гапда келтирилган «мўғил» сўзи аслида туркий қабилалардан бирининг номи, у «монгол» эмас. «Мўғил» билан «монгол» томомила бошка-бошка халқ. Шу жиҳатдан Ҳиндистонда Бобур тузган империя баъзан янглиш ишлатилиб келаётган «Монгол» эмас, балки «Мўғил империяси»дир. Бунга Саййид Олимхон битган сатрлар ҳам гувоҳлик беради. Олимхон ёзади: «Бухоро Марказий Осиё мамлакатларининг энг қадимгиларидан бири бўлиб, бунда навбатма-навбат шаҳзодалар салтанат қурганлар... Сўнги сомоний подшоҳларининг вафотидан сўнг (1005) Бухоро икки марта турк ва салжуклар сулоласининг қўлига ўтди. Ундан сўнг Чингизхон ва Темур, кейин шайбонийлар, аштархонийлар сулоласи, ўзбек — манғитлар Бухорода ҳукм сурдилар, Манғит тоифаси 1783 йилдан то 1920 йилгача Бухорода салтанат сурдилар».

Мана бу сўзлар тарихимизни тузукроқ тушунишга, янада чуқурроқ билишга ёрдам беради.

Бухородан хорижга чиқариладиган маҳсулотлардан ташқари от ҳам экспорт қилинган. «Бухоро отлари, — дейди муаллиф, хусусан, қорабайир нави 1914 йилги урушда аҳамият қозониб, яхшилигини исботлайди. Бухоро амири канчадан-қанча минг бош отни Русия давлатига берди».

Шу билан бирга амир эсдаликларидан ўша даврда Русия билан Бухоро ўртасида бўлган савдо миқёси ҳақида ёзилади: «Большевиклар инқилобидан олдин Бухоро савдоси фақат Русиянинг ўзи билан икки юз эллик миллион франкка етар эди. Лекин бахтга қарши юкларни элтиш воситаларининг йўқлиги савдо ишининг ривожланишига катта тўсқинлик қилди. Ваҳоланки, қанчадан-қанча темир йўл воситалари мамлакатнинг бошидан охиригача чўзилган эди».

Амир Олимхон ўз даврида бирмунча маданий қурилишлар қилади, мадраса, масжид, кўприк қурдиради. «Бухоро минорасининг паст томонида, — дейди муаллиф, — ўз номидан Дорул-улум бўлган бир мадраса қурдирдим; турли илмлардан дарс берувчи муаллимлар тайин этдим. Мазкур мадрасада истиқомат қиладиган талабалар сарф-харажати, маош ва кийим-кечаги ҳам ўз тарафимдан белгиланиб, унга бир нафар нозир ҳам тайин этдим; уларнинг емак-ичмак, маош ва кийим-кечакларини муайян бир вақтда етказдираддим».

Амир қурдирган бу ўқув даргоҳи мисоли ҳозирги интернат мактаби ё техникумига тўғри келадиган бир билимгоҳ деса ҳам бўлади. Бу эса ўша давр савиясидан туриб қаралса, албатта, жуда катта воқеа бўлган.

Қолган гапларни ўқувчининг ўзи эсдаликлардан ўқиб олиши мумкин.

Абдусодиқ ИРИСОВ.

РАҲМДИЛ ВА МЕҲРИБОН АЛЛОҲ ИСМИ БИЛАН

Аллоҳга мақтовлар, оламлар Рабби ва унинг элчиси Муҳаммадга ва унинг оиласига ва барча дўстларига покликлар ва саломлар бўлсин.

Аммо баъд билим эгаларининг виждони ва хотир эгаларининг олдида яширин қолмасинки, мен таг-туғли Бухоройи шариф халқининг фидойиси Саййид Амир Олимхон — Бухоро мулкининг ҳукмрони эдим.

Ўз аҳволим ва бошдан кечирганларимни ёшлик чоғимдан олиб борилган то Бухоро пойтахтида салтанат учун большевиклар билан олиб борилган жангларда бўлиб, ўзимнинг Қобул доруссалтанасига кўчишим воқеаларини таҳрир ипига тизиб ушбуда баён қилдим, унга «Тарихи ҳузни милали Бухоро» («Бухоро халқининг ҳасрати тарихи») деб ном кўйдим, токим ўқувчилар ва унга кўзи тушган зотлар бу фақирнинг баён қилган ҳолларидан ва Бухоро салтанати пойтахти ва унга тааллуқли бўлган маълумотга эга бўлсалар ва большевиклар билан бўлган муҳораба ва Афғонистонга кўчишим сабабларини мутолаа қилиб, унга инсоф назари билан боқсалар.

Энди тил нутқини баён этувчи тўти бўлмиш — қаламни тилга киритиб, аҳвол баёнини ушбу

битикда тараннум этадиган бўлсам, шундайки, бу банда¹ даргоҳи олий Саййид Амир Абдулахадхон ўғли Саййид Олимхон дор ул-фоҳира бўлмиш Бухоройи шариф ҳукмдоридурман. Мен ҳазрати падари бузрукворим салтанати қарор топган даврда диёнат илми ва ўрганилиши лозим бўлган билимлардан таҳсил қилганимдан кейин салтанат ва мамлакатни идора қилиш конунларини эгаллаш мақсадида рус улўғларининг саҳоватидан фойдаландим. Шунда ўн уч ёшлигимда милодий йилнинг минг саккиз юз тўқсон учида буюк шаҳаншоҳ бўлмиш падари бузрукворим ҳазратлари амру фармонлари билан бир неча мўътабар намакхўр-яқин дўстлар ҳамроҳлигида Петербургга боришга азм қилдим.

Тартиб-қоида юзасидан у ер мактабларида етти йил ўқитилар эди. Бинобарин, падари бузрукворим истагига кўра таълимотни тезлаштириш мақсадида ўқиш муддати уч йил деб қарор қилинди. Бу уч йил орасида ёзлари мактаблар ёпилган кезлари Бухорога, падарим хизматига келиб-кетиб турардим. Шундай қилиб, мен уч йил давомида таълим олиб, мамлакат тартиб қоидаларини биладиган даражада билим ҳосил қилдим, ўқишларни тугатиб, имтиҳон топширдим.

Рус давлати улўғлари мени Бухоро давлати валиаҳдлигига мансуб бўлганлигим учун Бухорога қайтаришди. Шу билан мен милодий йилнинг 1896 йилида Петербургдан Бухоройи шарифга, зоти шаҳона Падари бузрукворим ҳазратлари даргоҳларига қайтдим.

Шундай қилиб, мен қиблагохим қўлларини ўпиб, доим у киши билан бирга бўлишга мушарраф бўлдим. Падари бузрукворим мени икки йил давомида ўз хизматларида ҳамрикоб қилиб ёнларида олиб юрдилар. Мен қўл остимда бўлган муқаддас ватаннинг ички аҳволлари ҳақида баъзи бир таълимотларни у кишининг муборак тилларидан эшитиб тургандим; булардан мен кўп фойдалар кўрдим. Сўнг зоти шаҳона падари бузрукворим менга Бухоройи шарифга қарашли бўлган ўлкалардан бири Насаф² вилояти ҳукмронлигини марҳамат қилдилар.

Бу билан менга бахтиёрлик бахш этиб, шаҳона тўнларни кийдирдилар, хисравона ҳукмронлик тожини бошимга қўйдилар. Падари бузрукворим ижозатлари билан мазкур вилоятга азм айладим. Шунда мазкур вилоятнинг барча аъён ва хос кишилари менинг истиқболимга чиқиб кутиб олдилар.

Шундай қилиб, мен улар билан ҳол-аҳвол сўрашиб, улар илтифотидан бошим кўкка етди, уларга меҳру ҳурматимни билдириб Насаф вилояти қўрғонининг ичига кириб бордим, барча каттакон бўлган одамларни муборакбод этиб, уларни хурсанд ва мамнун эттирдим.

Бу ожиз банданинг Насаф вилоятидаги ҳукмронлиги муддати ўн икки йил давом этди. Бу муддат ичида менинг ҳукуматим ҳамиша фақирпарвар ва ғарибнавозликка интиларди, мазлумларни золимлардан асраб, ҳақни қарор топдирарди. Шундай қилиб, мазкур вилоят аҳолисини ўзимдан хурсанду мамнун эттирдим.

Мазкур вилоятга яқин жойда Қашқа деган шўх дарё оқарди. Ундан камбағал бева-бечораларнинг кечиб ўтишида роҳати бузилиб, доимо ғам-ташвишда эдилар. Аҳолининг осойишталигини кўзлаб мазкур дарёга тошу темирдан³ бир кўприк қурдирдим, кўприкни эса ўз номим билан атадим. Шояд фақир фуқаролар сув кечиш ташвишидан қутилиб, тинчу осуда яшасалар, деб ўйладим. Шу билан яна бошқа бир қанча мадраса ва ибодатхоналар қуриб, бу борада анчагина юмушларни юзага келтирдим.

Бундан сўнг, ҳукм юритганимдан ўн икки йил ўтгач, зоти шаҳона падари бузрукворим мени дор-ул-фоҳира Бухоройи шарифга қарашли жойлардан бири бўлган Хўрок водийсининг Кармина⁴ номи билан машҳур бўлган вилоят ҳукмронлигига кўчирди. Бу билан зоти шаҳона

¹ Китобда муаллиф камтарлик ва одоб юзасидан ўз номини кам ишлатади ва барча жойда «мен» дейиш ўрнига «бу банда» деб ёзади. Биз ҳам шарқ услубидаги бу шаклни сақлаб қолиш мақсадида ҳамма ерда унинг услубидагидек қилиб «банда» деб олдик. Шарҳлар таржимонники.

² Насаф — ҳозирги Ўзбекистон жумҳуриятидаги Қарши шаҳрининг қадимги номи. Тарихда бу шаҳардан кўплаб буюк сиймолар етишган.

³ Матнда тош ва оҳаддан деб ёзилган.

⁴ Кармина — бу ном ҳозир ҳам шундай сақланган, баъзан Кармана сифатида ишлатилади. Хўрок эса ҳозир ҳам

мени ўзларига яқин бўлган жойга олиб келдилар. Насаф вилояти ҳукмронлигидан Кармина вилояти ҳукмронига айландим. Мана шу зикр этилган вилоятда икки йил давомида ҳукм юритдим. Шу аснода зоти шаҳона ҳазрат Саййид Амир Абдулаҳадхон — менинг Падари бузрукворим тақдири илоҳий амри билан фонийлик оламидан боқийлик дунёсига рихлат этдилар⁵. Шунда иқтидор эгаси бўлмиш падари бузрукворим подишоҳ ҳазратларининг салтанати муддатига йигирма олти йил бўлган эди.

Шу билан мен 1329 ҳижрий йили муҳаррам ойининг ўнинчи куни, милодийнинг 1911 йили менга мерос бўлиб қолган марҳум ва мағфур падарим салтанати тахтига ўтирдим. Бухоройи шарифнинг барча аҳолиси бу ожиз бандага хизмат қилмоққа қасамёд этдилар.

Тахтга ўтирганимдан сўнг бу банда даргоҳи олийда мамлакатимнинг бир йиллик хирож тўлашдан озод қилиш фармойишини бердим. Шу тариқа иш тутишим билан фақир-фуқароларни кўп хурсанд қилдим, уларнинг бошлари кўкка етди.

Орадан бир йил ўтгач, элтутиш ва фақирпарварлик тартибини ўрнатишга интилдим, Бухоро давлатида тартиб-интизом ва ободлик ишларини бажо келтира бошладим. Буюк ишларни барпо этишга саъй-ҳаракат этдим, мадрасалар, ибодатхоналар бино қилишга киришдим. Барча илмларни ўргатиш борасида анчагина ҳаракат қилдим.

Бухоройи шариф аркининг яқинида, Балойи ҳавз дейилган жойда ўз номимга бир ибодатга масжид бино қилдирдим. Бухоро минорасининг паст томонида бозорнинг ички томонида ўз номимдан Дор-ул-улум — Билим уйи бўлган бир мадраса қурдирдим; ҳар хил илмдан дарс берувчи муаллимлар тайин этдирдим. Мазкур мадрасада истиқомат қиладиган талабалар сарф-харажатлари, маош ва кийим-кечаги ҳам ўз тарафимдан белгиланиб, унга бир нафар нозир тайин этдим; уларнинг емак-ичмак, маош ва кийим-кечаларини муайян бир вақтда етказдирардим. Бозор ва йўл ободлигига кўп ҳаракат қилдим, уч йил ичида Бухоро мамлакати анча обод бўлди, унга зеб-зийнат ва тартиб-интизом ўрнатдим. Менинг саъйи-ҳаракатимдан Бухоро аҳолиси ва бутун мамлакат мамнун бўлди.

Банда ўз халқим учун қўлимдан келадиган хизматимни бажо келтирганимга шуқр қилардим. Бу бандайи ожиз Турон мамлакатада ўн йил давомида салтанат сурдим. Ўн йилдан сўнг, Совет давлатига қарши курашдим, ниҳоят Афғонистон давлатига кўчдим.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1162.11

БОЛЬШЕВИКЛАР БИЛАН БЎЛГАН МУҲОРАБА ҲИКОЯСИ

Большевикларга қарши қилган юришим ва Бухородан кўчишга ихтиёр этишимга доир барча сабаблар ҳикоясини мушоҳада юритувчиларнинг хотиралари учун буларни таҳрир ипига тиздим, токи бошимдан ўтган аҳволотимдан ўзгалар ҳам хабардор бўлсалар.

Вақт келиб Бухоройи шариф давлати бувам, раҳматлик Саййид Амир Музаффархон даври салтанатидан то раҳматлик Саййид Амир Абдулаҳадхон мағфуру марҳум падари бузрукворим замонида ва ундан то бу бандайи ожиз салтанати муддатигача мана шу Бухорода ўтди. Бу орада ва муаззам рус давлати салтанати барқарорлигининг олтмиш уч йиллиги давомида бу томонларда дўстлик ва ошначалик юз бериб, икки давлат орасида дўстлик барқарор ва бардавом бўлди. Шу сабабдан рус давлати ходимлари билан Бухоро давлати ходимлари ўртасида келишув ҳам бўлиб ўтган эди. Қелишувларда аскарлар ва ҳарбий қуроллар Бухоро тарафидан қисқартирилиб, (Уни қўриқлаш учун) ҳарбий асбоб-ускуналар ва аскарларни рус давлати ўз зиммасига олган бўлди. Бухорода эса мамлакатни ҳимоя қилиш учун ўн икки минг аскар бўлишига қарор қилинди; мамлакатни ҳимоя қилиш борасида яна аскар лозим бўлса, рус давлати Бухоро давлатини қўллашга тайёр турадиган бўлди. Шу билан император давлати замони мавжуд бўлган қадар Бухоро давлати аскарлар ва ҳарбий қуролларга ҳеч эҳтиёжи

шундай.

⁵ Рихлат этиш — нариги дунёга кўчиш, яъни вафот этиш маъносига.

бўлмади, тинч ҳаёт ҳукм сурди, мен бўлсам мамлакат ободончилиги билан шуғулланишга интилардим. Бундан сўнг рус давлати инқилоби юз берди. Бу банда мамлакатни тартиб-интизом ва хавфсизлигига саъй-ҳаракат қилдим.

Бинобарин рус жамоати ичидан бир қанча беасл бўлмағур жоҳил шахслар пайдо бўлиб, улар ўзларининг ҳазрат жаноб олийлари-рус давлати улуғлари орасига раҳна солдилар. Улар қарор қабул қилишиб, одамларни мажбур қилишди. Бу беасл бўлган шахслар бу қонун билан одамларни тўглаб, ниҳоят рус императорлик давлатини ўз салтанатидан ағдариб, ўз жамоасидан бўлган бир неча нафар одамларни каттакон қилиб кўйдилар ва ўз ҳукуматларини муваққат шўро мажлиси деб атаб, Керенский⁶ деган одамни жумҳурият раиси мансабига кўтардилар.

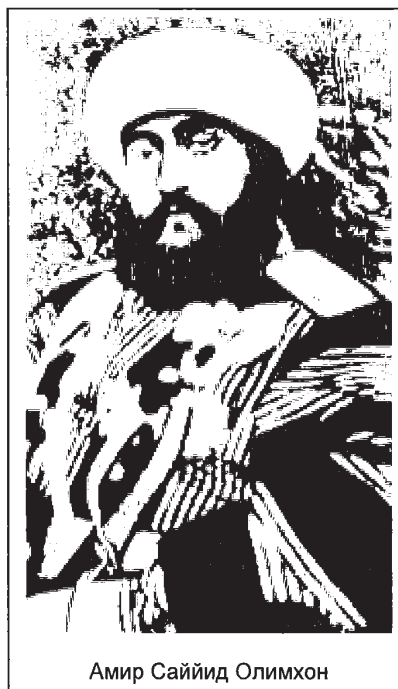
Бу муваққат давлатлари бир неча ой давом этди. Мазкур Керенский ҳукумати тарафидан уларнинг Преображенский⁷ деган вакилларида бири мухтор вазир қилиниб, дорулфоҳира Бухорои шарифга келадиган бўлди. Ниҳоят у киши шаҳарга кириб келиб, бу бандайи ожиз билан учрашди. Бу киши келиб гапга қулоқ бериб, икки давлат ўртасида келишув бўлди, шунда Бухоро давлати мустақиллигини бу ожиз бандага берди ва келишувга имзо ҳам чекди. Сўнг у қайтиб кетди.

Бухоро давлати мустақиллик олганидан сўнг дўстлик ва ошнолик ипларини пайдо қилиш мақсадида Бухоро давлати номидан вазир Тўрахўжа ва мулло Қутбиддинларни Афғонистон давлатига юбордим. Бу аснода хожи Сафарбийни ҳам ўз намоёндам сифатида инглиз комиссияга, Машҳадга юбордим. Комиссион ҳам юқорида эслатилган жавобни мувофиқ кўрди. Сўнг мен большевикларга Бухорони бўшатиб қўйишсин, деган фикрни билдирдим. Большевиклар менинг илтимосимга қаршилиқ кўрсатишди, улар инглиз аскарлари билан ҳам жанг қилдилар.

Бу борада Мирза Салимбек парвоначи ва Абдуррауф карвонбошини инглиз аскарларига йўл кўрсатиш учун Чаҳоржўй⁸ томонга жўнатдим. Лекин уларнинг Чаҳоржўйга келиши пайтида инглиз аскарлари у ердан жўнаб қолишган экан.

Бу орада Афғонистон давлати Британиё давлатига қарши уруш бошлаб қўйди, кейин муқаддас Бухорои шариф давлатига афғон давлати томонидан генерал Муҳаммад Валихон мухтор вазир сифатида ташриф буюрдилар. У киши зоти шаҳона билан учрашмоқчи бўлиб, афғон амири олий ҳазратларидан кўпгина совға-саломлар келтирдилар ва бу бандайи ожизга топширдилар. Мен мухтор вазир билан учрашдим. Бу суҳбат асносида бандайи ожизга унинг шахсий саволи ҳам бор эди, мен унинг жавобини айтдим. Менинг мақсад-ниятим шу эдики, мен большевикларга қарши уруш қилсам, зеро шу фурсатда душманнинг ниҳоятда заиф экани кўриниб турибди. Шунинг учун вақтни фанимат билиш керак, сўзсиз, бу-шундай, дедим. Мухтор вазир анча ақлли ва узоқни кўра оладиган шахс ҳамда ислом давлатининг хайрихоҳларидан бўлганидан менинг саволимга шундай жавоб берди.

Афғонистон давлати билан сиз ҳар иккаловингиз биродарсизлар. Бирингиз Британиё давлатига қарши бел боғлаб урушга киришганда, сиз ҳам бу тарафдан большевиклар

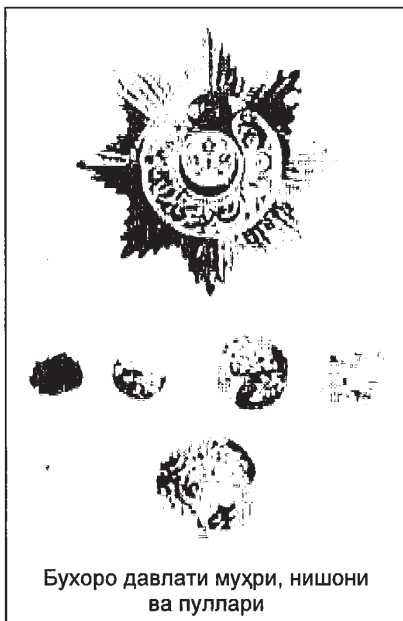

Амир Саййид Олимхон

⁶ Керенский Александр Федорович (1881 —1970) — рус сийсий ва давлат арбоби, оқловчи. 1917 йили вақтли ҳукумат раиси.

⁷ Преображенский — бу, Александр Григорьевич (1850—1918)ми ё бошқа шахсми, аниқланмади.

⁸ Чаҳоржўй — ҳозирги Чоржўй.

Бухоро давлати муҳри, нишони
ва пуллари

давлатига шундай йўл тутсангиз, худо кўрсатмасин, сизнинг воситангиз сабабли миллат хизматкори бўлган ҳар икки биродар ислом олаmidан икки давлатни харобаликка олиб келмасангиз, деб кўрқаман. Бу ишни орқага сурунг, шунда биродарингиз иши нима билан тугашини кўришингиз мумкин. Бундан сўнг бир-бирингиз билан бамаслаҳат иш юритсангиз, яхшироқ бўлади.

Рост, вазири аъзамнинг бу сўзлари жуда тўғри гап эди. Мен ўзимга бўлган яхшилиқни шу билан билдим ва бу мулоқотни анча вақт хотирамда сақлаб, сабрни ўзимга ҳунар қилиб олган бўлдим.

Муҳаммад Валихон Бухоро давлатидан рус давлати тарафига жўнаб кетди. Аъло ҳазрат афғон амири дўстликни мустаҳкамлаш йўлида Фазл Аҳмадхонни менга юборди. Ў икки юз нафар аскар, бир гуруҳ оркестр, еттита тўп, еттита филни менга юборди. Бу аснода элтутиш тадбирларини кўриб, Муваққат жумҳурият давлати Керенскийга бу бандайи ожиз ўз тарафимдан ишончли бир кишини бир вафд-намоёнда тариқасида юбордим, янгидан келишув тузиб, унга имзо чекишни истадим. Мазкур муваққат ҳукумат бу қисқа

фурсатда инқилобга йўлиқиб қолди. Улар икки қисмга ажралдилар; бири меньшевик, бошқаси большевиклар бўлиб, иккала жамоа ҳам бир-бирига уруш эълон қилдилар. Шу сабабдан булар иккалови ўртасида бир-бирига қарама-қаршилиқлар юз бериб, ниҳоят большевиклар қарор топишди, Шунда рус давлатида каттакон бўлганларнинг ҳаммаси ҳар хил мамлакатларга пароканда бўлдилар, у ерларда паноҳ топган бўлдилар. Большевиклардан бўлган бу жамоанинг тартиб-қонунларини на кўриб бўлинди, на билиб бўлинди. Чунки ҳамиша беқарорлик юзага келди, бу жамоа ҳукуматни хароб этиб, мамлакатни вайрон қилишга йўл кўйди, динларни, ибодатхоналарни йўқ қилишди, мўътабар ва давлатманд бўлган ҳар бир гуруҳ мол-мулкни босиб олиб, талон-тарож қилдилар, ўзларини қатл этишни ўзларига бурч деб билардилар. Уларнинг сўзларига ишонилмайдиган даражага келинди.

Бу вақтда бу бандайи ожиз Бухоро ўлкасини тартибга туширишга киришдим. Бу борада анчагина саъй-ҳаракат этиб, дуруст ишлар қилдим. Бу орада большевиклар жамоаси беасл қонун-қоидаларни чиқариб, ёлғон-яшиқ ишлар билан, бузуқ йўл-йўриқларни тўғри йўл деб билдилар. Шу тариқа иш тутиб, уларнинг бу тартиблари муқаддас Бухоро давлатига ҳам тарқалиб, бир мунча жоҳил ва илмсиз кишилар беасл русия большевиклари йўл-йўригини қабул қилишди, ўзларнинг бузуқ ишларини жорий этишга интилдилар. Тахминан 117 нафар самарқандлик, тошкентликлар бирлашиб иттифоқ тузишди; бу жамоа ичидан чиққан икки нафар каттаконлари — Файзулла Хўжаев⁹ ва Мирзо Муҳиддин Мансуров бузғун большевикларга ўз мақсадларини баён қилиб, улардан ёрдам исташди. Большевиклар ҳам бу жаид бузғунчиларга кўмак бериб, темир йўли орқали номи Колесов¹⁰ деган кимсани Бухорога чақириб, 1336 ҳижрий жумодис-соний ойининг шанба кунида (1918 йил) уруш эълон қилиб, Бухоро давлатига қарши юриш бошладилар. Аллоҳнинг инояти, пайғамбар шариатининг мадади билан ҳарбий қуролларнинг камлигига қарамай, Бухоро ислом аҳлига зафар кулиб боқди, бу банда ғалабага эришди. Большевиклар ўз мақсадларига эришолмай сулҳ тузишга

⁹ Файзулла Хўжаев (1896—1938) — Партия ва давлат арбоби. Ўрта Осиёда совет ҳокимияти учун курашган, 1920 йилдан Бухоро ревкомининг аъзоси, халқ нозирлар кенгашининг раиси, 1922 йилдан Марказий Комитетнинг Ўрта Осиё бюросининг аъзоси, 1925 йилдан Ўзбекистон ССР халқ комиссарлар кенгашининг раиси, СССР Марказий ижроия комитетининг раисларидан бири.

¹⁰ Колесов Федор Иванович (1885—1940) Ўрта Осиёда совет ҳокимияти учун курашган большевиклардан, 1917—18 йиллари Туркистон мухтор жумҳурияти халқ комиссарлари кенгашининг раиси.

розилик билдиришди. Бу банда сулҳ тузишни яхшироқ деб билиб, аҳволни тузатиш мақсадида аҳд тузишга рози бўлдим.

Бу урушдан сўнг Ленин ва Троцкий томонидан большевикларнинг раиси сифатида Элиава¹¹ ва Брайдо деган киши мухтор вазир бўлиб Бухорога келди. У киши бандайи ожиз билан сўзлашиб, Бухоро мустақиллигини бутунлай менга бермоқчи бўлди, ҳамда ҳарбий қурол билан ёрдам беришга ваъда берди, ҳатто юз йил олдин Бухоро давлатига қарашли бўлган ерларни менга қайтариб бермоқчи ҳам бўлди. Шу билан бирга эллик минг милтиқ, беш юз тўп-пулемёт, эллик аэроплан, эллик миллион сўм тилло тўлашга ваъда берди.

Совет давлати томонидан Аксельрод¹² деган киши Бухоро давлатига элчи қилиб тайин этилди, Афғонистон давлатига нисбатан дўстлик истехкомларини тузиб, Тошкентдан менга ўн битта ўқсиз тўп совға қилиб юборишди. Большевикларнинг муомалаларининг қандай эканлигини шу ўқсиз тўпдан билиб олдим. Бу ожиз банда большевиклар ва уларнинг элчилари муомалаларини келишувга мувофиқ иш олиб бормаганликларини кўрганимдан сўнг хаёлимга бир фикр келди. Шу сабабдан мен аскар ва ҳарбий қуролларни тайёрлаш ишига киришдим. Икки йил ичида Бухоро ҳарбий аскарлар ва қурол-асалаҳалар тўплаб, қўшинларни урушга тайёр туриш даражасигача олиб келдим.

Большевиклар жамоаси ўз қонунларини бажо келтира бошладилар, аммо ҳар тарафдан меньшевиклар бош кўтариб, уларга қарши чиқа бошладилар. Натижада улар большевикларни беқувват қилиб, изтиробга солиб қўйдилар. Улар ҳар ерда Русиядаги темир йўлларни қўпоришарди, ҳамма жойда улар бош кўтариб большевик давлатини анча заиф қилиб қўйдилар. Шунда бу бандайи ожизнинг хотирига шу нарса келдики, большевик жамоаси андак куч тўплай олса, албатта, у Бухоро давлатидан ўз қасосини олади. Бу вақт ўз аскарларимни ҳаракатга келтириб, муҳорабага киришмоқчи бўлиб турдим. Хоразм ҳукумати ҳам мен билан келишув олиб борди. Менинг қўл остимда бирлашиб, большевикларга қарши урушга истак билдирдилар. Бу аснода большевиклар давлати кундан кунга ривожланиш томон юз ўгира бошлади, бу муомалалар билан вақт ўтаверди, борган сари улар кучая бошлади. Шу сабабдан бу бандайи ожиз яхши ниятлар билан келишувни янгилаб, унга имзо чекиш учун ўз тарафимдан бир неча кишилардан вафд тузиб, Ленин ва Троцкий қошига жўнатдим. Бу жамоанинг эътиборсизлиги ва оқибатсизлигини яхши билардим. Бордию агар унга қарамай, бу хил беасл ва беоқибат ҳукумат билан келишув қилсам, хориждаги буюк давлатлар наздида Бухоро давлатининг бадном бўлишига сабаб бўлар эди. Бундай хаёлларни ўзимдан узоқлаштириб, мақсад ва муддаосиз, муросасозлик ниятида инқилоб замонини муборакбод этиб беш кишини: генерал Маҳдихон, Хожи Жўрабек тўқсоба, Ғайбулло Хўжа, Хожи Мирзо, Мирза Наврузбей ва яна бир нафар бошқа кишини Ленин ва Троцкий қошига Москвага юбордим.

Шуни айтиш етарлики, Бухоро давлати андак вақт ичида зарур ҳарбий чораларни кўриб, бирозгина тартиб-инизом ўрнатгач, исломда ҳаммазҳаб¹³ бўлганлиги жиҳатидан бир-бирига меҳрибонлик билан қараш оқибатида икки биродар (Афғонистон ва Бухоро) бир тану бир жон бўлиб қолди. Афғонистон давлати билан дўстлик аҳди тузилди. Шу жиҳатдан большевиклар жамоаси унга рашк билан қарар эди. Бордию агар аста-секин Бухоро ҳам зўрайиб тартиб-интизом даражасига эришиб қоладиган бўлса, бизнинг жумҳурият давлатимиз паришонҳолга тушиб қолиши ва ранжу кулфатга мубтало бўлиши турган гап, деб ўйлашди. Ваҳоланки, бизда етишмовчиликлар бор. Ана шу камчиликларни бартараф қилиш учун қаттиқ киришиб, ўзимизни

¹¹ Элиава Шалва Зурабович (1883—1937) - совет давлат арбоби. У Вологда, Ўрта Осиё ва Кавказда совет хокимияти ўрнатиш учун курашган, 1927 йилдан Закавказия халқ комиссарлар кенгашининг раиси вазифасида ишлаган ва шу йили СССР Марказий ижроия кўмитаси президиумининг аъзоси бўлган.

¹² Аксельрод Павел Борисович (1850—1928) - революцион ҳаракатларда иштирок этган сиёсий арбоб, 1917 йили Петроград советининг аъзоси, бу ерда ёзилганларга кўра, у советларнинг Бухородаги элчиси ҳам бўлган. Октябрь инқилобидан сўнг чет элга кетиб, Германияда вафот этган.

¹³ Ҳаммазҳаб — Афғонистон ва Ўрта Осиё халқлари суннийлардан бўлган, дейилмоқчи.

бу қийинчиликлардан холос қилишимиз керак.

Бундан сўнг большевикларнинг Бухоро давлатига бўлган муомаласи кундан кунга ва борган сари қаттиқлаша борди. Улар Бухоро давлатига ғайриқонуний талаблар қўйиб, уларни ижро этилишини талаб қиладиган бўлишди, улар қандай бўлмасин, бир амаллаб уруш бошлашни ўзларига ҳунар қилиб олишди. Улар ўринсиз равишда бухоролик фуқароларни йўл-йўлакай тутиб, уларни қамаб қўйишарди, ниҳоят, ислом давлатининг бу душманлари анчагина аскар ва қурол-яроғлар тўплаб, қўққисдан Бухорои шарифга ҳужум қилишни истардилар. Бу бандайи ожиз ўз душманига қарама-қарши туришга муҳайё бўлиб турди. Ҳар томондан одам тўплаб, Бухоронинг Когон темир йўл станциясида қуролланган ҳолда тайёр турдик.

Большевиклар бу орада кўп ҳийла-тадбир қўллашга, гўё дўстлик либосларини кийгандек бўлиб, аслида макру ҳийла тадбирларини ишлатиш йўлига, маккорлик йўлига ўтдилар. Гўё сулҳ тузиш учун Баранов¹⁴ деган ташқи ишлар вазири бўлмиш бир кимсани фавқулудда элчи қилиб, Тошкентдан Бухорога юбордилар. Мухтор вакил бу бандайи ожиз ҳузурига келиб учрашди. Шу киши уэр баён этиб, гаплашди, гапларимизни эшитиб, биз билан келишди. У киши илтимос қилиб айтдики, рус давлати эллик беш йилдан бери Бухоро давлати билан дўстлик ва ошначиликда бўлиб келди, то шу пайтгача бизнинг давлатимиз Бухоро давлатидан барча манфаатларни кўриб келмоқда, шу билан бирга икки давлат ўртасида бу орада ҳеч қандай бир-бирига зарар кўрадиган ишларни бажо келтиришмади. Истардимки, бугундан кейин ҳам бу икки давлат ўртасида дўстлик ва ошначилик гуллаб яшнаса ва бизга ҳам сизнинг давлатингиздан ёрдам ва манфаат тегса. Сизлардан бизларга ҳар қанча хизмат бўлса, бизнинг жумҳурият давлатимиз уни ўрнига қўйса. Лекин сизлардан бир илтимосимиз бор, ўз аскарларингизни бизнинг темир йўл станциясидан олсангиз, чунки биз уни ўзимизга истехком қилмоқчимиз. Бизнинг аскарларимиз ваҳший ва нодон одамлардир. Мабодо сизнинг аскарларингизни кўриб қолса, унга тўқнашиб қолиб, сиздек зоти шаҳона олдида бизни уялтириб қўйишади. Бу борада сиз нимаики истаб, унга хоҳиш билдирсангиз, ўша айтганингизни бажо келтирамиз.

Шу тариқа у билан гаплашиб, гапларини эшитиб, келишув туздик, унга имзо ҳам чекдик. Шу билан у ўз жойига қайтиб кетди.

Большевиклар йўл тўсиб қўлга киритган бир канча фуқароларимизни бўшатиб, йўловчиларни қўйиб юборишди.

Шу билан бу бандайи ожиз аскарларимни рел¹⁵ тарафдан уч милча¹⁶ йўлдан олиб орқага чекиндик, у ерда бир истехком ҳам қурдик, сўнгра бу манзилга қирқ нафардан иборат аскарлардан қоровул қўйдирдим. Ҳар эҳтимол, бу нарса душман сиқиб келганда шояд фуқароларга мадад бўлиши мумкин эди. Аммо душманларимиз бу найранг билан бизни ғафлатда қолдириб, мисоли бир йўлтўсарлар каби, уруш эълон қилмасдан ҳижрийнинг 1339 йили (1920) зулҳижжа ойининг ўн бешида якшанба кечаси соат ўн иккида соқчилар ва кўриқчилар устига ҳужум қилиб келиб, ўша ерда темир йўл атрофига қўйилган барча қоровулларни, тахминан, юз эллик нафар кишини банди қилдилар.

Шу тариқа улар Бухоро аскарлари устига ёпирилиб келиб ҳужум уюштирдилар, шу билан урушни бошлаб юбордилар. Натижада вақт ярим кеча соат иккида анча аскар ва ҳарбий қуроллар жамлаб, тўп отиш ва ўқ ёғдириш билан бирга темир қалқонли аравалар — броневиклар, темир қопланган моторлар — бронепоездлар билан уруш бошлаб юбордилар. Улар ўн битта тайёра билан Бухоро шаҳри устида ҳавода парвоз этиб, бомба ёғдирдилар. Бу бандайи ожиз ўз аскаримни мажбуран олдинга — фронтга чиқариб, ихтиёрни тақдири илохийга топшириб, тўрт кечаю тўрт кундуз урушдик. Бу уруш асносида душман тахминан Бухоронинг

¹⁴Баранов Пётр Иванович (1892—1933) - совет ҳарбий арбоби, Туркистон frontiда ҳамда бошқа жойларда инқилобий ҳарбий кенгаш аъзоси.

¹⁵ Матнда «ре», «ёй», «лом» ёзилган. Бу, Рел (релс) — темир йўл изи.

¹⁶ Мил — 4000 тирсақ, икки км.

ярмини тўп ва пулемётдан ўққа тутиб, кўп талафот етказди. Мусулмон бечоралар душман дастидан мол-дунёсини, ўз фарзандларини ташлаганларича, нима қилишларини билмай, ҳар томонга қоча бошладилар. Шунга қарамай, бу бандайи ожиз тўрт кечаю кундуз душманга қарши урушдим, қаттиқ жанг қилдим. Тўп ўқларининг кўплиги, бомба ёғдиришлар, талафот ва харобаликлар Бухоро шаҳрида ортиб кетиб, камбағал бева-бечораларни қаттиқ ташвишга солиб қўйди. Шунда ўзимча ўйладим. Бу бандайи ожиз ушбу Бухоройи шариф шаҳаридан кўчишни ихтиёр этсам, шояд шу сабабдан харобаликка бўлган сабаблар йўлини тўсиб, фақиру фуқаро бечораларни бу жабр-ситамлардан озод қилсам ва осойишталик бахш этсам, деган андишада чаҳоршанба куни тушдан кейин соат тўртларда фойтунга ўтириб, мисоли ҳазрат Пайғамбар алайҳиссалом суннати бўлмиш ҳижрат каби¹⁷ кўчишни ихтиёр этдим. Шоҳлик боғи саналган Ситорайи моҳи хоссадан¹⁸ чиқиб, Тумон Комот ва Хирқонрўд, яъни Фиждувон тарафга равона бўлдим. Бу вақтда менга афғон элчиси ва бригад саркардаси Абдушукрхон ва Афғонистоннинг Тошкентдаги элчисининг ов бошлиғи Мухаммад Асламхон, афғон ҳарбий қозиси (атташеси) ва йигирма беш минг нафардан иборат Бухоро хизматчи ва аскарлари, шунингдек, афғон аскарлари ва мансабдорлари менга ҳамроҳ бўлишди. Биз Фиждувон туманига етиб келиб, бир кечани ўша ерда ўтказдик.

Менинг кўчишимни эшитиб фақиру хотин-халаж, бола-чақалари билан йиғлаб, нола қилишиб, менинг изимдан тушиб, панжшанба куни кечқурун ўша зикр этилган Фиждувонга, қўноқжойимга етиб келишибди. Улар тахминан ўн минг нафардан ортиқроқ эди. Ҳаммаси йиғлаганча келишди, худди қиёмат кунини кўз ўнгимда келтиргандек бўлдим. Улар ўзларини ерга уриб, қанча-қанчаси бу ғам-андух ва жудоликка чидай олмай тақдири илоҳий билан ҳаққа жон таслим қилиб, худойи таоло раҳматига эришдилар.

Бу бандайи ожиз шу аҳволда алам етган барча бечораларга насиҳат этардим, кўнгили кўтарадиган сўзларни айтиб тасалли берардим. Ҳар бир бечоралар ҳаққига дуо қилардим, ўзим ҳам ундай фақиру фуқаролар дуосини олардим. Шу билан нима қилишимни билмай, маюс, нимагадир мунтазар бўлиб қолдим. Шу билан Бухоронинг шарқий томонини истаб қолдим, натижада саккиз кун деганда Бухорога қарашли Қўрғонтепа деган жойга етиб келдим. Унда бир ўн кунча турдим. Фиждувон муюлишида ногаҳон бронепоезд вағони пайдо бўлди ва йўлни тўсиб қўйди. Шу пайтда бир неча нафар менинг атрофимдаги одамларим, чунончи, Усмон қушбеги, қозилар қозиси Бурхониддин, раис Абдуррауф карвонбоши, Юсуфбей Муқимбий қўлга тушиб қолдилар. Душман йўлини тўсиш ниятида мазкур вилоятда истеҳком қуриш тараддудини кўрдик. Бу иш учун аскар ва фуқароларни тўплаб Бойсун вилоятига қарашли Бандар деган жойдан Дарбанд деган жойгача душман олдини олиш учун истеҳком қилдик, ўша ердан уруш бошлашни уйлаб қўйдик. Кейин Бухоронинг шарқи бўлган Ҳисор вилоятига келиб турдим. Ҳисор вилоятида большевикларга қарши олти ой давомида кураш ва жанг олиб бордим.

Жанг бошида ҳарбий вазир тоғам Мухаммад Саидбек парвоначи ва уруш қўмондони Абдулҳафиз Парвоначи, Иброҳимбек бий аскар бошлиқлари эдилар. Шу билан олти ой давомида кураш ва жанг юз бериб, охийри большевиклар жамоаси ўзлари пайдо қилган мазкур урушга мажбур бўлишиб, Москвадан анчагина аскар ва ҳарбий қуроллар йиғиб келдилар. Шу билан улар бирдан ислом лашкари устига ҳужум бошладилар. Ислом аскарларида ҳарбий анжом ва қуроллар кам бўлганлиги жиҳатидан ўн кун давомида урушиб, жанг қиладилар, сўнгра бу бандайи ожиз ёрдам ва мадад сўраш ҳаракатида хорижий давлатларга мурожаат қилдим. Сўнг Ҳисор вилоятидан Кулоб вилоятига ўтдим. Бу вилоятда Мулла Мухаммад Иброҳимбек девонбеги ва Давлатмандбек девонбеги – булар Бухоро шарқидаги ўзбеклардан эди, ўзлари Бухоро давлатига садоқатли бўлиб, анчагина лаёқатли хизматлар, жонбозликлар кўрсатиб қўйишган эди, ҳамда бу бандайи ожизнинг кўнглидагини топган ҳам эди, уларни

¹⁷ Бу ерда амир Олимхон Бухорони тарк этишини худди пайғамбарнинг Маккани тарк этишга мажбур бўлиб, Мадинага кўчганига қиёс қиляпти. Пайғамбар ҳам шундай қийин аҳволда Маккани ташлаб чиқиб кетган эди.

¹⁸ Амирнинг ёзги дам олиш жойи.

Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Амир Саййид Олимхон

лашкарбошиликка тайин этдим. Улар иккаловини ҳузуримга чорлаб, сипориш бердим:

«Бу бандайи ожиз доруссалтана Қобулга бориб, мадад ва кўмак олиш тараддудига киришай. Агар бу ердан чиқишим сабабли бизга бирор кўмак ва ёрдам тегса, уни бажо келтириб келгунимча, сизлар ўз аскарларингизни душманга қарши қўйиб туринглар. Ҳозир душман ҳужуми кўпроқ бўлиб турибди, агар унга бас келиб турмасангиз, фақир у фуқаролар ташвиши ортади. То мен қайтиб келгунимча, фақир у фуқаролар осудаҳол кун кўриб туришса», дедим.

Мен амр-фармон чиқариб, уни муайян жойларга юбордим, Муҳаммад Иброҳимбек билан Давлатмандбекка менинг ўша рухсатларим билан иш юритишга, душман йўлини истехком қилиб туришга буюрдим. Мен ўзим бўлсам, Кўлоб вилоятининг усти билан Амударёдан ўтадиган жойдан 1339 йилнинг (1921) жумадус-сонийсининг йигирма иккисида, чаҳоршанба куни дарёдан кечиб ўтиб, Афғонистон тупроғига дохил бўлдим.

Афғонистоннинг чегарасида тартиб-интизом сақловчи маъмури ўз аскарларини тизиб, бизни кутиб олишга пешвоз чикди, бизга салом бериб Абдуназарбеги деган жойга қарашли бир қишлоқда тайёрлаб қўйилган кўноқ жойга тушдим. Мен бу ерда истироҳат қилиб ўша ойнанинг йигирма учта панжшанба куни ўша жойнинг рустоқи — марказига етдим. Юқорида зикр этганим Муҳаммад Аъламхон тахминан уч юз нафар аскарини саф тортириб, менинг истиқболим шарафига ўн бир бор тўп отиб, қарши олди. Шу тариқа мен рустоқнинг ичига кирдим. Икки кунни ўша ерда ўтказдим. Менинг бу ердалигим хабарини Қатафан ҳокимига билдиртирдим, кейин мазкур ойнанинг шанба куни Қатафанга азм этдим. Ҳукумат ноибининг ўғли ўша вилоятнинг бир неча нафар мўътабар кишилари билан бирга менга пешвоз чикдилар, ўша аснода улар бу бандайи ожиз билан учрашиб, менга ҳамроҳлик қилдилар. Шу билан дор-ул-ҳукуматга равона бўлдик. Мазкур ҳукумат раисининг ноиби - губернатори Муҳаммад Акбархон ва бош кўмондон Бинбинхонлар аскарӣ маросим билан бир фарсах¹⁹ йўлга пешвоз чиқишди, йигирма бир бор салом тўпи отишиб мени музика билан кутиб олишди. Шундай қилиб, жумадус-сонийнинг йигирма тўққизида чаҳоршанба куни Қатафан дор-ул-ҳукуматига кириб бордик. У ердаги Ҳаёт-ул-обод деган шаҳона боғда дам оладиган бўлдик. Шу билан ўттиз беш кун ўша ерда ором олдим.

Бу орада афғон амири олиҳазрат Омонуллахон тарафидан Муҳаммад Асламхонни Миршикор²⁰ сифатида бу бандайи ожиз ҳузурига юборди, У киши бир қанча вақт мен билан бирга бўлиб, кўп меҳмоннавозлик кўрсатди. Бинобарин, амир ҳазратлари менга тасалли бериш мақсадида ўз тарафидан менга хат йўллаб, мени у билан учрашишга ва юз берган бесаранжом аҳволни бартараф қилишимга Дор-ус-салтана бўлмиш Қобулга, ўз наздига таклиф қилди.

Бу бандайи ожиз Амударёдан Афғонистон тарафига кечиб ўтаётганимда, Бухоронинг энг мўътабар навкарларидан тахминан уч юз нафари менга ҳамроҳ эдилар. Шу билан бирга ҳар бир ўша эслатиб ўтилган дарё гузаргоҳида тахминан бир лак²¹ нафар одамлар ўтиб, ҳузуримда тўпланишар эдилар. Бу жамоадан тахминан беш юз нафарини, шу жумладан энг кўзга кўринган Бухоро аҳолисдан ўзимга йўлдош қилиб олиб, қолганларини Афғонистонга қарашли турли-туман ерларга тайинладим. Ўзим бўлсам, ўша беш юз киши ҳамроҳлигида доруссалтана Кобул

Амир Абдулаҳадхон

¹⁹ Фарсах — бир фарсах, уч мил, яъни ўн икки минг метр.

²⁰ Миршикор — Мир, амирнинг кисқаргани, яъни кишини улуғлаб айтиладиган сифат, шикор — ов, яъни миршикор — амири шикор, ов амири.

²¹ Лак — юз минг нафар.

томон юзландим.

Шу билан бир неча кун йўл юриб, ниҳоят, 1339 ҳижрий йили саккизинчи рамазонда, чаҳоршанба куни Дор-ус-салтана бўлмиш Қобулга етиб келдим. Ниҳоят, бу бандайи ожизнинг ором олиши учун қароргоҳ қилиб тайёрланган шоҳлик боғи бўлмиш — Муродбеги қалъасига, бизга ажратилган ерга ўрнашдик.

Олий ҳазрат афғон амири тарафидан чамаси ўн нафар вазир ва амирлар мазкур боққа келишиб, бизни кутиб олишди. Сўнгра афғон амири бу бандайи ожизни қанча-қанча нафар мўътабар кишилари келиб, биз билан учрашдилар ва биз амир билан бир-биримизни кўриш шарафига муяссар бўлган бўлдик. Шу тариқа мен Афғонистон давлатида бир ой давомида меҳмондорчиликда бўлдим. Бир ой ўтгандан сўнг менинг сарф-харажатимга ҳар ойга ўн икки минг қобул рупиясидан ойлик тайин қилишди.

Бу бандайи ожиз ўз ишимни саришта қилишга интилдим. Бинобарин, Аллоҳнинг иродасига мувофиқ тараддулларим тақдир насибасига эришмади, менга мадад ва ёрдам етиши назардан узоқ эди. Шу сабабдан тақдири илоҳийга розилик бериб, Дор-ус-салтана бўлмиш Қобулда туриб қолдим.

Ниҳоят, мен у ерда туриб қолишни ихтиёр этдим, зоти шаҳона олий ҳазрат афғон амири Қобулнинг жануб қисмидаги Фату деган боғни менга инъом этиб, менинг сарф-харажатимга бериладигани ўн икки минг рупияни ўн тўрт минг беш юз рупия қилиб тайин этдилар.

Мен вақт-соати етиб Бухоро тупроғидан Афғонистонга ўтган кезларимда большевиклар жамоаси келиб, Муҳаммад Иброҳимбек Девонбегига қарши тавсиф этилган урушга киришиб, шу тариқа бир неча кунлар ўтди. Ниҳоят, қурол-яроғнинг озлиги, душман ҳужумининг кўплиги жиҳатидан мазкур лашкарбошининг аскарлари хар тарафга яшириниб, кўздан ғойиб бўлдилар. Душман бўлса бу холда тараддулланиб қолди. Улар ҳар тарафда бор бўлган фуқароларни тутиб олавердилар. Улар ортиқча зулму истибдодини ҳаддан ошириб юбордилар.

Мулла Иброҳимбек Девонбеги ўша тавсифланган лашкарбоши бўлганидан ўз аскарларини тўплаб, улар ҳол-аҳволини кўриб оҳиста-оҳиста ишга киришиб, қайси қишлоққа душман кириб жойлашган бўлса, уларни топиб, устига ҳужум уюштирилди, натижада анчагина ҳарбий қурол-яроғларни тўплади. У фуқаролар ва мазлумларга хабар бериб андак фурсат ичида бир ўн минг нафар аскар тўплади, шу билан Кўлоб ва Балчувонга ҳужум қилиб, бу икки вилоятни душман қўлидан халос қилди ва сарф-харажати топиб, Қобул доруссалтанасига бу бандайи ожизга ўз аҳволи ва кайфиятларини битиб, ўзининг бир неча аскарлари, сардорлари ҳамроҳлигида менга юборди. Мазкур шахслар менинг ҳузуримга етиб келиб, Мулла Иброҳимбек аҳволи ва кайфияти хабарини менга етказди. Бу аснода Иброҳимбек Девонбегининг ўзи Қаротегин ва Дорвоз вилоятлари устига ҳужум қилиб босиб борди ва бу икки вилоятни ҳам эгаллади. Ўзининг бу кайфиятларидан мени хабардор қилгани одам юборди. Иброҳимбекнинг бу ғайрат ва мардлигидан анча мамнун бўлдим. Ўз тарафимдан Иброҳимбекни айтганим юқори мансабга кўтардим. Муҳораба учун маълум буйруқлар чиқариб, муҳорабани давом этдиришга ижозат бердим.

Иброҳимбек бўлса ўша тавсиф қилинган етти йил давомида большевикларга қарши мусулмон халқи ва бу бандайи ожизни деб уруш қилди, жанг асносида қаҳрамонликлар кўрсатиб, унинг яқунларидан ҳамини мени хабардор этиб турди.

Шундай қилиб мулло Иброҳимбек ўша тавсиф этилгандек, мендан буйруқ олгандан сўнг ўз лашкарларини қўлга киритиш учун уларнинг барчасини жамлаб, Ҳисор вилоятининг устки қисмига отланиб бориб, душман билан анчагина юзма-юз бўлди, у билан жанг қилди, ҳарбий қурол ва ҳазиналарини ўлжа қилиб олди, ҳаттоки Ҳисор вилояти арқини қуршаб олди. У доимо бу бандайи ожизга ўз аҳволидан хабар бериб турарди. У худди мужоҳидларча²² хизмат

²² Матнда: мужоҳидон; мужоҳидлар - пайғамбар даврида ислом дини учун курашган фидоийларга нисбатан ишлатилган сўз. Жиход - муқаддас урушга киришиш маъносига. Бу ерда ҳам ватан учун муқаддас урушга киришиш назарда тутиб айтиляпти.

Генерал Ҳожи Юсуфбек

қилиб, ўз ишидан бизни огоҳлантириб турарди. Шунда бу бандайи ожиз ислом йўлидаги мужоҳидлар учун юқори мансаблар, даража ва шонларини кўтариш учун муҳрим ва имзом билан буйруқ юборардим. Ҳар гал ҳол сўраш учун ўз тарафимдан Қобул доруссалтанасидан бир — икки нафар одам юбориб холидан хабар олардим. Шундай қилардимки, менинг тарафимдан борганлар ҳол-аҳвол сўрашиб, қайтиб келишарди; Иброҳимбек ҳам ўз ишини ҳеч маҳал менинг ижозатимсиз қилмасди. Шу аснода Иброҳимбек Ҳисор вилоятини ўраб олган бўлади. Бухоройи шариф тарафидан турк Анвар пошшо²³ йигирма етти нафар турклар билан Бухоронинг шарқ тарафидан Қўрғонтепа вилоятида мужоҳид аскарларига яқин келади. Шунда мазкур аскарлар Анвар пошшонинг бу келиши кайфиятини мулло Иброҳимбекка хабар беришибди. Шу билан бу лашкарбошимиз²⁴ бу маънодаги гапни бу бандага хабар қилади. Аҳволга кўра қандай сиёсат юргизишни у менинг фикр-мулоҳазамга ташлайди. У кайфиятни, доно бир тадбир ишлатиш йўлини ва хусусан мусулмонлар халифаси бўлмиш Султон Рашодхон²⁵

ҳақида ҳам ёзиб юборди. Мен бу хабардан огоҳ бўлиб, Иброҳимбекка фармон йўлладим. Унда Анвар пошшони душман билан курашда ўта соҳиби тадбиркор эканини, унга сиз олижаноблик кўрсатишингиз лозим. Ўз ёнингизга чорлаб сўранг, агар ислом миллатига хизмат қилишга истак билдирса, бизнинг зоти олийимиздан ваколатан улўғвор ва олижаноб хизматларини деб, дарёдан ўтказиб, бу тарафга равона қилиб юборинг (деб ёздим). Бу банданинг фармони юзасидан Мулло Муҳаммад Иброҳимбек мужоҳид аскарларни тўплабди, уни кутиб олиб, олийжаноблик кўрсатиб, Анвар пошшони ўз ҳузурига чорлабди. Ниҳоят, унинг шахсий мақсадини сўрагач, Анвар пошшо ислом халқи учун хизмат қилишни истагини билдирган, шу тариқа биз айтган Иброҳимбек ўша айтилган Ҳисор вилоятида ҳужум уюштириб, истагига эришди, мазкур вилоятдан анчагина хазина ва ҳарбий қурол-яроғларни қўлга киритди. Бу вилоятни ўзига марказ қилиб олади. Деҳнав²⁶ вилоятининг юқори қисми бўлган Бойсун, Ҳузур²⁷, Шеробод, Қаршида ҳаракат қилиб, ўз кайфияти ва аҳволи ҳақида бу бандайи ожизга маълумот бериб турди. Мен бўлсам ўз тарафимдан Иброҳимбекни сифатлаб бир қитъа ризонома ва бир Қуръони шариф ҳамда бир зардор расмий тўн марҳамат қилиб юбориб, ҳурматини бажо келтирдим, бошини кўкка кўтардим.

Бухоро шаҳри теварак-атрофи ва Бухоро туманлиги Иброҳимбекнинг кураши ҳақида хабардор бўлганидан Бухоро шаҳри атрофидаги фуқаролар, Ғиждувон, Пирмаст, Вобкент, Хўжа Ориф, Хутфар, Вағонза, Қоракўл туманликлари аҳолиси ва фуқаролари, тахминан, ўн беш минг нафар одам тўплаб, бу бандайи ожизга табиълик ва фидокорлик билдирган. Буни менга мулло Иброҳимбек бир хатга битиб, бу бандайи ожизга юборди. Муллоа Иброҳимбек уларнинг арзи ҳолларини айтиб, мендан сардорлик қилишимни илтимос қилган. Мен Абдулқаҳҳор деган менинг бир мўътабар ҳамсуҳбатимни бухоролик фидокор фуқароларга йўловчи сардор қилиб тайинлашга қарор қилдим.

Шунда мен ўз тарафимдан ўша жамоадан бўлмиш бир қанча одамларни сардор қилиб

²³ Анвар Пошшо (1881 — 1922) — турк сиёсий ва давлат арбоби, генералларидан бири, умрининг сўнгги йилларида Ўрта Осиёга, хусусан, Бухорога келиб, бирмунча фаолият кўрсатди. У шу ерда бўлган жангларда ҳалок бўлди.

²⁴ яъни Иброҳимбек.

²⁵ Турк султони Муҳаммад бешинчи Рашодхон (ҳукмронлиги 1909—1918 йиллар ораси).

²⁶ Деҳ—қишлоқ, нав — янги маъносида, Деҳнав — янги қишлоқ дегани. Ҳозирги Денов.

²⁷ Бу балки ҳозирги Ғузурдир.

тайин этдим, ўз номимдан фармон битиб юбордим. Зеро мулла Абдулқаххор менинг рухсатномамни олиб,

Бухоро шарқига, ўша Мулло Иброҳимбек даргоҳига етишган, у билан учрашиб, у ердан Бухоро тарафига ўтиб, у ердаги Бухоронинг фидокор фуқаролари жамоасига етишиб, менинг номимдан мазкур жамоадан ҳол-аҳвол сўрашган, бундан сўнг улар тадориклар қилишиб, большевикларга қарши жанг бошлайдилар. Миллатга жонфидалик кўрсатиш бир мақсадга айланди, Худо хоҳласа, Бухоройи шарифнинг дин йўлидаги жанг ва фидокорликлари, жонбозликларини таҳрир ипига тизмоқчиман.

Энди Анвар пошшога келсак, у Бухоро шарқида Иброҳимбек ёнида бир йил давомида динга эътиқод ва садоқатла хизмат қилди, бу аснода Бухоро шарқидаги бир қанча вилоятлар қўлга киритилди, Бухорони душман қўлидан халос қилинди.

Иккинчидан, Мулла Иброҳимбек Бухоронинг шарқида яшайдиган фуқаролар билан келишиб, бу бандайи ожизни сўраб олий ҳазрат Афғонистон амирига арзиҳол қилишди. Ўзлари тарафидан саккиз нафар вакил тузишиб, Қобулдаги доруссалтанага юборишди. Зикр қилинган вакиллар Қобулга кириб келишди, улар афғон амири хузурида бўлиб, унга мурожаат қилишди.

Афғон амири арзу ҳолни эшитди ва уни маъқул топди. Шунда Анвар пошшо бу борада фикр баён қилиб қолди: унингча, ҳозир душман истехком йўлининг асосий қисми Бухоронинг шарқидаги қўрғон деб билиш— бу тўғри эмас, зероки бизнинг рўпарамизда турган душман ер юзидаги буюк давлатлар қабул қилган халқаро қонунларни инкор қилади. Биз ҳамиша урушга боғланиб қолганмиз. Худо хоҳласа, қулай фурсат келиб, Бойсун вилоятини эгаллаб, ўз тасарруфимизга киритсак, чегара жойларимиздаги қалъаларимизни ўзимизга истехком қилган бўлардик. Шундан кейингина ўз подшоҳимизни келтиришимиз мумкин. Шу ислоҳ билан Бухоро шарқининг вакиллари ўз жойларига қайтмоқчи бўлдилар.

Олиҳазрат афғон амири вакилларнинг ҳар бирига анчагина шафқат меҳрибонлик кўрсатиб, хурсанд қилишиб, уларга қайтишга рухсат бердилар. Мазкур вакиллар ўз жойларига қайтиб кетдилар. Бу кайфиятдан сўнг, 1345 ҳижрий, зулҳижжанинг ўнинчисида Анвар пошшонинг шаҳид бўлгани маълум бўлиб қолди. У Балжувоннинг юқори қисмида бўлган жангга кириб, ийди қурбон куни шаҳид бўлиш даражасига етишди. Унинг жасади Чакан мавзеида Ҳазрати Султон деган ном билан машҳур бўлган зиёратгоҳ жойга дафн этилди. Шу куни Давлатмандбек²⁸ ҳам шоҳид бўлган эди.

Шарқий Бухорода Давлатмандбек айғоқчилари душман томонга ўтиб, хабардор бўлишса, большевик жамоалари қанча вақт тайёргарлик олиб бориб, аскар тўпламоқчи бўлган, иккинчидан, 1925 милодий йили Бухоро шарқининг лашкарбошиси Иброҳимбек устига қўққисдан ҳужум бошлаган, шу билан йигирма беш кун давомида икки ўртада пайдар-пай урушу қирғинлик юз берди, кечаю кундуз жанг бўлиб, мисоли қонли Сайхундан кечиб ўтилди²⁹.

Бу уруш пайтида Мулла Иброҳимбек ўшал тавсифли ғалаба қозонди, бир қанча тўп ва пулемёт ва 1800 бенготар милтиқ, уч юз минг бешотар милтиқ ўқи, иккита темир қопланган мотор — броневик, икки дона аэроплан осмондан уриб тушириб қўлга олинди. Аэропланнинг ичида бир қанча маузер тўппончаси бўлиб, улар ҳам ўлжа қилинган. Буларнинг хаммасини муфассам қилиб битиб, бу бандайи ожизга маълум қилишди. Большевиклар ўз истакларига эришолмайди. Улар бироз нафас ростлайди.

Юқорида зикр этилган Иброҳимбек бўлса мамлакатни тартибга тушириш, ўз аскарларини тузиш иши билан банд бўлди. Бир қанча вақт ўтгач, 1345 ҳижрий йилининг бошларида Мулло Иброҳимбек Шарқий Бухоронинг мужоҳид аскарларига тартиб бериб, уларни тўплаб, Бойсун вилоятининг юқори қисмига бориш азда эди.

Бу аснода большевиклар Даркаднинг юқорисидидаги Амударё бўйларида ўз аскарларини

²⁸ Бухоро давлатининг ҳарбий вазири.

²⁹ Сайхун — (Сирдарё, бу билан муаллиф қаттиқ жанг бўлганлигини ва қонлар дарёдай оқганини айтмоқчи бўлса керак.

жамлаб Афғонистон давлатига қарши қаратди; чегара масаласида бир-бири билан гаплашишди, бир-бирини эшитишди. Бу икки зикр этилганлар орасида ишлар андак таранглашди. Иброҳимбек бу хабарни эшитиб, Бойсун юқорисига бориш ниятидан қайтди. У ўзининг бир неча нафар саркардалари билан ярим аскарини Бойсун тарафига равона этиб, ўзи ўн беш минг аскар хамрохлигида афғон давлатига ёрдам бермоқ ниятида Афғонистон чегарасига яқин ерда, тоғ тагига келиб турди. Бу ерда у қирқ кун давомида кутди. Шундан сўнг Афғонистон билан большевиклар ўртасида муомалалар бир ёқли бўлди, ўзаро келишишди. Иброҳимбек бу хабарни эшитиб, ўз жойига қайтиш ниятига тушди. Большевиклар унинг бу аҳволдан хабар топишиб, йигирма беш минг нафар большевик аскарлари бир неча томондан Иброҳимбек аскарлари устига ҳужум қилишга тушди. Шунда беш кечаю кундуз давомида жанг бўлди, икки тарафдан кўп одам ўлимга дучор бўлди. Душман ҳужуми ортаверганидан мужоҳидлар аскарлари ҳар томонга тарқалиб кетиб, Иброҳимбекнинг уч юз нафар навқари большевиклар орасида бўлган жангда ўзи қолиб, аҳволи танг бўлди, ниҳоят, Иброҳимбек ўз оти жиловини Амударё сувига бурди, дарёдан у Афғонистон тарафига ўтди. Сўнг у бу бандайи ожизга ўз аҳволи, кайфияти, кураши ва ўша маълум дарёга бурилгани, ташлангани ҳақида мени хабардор қилди.

Афғонистон давлати Иброҳимбекка одам юбориб, унинг хабарини эшитиш учун доруссалтана Қобулга чорлади, уч кун давомида унга меҳмондорчилик кўрсатди. Амир унинг учун маош, жой ажратди, аммо Иброҳимбек маош ва турар жой олишни истамасди. Афғонистон давлатидан илтимос қилди. «Мен Бухоро пошшоҳининг фидойи хизматкорларидан бириман. Истардимки, ўз валинеъматим қошига борсам ва қолган умримни у киши остонасида ўтказсам».

Шу сабабдан Иброҳимбекни мен билан учрашдириш учун қошимга равона этдирибдилар. У мен билан бирга яшади. Унинг кунлик харажати учун Афғонистон давлати тарафидан ҳар ойига беш юз эллик қобилий рупияси тайин этилди.

МУЛЛО АБДУҚАҲҲОРНИНГ БУХОРО АТРОФИДА ТЎРТ ЙИЛ МОБАЙНИДА УРУШИ

Мулло Абдулқаҳҳор доруссалтана Қобулдан бу банданинг руҳсати билан Бухоро ва унинг туманлари атрофида фидокор мужоҳидларга раҳбарлик қилиб, аскарлар орасида тартиб-интизом ўрнатгач, у Ғиждувон туманини озод қилиш ниятида душман устига бостириб борди, шу билан, Ғиждувон туманини душман қўлидан қутқарди ва уни ўз тасарруфига киргазди. Шу билан у ердан анчагина дин ва бу банда тарафдорлари фидойи кишилар унга ҳамроҳ бўлдилар. Шу жумладан Бухоро атрофидан тахминан олти минг нафар, Вобкент туманлиги тарафидан икки минг нафар, Вағанза туманидан икки минг нафар, Шофриком³⁰ туманидан икки минг нафар, Пирмаст туманидан икки минг нафар, Хутфар ва Лақлақа туманидан икки минг беш юз нафар, Баҳоуддиндан икки минг нафар аскар йиғилди. Шундай қилиб, барча жойдан йиғилганларни жамласак, йигирма беш минг нафардан ортиқроқ жамоа йиғилибди. Ҳар бир фирқа ичидан бир ёки иккитадан ўз-ўзларига саркарда тайинладим. Натижада Ғиждувон туманидан душманга қарши уруш бошланиб, икки ўртада қаттиқ жанг бўлди, бир ой ичида большевиклар қўлидан икки минг бешотар милтиқ, юз минг бешотар ўқ, ўнта пулемёт ва учта темир қопланган броневик ўлжа олинди. Шу билан бир неча туманларни эгаллаб, Нурота вилоятининг юқори қисмига бориб, у ерда бир қанча нафар улуғ одамлар истиқболига чиқишиб, мужоҳид аскарларнинг аҳвол ва кайфиятларини англашиб, кейин аскарларни олиб Нурота вилоятига кириб боришди. Шаҳар большевикларини ушлаб банди қилиб олди. Бундан у ердаги фуқаролар анча хурсандчилигини изҳор қилишиб, хутбани бу бандайи ожиз номига ўқишган.

³⁰ Матнда Шофриком битилган. Ҳатто котиб «М» ҳарфи ўрнига аввал «Н» ёзган экан, уни ўчириб «М» га тузатибди.

Мулло Абдулқаҳҳор большевиклардан анчагина ҳарбий асбоб-ускуналардан ўлжа олиб, Нурота вилоятини ўзига марказ қилиб олди. У ўз ишларини саранжом қилганини кўриб, у ердан Бухоронинг юқори томонига юриш қилди; Сарипул, Меҳтар Қосим кўприги бошигача борилган аснода Бухоро жадидларининг Абдулдахамид афанди деган ҳарбий вазири олтмиш нафар бухоролик, турк, ҳинди одамлари ҳамроҳлигида ўз олдиларига анчагина қурол-яроғ кўйиб Мулла Абдулқаҳҳорни кутиб олишди. Абдулҳамид афанди шунда мулло Абдулқаҳҳорга олти минг инглиз фунти, иккита пулемёт ҳадя қилди.

Абдулҳамид афанди мулло Абдулқаҳҳордан Бухоронинг шарқий томонига бориб, Анвар пошшо ва Иброҳимбек Девонбеги ёнига бориш учун рухсат олди. У ерга келиб, ундан узр сўраб, унинг хизматига бойаниб қолди. Буни Анвар пошшо хабар қилди.

Большевиклар жамоати мулло Абдулқаҳҳорни Меҳтар Қосимдаги кўприкка етишганда хабар топиб, тўпланган аскарлари билан урушга киришиб, жанг бошлади, икки кечаю кундуз жанг қилди.

Мулла Абдулқаҳҳор большевиклар устидан зафар қозонди, яна Бухоро шаҳри теварагини ўраб олди, натижада, шаҳарнинг олти дарвозасини эгаллади. Шу билан у большевикларни сиқиб чиқариб, Бухорони бўшатди. У темир йўл тўхтамаи — Когонга юриш қилиб, шаҳар ичкарасига киради, тўрт соатдан кўпроқ бу ерда туриб, кейин шаҳар ичкарасидан чиқиб Баҳоуддинга борди, у ерда ўн соат жанг қилиб, у ерни ҳам большевиклар қўлидан халос қилди. Абдулқаҳҳор Бухоро ва Баҳоуддиндан қўлга анчагина ўлжа киритди. У ўз аҳволи кайфиятларини ёзиб менга билдирди, шу билан мен уларнинг барча аҳволларидан хабардор бўлдим. Абдулқаҳҳорнинг бу хизматларидан эса кўп мамнун бўлдим. Шу билан унга бир аскарый зарли тўн ва маузер тўппонча ҳадя юбордим.

Бу кунларда большевиклар безовталаниб, саросимага тушишди, аскар тўплашга уриниб, Масков ва Тошканд тарафидан анчагина аскар йиғди. Шу билан ҳар тарафдан бирданига ўя зикр қилганим мулло Абдулқаҳҳорга ҳужум қилишди, Бухоро ва Баҳоуддинни мужоҳидлар қўлидан олиб, большевиклар минг нафарга яқин мужоҳидларни асир қилиб қўлга киритишди. Ҳатто большевиклар мулло Абдулқаҳҳорни қўлга олиш йўлида анчагина уриндилар; кечаю кундуз жангни давом этдириб, душман ҳужуми кундан-кунга орта борди. Большевиклар мужоҳид аскарлар ўртасида кўплаб давлатлар сарф этди, уларни инқилоб қилишга ундади. Йигирма беш кун ичида мулло Абдулқаҳҳорнинг икки биродарини шаҳид этдилар. Фақиру фуқароларни изтироб-ташвишга солишди, кўп харобаликларни юзага келтиришди. Шу сабабдан мулло Абдулқаҳҳор ўз фуқароларининг тинчлигини кўзлаб, от жиловини чўлга, Қозоғистон ерлари томонга бурди. У ерларда яширинди, бу йўл билан у фуқаролар устига тушадиган нотинчлик ташвишларини енгиллаштирамоқчи бўлган эди.

Большевиклар туманлар³¹ устига аскарларни кўпайтирдилар. Улар тағин ҳукумат - Олимхон аскарлари тарафдорлари кўтарилиб, бирор бир ҳаракат қилиб қолишмасинлар, дейишди.

Бу банда шахзодалик пайтимдан тортиб то Бухоройи шарифда салтанат тутганимга қадар, шу билан бирга вилоятларга тааллуқли гапларни ёздим. Большевикларга қарши, бинобарин, инқилоб замонида ҳам курашдим. Бундан сўнг кўчишни ихтиёр қилиб, Дорус-салтана Қобулга ўтдим. Бухоро ахолиси ва унга тааллуқли вилоятлар менинг тарафдорим бўлиб, большевикларга қарши етти йил давомида курашдилар; ёдгорлик тариқасида шу воқеаларни кўриб турганлар учун бу борадаги тарихимни таҳрир ипига тиздим, токи улар бошимдан ўтганлардан хабардор бўлсинлар.

*Ўқигандан дуо таъмадорман,
Чунки мен бандайи гуноҳкорман.
(Ҳар ким хонад дуо тама дорам,*

³¹ Туман — ўлка, вилоят маъносида.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Бухоро амири Олий ҳазрат Саййид Амир Олимхон юқорида баён қилинган эсдаликлари 1927 йили сентябрида ўзининг мутлақ вакили бўлмиш генерал Ҳожи Юсуф бий Муқимбий тавассути билан Миллатлар Иттифоқига тақдим қилинган эди.

БУХОРОНИНГ ТАБИЙ ЖУҒРОФИЯСИ

Бухоро мамлакати Амударёниинг шарқий соҳилларидан, яъни Русия Помиридан то Хеванинги кенг даштларигача чўзилиб боради. Русия билан Бухоро ўртасида бўлган урушдан олдин 1868 йили ва большевиклар ҳукумати тасарруфида (1920) бўлган чоғда Бухоро шимол тарафдан Қизилқум саҳроси билан чегарадош. Ғарб тарафдан Сирдарё билан ҳамда Ҳўқанд хонлиги билан, жанубдан эса Афғонистон, Шарқдан туркман ўлкаси ҳам Хева дашти билан чегарадош.

Бухоро аҳолиси уч ярим миллион нафардан иборат. Унинг майдони 225 000 км² келади, яъни тахминан Италия майдони билан тенг. Унинг аҳолисининг асосий қисми ўзбек, туркман, қирғиз, қozoқ, тожик, яҳудий ва араблардан иборат. Бухоронинг ғарбий қисми, хусусан, Амударё соҳилларидан ташқари жойлари экин экишга ва деҳқончилик қилишга қобил эмас. Аксинча дарёга яқин жойлар анча серҳосил ерлардир. Қашқадарё, Сурхондарё, Зарафшон, Кофирнаҳанг ва Ғийшлар теварагида деҳқончилик қилишади.

Қадимий маданий ёдгорликлар мавжуд шаҳарлар, чунончи, Қарши, Китоб (Кифти об), Шаҳрисабз, Ғузор, Бухоро, Зиёуддин, Кармана, Чаҳоржўй, Карки, Бойсун, Қоратоғ, Кўлоб, Болжувон, Шеробод, Ҳисор, Душанба, Файзобод ва бошқалари хануз машҳур ва маълумдир.

Бухоронинг шарқий қисмини улғу тоғлар ўраб турадики, улар дунёнинг энг баланд тоғларидир Ҳисор тоғларини ўраб олган қанчадан қанча чўққилари борки, ундайлар жуда оз бўлиб, уларнинг баландлиги беш минг беш юз метрга етади. Бир-бирига занжир бўлиб уланган ерлари то олти минг бир юз метрга етади. Жумладан, Дарвоз тоғлари то Помир даштигача чўзилади. Бухорода, яъни Марказий Осиё мамлакатларининг энг қадимгиларидан бири бўлиб, бунда навбатма-навбат шаҳзодалар салтанат қурганлар. Бухоро пойтахти³³ милодий тарихдан неча аср аввал бино бўлган. Унинг халқи турклар тасарруфидан аввал ориёний ирқидан эдилар. Ҳижрийнинг еттинчи ва саккизинчи асрларидан, яъни араблар ҳукмронлиги даврида Бухоро шаҳзодаларида Бухоро хонлари салтанат сурар эди, Бу шаҳар машҳур сомонийлар сулоласининг марказига айланган эди. Сомонийлар сулоласининг асосчиси Исмоил Сомоний (892-908) вақтида Бухорони Самарқанддан афзал кўрганидан, унинг аҳамияти кундан-кунга орта борди. Унинг аср, яъни сомонийлар салтанати даврида Бухоро улғувор ва буюкликка эришди. Санъат, савдо-сотиқ ва турли-туман фанлар ривожланди. Сомоний подшоҳларининг сўнггиси вафотидан кейин (1005) Бухоро икки марта турк ва салжуклар сулоласининг қўлига тушди. Ундан сўнг Чингиз ва Темурланг, кейин шайбонийлар ва Аштархонийлар³⁴ сулоласи, ўзбек манғитлар тоифаси Бухорода ҳукм сурдилар. Манғит тоифаси 1783 йилдан то 1920 йилгача Бухорода салтанат қилдилагр. Ниҳоят большевиклар ҳукуматининг жабр ва сиқуви билан Амир Олимхон Бухородан кўчишга мажбур бўлди.

³² Форсийда битилган бу байт кейинги асрларда битилган кўп қўлёзма китобларда учрайди. Китобни шундай байт билан тугатиш бир одат бўлган бўлса керак, амир ҳам ўздан олдин ва ўз даврида учраган услубда бу байтни келтиради.

³³ Яъни муаллиф Бухоро шаҳрининг ўзини назарда тутяпти. Чунки умуман Бухоро лавлати деганда кенг маънода мамлакат назарда тугилади.

³⁴ Матнда Астрахоний келган.

БУХОРОНИНГ СИЁСИЙ ВА ИДОРИЙ ТАШКИЛОТЛАРИ

Гарчи Бухоро мамлакати Русия давлати химоясида бўлган бўлса-да, лекин у ўзининг қадимги мустақиллигини сақлаб қолган эди.

Бухоро амирлари ҳукм юритишларида шариат усул ва одатларига риоя қилар эдилар.

Бухоронинг ислом уламолари амирни пайғамбар халифаси ўринбосари, усул ва шариат химоячиси деб биларди.

Амирнинг тирикчилиги бутунлай шариатга мос бўларди, уни бузиши мумкин эмас эди.

Бухоро хонлари бутунлай манғитларнинг ўзбек тоифасидан бўлган.

Бухоро подшоҳларининг мўғил³⁵ одатларига кўра, тўшакча³⁶ устига табаррукона ўтқазилиб, саййидлар, хўжалар ва муллолар уни ердан кўтарардилар.

Бухоро мамлакати йигирма саккиз бекликка бўлинган эди. Шу қарорга мувофиқ Нурота, Қорақўл, Қабоқли, Чахоржўй, Карки, Бурдолик, Калиф, Шаҳрисабз, Яккабоғ, Китоб, Ғузор, Қаротегин, Бойсун, Ҳисор, Дехнав, Қўрғон (тепа), Болжувон, Кўлоб, Қабодиён, Дарвоз, Рувшон бекликлари ва мирликларига бўлиниб, бу вазифалар қадим-қадим айёмлардан буён ирсий, яъни мерос бўлиб қоларди. Бироқ Амир Саййид Олимхон замонида келиб сайлаш усулига ўтилди.

Бухоронинг сиёсий ва идорий ишлари эса Қўшбеги деб аталган бир киши раислиги қўл остида идора қилинарди.

Мамлакатнинг молиявий ишлари девонбеги қўл ости ва назорати остида амалга оширилар эди.

Диний масалалар, қозилик ишлари, умумий таълимот масалалари билан шуғулланиш қозиюл-қуззот — қозилар қозисининг бурчига кирарди.

Аскарний ишлар эса тўпчибоши раҳбарлигида ўтар эди. Унинг вазифа даражалари ушбулар қароридан келиб чиқади: Қўшбеги, девонбеги, парвоначи, иннок, додхобий, тўқсоба³⁷. Учинчи Искандар (Искандар солис) нишони энг муҳим нишонлардан бири эди. Бухоро амири у билан мансабдор кишиларни ва ҳарбий офицерларни муқофотларди. Қуввайи қазоия-мамлакат тақдирини ҳал қилиш масаласи — амирнинг ўз қўлида эди. Бу Қуръон ҳукмлари ва ислом шариати қонунлари асосида юритилади.

1868 йилда Бухоро билан Русия ўртасидаги тузилган қарорга биноан Русия фуқаролари Бухоро амирлигига солиқ тўлашдан озод эди, лекин улар Бухоро бозорларида ўзларининг тижорий молларини сотганларида сотилганнинг юздан икки ярим фоизини Бухоро ҳукуматида беришлари шарт эди.

Бухоронинг табиий бойликлари: тилло, кумуш, қўрғошин, мис, темирлар Бухорода кўп миқдорда топилади. Хусусан Шарқий қисмларда маъданлар борки, улар то шу маҳалгача ишлаб чиқилмаган. Табиий бойликлар ичида нефт, кўмир, гугурт, нашатирлар бор. Савдо-сотик ишида тери, юнг, шойи гиламлар — мамлакатнинг ташқарига чиқарадиган асосий молларини ташкил этади.

Бухоро мевалари дунёга машҳурдир. Бухоро отлари, хусусан, қорабайир нави 1914 йилги урушда аҳамият қозониб, яхшилигини исботлади.

Бухоро амири қанчадан-қанча минг бош отни Русия давлатига берди. Ҳар хил фаслларда тоғу чаманзорлар ранг-баранг бўлганидан қўй, эчки, от ва туя сурувлари ўз ўтлоқларида

Бухоро давлати байроғи

³⁵ Бу мўнғул эмас, балки мўғил. Мўғил аслида туркий қабилаларидан саналади. Шу жиҳатдан Бобурнинг Ҳиндистон шимолида қурган «буюк мўғиллар империяси» деб аталган, бу нотўғри равишда баъзан «буюк монголлар» деб ҳам ёзилапти.

³⁶ Тўшакча одатда ок кигиздан тайёрланган.

³⁷ Тўқсоба — бу адлия ишлари ёки ҳозирги ички ишлар каби бўлса керак.

мириқиб ўтлаб юришади.

Бухоронинг асосий савдоси Русия, Эрон, Афғонистон мамлакатлари билан бўлади.

Большевиклар инқилобилан олдин Бухоро савдоси фақат Русиянинг ўзи билан икки юз эллик миллион франкка етар эди. Лекин бахтга қарши юкларни элтиш воситаларининг бўлмаслигидан савдо ишининг ривожланишига катта тўсқинлик пайдо бўлди.

Ваҳоланки, қанчадан-қанча темир йўл воситалари мамлакатнинг бошидан оёғига чўзилган эди.

Большевикларнинг Бухорога ҳамласи: 1917 йил февраль инқилобидан сўнг большевиклар ўзларининг ёмон ниятда бўлган илк қадамларини тарғибот ва ташвиқот йўллари билан бошлаб юбордилар. Ичкаридаги мажаропараст унсурлар билан ҳангома талаб унсурлар бир-бирлари билан тил бириктириб большевиклар билан ҳамкорлик қилишди. Улар ҳукумат учун кўп қийпчиликлар туғдирди.

1918 йилнинг ўнинчи мартада большевиклар Бухорога ҳамла қилиб, Зиёуддинни эгаллаб олдилар. Шунданки, Бухоро аҳолиси ҳақиқатни букиб юборадиган тарзда бўлаётган большевикларнинг бу оёқ олишларини мушоҳада қилишарди.

Афғонистон чегарасида бўлган барча рус аскарларини ўлдирдилар, оз-оздан, бўлсаям инқилоб олови бошдан-оёқ мамлакат бўйлаб алангалана бошлади, натижада большевикларнинг қўмондони Колесов мажбур бўлиб, 1918 йил йигирма бешинчи мартда амир билан сулҳ тузишга қарор қилди.

Лекин бахтга қарши большевиклар ўзларининг пасткашлик ишларидан қўл тортмадилар, 1920 йил бешинчи сентябрда Вухоройи шариф большевик аскарлари қўлига тушди.

Ота-боболари 1783 йилдан бошлаб салтанат сурган Амир Саййид Олимхон Бухорода ҳукм суратуриб бир оз киши билан Афғонистонга қочиб кетди; қизил аскарлар бўлса одамларни беҳонумон қилди. Зулм қўлини узун қилиб, мамлакатни бошдан-оёқ ғорат қилиб таладилар, бунинг натижасида, ниҳоят, эллик минг нафарга яқин одамлар беҳонумон бўлдилар. Шундайки, 1921 йили большевиклар етказган зулм ва бедодликлар авжига миниб, аҳолининг барчаси бира тўласига кўтарилди, мамлакатда қаттиқ бир инқилоб юзага келди.

Иброҳимбек кўп шерюрак аскарлар тўплади, қизил аскарлар билан қонли жанглар қилди ва ниҳоят, охир-оқибатда большевиклар билан етти йил курашгандан сўнг Бухорода бир қур муваққат ҳукумат ташкил ҳам қила олди.

Бугунга келиб, большевиклар шундай саъй-ҳаракат қияптиларки, халқнинг миллий ифтихорларини одатлардан, ҳатто ахлоқ, одоб, дин ва мазҳабдан, оила ва жамиятдан чиқариб ташлашга, уларни йўққа чиқаришга уриняптилар. Аҳолининг юқори табақасидан тортиб то қуйисигача бўлган ҳамма тоифаси Амир Саййид Олимхонни севардилар, унинг юртга қайтишини орзу қилардилар. Қизил ҳукумат аввал бўлган барча ташкилот-тузумларга барҳам берди. Мамлакатни бир қанча совет жумҳурятларига, чунончи, Ўзбекистон, Туркманистон, Қорақолпоғистон кабиларга бўлиб юбордилар. Бухоройи шариф шаҳри, яъни Марказий Осиёнинг Маккаси бўлган шаҳарни Совет Ўзбекистоннинг бир вилояти этиб қўйишди. Амир хонадони эса 1922 йилда ўз юртидан узоқлаштирилди, унинг уч нафар ўғиллари Москвага юборилди.

Бирлашган Миллатлар таъсисидан асли мақсад заиф миллат ва зулм кўрганлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш экан, Бухоро Амири қувонч билан орзу қиладики, юқорида зикр этилган анжуман бу афсуснок вазиятга ўз лутф-таважжухини қаратиб, мамлакатни ва бу ерда яшаётган фуқароларнинг хотиржамлигини таъминлаб, Осиёнинг бу минтақасида тинчликни барқарор қилади, деб ишонади.

УЧИНЧИ ФАСЛ

БУХОРО АМИРЛАРИНИНГ ТИРИКЧИЛИК ТАРИХИ

Саййид Амир Музаффархон ўғли Саййид Амир Абдулаҳадхон 1859 йили Бухорода туғилди. У киши йигитликнинг дастлабки кезларида мамлакатда ислоҳот ўтказишга ўта майл пайдо қилган эди. 1883 йили учинчи Александрнинг тахтга ўтириши тантанасида иштирок этиш учун Москвага боради.

Янгиликларга қадам қўйиш, темир йўл, телеграф ва бошқа нарсаларни қуриш хусусида тажриба орттириш каби ишлар у кишини хос кишилар ва омма ўртасида шухратини яна ҳам ошириб юборган эди. Шундай қилиб, Русия билан дўстлик ипларини мустаҳкамлаш учун ҳукуматдан бир нарсани — Бухорода Русиянинг бир сиёсий шўъбоси таъсис этилишини истаб қолишди. Ниҳоят йигирма олти йил пурифтихор салтанат суриб, 1911 йилнинг феврал ойида эллик уч ёшида Амир Саййид Музаффархон бу фоний дунё билан видолашди.

Амир Саййид Олимхон: ҳижрий йилининг 1298-си муҳаррам ойи ўн бешида, милодий йил айланишига кўра, 1881 йилда Карминада туғилди. Сўнгра бошланғич таҳсилни тамом қилгач, ўн уч ёшлигида ҳарбий фанлардан таълим олиш мақсадида падари бузруквори буйруғи билан Москвага боради. Ўн етти ёшга тўлган чоғидан то отаси вафот этиб, салтанат тахтига ўтирганга қадар Қарши вилоятида ҳукм юритди.

Амир Саййид Олимхон салтанатга ўтирган чоғидан тўққиз йил фуқаропарвар, адолатпарвар ҳукм юритиб, большевикларнинг қонли ҳамла ва ҳужумидан сўнг, ахийри 1921 йил апрель ойида Афғонистонга қўчишга мажбур бўлди.

Генерал Ҳожи Юсуф Муқимбой эсдаликлари: сўзни тугатишдан олдин шуларни айтишни лозим кўраманки, олийҳазрат Бухоро амирининг Женевада бўлган шикоятидан сўнг унинг номини хурмат-эҳтиром ва самимият билан эсладилар. Франция, Италия, Германия, Англия ва Эрон вакиллари бу фавқулудда кишига нисбатан ҳурмат-эҳтиромда бўлдилар. Бу сафарим натижаларини Амир олийҳазратлари ҳузурига келиб изҳор қилдим.

Олийҳазрат Амир ўз навбатида Миллатлар Иттифоқи ҳайъатида инсон қадри ва ҳуқуқининг қадрига етишидан иккинчи марта мени Оврупога равона бўлишга буюрдилар. У киши баъзи буюк давлатлар бошлиқлари номига мен орқали мактуб йўлладилар. Шу билан мен ўз вазифамни меъёрига етказиб бажариш бахтига муяссар бўлдим.

Шундай қилиб мен олам мусулмонларига қуйидагиларни маълум қилмоқчиман: улар бахти кетган бу халқ ва унинг подшоҳининг бу борадаги кечмишларидан огоҳ бўлсалар.

Бу эсдаликларни ўқиган ўқувчилардан яна шу нарсаларни орзу этаман: Шояд улар бизнинг бу муқаддас бурчимизни бажо келтиришимизга бизга кўмак беришса ва Русия большевикларнинг бизга нисбатан қилаётган барча тухмат ва бўхтонларини ҳақиқатдан холи эканлигини билиб олишса.

Генерал Ҳожи Юсуф Муқимбой.

ТАРЖИМОНДАН

Ўзбекистон ССЖ Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг катта илмий ходими, дўстимиз ва ишдошимиз Шохниёз Мусо ўғиллари бир печа йил Афғонистон диёрида бўлиб ватанга қайтганлар. У киши муносабат топиб оиласи ва дўстлари билан бирга 1973 йил июль ойида Амир Олимхоннинг қабрларини зиёрат қилганлар. Ҳикоя қилишларича, амирнинг мақбараси Қобул шаҳри теварагидаги «Шаҳидони ислом» («Ислом шаҳидлари») қабристонига бўлиб, қабр тошига ушбу сўзлар битилган экан:

«Бу қабр соҳиби алам-ситамга тўла амир бўлмиш ва салтанат сурмиш зоти олийнинг бир

кафт тупроғидан хотира бўлиб, бу киши Бухоройи шарифдаги манғитлар сулоласининг еттинчи ва охири саодатпаноҳ подшоҳларидан эдилар. Яъни бу жаноб Аллоҳнинг мағфиратига сазовор бўлган Амир Саййид Олимхон ибн марҳум Амир Саййид Абдулаҳадхон ибн Амир Музаффархон ибн Амир Саййид Насруллахон ибн Амир Ҳайдархон ибн Амир Шоҳмурод - бу киши маъсум Ҳазрат лақаби билан ҳам машҳур — ибн Амир Дониёлхондурлар. Бул марҳумнинг Бухоройи шарифда амирлик салтанатининг ўнинчи йилида рус кофирлари томонидан Бухоройи шариф босқинчилик билан истило қилинган, фисабиллоҳ муҳожир сифатида қўшни юрт бўлган Афғонистонда паноҳ топган эдилар. Орадан йигирма уч йил ўтган, 64 йил умр кўриб, бу ислом мамлакати ерида 1323 шамсий йили саврнинг бешинчи шанбаси куни ва ҳижрий қамарийга мувофиқ 1363 йили жумодил аввал ойининг бешинчисида (1944 йил 28 апрель куни) бу фаний дунёдан кўз юмдилар.

Йигирма уч йилдан бери ул зоти олий мана шу тупроқда ётибдурлар».

Ҳаёти ва фаолияти йиллари

- 1881 — Бухорода манғит ўзбеклари сулоласидан бўлмиш Амир Олимхон Карминада туғилди.
- 1893 — 1896 йиллар Амир Олимхон Петербургда ўқийди.
- 1896 — Амир Олимхон Петербургдан Бухорога қайтади.
- 1898 — Амир Олимхон Насаф вилоятига ҳукмрон этиб тайинланади.
- 1910 — Амир Олимхон Кармина волийси.
- 1911 — Амир Олимхон Бухоро мамлакати тахтига ўтиради.
- 1921 — йили Амир Олимхон Афғонистонга кўчади.
- 1944 — йили Амир Олимхон Қобилда вафот этади.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.11

сига мустаҳкамланган, бир оз вақт ўтгандан кейин деворга хом гишт, кейинчалик пишиқ гишт терилган. Қадимий девор қандай қурилганини усти бир оз очилиб қолган шимолий томондан яхшироқ кўриб олиш мумкин. Бу ерда ҳар хил ҳайвонларнинг суяклари, идиш-товоқ синиқлари аралашган тупроқ қатламлари кўриниб ётибди.

Арк ҳар томондан қўрғон билан ўраб олинган. Бу қўрғон девори кейинги икки-уч асрларда қурилди. Девор кўп марта қайтадан қурилиб, ремонт қилинган. Арkning шимолий девори унча мустаҳкам эмас. Бу ерда кейинчалик ремонт қилинган ўнлаб жойни кўриш мумкин. Қолхоз бозорига қараган шимолий деворда кейинги вақтларда емирилган жойлар кўриниб туради.

Араблар истилосига қадар Арқда шаҳар хокимлари — бухорхудотлар яшади. Сомонийлар даврида (IX—X асрлар) Арқ қайтадан қурилди ҳамда девор ва мезаналар билан мустаҳкамланди (шимоли-ғарбий томондаги мезананинг ўрни ҳозиргача сақланган).

Қорахонийлар сулоласи даврида (XII аср) ва мўғуллар босқинчилиги вақтида (XIII аср) Арқ бир неча марта вайрон қилинди. Арқ XVI асрда Шайбонийлар сулоласи даврида ҳозирги қиёфасига кирди.

Арқ дарвозаси эътиборга сазовордир. Архитектура жиҳатидан у устунсимон иккита мезанадан иборат. Уларнинг юқори қисми йўлак билан боғланган, устига айвонли бино қурилган. Бу ерда амирнинг машшоқлари ва шаҳар қоровули турган.

Аркка кираверишдаги йўл аста-аста баланд-га чиқадиган нишоб майдончадан, яъни пандусдан иборат бўлиб, усти ёпиқ узун йўлакдан Жума масжидга боради.

Арк деворига осиб қўйилган катта чарм қамчи амир ҳукмронлигининг нишонаси эди. Ривоятларга қараганда бу қамчи афсонавий паҳлавон Рустамники бўлган эмиш.

Йўлакнинг чап томонида сув ва қум сақланадиган хоналар (обхона ва регхона) бўлган. Бу биноларнинг бир қисми жинойтчиларни қамайдиган зиндон қилиб қайтадан қурилган. Бу ерда ўта кетган жинойтчиларни қамайдиган «канхона» ҳам бўлган.

Аркдаги барча бинолар XVII—XX асрларга, яъни Аштархонийлар ва Манғитлар сулолаларига доирдир. Уша вақтда Арк шаҳар ҳокимлари, кейинчалик хонлар, амирлар, мансабдорлар ва қўшин бошлиқлари яшайдиган жой бўлиб қолди. XX аср бошларида Арк аҳолиси уч минг кишига етди.

...Жума масжиддан (1919 йил) бошлаб биринчи вазир (қушбеги) ҳовлиси олдидан ўтган тор кўчадан кичкинагина гумбазга — Чорсувга чиқиш мумкин, бу ерда саломхонага кирадиган дарвоза бор. Саломхонада амир ўз амалдорларини ва келган кишиларни қабул қилган. Чорсувнинг ўнг томонида амирнинг отхоналари бўлган, бу ердаги ахлатлар бандилар ётган зиндонга (обхонага) оқиб тушган. Отхона ҳовлисида навкарлар ва машшоқлар яшайдиган нагорхона бўлган. Нагорхонанинг пастки қисмида сағана бор. Уни Аркни қурган Сиёвуш қабри дейдилар.

Чорсувнинг чап томонида тош ётқизилган кўринишхона деб аталадиган катта ҳовли жойлашган. Бу ерда элчиларни қабул қилиш ва амирларнинг тахтга кўтарилиш маросимлари ўтказилган. Ҳовли уч томондан ёғоч айвон билан ўраб олинган. Қираверишда нақшли пештоқ бор (1905 йил). Ҳовлининг шарқ томонидаги ёғоч соёбон тагида мармар тошдан ўйиб ясалган тахт турарди.

Арkning бутун шарқий қисми вайрон бўлиб ётибди. Бу ер — археологик заповедник. Бу ерда икки бино тасодифан сақланиб қолган. Арkning шимолий қисмида бир вақтлар амир Насруллохон азоблаб ўлдирган ва қудуққа ташлаган 40 қиз тўғрисидаги ривоятга алоқадор Чил Духтарон жойлашган.

Жанубий томонда нима эканлиги номаълум бир бино сақланиб қолган. Арк майдонидан шаҳар ва яқин атроф манзаралари кўриниб турибди. Ҳозирги пайтда Аркда музей жойлашган.

Исмоил Сомоний мақбараси (IX—X асрлар)

Исмоил Сомоний мақбараси С. М. Киров номи маданият ва истироҳат паркида жойлашган. Бу бино куб шаклида бўлиб, ярим шарсимон қубба билан ёпилган. Бурчакларида тўртта кичкина қубба бор. Девори қалин (1,8 метргача бўлганлиги туфайли бу ёдгорлик минг йилдан бери яхши сақланиб келади.

Мақбаранинг тўрт томони бир хилда. Бундай бинолар архитектурада центрик компози-

ция деб аталади. Мақбаранинг юқори қисмида бинонинг бир томонидан иккинчи томонига ўтган қирқ дарчали галлерия бор. Бу галлерия ёдгорликнинг чиройини бир оз очади ва унинг вазмин гумбазини енгиллаштиради.

Мақбара квадрат шаклидаги пишиқ ғишдан қурилган. Деворлари текис бўлиб, тўрт томонида биттадан равоқли эшиги бор. Барча эшикларга квадрат рамалар ўрнатилган, уларга (кейинги вақтларда) темир панжаралар қўйилган. Ёғоч харига мақбаранинг қурилган вақти ва бошқа ёзувлар ёзилган, шарқ томони бинонинг олд томони ҳисобланади.

Мақбаранинг ташқи ва ички деворларига жимжимадор пишиқ ғишдан қурилган. Уша вақтларда кошин бўлмагани учун бино шундай усул билан безатилган. Усталар квадрат шаклидаги ғишларни ҳар хил усулда териб, деворни бадий жиҳатдан жуда чиройлик қилиб безатганлар. Бу ўзига хос нақш мақбаранинг текис деворини жуда нафис қилган. Эртадан кечгача қуёш оғишган сари мақбаранинг ғиш безаклари ҳам ҳар хил тусга кириб товланади. Ой ёруғида айниқса чиройлик бўлади. Жаҳон архитектурасида бу усулда безатилган бирорта бошқа тарихий ёдгорлик йўқ. Шунинг учун ҳам мақбара жаҳон аҳамиятига эгадир. Баъзи бир олимларнинг фикрига қараганда бу безаклар ёғочдаги ўймакорликнинг, яъни шарқ мамлакатларида кенг миқёсда ишлатиладиган санъатнинг аксидир.

Езма манбалар ва халқ ривоятларига қараганда бу ёдгорлик сомонийлар сулоласи асосчиси — Исмоил Сомонийнинг ўзи ҳаёт бўлганда отасининг қабри устига қурдирган. Кейин-

чаллик ўзи ҳам шу ерга дафн қилинган. Бу ёдгорлик 892 ва 907 йилларда қурилган деб тахмин қилинади. 1927 йилда ўтказилган археологик қазиш вақтида пол тагида иккита ёғоч тобут топилган эди.

Сомонийлар сулоласи Балхдаги катта ер эгаларидан келиб чиқди. Бу сулола ҳукмронлик қилган даврда истилочи араблар ҳокимияти ўтмиш шарпасидек бўлиб қолди ва аслида Бухоро бутун Осиёнинг пойтахти ва йирик маданий маркази эди. Сомонийлар фанларга, санъатга ва поэзияга ҳомийлик қилдилар. Уларнинг саройида шоирлар, ёзувчилар ва олимлар яшади.

Исмоил Сомоний мақбараси услуби ва конструкцияси жиҳатидан ўз замонасининг манфатлари ва руҳини акс эттиради. 1920 йилгача мақбара ташландиқ ҳолда бўлиб, маҳаллий мусулмон руҳонийлари бу ёдгорликдан фойдаландилар. Атрофда бойларнинг қабрлари кўпайиб кетиб, мақбара учдан бир қисмигача кўмилиб қолди, қуббаси емирила бошлади. Шимолий томонда ёғочдан қурилган масжид бор эди. Руҳонийлар қолақ аҳолига гўё Исмоил ҳали ҳам ҳаёт бўлиб мусулмонларга ёрдам беради, дер эдилар. Улар мақбара ичидаги сағананинг икки томоничи тешдилар. Руҳонийлар тешикнинг бирига саволлар ва илтимослар ёзилган хатлар қўяр, иккинчи томондаги тешикдан ўзлари тўқиган «жавоблар» ни олардилар.

1934 йилда бу ёдгорлик тикланди, атрофдаги қабрлардан тозаланди. Мақбара атрофига ёширтдан майдонча қурилди. Ҳозир бу ерга экс-

курсничилар келиб туради. Бу ёдгорликни Ватанимиздан ташқари жойларда ҳам яхши биладилар.

Чашмаи Айюб мақбараси (XII аср)

Чашмаи Айюб мақбарасининг атрофи ҳозирги кунда С. М. Киров номи маданият ва истироҳат паркига айлантирилган. Бу ёдгорлик ғарбдан шарқ томонга ёнма-ён жойлашган тўрт бурчакли мураккаб тўртта бинодан иборат. Бу бинолар ҳар хил замонларда қурилди. Бинонинг энг қадимийси баланд гумбаз билан қопланган. Ривоятларга қараганда иморатнинг бу қисмини Арслонхон Минораи Калон билан бир вақтда қурдирган. Мозор ичидаги совуқ сувли қудуқ ҳозиргача сақланиб қолган. Халқ афсонаси бу ёдгорликни тавротда ёзилган Айюб пайғамбар номи билан боғлайди. Афсонада ҳикоя қилинишича, Бухоро шаҳри ҳали қурилмаган бир замонларда бу ерга тавротда тилга олинган Айюб пайғамбар келган эмиш. Уша йили қурғоқчилик бўлиб, сувга ташна аҳоли қирила бошлаган, бу «авлиёдан» ёрдам сўраганлар. Айюб хассасини ерга санчганида бирданига булоқ суви отилиб чиққан эмиш. Шунинг учун ҳам бу ёдгорлик «Чашмаи Айюб» деб аталган эмиш.

Эҳтимол маҳаллий аҳоли узоқ ўтмишдан бери бу сувдан фойдаланган, чашма эса шифоли манба бўлгандир. Манба аслида «ожизлар чашмаси» деб аталган, чунки «айюб» деган

сўз тожикча «маъюб» (майиб) сўзидан келиб чиққан дейиш мумкин. Бу эса ожиз деган сўз-дир. Кейинчалик чашмани эгаллаб олган муллалар ва эшонлар бу афсонани тўқиганлар ва чашманинг номини ўзгартирганлар. Бундай фактлар қадимий Юнон ва Рим тарихида ҳам маълум.

Едгорлик чуқур жарда, бир вақтлар катта булоқ суви оқиб ётган жойда турибди. Бу булоқ мазордаги қудуқ билан боғланган.

Қадимий (ғарбий) бино ёнига XIV асрда яна иккита бино қурилган. Қадимий бинонинг эшиги теппасига осиб қўйилган гулдор кошинга бу бинони Темурнинг ўзи қурдирди, деб ёзилган. XVI асрнинг иккинчи ярмида бинонинг пастак пештоқдан иборат икки қуббали қисми қурилган.

Тўрт бинонинг ҳар қайсисида бир-бирига ўхшамаган қуббалар бор. Шимол ёки жануб томондан қараганда уларнинг ташқи кўри-нишлари оригинал ва ўзига хосдир.

Ҳозирги вақтда экскурсияга келган кишиларга қулайлик учун мазор атрофида асфальт ётқизилиб йўл қурилган.

Маҳоки аттори масжиди (XII аср)

Маҳоки Аттори масжиди шаҳар марказидаги М. В. Фрунзе номи скверда (ёзги кино олдида) жойлашган. Бу масжид илгари атторлар растаси бўлган жойда қурилгани учун шундай деб аталган. Масжид қарийб 6 метр чуқурликда ер остига кириб кетган, аслида эса кўп аср-

лардан бери шаҳардаги тупроқ қатлами ошиб боргани учун масжид кўмила борган.

Х аср тарихчиси Норшоҳий бир вақтлар бу жойда оташпарастлар ибодатхонаси ўрнига қурилган Моҳ масжиди бор эди, деб ҳикоя қилади. Бу ерда ўрмон бўлган, дарё оқиб ўтган. Дарахтлар соясида йилига икки марта бозор очилиб, ёғочдан ва лойдан ясалган бутлар сотилган.

Бу бино ўрнида будда монастри (будда роҳиблари яшаган жой), кейинчалик оташпарастлар ибодатхонаси бўлиб, правардида мусулмонлар масжидига айлантирилган бўлиши эҳтимолдир.

1934 — 1935 йилларда бу масжидда В. А. Шишкин археологик қазишлар ўтказиб, беш қават пол бўлганини аниқлади. Шундай қилиб Маҳоки Аттори масжиди ўрнида илгари мажусийлар ибодатхоналари бўлганига шубҳа қолмайди.

Маҳоки Аттори масжиди олтида тош устин устига қурилган ёпиқ масжидлардан бири. Бу масжид М. В. Фрунзе номли сквер томонидаги жанубий пештоқ архитектуранинг ноёб асари ҳисобланади. Пештоқ ва тахмонсимон эшиги ҳар хил усуллар билан, чунончи ўймакор ганч, сайқал берилган ғишт, кошин, ўйиб нақшланган сопол ғиштчалар билан безатилган.

Шарқий эшиги томонида бино ичининг кўп қисми масжид полига тушадиган кенг тош зинадан иборат. Бу зина масжид ичкарасига кириш учунгина эмас, балки ибодат қиладиган жой бўлиб ҳам хизмат қилган. Бу зина жанубий пештоқ қурилиб тамом бўлгандан кейин қурилган.

Номозгоҳ масжиди (XII, XIV, XVI асрлар)

Шаҳарнинг жанубий томонида Номозгоҳ масжиди жойлашган. Номининг ўзи бу бинонинг ибодат қиладиган жой бўлганини кўрсатиб турибди. Бу бино катта байрамларда шаҳар масжидларига сирмай қолган кишиларга мўлжалланган оддий бир масжид бўлган.

Бухоро Номозгоҳи эса йўлақ шаклида қурилиб, гумбази ҳам бор (XVI аср). Гумбаз ёнига нақшинкор пештоқ қурилган. Ғарбий томонда бинонинг ҳашаматли қисми миҳробли қадимий деворга тақалган.

Миҳроб ўйиб безатилган нозик сопол ғиштар ва майда ғишт парчалари билан безатилган. Булардан ташқари деворнинг юқори қисмида зангор, кўк ва оқ сир билан арабча хат ёзилган горизонтал кошинлар бор (XIV аср).

Ҳозирги Номозгоҳ масжиди ўрнида бир вақтлар ажойиб боғ, иморат ва ҳайвонот боғи бўлган ва Шамсиобод деб аталган. Бу жойни тарихчи Норшоҳий тасвирлаб ўтади.

Масжиди Калондаги минора (1127 йил)

Минораи Калон ёки Катта Бухоро минораси Қорахонийлардан Арслонхон ҳукмронлик қилган даврда қурилган ва унинг номи билан аталган. Бу минора Урта Осиёдаги энг баланд иншоот (46,5 метр) бўлиб, 1127 йилда қурилган, унинг ярмидаги кошинларига ёзилган ва қисман сақланиб қолган.

Минора бақувват ганч қоришмаси билан пишқ ғиштардан терилган катта устундан иборат,

ичи эса кавак бўлиб, айланма зинапоеси бор (104 зина), юқори томони сал ингичкароқ, устида цилиндр шаклидаги фонарь — гумбазида пештоқсимон 16 та дарчаси бор.

Минора азон айтиб, мусулмонларни ибодатга чақирадиган жой бўлган. Кун сайин ва айниқса жума кунлари 4 муаззин Масжиди Калон томидаги тош куприкчадан ўтиб минорага чиқар ва азон айтар эди. Кейин шаҳардаги 200 дан ошиқ бошқа масжид минораларидаги сўфилар азон айтиб, халқни ибодатга чақирган.

Шунингдек, минора душманни кузатадиган жой бўлган. Миноранинг қоровулхонаси ҳали ҳам бор.

Минора савдо карвонларига маяк бўлиб хизмат қилган, деган фикрлар ҳам бор.

Манғитлар ҳукмронлиги даврида ўлим жазосига ҳукм қилинган кишиларни минорадан туриб пастдаги тош майдончага ташлаганлар. Шунинг учун ҳам кейинги вақтларда уни «ўлим минораси» деб атаганлар.

Бухоро шаҳрининг ташқи манзарасида бу миноранинг бадий безалиши жиҳатдан аҳамияти катта. У барча бинолардан баланд ва Бухоронинг асосий нишонаси бўлиб ҳисобланади. Унинг нақшинкор ғишт деворида халқ орнаменти акс этган. Бу безакларда Сомоний мақбарасидаги безакларга ўхшаган ўзига хос бир услуб ёрқин ифода қилинган. Аммо иккинчи томондан олганда Қорахонийлар давридаги услуб Сомонийлар давридаги услубдан фарқ қилади. Бунда нақшларнинг қадимилиги ва гўзаллиги ҳамда унинг ўзига хос текис-

лиги ва рельефнинг меморга мўлжалланганлиги билинмай қолган.

Минора қурилганига 800 йилдан ошди. Минора тўғрисида ҳар хил афсоналар тўқилган. Бу афсоналарнинг бирида шундай деб ҳикоя қилинади. Минорани қурган уста туя сутида ганч қориштириб, пойдеворга фишт териб тамомлагандан кейин ғойиб бўлиб, икки йилгача кўринмаган. Ганч қоришмаси мустаҳкам қотиб қолгандан кейингина у Бухорода пайдо бўлган. Яна бир афсонага қараганда минорани қурган уста минора баландлигига тенг келадиган масофадаги бир хусусий уйга ўзини дафн этишни васият қилган. Бундай бир қабрни экскурсияга келган кишиларга ҳали ҳам кўрсатадилар.

1920 йилдан кейин минора қисман тикланди. Фонарь атрофидаги белбоғи XVI асрда ишланган кошинлардан иборат эди. Эски нақшинкор сўзлар ёзилган қисми XII асрда ясалган оч мовий тусдаги кошинлардан иборат бўлиб, Бухоро музейининг Моҳи Хосса филиалида сақланмоқда.

Миноранинг пойдевори устида уйилиб ётган тупроқ ҳозирги вақтда тозаланди. Пойдеворнинг чуқурлиги 10 метрдан ошиқдир.

Миноранинг пастки қисми ремонт қилинди. У ўн бурчак шаклида бўлиб, устига минора қурилгандир.

Сайфуддин Баҳорзий мақбараси (XIII аср)

Шаҳарнинг шарқий қисмида, вокзалга яқин жойда икки мақбара, яъни Сайфуддин Баҳорзий ва Буён Қулихон мақбаралари бор.

Сайфуддин Баҳорзий мақбараси XIII асрда яшаган ва 1262 йилда вафот этган шайх ва дин ақидалари тўғрисида асарлар ёзган бир кишининг номи билан боғлиқдир.

Бу ёдгорлик икки бинодан, яъни зиёратхона ва мақбарадан иборат бўлиб, шарқий томонида анча кейин қурилган катта пештоқ мақбарага тақалади. Икки томонда иккита катта мезана (гулдаста), уларнинг ичида томга чиқадиган йўллар бор.

Илгари иккинчи хонада бадий ўймакорлик ва сирли безакнинг ноёб намунаси бўлган ёғоч сағана бор эди (XIII аср).

Мақбаранинг ичи баланд миноралар гумбазидagi дарчалардан ёруғ киради.

Бинонинг ёрилган жойлари бор. Ҳозирги вақтда бино ва гумбаз темир синч билан мустаҳкамланган.

Буён Қулихон мақбараси (XIV аср)

Бу мақбара юқорида тасвир қилинган ёдгорлик билан ёнма-ён турибди. Мақбара 1358 йилда Самарқандда ўлдирилган мўғул хони чингизилардан Буён Қулихон қабри устига қурилган.

Мақбара катта ва кичик хонага бўлинган. Кичик хонада сирланган гулдор сағана бўлган, катта хона пастак гумбаз билан қопланган. Мақбаранинг тўрт томонида нақшинкор устунлар бор. Девор ичидан қоронғи ва тор йўлак ўтади. Мақбаранинг ички ва ташқи томони рангба-ранг сир билан безатилган. Бу ерда зангор, кўк, бинафша ранг ва оқ буёқлар ишлатилган. Сирлар жуда ҳам тоза ва нозик

тусда. Мақбара геометрик фигуралар, ўсимлик новдалари, нақшинкор сўзлар ва бошқалардан иборат.

Уша замонда пештоқ ҳам қурилган, аммо у бинодан алоҳида бўлган. Мақбара пештоқи ҳам кошин билан яхши безатилган. Уларнинг рангба-ранг безакларига қойил қолиб, узоқ вақт тикилиб туриш мумкин. Бу ёдгорликдаги сирлар ва сопол устидаги ўймакорлик ўзининг тозалиги ва нафислиги жиҳатидан Самарқанддаги Шоҳи Зинда мақбарасидаги сир ва ўймакорликдан афзал деган фикрлар бор (В. А. Шишкин).

1926 йилда мақбара тамомила тикланди. Яқинда мақбара баланд сула устига қурилганлиги аниқланди.

Улуғбек мадрасаси (1417 йил)

Бу бино Темурнинг набираси мунажжим Улуғбек қурдирган уч мадрасанинг энг қадимисидир.

Бу бино тўғри бурчак шаклида бўлиб, ҳовлиси бор, безатилган баланд пештоқли олд эшик қурилган. Эшик кўндаланг йўлак (миёнхона) билан икки қисмга бўлинади. Йўлакнинг бир томонида дарсхона, иккинчи томонида масжид бор. Эшик тепасидаги иккинчи қаватда кутубхона бўлган.

Мадрасанинг олд томони йўлак шаклида икки қават кетма-кет қурилган пештоқлардан иборат. Икки томонида икки минора (гулдас-та) бор.

Мадрасани исфигонли уста Исмоил Тоҳир ўғли қурган. 1585 йилда бу бино тикланди. Ке-

Йинги йилларда тез-тез реставрация қилиниб турилган. Унинг безакларида кўпгина замонларнинг таъсирини пайқаб олиш мумкин. Миёнхона шипидаги чилчироғ осиладиган жойда ва ҳовлининг шимол томондаги пештоқларида энг қадимий безак нусхалари бор. Бинонинг шарқий ва ғарбий томонларида бирмунча кейинги замонларнинг нақшлари ва бинонинг олди томонида энг кейинги нақш нусхаларини учратиш мумкин. Шимол томондаги айвон устунларида зарҳал кўриниб турибди. Бу устунлар Масжиди Калон устунларига (ғарбий пештоғида) ўхшайди. Тежурилар анъанаси XV асрнинг бу иккала ёдгорлигига ҳам хосдир. Нақшнинг таркибий қисмида юлдузсимон элементлар кўпчиликини ташкил этади. Буни эса мунажжим бўлган Улуғбекнинг дунёқарашига боғлаш мумкин. Эшик табақаларига: «Билим олиш ҳар бир мусулмон ва муслиманинг бурчидир» деган сўзлари ўйиб ёзилган.

Мадраса ўз чиройи ва нақшларининг жуда гўзаллиги билан кишиларни ҳайратда қолдиради. Бу бина — Урта Осиё меъморлиги раванакининг кўрсатадиган ёдгорлик бўлиб, Урта Осиёда шунга ўхшатиб бошқа мадрасалар қурила бошлади.

Масжиди Калон (1514 йил)

Масжиди Калон жоми масжиди бўлиб, Самарқанддаги Биби Хоним масжидидан кейин катталиги жиҳатидан Урта Осиёда иккинчи ўринда туради. У эски XII аср масжиди ўрнига қурилган. Ҳовлида қазилган чуқурлар бу

ерда қадимий пол қатламлари борлигини кўрсатиб турибди. Масжид XV асрда қурила бошлаб, XVI аср бошларида (1514 йилда) тамом бўлган. Масжиди Қалон бадий безаклари билан Темурийлар даврининг анъаналарини эслатади ва Улуғбек мадрасасидаги нақшларга ўхшайди.

Масжид ўзининг тўғри бурчакли ҳовлиси билан очиқ типдаги масжидлардан бири ҳисобланади. Асосий бинонинг ғарбий девори тақалган нақшинкор меҳроб, ўймакор баланд пештоқ ва ички гумбаз бор. Гумбаз тепасида баланд ташқи гумбаз қурилган. Ташқи гумбаз шаҳардаги барча бинолардан баланд бўлиб, мовий осмонда қад кўтариб турибди.

Масжиди Қалоннинг етти эшиги бор. Асосий шарқий эшигининг ташқи ва ички томонлари айвонлар билан безатилган. Олд эшиги пештоқ безакларда Византия салбининг элементлари кўришиб турибди.

Масжиднинг умумий майдони бир гектар келади (127×78 метр). Ҳовлининг йўлаги 208 устун тепасига қурилган 288 қубба билан қопланган. Масжидга 10 000 га яқин киши сиғади. Номозхонлар ҳовлидаги йўлакда ва томга чиқиб номоз ўқиганлар.

Мир Араб мадрасаси (1530 йил)

Шаҳарнинг марказий қисмида иккита катта гумбаз қад кўтариб турибди. Шимолий томондаги гумбаз тикланган (ярми мовий кошин билан қопланган), жанубий гумбаз эса безатилмаган. Мадраса Минори Қалон ва Мас-

жиди Қалон билан бирга бутун бир архитектура ёдгорлиги ансамбли бўлиб, шаҳарнинг энг ҳашаматли ва бадиий қисмини ташкил этади. («Бухоронинг марказ жойи»).

Мадрасага киргач ҳашаматли пештоқ қўринади (ҳозир пештоқ ҳавога ичида). Мадрасанинг плани, яъни ички иморатларни жойлаштириш системаси худди Улуғбек мадрасасидагидек. Бу ерда фақат дарсхона ўрнида мақбара бор. Бу мақбарага Мир Араб лақабли (ёдгорлик унинг номи билан аталган) яманлик шайх Абдулла ва қариндошлари дафн қилинган. Мақбара рангбаранг кошин билан, деворлари ва шипдаги чилчироғ осиладиган жойи ўймакор ганч билан безатилган. Мақбаралар орасида Мир Арабнинг шогирди, ўз устозининг жануб томонида дафн этилган Ўбайдуллахоннинг (шайбонилардан) сағанаси бошқалардан ажралиб турибди.

Мадраса ҳовлиси ҳар томондан икки қаватли ҳужралар билан ўраб олинган. Тўртта пештоқ ҳужраларни ажратиб турибди. Бир вақтлар пештоқлар жуда баланд бўлган. Конструкцияси жиҳатидан қизиқарли нақшинкор жанубий пештоқ ўзининг дастлабки қиёфасини сақлаб қолган. Бу нақшларнинг таркибий қисмида юлдузсимон безаклар учрайди. Нақшларнинг бундай мазмуни Мир Араб мадрасасини Улуғбек мадрасасига яқин қилиб қўяди. Ҳолубки Мир Араб мадрасаси Улуғбек мадрасасига қараганда ошиғи билан бир аср ўтгандан кейин қурилган.

Ҳозирги вақтда бу бинода диний мадраса жойлашган.

Кўкалдош мадрасаси (1578 йил)

Кўкалдош мадрасаси лабиҳовуз майдонида жойлашган биноларнинг биридир. Бу ёдгорлик Абдуллахон ҳукмронлик қилган даврда қурилган (1557—1598 йиллар). У Ўрта Осиёдаги энг катта мадрасаларнинг бири ҳисобланади. Мадрасанинг 160 ҳужраси бор.

Миёнхонанинг сернақш қуббалари ўз конструкцияси билан ҳаммани қизиқтиради. Улар ганчдан хилма-хил қилиб қуйилган пештоқлардан йиғилган. Ҳовлидаги шимолий пештоқ кошин билан безатилган. Бу кўк, яшил ва оқ нақшинкор безаклар ўсимликларни тасвирлайди. Пештоқ ўзининг аввалги шаклини деярли бутунлай йўқотган ва шунинг учун темир билан тиралиб мустаҳкамлаб қўйилган. Мадрасанинг эшиги алоҳида эътиборга сазовордир. Эшик табақалари ёғоч парчаларидан йиғилган ва темир билан мустаҳкамлаб қўйилган. Бу ёғоч парчалари нозик ва майда ўймакорлик билан қопланган. Эшик безаклари, кишини ажаблантирадиган, геометрик шакллардан иборат.

Мадраса ўз композицияси жиҳатидан катта эътиборга сазовордир. Аслида бошқа мадрасаларнинг ташқи деворлари текис бўлса ҳам, бу мадрасанинг деворларида айвончали болонхоналар бўлиб, улар безатилган. Айвончалар қуришдан мақсад мадраса атрофида очиқ майдон қолдириш эди. Аммо орадан кўп ўтмай мадраса бошқа иморатлар ўртасида қолиб кетди ва бинодаги ташқи гўзалликнинг аҳамияти қолмади.

Мадраса ремонт қилингандан кейин атрофи очилди ва боқчага айлантирилди. Ҳозирги вақтда бу бинога область архиви жойлашган. Бир вақтлар бу мадрасада атоқли ёзувчи Садриддин Айни яшаган ва ўқиган эди.

Қўш мадраса (1566—1588 йиллар)

Шаҳарнинг ғарбий қисмидаги С. М. Киров номи парк дарвозасининг чап томонида иккита катта мадраса жойлашган. Бу мадрасалар ўртасидан Шергарон дарвозаси томонига Свердлов кўчаси ўтади. Бу архитектура комплекси Бухородаги ҳашаматли бинолардандир. Бу мадрасалар Улуғбек мадрасасидек бўлмай, қатъий бир услубда ва деярли бир вақтда қурилган. Шарқий томондаги Модорихон мадрасаси ғарбий томондаги Абдуллахон мадрасасига нисбатан атиги 22 йил илгари қурилиб тамомланган. Шундай қилиб, иккала ёдгорлик ҳам Қўқалдош сингари ҳашаматли бинолар бунёдга келган Абдуллахон даврига тааллуқлидир.

Бухоро хонлиги экономикасининг ривожланган даврида кўпгина бинолар қурилди. Бухоронинг Москва давлати билан алоқаси кучайди. Аммо қурилиш ишлари кенгайиб кетса ҳам, иш сифати анча пасайди. Бинолар учун ишлатиладиган гулдор кошинларнинг ранги айниди. Қуриладиган деворлар ичига тош тўлдир бошладилар. Шунинг учун бино устига қопланган кошинлар яхши ёпишиб тур-

май, кўчиб кетди, деворлар қийшайиб қолди, миноралар тез емирилди.

Модарихон мадрасасининг ҳажми кичкинароқ, безаклари оддийроқдир. Абдуллахон мадрасаси ва айниқса сал қийшайган баланд олд пештоқи Модарихон мадрасасига нисбатан серхашамдир. Ғарбий томондаги мадраса орқасида ёпиқ ҳовли ва ички йўлак бор. Бухородаги бирорта бошқа мадрасада бундай ҳовли йўқ. Унинг эшик табақалари Қўқалдош эшигига ўхшатиб ёғоч парчаларидан ясалган.

Ҳозирги вақтда бу мадрасалар капитал ремонт қилинмоқда.

Бозор (XV аср) тоқилари

Шайбонийлар сулоласи идора қилган даврда Бухоро шаҳрида қурилиш ишлари кучайди, шаҳар савдосига алоқадор бинолар ҳам қурила бошлади. Уша вақтда бозор тоқилари ёки чорсилар қурилди.

Тоқилар энг серқатнов кўчаларда қурилиб, савдо-сотиқ жойи бўлиб хизмат қилдилар. Улар кўча қатновини осонлаштирди ва аҳоли учун салқин-соя жой бўлиб хизмат қилди. Барча тоқилар (ҳаммаси бешта эди) Шаҳристоннинг Лабиҳовуз майдонидан Регистон майдонигача ўтган асосий савдо кўчасида жойлашган.

Тоқи Саррофон гумбазида ҳинд саррофлари (бир давлатнинг пулини иккинчи давлат пулига алмаштирувчи кишилар) ўтирган ва шунинг учун бу жой Тоқи Саррофон деб аталган. Тоқи Телпакфурушонда дўппи сотувчилар бўл-

ган. Илгари эса бу жой Китобфурушон деб аталган, чунки китоблар сотилган. Бу гумбазда беш кўчага ўтар жой бор, чунки у беш кўча қўшилган жойда қурилган. Тоқизаргаронда заргарлар ҳар хил зеби-зийнат буюмлари ясаганлар ва сотганлар. Бир вақтлар бу жой қадимий Шаҳристоннинг маркази бўлган.

Тоқиларнинг ҳаммаси ўзига хос конструкциялари билан бир-бирларидан ажралиб турадилар. Уларнинг биринчиси бир-бирини кесиб ўтган ва боғлаган равоқлардан, иккинчиси олти бурчакли девордан иборат бўлиб, устига гумбаз қурилган, гумбазда дарча ўринлари бор, учинчиси саккиз бурчакли девордан иборат бўлиб, 16 та равоқли дарчаси бор.

Урта Осиё ва Шарқ мамлакатларидаги (Эрон, Туркия) бирорта шаҳарда бунчалик ҳашаматли архитектура иншоотлари йўқ.

Лабиҳовуз (XVII аср)

Қадимий Бухорода савдо майдонлари кўп эди. Уларнинг бири, яъни Лабиҳовуз ҳозиргача сақланиб қолган.

Майдон ўртасида 1620 йилда қурилган жуда катта ҳовуз бор. Шу сабабли бу жой Лабиҳовуз деб аталган.

Майдоннинг тўрт томонида ҳашаматли архитектура иншоотлари қурилган. Ғарбий томонида Девонбеги ҳонақоҳи (Лабиҳовуз масжиди), шарқ томонида Девонбеги мадрасаси ва шимолӣ томонида иккита мадраса, яъни Кўқалдош (1578 йил) ва Эрназар Элчи мадрасалари бор. Эрназар Элчи мадрасасини Бухоро

амирининг подшо Екатерина II саройидаги элчиси Эрназар қурдирган. Элчи Эрназар бу мадрасани Бухоро билан савдо қилишдан манфаатдор Екатерина II берган маблағ ҳисобига қурдирган.

XVII асрнинг йигирманчи йилларида деярли айнан бир вақтда, Аштархонийлар сулоласи ҳукмронлик қилиб турган даврда қурилган, Девонбеги хонақоҳи ва Девонбеги мадрасаси айниқса сернақш ва серҳашамдир. Уша даврда Лабиҳовуз майдони архитектура жиҳатидан безатилиб тамом бўлган эди. Бу ердан шаҳардаги бешта тоқининг ҳаммасидан ўтадиган узун савдо кўчаси бошланарди.

Девонбеги хонақоҳининг олд томони Лабиҳовуз сувида ойнакдагидек акс этиб турибди. Шунинг учун бу ёдгорликни Лабиҳовуз деб ҳам атайдилар. Кейинги вақтда ҳовуз тикланиб, ичига сув тўлдирилди.

Шарқ томонидаги масжид рўпарасида қурилган Нодир Девонбеги мадрасаси (1622 йил) даставвал карвонсарой сифатида қурила бошлаган, кейин қурилиш давомида мадрасага айлантирилган. Шунинг учун ҳам унинг плани оддий мадрасалар планига ўхшамайди: масжиди ва номоз ўқиладиган жойи йўқ. Мадрасанинг пештоқи жуда ҳам ҳашаматли. Олд томонидаги, шунингдек иккинчи қаватнинг ўнг томонидаги қатор-қатор пештоқларда афсонавий семруғ қуши ва буғу суратлари бор.

Ҳозирги вақтда Лабиҳовуз майдони асфальт ётқизилди, гуллушталар билан безатилди ва меҳнаткашларнинг дам оладиган жойи бўлиб қолди.

Абдулазизхон мадрасаси (1652 йил)

Абдулазизхон мадрасаси бадий жиҳатдан бой безалганлиги ва аҳамияти жиҳатидан Урта Осиё архитектурасида алоҳида ўрин олади.

Бу бино Улуғбек мадрасаси рўпарасида қурилиб, уларнинг иккаласи бутун бир архитектура ёдгорлигини ташкил этади. Бу ёдгорлик 1417 йилда ва 1652 йилда қурилган, яъни Абдулазизхон мадрасаси Улуғбек мадрасасига қараганда ошиғи билан икки аср кейин қурилган. Лекин улар ўз нафис архитектураси ва безатилишлари жиҳатидан гўё бир-бирига рақобат қилаётгандек кўринади. Агар Улуғбек мадрасаси ўз нақшларининг бир-бирига мослиги, жиддийлиги, шунингдек камтарлиги билан бошқалардан фарқ қилиб турса, Абдулазизхон мадрасасида бу мосликдан асар ҳам йўқ, унинг безаклари йирик, дабдабали, серхашамдир. Темурийлар давридаги дид бир хил бўлса, Аштархонийлар даврида яна бошқача дид бўлган.

Абдулазизхон мадрасасининг пештоқи ўз баландлиги ва ташқи нақшларининг бойлиги билан кишиларни ҳайратда қолдиради. Улуғбек мадрасасининг айвонида аста-аста пасайиб борган учта пештоқ бўлса, Абдулазизхон мадрасасининг айвони хилма-хил нақшлар ва осма сталактитлар билан безатилган. Абдулазизхон мадрасаси деворларига қуръон суралари эмас, балки замонавий шоирларнинг шеърлари ёзилган.

Абдулазизхон мадрасасида оддий геометрик, юлдузсимон ва ўсимликларни тасвирлай-

диган безаклар ўрнига анча мураккаб ва хилма-хил нақшлар кўзга ташланади. Бу ерда хитой аждари ва семруғ қушининг сурати бор. Ранба-ранг сирлар орасида сариқ рангли кошинлар кўринади. Ҳовли ва бинода бадий безатишнинг ҳамма турларини, чунончи ўймакорлик сирли ва бўртма кошинларни, ўйиб безатилган мармар, ганч ва зарҳал («кундал») устидан сирланган сувоқни кўриш мумкин.

Мадрасада икки масжид бор. Ёзги масжид ҳовлида, қишки масжид дарвоза йўлагининг ғарбий бурчагидадир. Иккала масжиднинг ҳам деворлари ва шиплари жуда серҳашам безатилган. Дарсхонадаги оқ девор устига кўк ранг билан чизилган жанрли суратлар алоҳида эътиборга сазовордир. Бу суратларда Ҳиндистон ва Хитой архитектурасини эслатадиган дарахт ва шийпон манзараларини кўрасиз. Суратлар ўша мамлакатларнинг бевосита таъсиридан дарак бериб турибди. Бухоро бу мамлакатлар билан иқтисодий ва маданий алоқа боғлаган. Ёдгорликни безатиш ишлари чала қолган, чунки Абдулазизхон сафарга жўнагандан кейин Бухорода галаён бошланиб, хон тахтидан туширилган.

Мадраса халқ устаси Ширин Муродов қатнашуви билан тамомила тикланди (1930 йил).

Чор минок (1807 йил)

Чор Минок мадрасаси бошқача қилиб айтганда халифа Ниёзқул мадрасаси деб ҳам аталади. Бу ёдгорлик кейинги вақтларда, яъни XIX аср бошларида (1807 йилда) қурилди ва

шаҳарнинг шимоли-ғарбий томонида, Сталин кўчасида жойлашган.

Бу ёдгорлик архитектура комплексидан, чунончи айвонсимон масжид, бир қаватли мадраса, ҳовуз (ҳозир кўмилган) ва ажойиб олд дарвозасидан иборат. Бу дарвоза зангор ва кўк қошинлар билан безатилган тўртта баланд мезанали қубба шаклида қурилган. Мезаналар бутун ёдгорликка ҳусн қўшиб турибди. Улар минорага ўхшайдилар ва шунинг учун ҳам мадраса Чор Минор деб аталган. Аслида эса бу мезаналар минора бўлмай, фақат бионинг бадий безагидир. Улар Ҳиндистон масжидлари архитектурасининг таъсирини кўрсатиб турибди.

Болоҳовуз масжиди (1712, 1917 йиллар)

Болоҳовуз масжиди XVIII аср бошларида қурилган. У Арк қаршида жойлашган. Масжиднинг ҳужралари ва 20 та баланд ёғоч устунли ҳашаматли айвони бор (1917 йил). Бир вақтлар масжид шаҳарнинг жума масжиди бўлган ва амир Бухорога келган вақтларида шу масжидга кириб ибодат қилган. Амир келганда Аркдан масжидгача қимматбаҳоли гиламлар тўшалган. Шунинг учун ҳам масжиднинг айвони ва айниқса шипдаги чилчироғ осиладиган жойлари айниқса серҳашам қилиб безатилган. Шундан икки йил кейин Аркда қурилган Жума масжидни бадий жиҳатдан ишлаган усталар бу масжидни ҳам безатганлар.

Болоҳовуз масжидининг катта очиқ айвони, майдоннинг бир томонидаги ихчамгина мино-

ри, шунингдек майдон ўртасидаги чуқур ҳовуз яхши таассурот қолдиради. Агар Регистон томонидан қаралса, бу ёдгорлик айниқса чиройлик бўлиб кўринади.

Зиндон (XVIII аср)

Манғитлар сулоласи ҳокимиятни қўлга олгандан кейин аҳолини эксплуатация қилиш кучайди, катта шаҳарларда зиндонлар қурила бошланди. XVIII аср охирида Шаҳристоннинг шимоли-ғарбий бурчагидаги тепаликда (Колхоз кўчасида) Бухоро зиндони қурилди. Бу зиндон биноси кўримсиз бўлиб, ҳар томондан баланд ғишт девор билан ўраб олинган. Шимолий томондаги пойдеворида тошларни кўриш мумкин. Эҳтимол улар Шаҳристон қадимий истеҳкомларининг қолдиқлари бўлса керак.

Ғарбий девордаги пастак пештоқ зиндон дарвозасини ўраб олган. Кичкинагина ҳовлидаги икки томонли тош бинога кирилганда, унинг ўнг қанотида қарзини узолмаган кишиларни қамайдиган хона бўлган. У билан ёнма-ён ер остида учта катта хона бор. Уларнинг иккитаси кенг эшик билан бирлашган. Бу хоналарга гумбаздаги темир панжарали дарчалар орқали ёруғ киради. Кираверишдаги эшикка темир қоқилган, шунинг учун бу бинонинг ичига киришда фақат энгашиб ўтиш мумкин.

Қишанланган маҳбуслар бу ерда азобланарди. Бинонинг чап қанотида жойлашган тўртинчи хона оғир таассурот қолдиради. Бино қоровулхона орқасига беш метрли қудуқ шак-

лида қурилган. Ер устидаги қисми дарчали қубба билан қопланган, полдаги катта тешик чуқурга кирадиган эшик бўлиб хизмат қилган. Бу тешикдан арқонга боғлаб бандиларга овқат туширганлар. Бандилар бу ерда тириклай дафн этилар эди.

Зиндон ҳовлисида маҳбуслар пири бўлган авлиёнинг қабри ва зиндон биносининг шарқий ва шимолий томонларидан ўтадиган баланд ва тор йўлак бор.

Ҳозирги вақтда зиндон ичида Бухоро ўлкашунослик музейининг экспонатлари қўйилган. Бандиларга ўхшатиб ҳар хил шаклда кийинтириб қўйилган маникенлар бу қоронғи амир зиндонининг илгари қандай бўлганини кўрсатиб туради.

Ситоран Моҳи Хосса саройи

Шаҳардан тўрт километр нари, шимол томонда энг охирги амир Саид Олимхонга қарашли сарой бор (1911—1920).

Бу сарой «г» ҳарфи шаклидаги бир қаватли бинодир. Уртасида фонтанли ҳовли бор. Ташқи деворлари ганчдан ясалган буртма нақшлар билан безатилган, том четида нақшинкор гулдонлар билан безатилган кунгирали панжара қурилган.

Саройнинг ички хоналари орасида рангбаранг ойнали хона, деворлари икки ёққа суриладиган ошхона, вазирларни қабул қиладиган тухумга қорилган ранглар билан безатилган хона (халқ устаси Ҳасанжон безатган) ва де-

ворларидаги кўзгу сиртига ганчдан қилинган нақшлари билан ажралиб турган оқ зал (халқ устаси Уста Ширин Муродов ижоди), бошқа хоналардан айниқса ажралиб турадилар.

Моҳи Хосса саройи ўз бадий аҳамияти жиҳатидан Урта Осиё санъатининг таназзулга учраган даврига тааллуқлидир. Саройнинг барча икр-чикирларида кейинги вақтларда европаликларга хос дид-фаросад таъсир этганини акс этиб турибди. Амир саройни безатиришда Европа техникасига тақлид қилган ва бу услубни Европа подшоларининг шаҳар атрофидаги саройларидан олган. Буларнинг ҳаммаси бинони планлаштиришда, безатилишда, боғини планлаштиришда, шийпон, айвон ва бошқаларнинг шаклида очиқ кўриниб турибди. Ҳозирги вақтда саройда Бухоро ўлкашунослик музейининг бўлими жойлашган. Сарой хоналарида архитектура, санъат ва халқ ижодига доир экспонатлар ўрнатилган. Сарой территориясида меҳнаткашларнинг дам олиш уйи жойлашган.

Ситораи Моҳи Хоссада амирнинг отаси Аҳад қурдирган иккинчи эски сарой ҳам бор. Бу саройнинг услуби бутунлай бошқача. Бу бино сарой ҳаётининг ёдгорлиги бўлиб, бутунлай бошқача планлаштирилган ва безатилган. Сарой деворлари елимли сир билан безатилган ва ганчга ўйилиб ясалган нақшлари билан кишиларни ҳайратда қолдиради. Буларнинг ҳаммасида қадимий ўзбек миллий услуби сезилиб турибди.

Ҳозир бу саройда сил касал болалар санаторийси жойлашган.

Революцион-тарихий ёдгорликлар

Бухорода революцион воқеалар, граждaнлар уруши ва Улуғ Ватан уруши билан боғлиқ ёдгорликлар бор.

Шайх Жалол дарвозаси яхши сақланиб қолган. 1920 йил 31 августда М. В. Фрунзе қўмондонлигидаги бухоролик қизил ҳарбий қисмлар шаҳарни олиш олдидан бу дарвоза олдига жойлашган эдилар. Бу дарвоза сирланган гишт билан оддий усулда безатилган.

Совет қўшинлари Бухорони олгандан кейин Тоқи Саррофон олдида М. В. Фрунзе қатнашуви билан кўп кишилиқ митинг бўлиб ўтди. Бу ерда М. В. Фрунзе номли сквер яратилди ва М. В. Фрунзенинг ҳайкали ўрнатилди. 1920 йил сентябрь ойида Минораи Калон майдонида Бухоро Халқ Совет Республикаси тузилганлиги эълон қилинди. Еш республикани мустақамдаш учун Коммунистик партия Марказий Комитетининг аъзоси Серго Оржоникидзе Бухорога келди. У ўзбек халқига катта ёрдам берди. Бухоро педагогика институти унинг номи билан аталди ва физика-математика факультети биноси олдида унинг ҳайкали ўрнатилди.

Вокзал олдида 1920 йилдаги революция қурбонлари хотирасига ҳайкал ўрнатилди. У безатилган трибунадан иборат бўлиб, 1925 йилда М. И. Калинин шу ерда нутқ сўзлади. Ҳозирги область музыкали драма театри биносида Ўзбекистон Коммунистик партиясининг I съезди ва Ўзбекистон ССР Советларининг I съезди бўлиб ўтди. Бу съездларнинг ишига

М. И. Калинин раҳбарлик қилди. Ҳозир театр деворига мармар лавҳа ўрнатилган.

1924 йилда В. И. Ленин вафоти муносабати билан ҳозирги Регистон майдонида меҳнат-кашларнинг кўп киши қатнашган мотам митинги бўлиб ўтди. Митингда сквер очиш ва В. И. Лениннинг ҳайкалини қўйиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Ҳозир бу ерда В. И. Лениннинг ҳайкали бор. Ҳайкал супачасига ўзбек тилида араб ҳарфлари билан ёзувлар ёзилган.

Улуғ Ватан уруши даврида педагогика институти адабиёт факультетининг биноси ҳарбий госпиталь бўлиб хизмат қилди. Яраланиб, бу госпиталда вафот қилган Ватан уруши қатнашчилари қишлоқ хўжалиги техникуми орқасидаги ўртоқлар мазорига дафн этилган. Бу мазор пасткина панжара билан тўсилган, қабрлар устига қўйилган чўян плиталарга дафн қилинган кишиларнинг номлари ёзилган.

* * *

Бухоро шаҳридаги барча архитектура ёдгорликлари тарихи узоқ ўтмишлардан бошланган ўзбек халқининг юксак мустақил ва ўзига хос бой маданиятидан далолат беради.

Усталар юксак халқ санъати асарларини яратиш билан бирга, ўз феодалларининг талабларини бажарибгина қолмай, балки шахсий дид ва ижодларини акс этдирдилар. Шунинг учун совет тарихчилари бу архитектура ёдгорликлари ва нақшларда эксплуататорларнинг идеологияси ва дунё қарашларини ҳам, шунингдек ўз қўллари билан меҳнат қилиб, ажойиб санъат ёдгорликларини яратган уста-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.12

ларнинг идеологияси ва дунё қарашларини ҳам очиб берадилар.

Совет архитекторлари янги бинолар қураётганларида халқ усталари анъаналарини қўлланадилар ва бу эски шаклдан миллий маданиятга янги мазмун бағишлайдилар. Ҳозирги замон санъати ўтмиш санъати билан чамбарчас боғланмоқда.

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

А. Р. МУҲАММАДЖОНОВ, Т. НЕЪМАТОВ

БУХОРО ВА ХЕВАНИНГ
РОССИЯ БИЛАН
МУНОСАБАТЛАРИ ТАРИХИГА
ДОИР БАЪЗИ МАНБАЛАР

ЎзССР Фанлар академиясининг корреспондент
аъзosi Я. Ф. Фуломов таҳрири остида

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1967

А. Муҳаммаджонов ва Т. Нейматов ўртоқларнинг ушбу асарларида XIX асрнинг 20—50-йилларида Бухоро ва Хева хонлигининг Россия билан иқтисодий, сиёсий ва қиёман маданий соҳада олиб борган муносабатларига оид қимматли материаллар келтирилади.

Масаланинг муҳим томони шундаки, авторлар Урта Осиёнинг Россияга қўшилишигача бўлган даврда Бухоро ва Хеванинг Россия билан олиб борган муносабатлари характерини ёритиб берадилар. Қитобда икки ўртадаги дипломатик вазеликлар, Россиядан Урта Осиёга юборилган геологик экспедиция, Англия мунофиқ агентларининг Урта Осиёдаги қонли излари ҳақида гапирилиб, Урта Осиёнинг Россияга қўшилши учун замин пайдо бўла бошлаганлиги қайд этилади.

Хурматли китобхонлар шу нарсани эътиборга олишлари керакки, авторлар Россия билан Хева ва Бухоро хонликлари ўртадаги 30—35 йиллик тарихий муносабатларни эмас, балки шу муносабатлар тарихини ёритишга асос бўладиган манбаларни ўрганиб, илмий ходимларнинг диққатини ана шу манбаларга қаратадилар.

А. Муҳаммаджонов ва Т. Нейматов ўртоқларнинг бу асарлари гуманитар фанлар соҳасида ўқийтган студентлар, илмий ходимлар ва тарих ўқитувчилари учун муважжалланган.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/162.13

А. Р. МУҲАММАДЖОНОВ

БУХОРО ВА РОССИЯ МУНОСАБАТЛАРИ
ТАРИХИГА ДОИР БАЪЗИ МАНБАЛАР

(XIX АСРНИНГ 20 — 50-ЙИЛЛАРИ)

КИРИШ

Ўрта Осиё халқлари билан улуғ рус халқи ўртасида асрлар давомида ривожланиб ва мустаҳкамланиб келган иқтисодий, сиёсий ҳамда маданий алоқалар Ўрта Осиё халқларининг ижтимоий ва иқтисодий тарихида энг кам ёритилган проблемалардан ҳисобланади.

Бу икки қардош халқнинг ўзаро алоқаларини ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва илмий асосда ёритиб бериш, бу актуал масалага бағишланган биринчи даражали манбаларни ўрганиб, марксизм-ленинизм таълимоти асосида характерлаб беришни талаб этади.

Автор бу ишда юқоридаги умумий масаланинг бир қисми— XIX асрнинг 20—50-йилларида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги муносабатларга оид нашр этилган асосий манбаларни шарҳлаш ва уларнинг икки давлат ўртасидаги алоқаларини ёритиб беришдаги қимматини кўрсатиб беришни ўз олдига вазифа қилиб қўяди.

XIX асрнинг 20—50-йилларида Бухоро хонлиги ва Россия муносабатларига оид нашр этилган асосий манбаларнинг деярли кўпгина қисми мемуар характерга эга бўлиб, улар Россия ва Ўрта Осиё хонликлари ўртасида юборилган дипломатик миссия ва элчиликлар составида қатнашган мутахассис, саёҳатчи ҳамда савдогарларнинг ёзиб қолдирган сафоратнома, хотиранома ва кундаликларидан иборатдир.

Бу мемуар асарлар асосан Ўрта Осиё ва Россия ўртасидаги ўзаро муносабатлар натижасида яратилиб, шу муносабатларнинг маҳсули бўлиши билан бирга, Ўрта Осиё халқлари тарихини, шунингдек Россия билан бўлган алоқалар тарихини ўрганишда бош манба сифатида хизмат қилади.

Россия ва Ўрта Осиё муносабатлари иштирокчиларининг мемуар асарларида Ўрта Осиё халқлари тарихининг кўпгина томонларини ёритиб берадиган қимматбаҳо маълумотлар тўп-ланган бўлиши билан бирга, уларда Ўрта Осиё билан Россия ўртасидаги алоқаларга оид жуда ажойиб ва бой материаллар

берилган. Шунинг учун ҳам биз XIX асрнинг 20—50-йилларида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги алоқаларга оид нашр этилган манбаларни ўрганишда Г. Мейендорф¹, Э. Эверсман², Будрин³, Н. Хаников⁴, А. Леман⁵, Богословский 2-й⁶, Қ. Бутенев⁷, Н. Игнатъев⁸, Н. Залесов⁹ ва бошқаларнинг асарларини асосий, бош манба сифатида талқин этдик. Шунини айтиб ўтиш керакки, ҳар бир асар устида фикр юритилар экан, унга фақат Бухоро хонлиги ва Россия ўртасидаги олиб берилган муносабатларга оид берган маълумотлари ҳамда бу маълумотларнинг асосли ва тўғри кўрсатилганлигига қараб баҳо берилган.

В. И. Ленин кўрсатадики, «Тарихда ўтган арбобларнинг кўрсатган тарихий хизматлари тўғрисида ҳукм чиқарганда, уларнинг ҳозирги замон талабларига нисбатан тўғри келадиган нарсалар берганликларига қараб ҳукм чиқарилмайди, балки уларнинг ўзларидан аввал ўтганларга нисбатан қандай янгиликлар берганликларига қараб ҳукм чиқарилади»¹⁰. Масалала

¹ G. Meyendorff. Voyage d'Orenbourg a Boukhara fait en 1820, a travers les steppes qui s'étendent a l'est de lamer d'Aral et au-delà de l'ancien Jaxartes, Rédigé par M. le baron G. de Meyendorff et revu par M. le chevalier Amédée Jaubert. Paris, 1826, 508 p., III. 1 cart.

² E. Eversmann. Reise von Orenburg nach Buchara. Nebst einem Wortverzeichniss aus der afghanischen Sprache, begleitet von einem naturhistorischen Anhang und einer Vorrede von N. Lichtenstein. Berlin, 1823, 150, 40 s. 1 Plan von Buchara, 2 pl. III.

³ Будрин. Русские в Бухаре в 1820 году (Записки очевидца). «Справочная книжка Оренбургского края на 1871 год». Оренбург, 1871. 45-бет.

⁴ Н. Хаников. Описание Бухарского ханства, СПб, 1843, 279-бет.

⁵ Alexander Lehmann's Reise nach Buchara und Samarkand in den Jahren 1841 und 1842. Nach den hinterlassenen Schriften desselben bearbeitet und mit Anmerkungen versehen von O. v. Helmersen. Nebst einem zoologischen Anhang von J. F. Brandt. Mit 5. lithograph. Tafeln und einer Karte. St. Petersburg., 342 S, 5 tab., 1 Kart. (Beitrage zur Kenntniss d. Russ. Reiches., Bd. XVII)

⁶ Богословский 2-й. Записка о долине Зеравшана и горах ее окружающих. «Горный журнал», 1842, X китоб, 2-қисм, 206-бет.

⁷ К. Бутенев, а) Минеральные богатства Бухарии. «Горный журнал», 1842, IV қисм, 11-китоб, 137—148-бетлар, б) Заводское дело в Бухарии. «Горный журнал», 1842, V қисм, 11-китоб, 148—154-бетлар. в) Монетное дело Бухарии. Уша журнал, 154—169-бет. г) Замечания о ковке будата в Бухарии. Уша журнал, 163—168-бетлар. д) об увеличении сбыта изделий русских горных заводов в Бухаре. Уша журнал, 168—175-бетлар. е) Результаты метеорологических наблюдений на пути из Оренбурга в Бухару во время пребывания в ней 1841—1842 гг. Уша журнал, 175—183-бетлар.

⁸ Н. Игнатъев. Миссия в Хиву и Бухару в 1858 г. флигель-адъютанта полковника Н. Игнатъева, СПб, 1897, 278-бет.

⁹ Н. Залесов. Посольство в Хиву и Бухару полковника Игнатъева в 1858 г. «Русский вестник», т. 91, № 2, 1871, 421—440-бетлар; т. 92, № 3, 1871, 42—82-бетлар.

¹⁰ В. И. Ленин, Асарлар, т. II, Ўздавнашр, Тошкент, 1950 йил, 190-бет.

Б. И. Лениннинг бу кўрсатмаси асосида ёндашганимизда, мазкур авторларнинг хизматлари шундаки, улар ўз асарларида Ўрта Осиё тўғрисида ўша вақтларда мавжуд бўлган барча маълумотларни тўплаш билан бирга, шахсан ўзлари Ўрта Осиё хонликларида бўлиб, у ерда олиб борган кузатишлари натижасида йиғилган янги ва жуда қимматбаҳо материаллар билан юқоридаги маълумотларни бойитганлар.

Шоҳидларнинг кўплари Ўрта Осиёда бир марта бўлишлари-та қарамай, у ерда яшовчи халқларнинг урф-одати ва ижтимоий ҳаётига қизиқишлари сабабли, ҳар бир воқеа ва масалага, шунингдек, тарихий ёдгорликларга зўр диққат билан қараб уларни муҳаммад ўрганиш ва улар тўғрисида тўпланган маълумотларни батафсил тасвир этиш учун ҳаракат қилганлар.

Шундай қилиб, бу асарларнинг қиммати шундаки, уларда авторлар шахсан ўзлари бориб кўрган мамлакатни ва ўзлари кузатган халқни тасвир этадилар.

Гарчи Россия ва Ўрта Осиё муносабатлари иштирокчиларининг асарлари Ўрта Осиё халқлари тарихини, жумладан Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги алоқалар тарихини ўрганишда биринчи даражали манбалардан ҳисобланса ҳам, аммо уларда келтирилган баъзи бир маълумотларни, шунингдек авторларнинг айрим масала ва воқеалар устида олиб борган мулоҳазалари ҳамда берган фикрларини танқидий ўрганишга тўғри келади. Чунки, Россия ва Ўрта Осиё алоқаларида иштирок этган мутахассисларнинг деярли кўпчилиги чор ҳукумати маъмуриятининг вакиллари билан бўлиб, ўз асарларида илмий мақсадларни олға сурган бўлсалар ҳам, уларнинг асарлари ҳокимсинф идеологияси билан суғорилгандир.

Бу ишимизда юқорида кўрсатилган асосий манбалар билан бир қаторда, нашр этилган ҳужжатлар ва уларда берилган маълумотлар устида тўхтаб ўтилди. Бу ҳужжатлар Россия ва Бухоро хонлиги ҳукмрон доиралари ўртасида олиб борилган ҳар хил расмий хат; элчилик, дипломатик миссия ва савдо қарбонлари бошлиқларига берилган ёрлиқ ҳамда баёнотлардан иборат бўлиб, улар бу икки давлат алоқаларига оид турли хил фактик материаллар берадилар.

Булардан ташқари, юқоридаги манбаларга таққосий материал сифатида Ўрта Осиё маҳаллий тарихчиларининг Бухоро хонлиги ва Россия ўртасидаги алоқаларга доир берган маълумотлари келтирилиб, босма асарлар билан бирга, мустасно тариқасида қўлёзма асарлар ҳам характерланди. Чунки, XIX асрнинг иккинчи ярмигача Ўрта Осиёда китоб нашр этиш мавжуд бўлмаб, маҳаллий котиблар ўз асарларини қўлёзма ҳолида тарқатганлар.

Россия ва Бухоро хонлиги ҳукмрон доиралари ўртасида олиб

борилган дипломатик ҳужжатлар ҳамда маҳаллий тарихчиларнинг қўлёзма асарларида келтирилган материаллар асосий манбаларда берилган материалларни кўпгина фактик далиллар билан тўлдириб, Россия ва Бухоро хонлиги муносабатларини ўрганишда ёрдамчи манба бўлиб хизмат қиладилар.

Демак, Россия ва Бухоро хонлиги ўртасидаги муносабатларда иштирок этган рус мутахассисларининг мемуар асарлари, Ўрта Осиё маҳаллий тарихчиларининг бу икки давлат алоқаларига доир берган маълумотлари ҳамда давлатларнинг ўзаро олиб борган дипломатик ҳужжатларида келтирилган материаллар XIX асрнинг 20—50-йилларида Бухоро хонлиги ва Россия ўртасида олиб борилган алоқаларни ўрганишда жуда қимматбаҳо манбадир.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, бу мемуар асарларнинг кўпгина қисми чет тилларда ёзилганлиги сабабли, кўпчилик ўқувчи омма учун тушунарсиз бўлиб, таржима қилишга муҳтождир. Шунингдек, бу асарларнинг нашр этилганлигига бир аср ва ундан кўпроқ вақт ўтганлиги сабабли, марказий кутубхоналарда ҳам жуда оз нусхалардагина сақланиб, нодир китобларга айланганлар. Бу қимматбаҳо мемуарларни таржима қилиш ва уларни комментарийлар билан қайта нашрга тайёрлаш совет тарихчилари ва манбашуносларининг шарафли ишларидан биридир.

МУНДАРИЖА

А. Муҳаммаджонов. Бухоро билан Россия ўртасидаги муносабатлар тарихига доир	5
<i>Кириш</i>	7
<i>Биринчи боб</i>	11
XIX асрнинг биринчи чорагида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги алоқаларга оид асосий манбалар	11
I. XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошида Россия ва Бухоро савдо алоқалари	11
II. XIX асрнинг биринчи чорагида Бухоро ва Россия муносабатларига доир нашр этилган тарихий манбалар	18
III. Бухоро ва Россия муносабатлари тўғрисида Ўрта Осиё манбаларида берилган баъзи бир маълумотлар	51
<i>Иккинчи боб</i>	62
XIX асрнинг 30—50-йилларида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги муносабатларга доир асосий манбалар	62
I. XIX асрнинг 30—40-йилларида Бухоро хонлигида инглиз мустамлакачилари қўпорувчилик ҳаракатларининг кучайиши	62
II. XIX асрнинг 30—50-йилларида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги савдо ва дипломатик алоқалар	72
III. XIX асрнинг 30—40-йилларида Бухоро ва Россия ўртасидаги муносабатларга оид нашр этилган манбалар	81
IV. XIX асрнинг 50-йилларида Бухоро—Россия ўртасидаги муносабатларга оид баъзи бир манбалар	110
<i>Хулоса</i>	124
Т. Неъмагов. Хева билан Россия ўртасидаги муносабатлар тарихига доир	129
<i>Кириш</i>	131

Биринчи боб	139
XIX аснинг 20-йилларида Хева хонлиги билан Россия ўртасидаги ўзаро муносабатларга доир босилиб чиққан баъзи манбалар	139
Иккинчи боб	153
XIX аснинг 30—40-йилларида Хева хонлиги билан Россия ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид босилиб чиққан баъзи манбалар	153
I. XIX аснинг 30—40 йилларида Хева хонлиги билан Россия ўртасидаги савдо алоқалари ҳақида	153
II. XIX аснинг 30—40-йилларида Хева хонлигида инглиз мустамлакачиларнинг агрессив ҳаракатлари ва уларни фoш этувчи баъзи бир манбалар	157
III. XIX аснинг 40-йилларида Хева хонлиги ва Россия ўртасидаги муносабатларнинг кескинлашиши ва Хева—Россия алоқаларига доир баъзи манбалар	166
Учинчи боб	193
XIX аснинг 50-йилларида Хева хонлиги билан Россия ўртасидаги муносабатларга доир босилиб чиққан баъзи манбалар	193
Библиография	211

На узбекском языке

Аҳад Мухамеджанов и Талъат Нигматов

Некоторые источники о взаимоотношениях Хивинского и Бухарского ханств с Россией

Нашиёт редактори *Ф. Саломов*
Техредактор *З. П. Горьковая*
Корректорлар *Ҳ. Саъдуллаева ва Р. Ҳасанова*

Р03689 Босишга руҳсат этилди 8/V—57 й. Қоғоз 60×92¹/₁₆—7,0 қоғоз а. 14,0 босма л. Нашиёт л. 13,6. Тираж 750. Баҳоси 9 с. 80 т. Муқоваси 2 с.

ЎзССР Фанлар академияси, Тошкент, Хоразм кўчаси, 9, заказ 286. 1957 г.

батан тутган мана шу сиёсатига қараб характерлашни талаб этади.

ХУЛОСА

XIX асрнинг 20—50-йилларида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасидаги муносабатларга оид нашр этилган манбаларни ўрганиш шуни кўрсатадики:

Россия билан Ўрта Осиё ўртасидаги муносабатларни амалга оширган элчилар, савдогарлар ва саёҳатчиларнинг ёзиб қолдирган хотираномалари, кундалик дафтарлари ва сафоратномалари Россия ва Ўрта Осиё хонликлари ўртасидаги алоқаларнинг маданий маҳсулотларидан бўлибгина қолмасдан, балки XIX асрнинг 20—50-йилларида бу давлатларнинг ўзаро олиб борган ҳам иқтисодий ҳам сиёсий муносабатларини ўрганишда ва уларнинг ривожланиш давларини аниқлашда жуда катта маданий ёдгорликлардир.

Бу ёдгорликларда келтирилган материаллардан шуни аниқлаб олиш мумкинки, XIX асрнинг биринчи чорагида Бухоро хонлиги ва Россия ўртасидаги алоқа бутунлай савдо характерига эга бўлиб, ҳар икки давлат ҳам ўзаро иқтисодий алоқаларидан манфаатдор бўлгани сабабли, бу савдони кенгайтиришга ва уни ривожлантиришга ҳаракат қилган. XIX асрнинг иккинчи чорагидан бошлаб, инглиз молларининг Ўрта Осиё бозорларида пайдо бўлиши ва Англиянинг Россия ва Бухоро хонлигининг ўзаро иқтисодий манфаатларига қарши ва умуман Ўрта Осиё хонликларини босиб олишга қаратилган агрессив ҳаракатларининг кучайиши, Россиянинг Ўрта Осиё хонликларига нисбатан тутган сиёсатида ўзгариш ясади. Эндиликда Россия ўз саноат моллари бозори ва хомашё манбаи бўлган Ўрта Осиёда Англия таъсирининг ўрнатилишига асло йўл қўймасдан, балки ўзининг иқтисодий ва сиёсий позициясини кучайтириш учун амалий чоралар кўра бошлайди. Россиянинг Ўрта Осиё хонликларини ўзига бўйсундириш учун қилган барча амалий ҳаракатлари, гарчи чор самодержавиесининг бошқа халқларни қулликка айлантириш ва уларнинг бўйинларига колониал сиртмоғини солиш сиёсатини амалга ошириш учун қилинган ҳаракат бўлса ҳам, бироқ, бу ҳаракат кишилик тарихида энг буюк ва энг муҳим ҳодисага, Ўрта Осиёнинг Россияга қўшилишига ва Ўрта Осиё халқларининг рус халқи билан ёндашишига олиб келмоқда эди.

Россия саноат моллари Ўрта Осиё бозорига кириб бориши билан, бу мамлакатларга унинг сиёсати ҳам кириб боради. Россия билан иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши, бир тарафдан, чор ҳукуматининг Ўрта Осиёга нисбатан тутган колониал

сиёсатининг амалга ошишидир. Чунки, бу иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши билан Урта Осиё хонликларининг, хусусан Бухоро хонлигининг экономикаси Россия саноатига аста-секин бўйсуниб, унинг ривожланишига боғланиб қолмоқда эди. Бу эса чор самодержавияси томонидан Урта Осиёнинг сиёсий жиҳатдан бўйсундирилишининг асосий пойдевори эди.

Бу мемуар асарларда Россия ва Урта Осиё хонликлари ўртасидаги иқтисодий алоқалар юқори табақа вакиллари воситаси билан олиб борилганлигини ва уларнинг кенгайишидан фақат эксплуататор синфлар манфаатдор эканини кўрсатиб берувчи жуда кўп фактик маълумотлар берилган бўлса ҳам, аммо бу алоқаларнинг негизини икки қардош халқнинг муносабатлари ташкил этади. Чунки, бу давлатлар муносабатларининг асосини ташкил этган савдо алоқалари оддий халқ оммасининг меҳнат фаолияти натижасида тайёр бўлган маҳсулотлар билан олиб бориларди. Мана шу маҳсулотлар орқали икки халқ бир-бирлари билан танишганлар, бир-бирлари билан алоқа боғлаганлар ва бу алоқаларни мустаҳкамлаганлар.

Россия ва Урта Осиё алоқалари иштирокчиларининг мемуар асарларида, айниқса, Г. Мейендорф, Э. Эверсман, Будрин, Н. Хаников, Богословский, К. Бутенев, А. Леман ва Урта Осиё тарихчилари: Мулла Ибодулла ва Мулла Муҳаммадшарифларнинг асарлари Россия ва Бухоро ўртасидаги мавжуд бўлган маданий алоқалар ва уларнинг йилдан-йилга ривожланиб бораётгани тўғрисида жуда ажойиб маълумотлар берадилар. Бу материаллар асосида XIX асрнинг 40-йилларида бухороликларнинг илтимоси билан Бухоро хонлиги территорияси ерости қазилма бойликларини излаб топган ва улар устида биринчи марта тажриба олиб борган кишилар рус тоғ инженерлари эди. Бу вақтларда биринчи марта Урта Осиёдан шарқ қўлёзма асарини Россияга олиб бориш, уларни рус ва четэл тилларига таржима қилиш ва қайта нашрга тайёрлаш ҳам рус шарқшуносларининг номи билан боғлиқдир.

Бу ёдгорликлар XIX асрнинг 30—50-йилларида инглизларнинг Урта Осиёни босиб олиб, у ерда яшовчи халқларни қул қилиб, бўйинларига колониал сиртмоғини солишга қаратилган тажовузкорлик ҳаракатларини фош этишда ҳам жуда нодир манбалардандир. Айниқса, уларда инглизларнинг энг йирик разведкачилари ва диверсантларидан бўлган Стоддарт, Конолли ва Абдулсамадларнинг Бухоро хонлиги территориясида олиб борган разведкалари ва қаллоблик ишлари тўғрисида жуда кўп фактик материаллар берилган.

Бу мемуар асарлар, шу билан бирга, айти замонда Бухоро хонлигининг тарихини ўрганишда ҳам бош манба бўлиб хизмат қиладилар. Уларда мамлакатнинг географик ўрни, ижтимоий,

иқтисодий аҳволи, сиёсий тузилиши ҳамда халқларнинг урф-одати тўғрисида жуда бой, қимматли маълумотлар берилган.

Бу асарларнинг қиммати шундаки, уларда авторлар ўзлари бориб кўрган мамлакатни ва ўзлари кузатган халқни тасвир этадилар. Уларда берилган маълумотлар деярли ишончлидир. Чунки, авторларнинг кўпчилиги рус ҳукуматининг дипломатик ходимлари бўлганликлари сабабли, ҳар бир масалани чуқур ва ҳар томонлама ўрганишга ҳаракат қилганлар. Уларнинг берган маълумотлари Урта Осиёнинг маҳаллий халқлари тилларида ёзилган манбаларда келтирилган маълумотларга кўпинча жуда мос келиб, бу маълумотларнинг қанчалик ишончли эканлигини кўрсатиб берадилар.

Демак, бу асарлар XIX асрнинг биринчи ярмида Бухоро ва Россия муносабатларини ўрганишдагина эмас, балки айни замонда Бухоро хонлигининг тарихини ўрганишда ҳам биринчи даражали бош манбадир.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, бу тарихий ёдгорликлар авторларининг деярли кўпчилиги чор самодержавияси маъмуриятининг вакиллари бўлиб, ўз асарларида илмий мақсадларни олға сурган бўлсалар ҳам, аммо уларнинг асарлари ҳоким синф идеологияси билан суғорилгандир. Мана шунинг учун уларнинг берган фикрлари ва айрим воқеалар устида олиб борган мулоҳазалари танқидий ўрганишни талаб этади. Шунинг учун ҳам бу асарларда асосий воқеалар ўз аксини топмаган, масалан, улар ўз асарларида XIX асрнинг биринчи ярмида Бухородаги ҳаётни тасвир этишда, у ерда мавжуд бўлган консерватив ва ўтакетган реакцион феодал тузумни, мамлакатда ҳукм сураётган қашшоқлик ва маданиятсизликни ҳамда Бухоро аҳолисининг оғир аҳволда яшаётганлигини ўз асарларида очиқ кўрсатиб бера олмаганлар ва улар тўғрисида тўлиқроқ маълумот келтирмаганлар.

Қайси синфга мансуб бўлишларидан қатъий назар, бу асарларнинг авторлари—рус дипломатлари, биринчидан, ўз даврида рус халқини Урта Осиё халқлари тарихи билан таништириб, рус шарқшунослигини Урта Осиё тўғрисида жуда янги ва бой маълумотлар билан бойитган бўлсалар, иккинчидан, Урта Осиё хонликларини инглиз тажовузи панжасидан Россия таъсирига жалб этганлар.

Урта Осиё ва Россия муносабатлари тарихини ўрганишда маҳаллий Урта Осиё тарихчиларининг асарлари ҳам қимматли ва подир маълумотлар беради. Бу асарлар ичида Мирабдулкарим Бухорий, Мулла Ибодулла ва Мулла Муҳаммадшарифларнинг асарларида берилган маълумотлар ҳамда Бухоро амирининг рус императорига юборган ёрлиқларида келтирилган фактик материаллар, айниқса, қимматлидир. Булар юқорида харак-

терланган асарларга ёрдамчи манба бўлиб, уларда келтирилган маълумотларни турли хилдаги ноёб материаллар билан тўлдирадilar ва айрим воқеаларни аниқлаштириб берадилар.

Шундай қилиб, Россия ва Ўрта Осиё муносабатларини ўрганишда шу муносабатларни амалга оширган мутахассисларнинг асарлари ҳамда маҳаллий Ўрта Осиё тарихчиларининг берган маълумотлари муҳим илмий аҳамиятга эгадир.